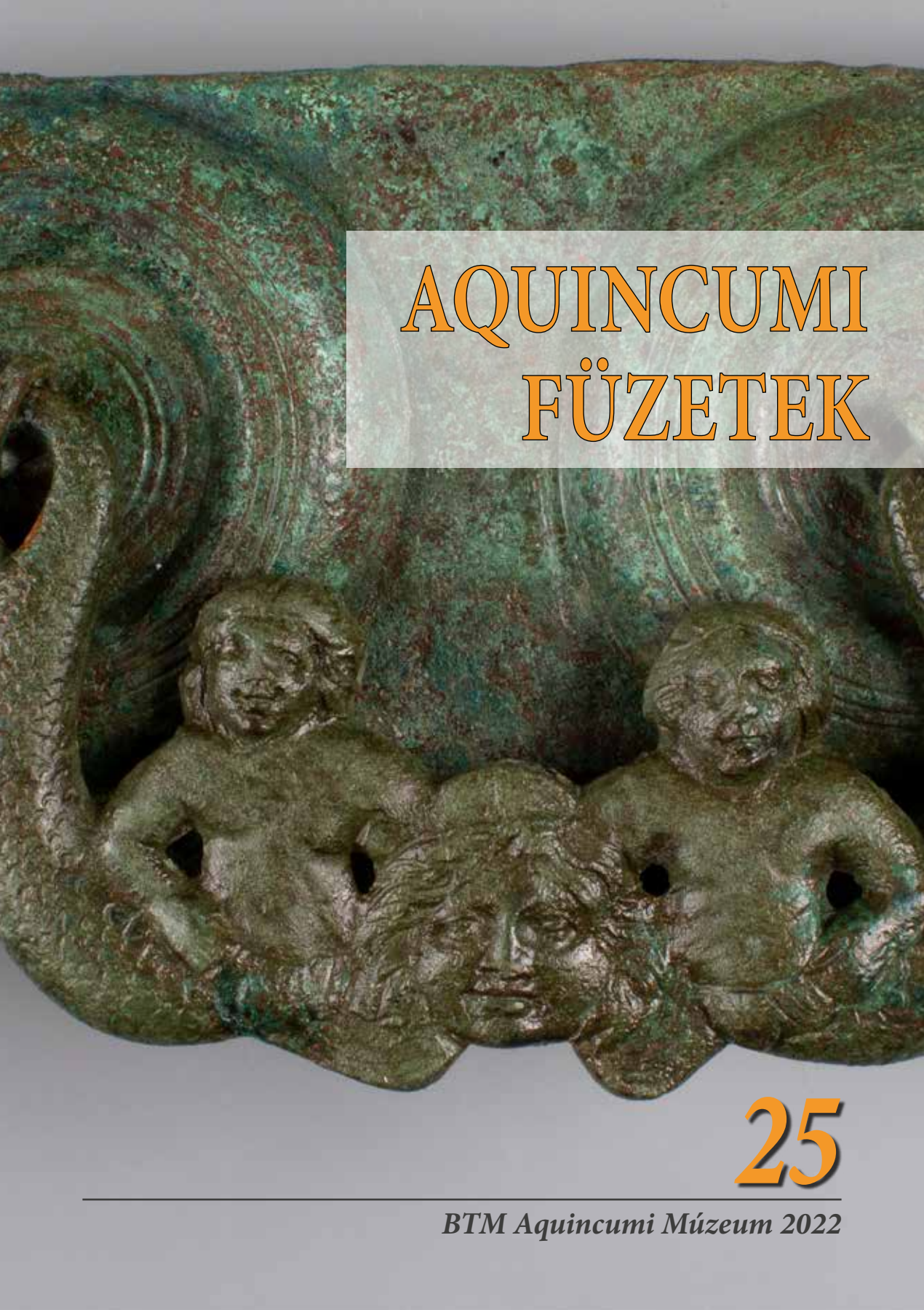

AQUINCUMI FÜZETEK

25

BTM Aquincumi Múzeum 2022

A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2018-ban

Excavations at the Budapest History Museum in 2018

AQUINCUMI FÜZETEK 25

A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai 2018-ban

Excavations at the Budapest History Museum in 2018

Budapest, 2022

Szerkesztő:

Láng Orsolya, Vámos Péter, Vass Lóránt

Edited by:

Orsolya Láng, Péter Vámos, Lóránt Vass

Fordítás:

Lyublyanovics Kyra

Translation by:

Kyra Lyublyanovics

A külső borítón elől:

Bronz ládafogó részlete
(Budapest III. ker., Zápor utca 11/a,
Komjáthy Péter felvétele)

Front cover:

Detail of a bronze mount of a chest
(Budapest, District III., 11/a Zápor St.,
photo by Péter Komjáthy)

A külső borítón hátul:

Drónfelvétel a Budapest I. ker.,
Táncsics Mihály utca 9. feltárásról
(Magyar Várarchívum Alapítvány)

Back cover:

Drone photo of the excavation at
Budapest, District I, 9 Táncsics Mihály St.
(Hungarian Castle Archives Foundation)

A belső borítón elől:

A 2018-ban végzett megelőző
feltárások helyszínei

Inside front cover:

Locations of preventive
excavations conducted in 2018

A belső borítón hátul:

A 2018-ban végzett kisebb
feltárások helyszínei

Inside back cover:

Locations of small-scale
excavations conducted in 2018

ISSN 1219-9427 (Nyomtatott)

ISSN 2061-2389 (Online)

Budapesti Történeti Múzeum, 2022
Felelős kiadó: Népessy Noémi főigazgató

Budapest Historical Museum, 2022
Editor-in-chief: Noémi Népessy, Director

Tartalom

Contents

A Budapesti Történeti Múzeum
2018-ban végzett régészeti feltáró
munkájáról (*Láng Orsolya*) 7

Introduction to the archaeological
excavations of the Budapest History
Museum in 2018 (*Orsolya Láng*) 7

A 2018-ban végzett nagyobb megelőző
feltárások helyszínei 11

Sites of the larger preventive excavations
conducted in 2018 11

Többperiódusú lelőhely az aquincumi
katonaváros beépítési határától északra
(*Budai Balogh Tibor*) 12

A multiperiod archaeological site north
of the Military Town of Aquincum (*Tibor
Budai Balogh*) 12

Újabb feltárás az aquincumi
katonaváros nyugati szélén (*Vámos Péter –
Fodor Fanni*) 49

Recent Excavation on the Western
Periphery of the Military Town
(*Péter Vámos – Fanni Fodor*) 49

Gyermecketemkezések az aquincumi
katonaváros déli zónájából (*Vámos Péter –
Fábián Boglárka*) 74

Infant Graves in the South Zone of
Aquincum Military Town (*Péter Vámos –
Boglárka Fábián*) 74

Római kori település maradványai
a Király fürdő területén
(*Nagy Alexandra*) 102

Remains of a Roman Settlement
in the Area of the Király Bath
(*Alexandra Nagy*) 102

Feltárás a budai Várnegyedben, a volt/
leendő Pénzügyminisztérium épületének
területén (*Tóth Anikó*) 128

Excavations in the Buda Castle, in the
Area of the One-Time Ministry of Finance
(*Tóth Anikó*) 128

Múlt – jelen – jövő. Feltárás az Erdélyi
bástya területén (*Terei György*) 139

Past – Present – Future. Excavation in the
Erdélyi Bastion (*György Terei*) 139

Előzetes jelentés a Budavári Palota Csikós
udvarán építendő ún. tabáni lépcső és
lift helyén végzett teljes felületű régészeti
feltárásról és az ehhez kapcsolódó
megfigyelésről (*Magyar Károly*) 153

Preliminary Report on the Full-surface
Excavation and Survey at the
Tabán Stairs and Elevator
in the Csikós Court, Buda Castle
(*Károly Magyar*) 153

Újabb feltárások a Növény utcai újkőkori
település területén (*Szilas Gábor –
M. Virág Zsuzsanna*) 193

A Budapesti Történeti Múzeum
kisebb feltárásainak helyszínei
és eredményei a 2018. évben 202

Rövidítésjegyzék 247

A Budapesti Történeti Múzeum régészeti
osztályainak 2018-ban megjelent
publikációi 248

Recent Excavations at the Neolithic
Settlement in Present-Day Növény Street
(*Gábor Szilas – Zsuzsanna M. Virág*) . . 193

Abbreviations. 247

Publications by the Archaeology
Departments of the Budapest History
Museum in 2018 248

A Budapesti Történeti Múzeum 2018-ban végzett régészeti feltáró munkájáról

A Budapesti Történeti Múzeum régészeti munkáját a 2018. évben is a nagy számú feladat, a növekvő adminisztrációs teher, a szoros határidők és az előző évhez hasonlóan a változó jogszabályi környezet jellemezte. Régészeink 848 régészeti beavatkozást végeztek, melyből 43 megelőző feltárás, 7 próbafeltárás és 713 megfigyelés volt, a feltárt összterület 55645 m² volt. A régészeti lelőhelyekről 673 láda, leletanyag került be a múzeumba további feldolgozásra. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően számos munka esetében a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft-vel dolgoztunk együtt, amely cég a 2018. évben – az áprilisban életbe lépett új kormányrendelet értelmében – is folytatta a nagyberuházások régészeti előkészítését és a kiemelt nemzeti örökségvédelmi programok fejlesztését. Az együttműködés a korábbi évekhez képest – mind a feltárások előkészítése, mind pedig szakmai téren – lényegesen zökkenőmentesebbé vált.

A megnövekedett adminisztrációs terhek mellett szerencsére számos feltárásunk hozott komoly szakmai sikert, új tudományos adatokat. A Középkori Főosztály feltáró tevékenysége igen jelentős volt, régészeti munkáik elsősorban a kiemelt nagyberuházásokhoz és Hauszmann-terv, budai várat érintő fejlesztéseihez kapcsolódtak. A 2018. évben jelentős emlékek és leletanyag – többek között számos aranypénz – került felszínre a Várban a Táncsics utca 9. (Erdélyi bástya) területén, illetve további pincék kerültek elő a Tárnok utcában és a Szentháromság téren. A Harsány-

Introduction to the archaeological excavations of the Budapest History Museum in 2018

Archaeological work at the Budapest History Museum in 2018 was marked by a large number of assignments, a growing administrative burden, tight deadlines and, just like the year before, an ever-changing legal environment. Our archaeologists conducted archaeological surveys in 848 cases, 43 of which were preventive excavations, 7 test excavations and 713 observational surveys, during which a total of 55,645 m² was explored. Altogether 673 boxes of artefacts made their way into the museum for processing and further analysis. Just as in the previous years, we cooperated with the Buda Castle Estate Development and Operation Office. This company continued to carry out tasks of preventive archaeology before estate development projects and to draw up programmes of national cultural heritage protection, under the new government decree issued in April. Compared to the previous years, our cooperation has become smoother, both in terms of preparing for excavations and performing professional tasks.

Beside the growing administrative burdens, we participated in successful professional projects and gained new research results. The Medieval Department was engaged in lots of survey activities; their archaeological fieldwork was mainly connected to high-priority estate development projects and the development of the Buda Castle within the framework of the National Hauszmann Programme. Significant remains and artefacts, including golden coins, were unearthed in the Buda Castle at

lejtő területén előkerült honfoglalás kori temető pedig valódi kuriózumnak számít.

A római kor tekintetében fontos új eredményeket hozott az aquincumi katonaváros délkeleti részén, a San Marco utcában végzett teljes felületű megelőző feltárás, amelynek során a római kori területhasználat különböző fázisait lehetett tanulmányozni (út, vízelvezető árok, épületek, temetkezések). A katonaváros déli részén egy topográfiai és kronológiai szempontból is érdekes – elsősorban gyermektemetkezésekből álló – sírcsoport feltárása érdemelt figyelmet (Zápor u.). Szintén érdekes – bár kisebb volumenű – kutatás zajlott a polgárvárosban is, ahol a város észak – déli főútjának egy szakasza – az Aquincumi Múzeum tervezett kerítés-beruházásához kapcsolódóan – került feltárássra. Észak felé, a Vízvárosban a legkorábbi római kori tábor körüli településről nyertünk új adatokat (Királyfürdő).

Az Ős-és Népvándorlás kori Főosztály kutatásai során újabb neolit településjelenségek kerültek napvilágra a XXII. ker., Növény utcában, illetve újabb információkat nyerhettünk a Római part őskori (elsősorban bronzkori) területhasználatára vonatkozóan is (III. ker., Királyok útja). A III. kerületi Bogdáni úton épülő Aquincum Pláza építkezéseit előkészítő régészeti beavatkozás pedig – az őskori és római kori horizontokhoz köthető objektumokon kívül – számos avar kori, félig földbemélyített veremházat hozott a felszínre. A fentiekén túl az Ásatási Projekt Iroda munkatársai a többszáz helyszínen láttak el régészeti szakfelügyeletet, amelyek adatai (akár negatív, akár pozitív régészeti eredményei) nélkülözhetetlen információkkal járulnak hozzá a Főváros történetének megismeréséhez.

A régészeti feltárások eredményeit intézményünk munkatársai igyekeznek a lehető

9 Táncsics Street (Erdélyi Bastion), and yet unknown cellars were discovered on Tárnok Street and in Szentháromság Square. The cemetery dated to the period of the Hungarian Conquest that was brought to light in the Harsánylejtő area is really exceptional.

Preventive excavation that was carried out in San Marco street, in the southeastern zone of the Aquincum military town brought important new data to light, was of primary importance in terms of research into the Roman period. Several stages of Roman land-use could be observed here (road, ditches, buildings, burials). The uncovering of a group of graves – mainly composed of child burials – in the southern region of the Aquincum military town was also very important in terms of topography and chronology. Another interesting, albeit small-scale survey was undertaken in the one-time civilian town, where a section of the north-south running main road of the town was brought to light within the framework of a fence development project of the Aquincum Museum. To the north, in the Water Town we made discoveries concerning the earliest settlement around the Roman military camp (Királyfürdő)

The work done by the Department of Prehistory and the Migration Period involved a newly discovered Neolithic site on Növény Street and new informations were gained on Prehistoric land-use (particularly Bronze Age) / Distr. 3rd, Királyok road/. The preventive excavations preceding the construction of the Aquincum Shopping Mall on Bogdáni Road – apart from Prehistoric and Roman period features – brought to light a number of Avar period semi-sunken pit houses. In addition, archaeologists of the Excavation Project Office carried out archaeological supervisions and

leggyorsabban és leghatékonyabban hasznosítani is, ez részben jogszabályi követelmény is. Ennek részeként régészeinknek négy önálló kötete, kiállítási katalógusa, 42 tanulmánya, kisebb terjedelmű cikke és ismeretterjesztő publikációja jelent meg 2018-ban, részben hazai, részben külföldi kiadványokban, valamint 17 előzetes ásatási közlés és 200 szócikk készült el katalógusokba. A hazai és nemzetközi konferenciákon összesen 72 előadás hangzott el.

2018. évben számos régészeti tematikájú kiállítást is rendeztünk, így került sor a Vármúzeumban a középkort érintő régészeti feltárásokat bemutató időszakos tárlat, a „Középpontban a Középkor” megrendezésére, amelyen a 2017. év legérdekesebb ásatási leleteit mutattuk be a nagyközönségnek. 2018-ban került sor ugyanitt egy nagyszabású, középkori kályhacsempéről szóló kiállítás, a „Szívmelengető” című tárlatra is, valamint folytatódott az „1 hónap, 1 tárgy, 1 régész” című program is. Aquincumban is jelentkeztünk új időszakos kiállítással, a római kori város iparát és kereskedelmét bemutató „Stop.Shop” című kiállítás számos érdekes leletet és rekonstrukciós kísérletet vonultatott fel.

A hagyományos megjelenési formák mellett igyekszünk nagy hangsúlyt fektetni az online térben történő megjelenésre is, így a Budapesti Történeti Múzeum régészeti tevékenységéről a tájékozódást és a tájékoztatást megkönnyíti honlapunk, és a tagintézmények közösségi oldalai (www.regeszet.btm.hu, Facebook, Twitter, Instagram), amelyekről nemcsak az aktuális ásatásainkról, kiállításokról, rendezvényeinkről, kiadványokról lehet tájékozódni magyar és angol nyelven, hanem a múzeum történetét, a gyűjteményeket, munkatársaink kutatói tevékenységét is megismerhetik az érdeklődők.

excavations in several hundreds of sites, and as a result (both negative and positive) we have gained a better understanding of the history of the Capital.

Our colleagues aim to utilize the results of the excavations as fast and as effectively as possible; this is also a legal requirement. Consequently, our archaeologists published four monographs, exhibition catalogues, 42 research papers, short studies, and popular scientific essays in 2018, in both Hungarian and foreign periodicals, and submitted 17 preliminary excavation reports and 200 catalogue entries. They gave altogether 72 papers at conferences in Hungary as well as abroad.

A number of archaeological exhibitions were organized in 2018, such as the temporary exhibition on the excavation of medieval remains in the Castle Museum, titled “The Middle Ages in Focus”, which presented to the public the most interesting findings of the 2017 excavation season. Another large-scale exhibition focused on medieval stove tiles, titled “Heart-warming”, and we continued the “1 month, 1 artefact, 1 archaeologist” programme as well. The Aquincum Museum also opened a new temporary exhibition on the industry and trade in the Roman period town, titled “Stop.Shop”, which put on display many fascinating objects and reconstructions.

In addition to traditional methods of presentation, we are aiming to make our online outreach more effective as well. Lots of information is made public about the Museum’s archaeological projects on our website and the social media pages of our institutions (www.regeszet.btm.hu, Facebook, Twitter, Instagram). Here we report on the recent excavations, exhibitions, events and publications in Hungarian and English but there is also information avail-

A fentiek alapján tehát látható, hogy a 2018-as év is igen „sűrű” volt számunkra, sok új és izgalmas felfedezéssel, lelettel, amelyeket e kötet hasábjain közelebből is megismerhetnek. Kellemes időtöltést kívánunk hozzá!

Láng Orsolya

able on the history of the museum, its collections, and the research and publications of the affiliated archaeologists.

2018 was definitely a busy year for us, which yielded many fascinating discoveries and interesting artefacts, presented in this volume. Enjoy your reading!

Orsolya Láng

A 2018-ban végzett nagyobb megelőző feltárások helyszínei

Sites of the larger preventive excavations conducted in 2018

(Jelölésük a címlap belső oldalán lévő térképen)

(Marked on the map on the inside front cover)

1. Budapest III. ker., Bogdáni út – Szentendrei út – Budapest Motors déli telekhatár – Ladik utca (*Budai Balogh Tibor*)
2. Budapest III. ker., San Marco utca 66. (*Vámos Péter – Fodor Fanni*)
3. Budapest III. kerület, Zápor utca 11/a (*Vámos Péter – Fábián Boglárka*)
4. Budapest II. ker., Fő utca 84. (*Nagy Alexandra*)
5. Budapest, I. ker., Szentháromság tér 6. (*Tóth Anikó*)
6. Budapest I. ker. Táncsics Mihály. utca 9. (*Terei György*)
7. Budapest I. ker., Szent György tér 2. (*Magyar Károly*)
8. Budapest XXII. ker., Növény utca – Budapest-Tárnok vasút – Nagytétényi út 57. (*Szilas Gábor – M. Virág Zsuzsanna*)

Többperiódusú lelőhely az aquincumi katonaváros beépítési határától északra

*(Budapest III. ker., Bogdáni út –
Szentendrei út – Budapest Motors déli
telekhatár – Ladik utca, Hrsz.: 19255/1)*

A multiperiod archaeological site north of the Military Town of Aquincum

*(Budapest, District III, Bogdáni Road –
Szentendrei Road – the southern border of
the lot of Budapest Motors – Ladik Street,
lot no. 19255/1)*

Bő egy évtizede szerepel napirenden a régi Harisnyagyár, valamint a tőle északra elterülő telekcsoport (ÖMV és MOL töltőállomás, illetve a „Ladik Vendéglő”, „Fidelio”, „Creator”, „Air Luck” és „CELER” fantázianevű ingatlanok), vagyis a Bogdáni út–Szentendrei út–Budapest Motors déli telekhatára–HÉV-pálya és a Folyamőr utca harisnyagyári szakasza által határolt két tömb (1. kép) átfogó újrahatszósításának terve.

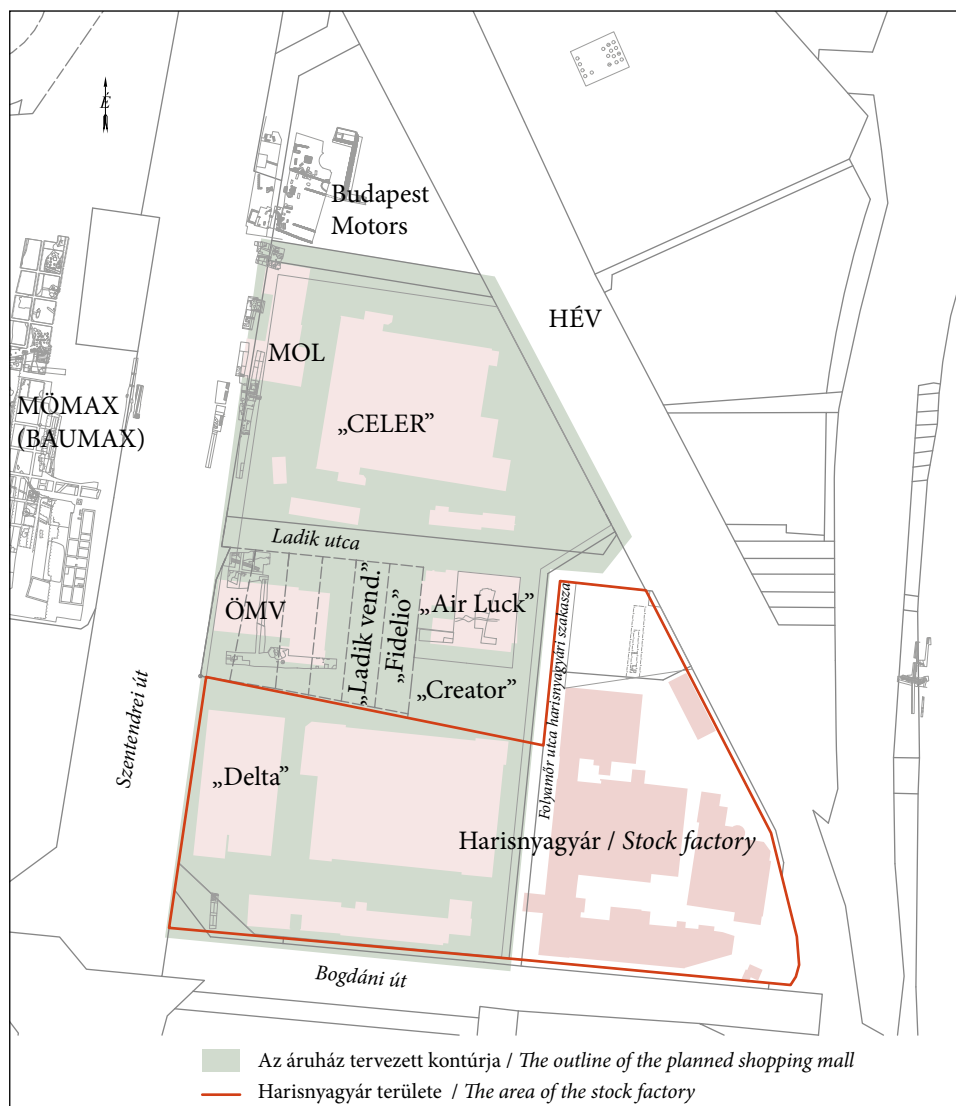
A szóban forgó területen a kisebb, egymástól független építési projektekhez kapcsolódó feltárások és régészeti megfigyelések sora a múlt század hetvenes éveinek közepén indult (KÉRDŐ 1976, 31; ZSIDI 1997a, 109–112), és nagyobb megszakításokkal a kétezres évek első évtizedének derekáig tartott (ZSIDI 1995, 38–43; ZSIDI 1997a, 112–142; ZSIDI 1997b, 33–34; LÁNG 2003, 186–187; BUDAI BALOGH 2007, 93–100). Ekkoriban már kezdett körvonalazódni egy, az említett két telektömböt teljes egészében lefedő bevásárlóközpont terve, de a kivitelezést megelőző, teljes felületű feltárás ügye a 2008-ban begyűrűző recesszió, valamint egyéb, kulisszák mögött zajló problémák miatt végül parkolópályára kényszerült.

Plans have been tabled for more than a decade to revitalize the area of the one-time stocking factory and the lots north of it (ÖMV and MOL petrol stations, and the lots named “Ladik Vendéglő”, “Fidelio”, “Creator”, “Air Luck” and “CELER”), that is, the two blocks bordered by Bogdáni Road, Szentendrei Road, the southern border of the lot of Budapest Motors, the suburban railway line and the corresponding section of Folyamőr Street (Fig. 1).

Several small-scale excavations and surveys were conducted here in connection with construction projects from the 1970s onwards (KÉRDŐ 1976, 31; ZSIDI 1997a, 109–112), and they continued up to the middle of the 2000s (ZSIDI 1995, 38–43; ZSIDI 1997a, 112–142; ZSIDI 1997b, 33–34; LÁNG 2003, 186–187; BUDAI BALOGH 2007, 93–100). By this time, plans had been crystalized to build a big shopping mall here that would cover both blocks, however, the economic crisis of 2008, coupled with problems in the project's background, brought a halt to this undertaking and the planned full-scale preventive excavation of the area had to be postponed.

A gazdasági válságot követően felmelegített építészeti koncepció már nyíltan előrevetette egy 3,2 hektár alapterületű városi feltárás lehetőségét.

After the crisis, the architectural concept of the mall was reconsidered and opportunities of an excavation of the 3.2-hectare area opened up again.

1. kép: A munkaterület és tágabb környezetének helyszínrajza (Kovács Tibor, Fábián István, Kolozsvári Krisztián)
Fig. 1. Schematic map of the excavation area and its surroundings (Tibor Kovács, István Fábián, Krisztián Kolozsvári)

KUTATÁSTÖRTÉNET

A különböző műfajú régészeti intervenciók (2. kép) eredményeképpen egy a bronzkortól a középkorig ívelő, többhorizontú lelőhely képe kezdett kirajzolódni a vizsgált területen. Az egyes korszakokra vonatkozó ismeretek azonban kezdetől fogva meglehetősen egyenetlenséggel oszlottak meg.

A 2018. évi feltárást megelőzően az őskori kultúrák közül egyedül a késő bronzkori Urnamezős időszak hagyatékát tarthatta számon a kutatás. Egy Urnamezős településrészlet a Ladik utcától délre fekvő ÖMV (korábban ARAL) benzinkút területén látható napvilágot (ZSIDI 1997b, 33). A telep pontos kiterjedése még nem tisztázott, de gyaníthatóan szorosabb kapcsolatban állt a Budapest Motors telkén (BUDAI BALOGH 2005a, 65–67), illetve a Szentendrei út nyugati oldalán, a MÖMAX (korábban BAUMAX) területén feltárt, korabeli jelenségekkel (ZSIDI 2000, 65–66; ZSIDI 2001, 60; BUDAI BALOGH 2004, 49–50). Szélesebb kitekintésben az említett Urnamezős jelenségsor a Duna-parton húzódó, késő bronzkori településfüzérbe illeszkedik, amely a szomszédos Szeszgyár (BUSZESZ) területén mind hangsúlyosabb formában kezd testet ölteni (BUDAI BALOGH 2020, 149, 171). Noha a tervezett üzletközpont kontúrján belül az Urnamezős kultúra hagyatéka kizárólagosnak tűnt, a szomszédos Budapest Motors telkén feltárt, vaskori megtelepedésre utaló La Tène B/C1 korú gödörház, illetve egy roncsolt, kora bronzkori objektum (BUDAI BALOGH 2005a, 64–66) több őskori horizont esetleges jelenlétére figyelmeztetett.

A római kori területhasználatot illetően lényegesen több adat állt rendelkezésre. A vizsgálat alá vont helyszín az antik topográfiára vetítve az aquincumi katonavá-

RESEARCH HISTORY

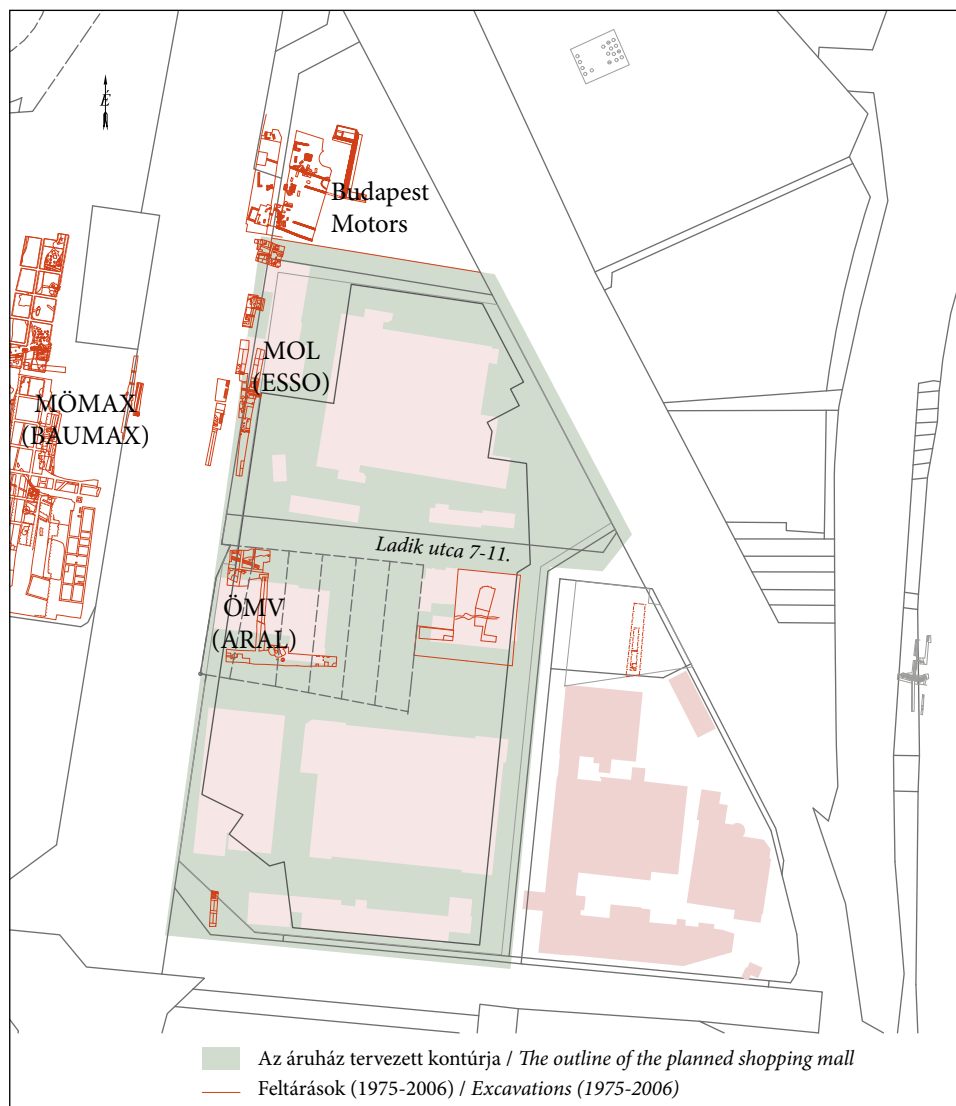
As a result of various archaeological surveys (Fig. 2), a multiperiod site was uncovered with layers dating back to different periods from the Bronze Age up to the Middle Ages. However, our understanding of the different periods of this site varies significantly.

Before the 2018 excavations, only the traces of the late Bronze Age Urnfield culture communities were known from the area's prehistory. Parts of an Urnfield culture settlement were brought to light in the area of the ÖMV (former ARAL) petrol station south of Ladik Street (ZSIDI 1997b, 33). The full extent of this settlement remains unknown, but it probably had close connections with other coeval archaeological features unearthed on the lot of Budapest Motors (BUDAI BALOGH 2005a, 65–67) and on the west side of Szentendrei Road, in the area of MÖMAX (former BAUMAX) (ZSIDI 2000, 65–66; ZSIDI 2001, 60; BUDAI BALOGH 2004, 49–50). In a wider context, the above mentioned Urnfield culture features must be part of the late Bronze Age row of settlements on the Danube bank, traces of which were brought to light in the area of the neighbouring (BUSZESZ) distillery (BUDAI BALOGH 2020, 149, 171). Although it seemed that only the remains of the Urnfield culture were present in the area of the planned shopping mall, a pit dwelling dated to the La Tène B/C1 period as well as a partially destroyed early Bronze Age feature were brought to light on the lot of Budapest Motors (BUDAI BALOGH 2005a, 64–66) and testified to the presence of multiple prehistoric layers in the region.

As for the Roman presence in the area, significantly more information is at hand. The area in question was part of the north-

ros északi sávjába, illetve annak előterébe esik. Továbbpontosítva a földrajzi meghatározást: az ásatási helyszín a *legiotábor* északi kapujától (*porta principalis sinistra*) induló, a mai Szentendrei út előzményének

ern zone and outskirts of Aquincum's military town in the Roman topography. More precisely, the archaeological site is situated on the east side of the one-time Roman main road, a predecessor of present-day

2. kép: A tervezett áruház kontúrján belül lezajlott feltárások (1975–2006) átnézeti rajza (Kovács Tibor, Fábíán István)

Fig. 2. Map of the excavations in the area of the planned shopping mall (1975–2006) (Tibor Kovács, István Fábíán)

tekinthető római kori főút keleti oldalán terül el. A római térfelosztás logikájának megfelelően a városból kivezető út mentén már a korai időkben temető létesült. A szakirodalomban „Ladik utcai temetőként” ismert, *Gräberstrasse*-típusú temetkezőhely megnyitására a 2. század elején került sor, használata – a korábbi feltételezéssel ellentétben (ZSIDI 1997a, 109, 142–143; ZSIDI 2014, 81) – a 3. században sem szünetelve (BUDAI BALOGH 2007, 99–100) a 4. század végéig folytatódott. A *Gräberstrasse* a mai Ladik utca déli oldaláról – az ÖMV töltőállomás telkéről – kiindulva nyújtózik észak felé a római kori főút keleti oldalán. Az említett *Gräberstrassétól* délkeletre, a Ladik utca 7–11. számú telken („Air Luck”) 2006-ban feltárt 4. századi sírcsoport részlete (BUDAI BALOGH 2007, 88–101) egyformán utalhatott ugyanezen temető késő császárkori terjeszkedésére vagy egy az előbbitől független, izolált temetkezőhely kései létesítésére.

Bár a római kori területhasználatot az épített síremlékek és sírkertek által hangsúlyossá tett temetőperiódus fémjelzi, a mai Ladik utca Szentendrei úti betorkollásának tágabb környezete már az 1–2. század fordulóján is használatban volt. Az eltérő célú hasznosítás bizonyítéka egy 2. század elejére keltezhető, hamvasztásos rítusú sír által vágott agyagfalas–gerendaszerkezetes építmény maradványa a Ladik utca déli oldalán, amellyel a szemközti oldalon, a MOL (korábban ESSO) töltőállomás telkén korábban feltárt cölöpszerkezetes–agyagtég-lás konstrukciók is (ZSIDI 1985, 38; ZSIDI 1995, 41–43; ZSIDI 1997a, 113) topográfiai kapcsolatba hozhatók. A kora római telep-jelenségek értelmezését a jövőbeni feltárásoktól várja a kutatás.

A római kort követő évszázadokra vonatkozó ismereteink ismét szórványossá

Szentendrei Road, which led to the northern gate (*porta principalis sinistra*) of the legionary fortress. Following the logic of Roman spatial arrangements, an early cemetery was established beside the road that left the settlement. In the scholarship, this *Gräberstrasse*-type graveyard is known as the “Ladik Street cemetery”. It started to be used in the early 2nd century, and, contrary to earlier theories (ZSIDI 1997a, 109, 142–143; ZSIDI 2014, 81), it remained in use throughout the 3rd century (BUDAI BALOGH 2007, 99–100) and up to the end of the 4th century. This *Gräberstrasse* extends from the southern side of present-day Ladik Street (the lot of the ÖMV gas station) to the north, on the east side of the one-time Roman main road. Southeast of the *Gräberstrasse*, at 7–11 Ladik Street (“Air Luck”), a group of 4th-century graves unearthed in 2006 (BUDAI BALOGH 2007, 88–101) may indicate that the graveyard continued to expand in the late imperial period or there may have been a separate cemetery established here later.

Although the Roman period is mostly remembered for the impressive burial monuments and graveyards, the area around the intersection of present-day Ladik Street and Szentendrei Road was already in use at the turn of the AD 1st and 2nd centuries. Various forms of Roman presence are evidenced on the south side of Ladik Street by a building with plastered timber walls, cut by an early 2nd century cremation burial. The post structures and clay brick buildings (ZSIDI 1985, 38; ZSIDI 1995, 41–43; ZSIDI 1997a, 113) discovered on the opposite side of Ladik Street, on the lot of the MOL (former, ESSO) gas station, were probably topographically connected to these features, too. Early Roman settlement features have yet to be clarified by future research.

válnak. A népvándorlaskor mindössze csekély mennyiségű, objektumhoz nem köthető avar kerámiatöredékekkel képviseltette magát az ÖMV töltőállomás telkén. (Schilling László szíves szóbeli közlése.) Északabbra, a Budapest Motors területén egy sütőharang tenyérnyi töredéke ugyancsak visszafogott avar kori jelenlétre utal. Minthogy a Szentendrei úttól a Duna felé távolodva avar leletek már szórványként sem jelentkeztek, a begyűjtött anyagot az út nyugati oldalán, az egykori BAUMAX házalapban 1997 és 2003 között feltárt késő avar kori településrészlettel (ZSIDI 2000, 65, 72–73; ZSIDI 2001, 64–66; SCHILLING 2003; BUDAI BALOGH 2004, 55–56; ZSIDI 2013, 131) látszott célszerűnek kapcsolatba hozni.

Középkori megtelepedés nyoma mind- ezidáig ismeretlen a vizsgált területen, de szórványleletek (érmék, kerámia) bizonyítják a késő középkori ember ténykedését az ÖMV töltőállomás (ZSIDI 1997b, 33) és a Budapest Motors telkén, valamint a Ladik utca 7–11. szám alatt. Nem dönthető el egyelőre, hogy ez a régészetileg éppen csak megfogható jelenlét milyen konkrét tevékenységgel állt összefüggésben. Kézenfekvőnek látszana a római kori temető kőanyagának kitermelésével kapcsolatba hozni, ám ezt a feltételezést eddig semmiféle bizonyíték sem támasztja alá. Mindenesetre, ha zajlott is kőkitermelés a temetőben, az nem járt együtt a sírok fosztogatásával. A már a római korban alaposan megbolygatott temetőt valószínűleg nem is lehetett érzékelni a leomlott sírépítmények és sírkertfalak alatt, amelyek hasonló rommező képét tárhatták a középkori ember szeme elé, mint a római főút túloldalán fekvő épületmaradványok (ZSIDI 2000, 71–72; ZSIDI 2001, 62–63; BUDAI BALOGH 2005b, 41–50). Noha ismertté vált egy 13. századi falusi településrészlet a BAUMAX épület-

Our knowledge of the area's history after the Roman period is sporadic. Only a small assemblage of Avar period pottery fragments were collected from the Migration period on the lot of the ÖMV gas station, and these could not be associated with clearly observable archaeological features. (Personal communication of László Schilling.) To the north, on the lot of Budapest Motors, a hand-sized fragment of a baking bell was recovered from the Avar period. In the area between Szentendrei Road and the Danube, no Avar artefacts were brought to light, not even as stray finds, and so the above mentioned Avar period findings were hypothetically connected to the Late Avar settlement parts unearthed on the west side of Szentendrei Road during the excavation that preceded the construction of the BAUMAX building in 1997–2003 (ZSIDI 2000, 65, 72–73; ZSIDI 2001, 64–66; SCHILLING 2003; BUDAI BALOGH 2004, 55–56; ZSIDI 2013, 131).

So far, no medieval settlement traces have been found, however, stray finds from the Middle Ages (coins, potshards) prove late medieval presence on the lots of the ÖMV gas station (ZSIDI 1997b, 33) and of Budapest Motors, as well as at 7–11 Ladik Street. The way this area was used in this period is yet to be explored, as the sporadic archaeological evidence is hardly enough to form hypotheses. It is logical to connect these phenomena with the quarrying of stone material from the Roman cemetery, however, no evidence has been presented. Even if the stone burial monuments were quarried and reused, this was not accompanied by the robbing of graves in the Middle Ages. The cemetery was severely disturbed already in the Roman period, and by medieval times the presence of the graveyard may not have been evident, as the dam-

alap északnyugati részén (ZSIDI 2000, 73; ZSIDI 2013, 131), a mai Szentendrei út keleti oldalán zajló tevékenység – bármi volt is a célja – már csak kronológiai okok miatt sem hozható összefüggésbe az ottani lakossággal.

A FELTÁRÁS LEFOLYTATÁSA

A tervezett áruházipület kontúrján belül az egyes telkek jogi helyzete és általános állapota még az ásátás megkezdésekor is a legkülönbözőbb volt. Miközben bizonyos helyszíneken már korábban lezajlott a teljes kiürítés, a harisnyagyári blokk egy részén még különböző vállalkozások telephelyei üzemeltek élő bérleti szerződéssel. A tulajdonos a kiürített épületekre sem kérte meg a bontási engedélyt, ezért a megelőző feltárás első ütemét az álló épületek közötti hiátusokban lehetett elvégezni. Az eltérő körülmények a „Ladik Vendéglő”, „Fidelio” és „Creator” telkén egy nagyobb, összefüggő felület megnyitását tették lehetővé, míg a Harisnyagyár nyugati sávjában („DELTA”) és a „CELER” területén csak szerény méretű kutatóárokok húzására nyílt lehetőség (3. kép).

A feltárás első üteme 2018. augusztus 8. és december 19. között zajlott le. A munkálatok a kutatóárkos szakasszal indultak.

KUTATÓÁRKOS SZAKASZ

Az első kutatóárokok meghúzására a „CELER” telkén került sor. Ezen a területen korábban semmiféle régészeti adatgyűjtés nem történt, így a feltárás tervezésekor csak az észak felől szomszédos Budapest Motors, illetve a nyugat felől határos MOL töltőállomás telkén lefolytatott feltárások eredményeit lehetett általánosítani. Ezek alapján a „CELER” nyugati sávjában a Ladik utcai temető keleti szélének, míg a telkek másik részén a Budapest Motors telkén

aged burial monuments and cemetery walls must have looked very similar to the Roman ruins on the other side of the one-time main road (ZSIDI 2000, 71–72; ZSIDI 2001, 62–63; BUDAI BALOGH 2005b, 41–50). Although parts of a 13th-century village were brought to light in the north-west part of the present BAUMAX building (ZSIDI 2000, 73; ZSIDI 2013, 131), medieval activities on the east side of Szentendrei Road cannot be linked to these, and they are also chronologically distinct.

ORGANIZING THE EXCAVATION

The legal standing of the lots that comprised the area of the planned shopping mall was diverse at the time when the excavation started. While there were lots that had already been emptied, parts of the one-time stocking factory were still in use as storage premises by different entrepreneurs with active contracts. There was no demolition permit even for the empty buildings and so the first excavation phase only targeted the areas between the still standing buildings. On the lots of “Ladik Vendéglő”, “Fidelio”, and “Creator” it was possible to excavate a large surface, while in the western part of the stocking factory (the lot “DELTA”) and in “CELER” we could only open a small exploratory trench (Fig. 3).

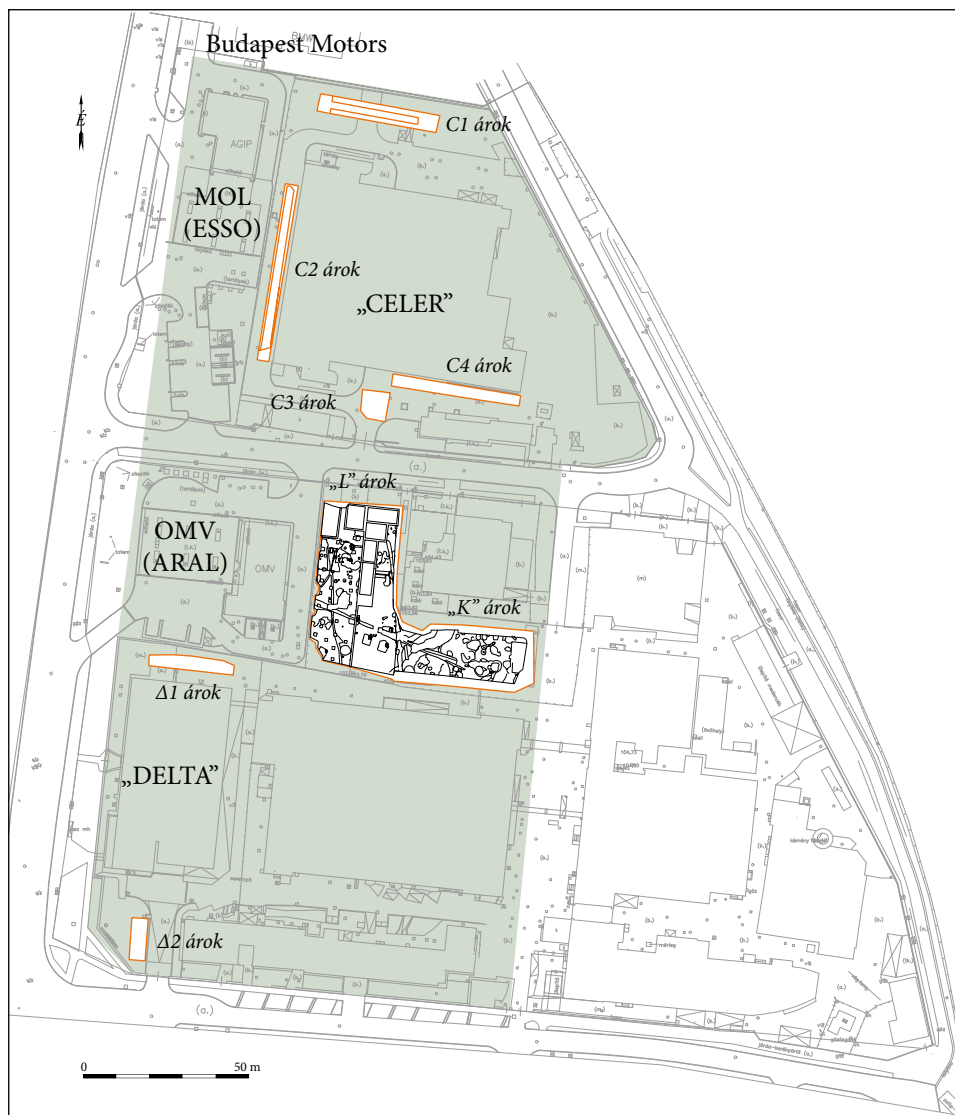
The first excavation phase was conducted between 8 August and 19 December 2018. The work started by digging exploratory trenches.

THE TRIAL TRENCHES

The first trial trench was dug in the “CELER” lot. No archaeological surveys had been done in this area before, and so the only starting point for hypotheses was the results of surveys conducted in the neighbouring lots: the Budapest Motors in

megtalált korábbi Duna-ág (BUDAI BALOGH 2005a, 55) kavicsos medrének, illetve árterületének előkerülésére lehetett számítani. A lelőhely és a dunai ártér elválását előzetesen a Budapest Motors területén feltárt temetőszél és a Ladik utca 7–11. szám alatti sírcsoport keleti határát összekötő,

the north and the MOL in the west. Based on these, in the western zone of the CELER lot we expected to find the eastern edges of the Ladik Street cemetery and the pebbly Danube riverbed and its floodplain that had been explored before in the Budapest Motors lot (BUDAI BALOGH 2005a, 55).

3. kép: A 2018. évi feltárás összesítő rajza (Fabó Attila László, Kovács Tibor, Fábíán István)

Fig. 3. Comprehensive map of the 2018 excavation (Attila László Fabó, Tibor Kovács, István Fábíán)

teoretikus, haránt irányú tengely mentén prognosztizáltuk (4. kép).

A terveknek megfelelően négy kutatóárkok (C1–C4 árkok) meghúzására került sor a telek közepét kitöltő, egykori szolgáltatóépület körül. A MOL töltőállomás közvetlen szomszédságában, a leginkább sikerrel kecsegtető nyugati árok (C2 árok) megnyitásával indult a munka. Az előzetes várakozások ellenére már itt, a hitelesített lelőhely tözsomszédságában sem sikerült kultúrréteget azonosítani. A 3,5 m vastag újkori feltöltés alatt egy félméteres, sötétszürke színű iszapréteg jelentkezett, amely az intenzíven hullámzó, homokos üledékképző szubsztrátumon terült szét. Utóbbi természetes, keleti irányú esése a keskeny kutatóárkokban is jól érzékelhető volt. A szubsztrátum felszínét az egykori vízínövények szára körül gyűrűsen kiváló, vasas elszíneződések tarkították. Az első kutatóárkok negatív eredménye előrevetítette a folytatást. A másik három árokkal mind mélyebben nyomultunk be az egykori ártérbe, mígnem keleti irányú előrehaladásunkat különböző, logisztikai természetű problémák végül el nem lehetetlenítették, így a régi Duna-ág kavicsos medrét nem sikerült elérnünk.

A negatív eredménnyel végződő kutatás rávilágított arra a tényre, hogy a Ladik utcai temető teljes egészében kívül esik a „CELER” telkén, és ezen a földrajzi szélességen *Gräberstrasse*-jellegét erősen őrizve viszonylag szűk sávban halad észak felé az egykori római kori főút és a dunai ártér szorításában. A „Ladik utcai temető” korábban feltételezett, déli irányú kiszélesedése tehát egyértelműen fikciónak bizonyult. A dunai ártér nyugati határa nem egy harántirányú egyenes mentén húzódik a Budapest Motors telephely irányából a Ladik utca 7–11. számú telek felé, hanem a „CELER” telke alatt nyugat felé kiöblösödik, és valahol a

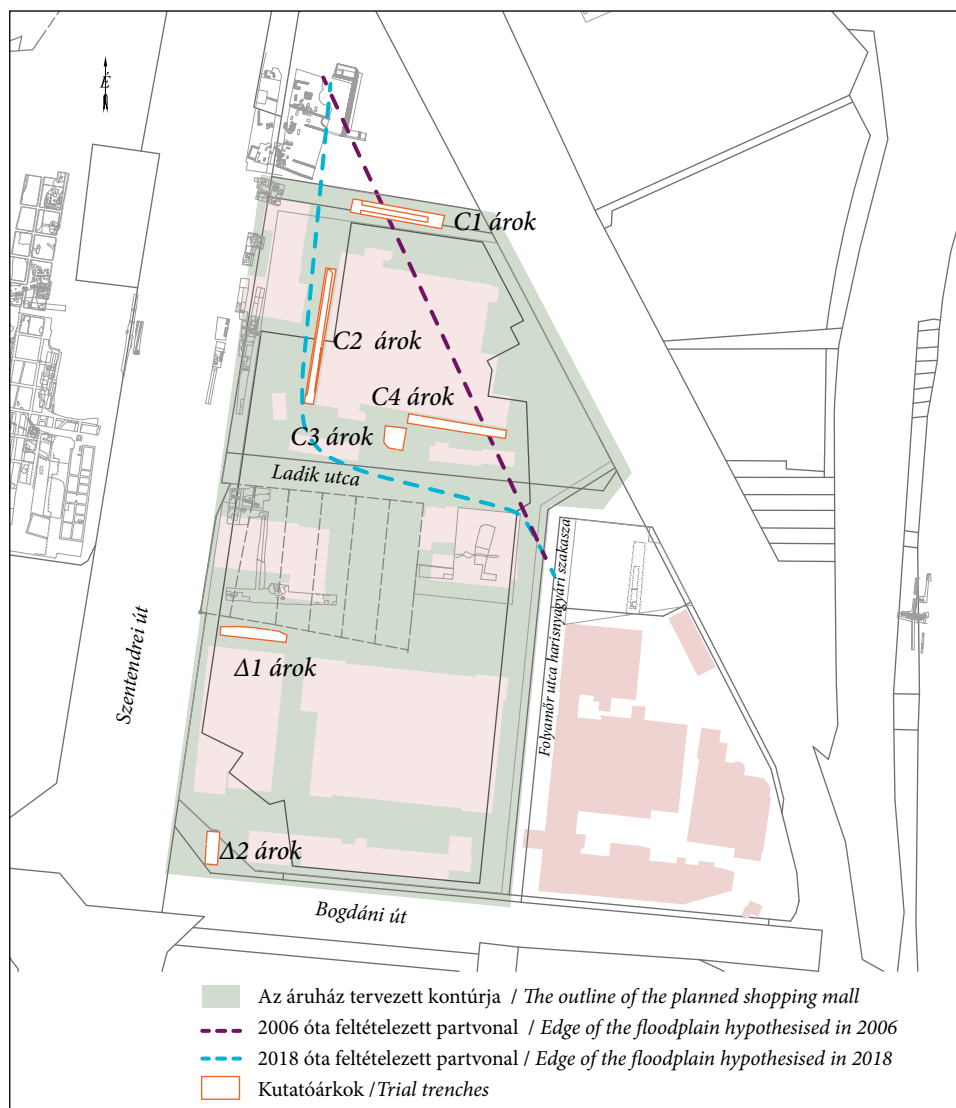
The divide between the archaeological site and the floodplain was hypothetically drawn along the line connecting the edges of the cemetery excavated in the Budapest Motors lot and the eastern edge of the group of graves excavated at 7–11 Ladik Street (Fig. 4).

According to plans, four trial trenches (C1–C4) were dug around the one-time service building in the middle of the lot. The work started with the western trench (C2), closest to the MOL petrol station; this trench was expected to yield the most results. However, it proved impossible to identify any cultural layers here, despite the fact that the neighbouring lot contains an archaeological site. Under the 3.5-metre thick modern fill there was a 0.5 metre thick, dark grey mud layer, spread on top of a sandy, sediment-forming substratum that testified to intensive wave activity. The latter naturally sloped to the east, which was also observed in the trench. On the surface of the substratum we observed the ferric stains around the stems of one-time water plants. The absence of cultural features in this trial trench adumbrated the results in the rest of the trial trenches: the other three trenches were dug into the one-time floodplain. Finally, we could not proceed farther to the east due to logistic problems. Therefore, the bed of the one-time Danube branch could not be explored.

The absence of cultural phenomena in this area suggests that the Ladik Street cemetery does not continue into the CELER lot, and, preserving its *Gräberstrasse*-like layout, it extends to the north in a narrow stripe, between the one-time main road and the Danube floodplain. So, the previous hypothesis that the Ladik Street cemetery widens in a southern direction, proved to be wrong. The floodplain's edge does not

mai Ladik utca keleti szakaszán tér vissza az egykori meder közelébe, lehetővé téve ezáltal a már bizonyított régészeti korú terület-használatot a Ladik utca déli és délkeleti részén (4. kép).

follow a straight line from the Budapest Motors lot to 7–11 Ladik Street but indents around the CELER lot and returns to the one-time riverbed in the eastern section of present-day Ladik Street. Thus, it was possi-

4. kép: A „CELER” telkén megnyitott kutatóárokok a Duna-ártér 2006-ban feltételezett és 2018-ban revideált határvonalával (Kovács Tibor, Fábián István, Kolozsvári Krisztián)

Fig. 4. Trial trenches in the “CELER” lot, with the borderline of the Danube floodplain as hypothesised in 2006 and its revised 2018 version (Tibor Kovács, István Fábián, Krisztián Kolozsvári)

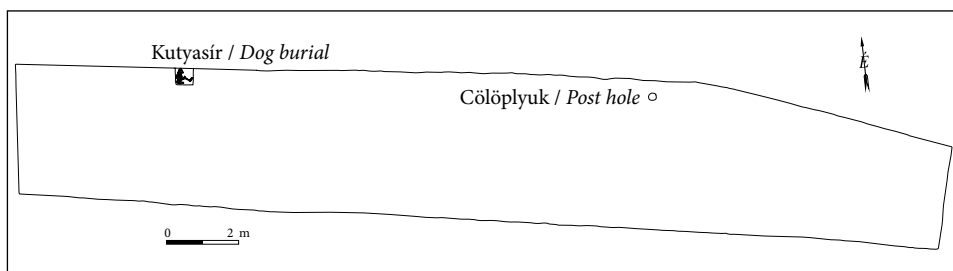
A „DELTA” irodaház telkén folytatott kutatóárkozás ugyancsak a *Gräberstrasse* kiterjedését volt hivatott vizsgálni. Fentebb már esett róla szó, hogy a temető legdélebbi, kora római építményeket vágó sírjának feltárására a Ladik utca déli oldalán, az ÖMV kút északi sávjában került sor (ZSIDI 1995, 42). Délebbre a temetkezések nem folytatódtak, a Ladik utcától távolodva már csak a korábban említett bronzkori településrészlet objektumait lehetett kimutatni. Az ugyanott gyűjtött avar szórványkerámia ugyanakkor arra utal, hogy a sírok hiánya nem magyarázható egyszerűen a római kori kultúrszint esetleges újkori erodálásával. A temető dél felé haladva ténylegesen megszűnni látszott.

A harisnyagyári blokk nyugati sávjában húzott két kutatóárok célja a temető megszakadására vonatkozó korábbi megfigyelés hitelesítése (is) volt. A telephely délnyugati, Bogdáni út és Szentendrei úti sarkán húzott kutatóárok ($\Delta 2$ árok) teljesen negatív eredményt hozott. Annyit sikerült megállapítani csupán, hogy ezen a környéken igen jelentős, a homokos üledékképző szubsztrátumot is nagy mélységben csonkító földkitermelés zajlott, amelynek során minden régészeti nyom megsemmisült. A zsebkendőnyi felületen zajló kutatás óva int messzemenő következtetések levonásától, mindazonáltal nem zárható ki, hogy a rendkívül mélyre hatoló földkitermelés kapcsolatban állt a mai Bogdáni út–Hévízi út nyomvonala által kirajzolt Filatorigát építésével (1881. november–1882. február). Márpedig, ha ez a feltételezés megerősítést nyer a későbbiekben, az azt fogja jelenteni, hogy a gyártelep Bogdáni út (Filatorigát) menti, egyelőre még ismeretlen szélességű sávja elveszett a régészeti kutatás számára. A földkitermelés horizontális kiterjedéséről egyelőre nem sokat tudunk, annyi azonban

ble to utilize the southern and south-eastern zones of Ladik Street in the past, as it has been proven (Fig. 4).

The trial trenches dug in the lot of the DELTA office building also served to explore the extent of the *Gräberstrasse*. As mentioned above, the southernmost burial of the cemetery that cut early Roman buildings, was found on the southern side of Ladik Street, in the northern part of the ÖMV petrol station's lot (ZSIDI 1995, 42). No burials were present south of this feature, and farther from Ladik Street only features of the Bronze Age settlement were found. Stray pottery finds dated to the Avar period were collected here, and this suggests that the absence of Roman graves cannot be explained by the destruction of the Roman cultural layer, but the cemetery indeed did not extend into this southern area.

The two trial trenches that we established in the western part of the stock factory's lot served, among other things, to confirm a preliminary observation about the edge of the cemetery area. One of the trenches (Trench $\Delta 2$), dug in the south-western corner of the lot (at the corner of Bogdáni Road and Szentendrei Road) yielded no cultural phenomena whatsoever. The only observation we were able to make was that considerable amounts of soil had been removed from this area, even exposing the sandy, sediment-forming substratum, and this destroyed all potential archaeological features. Although this limited surface that we surveyed is insufficient to draw general conclusions, it seems likely that this soil removal was connected with the construction of Filatorigát between November 1881 and February 1882, along present-day Bogdáni Road and Hévízi Road. If this proves true, this means that an area of yet unknown dimensions along Bogdáni Road (Filatorigát)

5. kép: A Δ1 árok összesítő felszínrajza (Fabó Attila László, Kolozsvári Krisztián)

Fig. 5. Comprehensive surface drawing of Trench Δ1 (Attila László Fabó and Krisztián Kolozsvári)

bizonyos, hogy az ÖMV töltőállomás déli tőszomszédságában, a „DELTA” irodaház északi oldalán meghúzott utolsó kutatóárkunkban (Δ1 árok) a természetes rétegződés csonkításának mértéke már lényegesen szerényebb volumenű volt. Ennek megfelelően a feltárás során először sikerült régészeti szintet fogni (5. kép).

A rétegtrend, amely a terület egészére jellemző (leszámítva az újkorban teljességgel erodált részeket), az alábbi képet mutatja. A változó vastagságú, újkori feltöltés alatt sötétszürke színű, agyagos talajréteg húzódik. Ez az egyetlen réteg évezredekken keresztül zavartalanul fejlődött, míg az újkorban különböző mértékű csonkítást nem szenvedett el. A csonkítás mértéke észak felé haladva fokozatosan csökken. Az üledékképző szubsztrátum, amelyen a talajréteg megtelepedett, sárga színű agyag.

A „DELTA” irodaház északi oldalán húzott árokban a sötétszürke színű, agyagos talajréteget valamikor az újkorban – talán a Filatorigát építéskor, talán más alkalomból – nagyjából vízszintesen elmetstették. Míután az üledékképző szubsztrátum szintje a Szentendrei út felől emelkedett a Duna irányába, az árok nyugati végében 1,2 méteres vastagságban megőrződött kultúrréteg kelet felé haladva végül szűk 60 centiméterre

is lost for archaeological research. The extent of the soil removal zone is yet to be identified, however, the destruction of the original stratigraphy seemed to be more moderate in the trench dug in the northern side of the DELTA lot south of the ÖMV petrol station (Trench Δ1). Therefore, this was the place where we were able to document the first archaeological layers in the course of the excavation (Fig. 5).

The stratigraphy typical for the whole area (except for the parts that had been destroyed in the modern period) is as follows. Under the modern fill that varies in depth, there is a dark grey, clayey layer. This layer remained undisturbed for thousands of years, until it was truncated in the modern period. The extent of this modern damage decreases as we go farther to the north. The sediment-forming substratum on which this soil layer was deposited, is yellow clay.

In the trial trench dug on the north side of the DELTA office building we were able to observe that the dark grey, clayey layer was horizontally cut sometime in the modern period, perhaps at the time when Filatorigát was constructed. As the sediment-forming substratum sloped in the direction of the Danube, the cultural layer, which was preserved as a 1.2 metre-thick

olvadt. A kultúrszint felső regiszterében őskori leletek mellé betaposott, újkori rekvizitumok lapultak, különösen a csatos üvegek porcelán kupakjai képviseltették magukat feltűnően nagy számban. Mindez bizonyos mértékű területhasználatra utal az újkori tereprendezés időszakától addig a pillanatig bezárólag, amíg az 1,4–1,8 m vastag, masszív épülettörmelékes feltöltés elfedte a lelőhelyet. Az értékelhető vastagságban megőrződött kultúrréteg az újkorinál jóval szerényebb mértékű, régészeti korú területhasználatról tanúskodott. A biztosan újkori jelenségek mellett csupán egy ismeretlen korú, de nagy valószínűség szerint régészeti kontextusba tartozó kutyasír (6. kép) és egy őskori oszlophely, valamint kísérő letekként egy maréknyi őskori kerámiatöredék említhető. A benzinkút területén megfigyelt avar kori szórványleletek előkerülésére itt a kultúrszint csonkítása miatt nem lehetett számítani. Az őskorinál későbbi járósíntek pusztulása ugyanakkor nem lehet kifogás a római kori sírok hiányára, amelyeknek mélységüknél fogva a talajrétegben vagy akár az üledékképző szubsztrátumban jelentkezniük kellett volna. A korábbi meg-

layer in the western end of the trench, was only 60 cm thick in the eastern end. In the uppermost part of the cultural layer there were prehistoric finds interspersed with secondarily deposited modern artefacts; porcelain stoppers of glass bottles were found in especially large quantities. All this suggests that the area was in use from the time of the modern-day levelling until the 1.4–1.8-metre-thick rubble layer was deposited. The archaeological layers testified to a limited activity in ancient times. In addition to modern features, a dog burial of unknown age that is probably associated with an archaeological context (Fig. 6), a prehistoric posthole, and a handful of prehistoric pottery shards were discovered. We did not expect to encounter stray Avar finds like the ones we recovered from the petrol station's area, because the cultural layer was truncated here. Floor levels younger than the prehistoric ones were destroyed, but this does not explain the absence of Roman burials as these could have been dug deeper into the soil or even into the sediment-forming substratum. Therefore, the earlier observation that the *Gräberstrasse*

6. kép: Kutyasír a
Δ1 árokban (Budai
Balogh Tibor)
Fig. 6. Dog burial
in Trench Δ1 (Tibor
Budai Balogh)

figyelés ezzel megerősítést nyert: a *Gräberstrasse* valóban megszakad a Ladik utca déli oldalán. Mindez pedig legalábbis táplálja a gyanút, hogy a 2. század elején a mai Ladik utca déli oldalán húzódott a *legiotábor* körül kialakult polgári település, a „bodegaváros” (*canabae*) temetkezésektől elzárt közigazgatási területének északi határa.

TELJES FELÜLETŰ FELTÁRÁS („LADIK VENDÉGLŐ”, „FIDELIO”, „CREATOR”)

Korábbi épületbontásoknak köszönhetően az ÖMV töltőállomástól keletre egy közel 2000 négyzetméternyi, összefüggő terület megnyitására nyílt lehetőség. Előzetesen a Ladik utca menti déli sáv ígérkezett a legizgalmasabb felületnek, ahol a temető és a kora római gerenda-cölöp-agyagtégla szerkezetű építmények további vizsgálatára egyaránt számítani lehetett. Izgalmas kérdésnek tűnt továbbá az is, hogy a Ladik utca 7–11. szám alatti feltárás során megismert patakmeder miképpen illeszkedik a római kori telep és temető topográfiájába. Sajnálatos módon azonban éppen ezen a kulcsfontosságú helyszínen az egykori „Ladik Vendéglő” pincerendszerének kialakításakor minden régészeti szint elpusztult. Általában véve igaz, hogy az újkori terület-használat – a rétegsor már említett, mesterséges csonkításán túl – a teljes vizsgálat alá vont területre közművek, emésztők, pincék, meszesgödörök, fásítás és egyéb, ismeretlen célú bolygatások révén súlyos csapást mért, de kétségtávol a Ladik utca menti sáv elpusztítása a legfájdalmasabb veszteség.

ŐSKORI TELEPEK

Ahogy arra számítani lehetett, a szomszédos ÖMV benzinkút telkén korábban érzékelt késő bronzkori telepjelenségek kelet felé is folytatódtak. A különféle méretű gödörök alkotta Urnamezős jelenségsor

ends on the southern side of Ladik Street was confirmed. This suggests that in the early 2nd century the northern border of the civilian settlement (*canabae*) around the legionary camp ran along the southern side of present-day Ladik Street, and so this area was not used for burials until late Antiquity.

FULL SURFACE EXCAVATION (“LADIK VENDÉGLŐ [RESTAURANT]”, “FIDELIO”, “CREATOR”)

An open area of 2000 m² could be fully explored east of the ÖMV petrol station, because buildings that had stood here earlier had been demolished. We expected the area south of Ladik Street to yield the most interesting findings, as here we predicted to discover parts of the cemetery as well as early Roman timber/post/clay brick constructions. It was also an interesting question how the one-time stream that had been identified at 7–11 Ladik Street related to the topography of the Roman settlement and cemetery. Unfortunately, all archaeological layers were destroyed at this crucial location when the cellars of Ladik Restaurant were built. In general, the whole area has been heavily disturbed by modern-day activities: in addition to the above-mentioned soil removal, a number of public utilities, cess pits, cellars, lime-pits etc. were built here, and afforestation and disturbances of unknown origin also heavily damaged the archaeological layers. Undoubtedly, the destruction of potential archaeological features in the stripe along Ladik Street is a much regrettable loss for research.

PREHISTORIC SETTLEMENTS

As anticipated, the late Bronze Age settlement features that had been identified in the ÖMV petrol station's lot extended

szétszórtan, csekély objektumsűrűséggel képviseltette magát. A lelőhelyet új színnel gazdagította a késő rézkori Baden-kultúra egy ugyancsak szerény intenzitású telep-részlete. A Budapest Motors területéről ismert kora bronzkori és vaskori lelőhelyek ellenben nem nyúltak át az újonnan megnyitott, viszonylag nagy felületre. (Az őskori leletanyag meghatározásáért Lamm Flórát és Szilas Gábort illeti köszönet.)

RÓMAI KORI HORIZONTOK

Árokrendszerek

A római kori topográfia szempontjából legizgalmasabb terület a „Ladik Vendéglő” alapozásakor elpusztult, így a „Ladik utcai temető” esetleges délkeleti, illetve a kora római telep keleti irányú kiterjedésének vizsgálatára a 2018. évi kampány térbeli keretei között nem nyílt mód.

Dél felé haladva a római kori területhasználat a korai telep és a *Gräberstrasse* közelségéhez képest kiábrándítóan szegényessé válik. A korszakból mindössze két, jelentős időbeli elkülönülést mutató árokrendszer részletei említhetők (7. kép). A terület legkorábbi objektuma egy csonkasága dacára is tekintélyt parancsoló, V-átmetszetű árok, amely nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti irányban vágja át a területet. Érdekessége, hogy nem a Duna felé, hanem nyugati irányba lejt. Az árkot nyugat felé a telekhátárig követhettük. Keleti irányú folytatása északkelet, azaz az „Air Luck” telke felé kanyarodva hagyta el az ásatási területet. A *Spitzgraben* érdekessége, hogy egyenes, kanyarulat előtti szakaszát egy későbbi időpontban délkelet felé meghosszabbították. Az új, ugyancsak V-átmetszetű árok beletorkollott egy másik, rá merőleges árokba, amelynek egy szakasza dél felől éppen csak

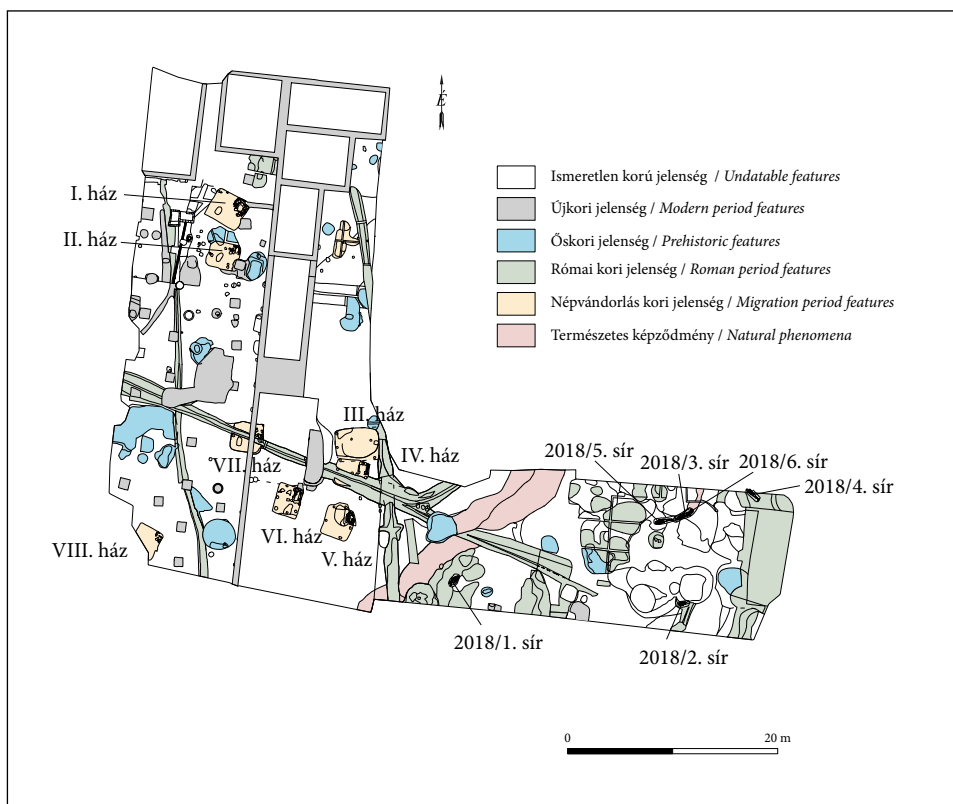
farther to the east. The Urnfield phenomena included pits of various sizes scattered throughout the area, in a low density. A small settlement part associated with the late Copper Age Baden culture was a new discovery at the site. On the other hand, the early Bronze and Iron Age features that had been documented in the Budapest Motors failed to continue into this newly explored, relatively large area. (I hereby thank Flóra Lamm and Gábor Szilas for their help with identifying the prehistoric material.)

ROMAN PERIOD LAYERS

Systems of ditches

The most interesting area from the point of view of Roman period topography was destroyed when the Ladik Restaurant was built, and therefore, in the 2018 excavation campaign we had no opportunity to study either the potential south-eastern extensions of the Ladik Street cemetery or the eastern parts of the early Roman settlement.

The traces of Roman presence became scarce towards the south, which is a surprise considering the closeness of the early Roman settlement and the *Gräberstrasse*. Only parts of two systems of ditches are worth mentioning, and these two are dated to different periods (Fig. 7). The earliest feature in the area is a truncated, V-shaped ditch that still is of considerable size, which cuts through the area in a west/north-west-east/south-east direction. It was possible to follow the ditch in a western direction to the border of the plot. It is interesting that it slopes not towards the Danube but to the west. Its eastern extension leaves the lot turning to the direction of the “Air Luck” lot. The straight section of this *Spitzgraben* was

7. kép: A „Ladik Vendéglő”, „Fidelio”, és a „Creator” telkek összesítő feltérképezési rajza (Fabó Attila László, Kovács Tibor, Fábián István, Kolozsvári Krisztián)

Fig. 7. Comprehensive excavation map of the “Ladik Vendéglő”, “Fidelio”, “Creator” and “Air Luck” lots (Attila László Fabó, Tibor Kovács, István Fábián, Krisztián Kolozsvári)

belógott az ásatási területre. Később aztán ezt az utólagosan kialakított, összekötőszakaszt betemették. Az idő előrehaladtával azonban újra szükségessé vált a régi összeköttetés, ekkor azonban már nem a régi – felismerhetetlenné vált? – nyomvonalat nyitották meg, hanem vadonatúj árkot ástak, amely X-alakban keresztezte visszatöltött előzményét. Az összekötő árok mindkét periódusában szinte azonos helyen torkolt a főárókba. A főárok kanyarulata és az összekötő árok betorkollása közé eső háromszögben négy oszlophely került elő

later enlarged in a south-eastern direction. This new, also V-shaped ditch joined another ditch that ran perpendicular to it; a small segment of the latter ran through the southern part of the excavation area. Later on, this secondarily made connection between the two ditches was filled in. However, as time passed, it became necessary to connect the two ditches again. The old connecting ditch was not renewed but a new one was dug, which cut the earlier, filled-in connecting ditch in an X-shape. The connecting ditch joined the main ditch at approximately the

8. kép: a Spitzgraben a délkeleti irányú leágazással és a négy oszlophellyel (Budai Balogh Tibor)

Fig. 8. The Spitzgraben with its south-eastern branch and the four postholes (Tibor Budai Balogh)

(8. kép). Noha az oszlophelyek betöltéséből semmiféle leletanyag nem származott, szerves kapcsolatuk a római kori árkokkal vitán felül áll. Funkciójuk ezzel együtt nem világos, ráadásul azzal is számolni kell – figyelembe véve az összekötő árok két periódusát –, hogy a négy oszlop használata sem feltétlenül esett egyazon időszakra.

A *Spitzgraben* fémjelezte árokrendszer létesítésére vonatkozó kronológiai fogódzó pillanatnyilag még nem áll rendelkezésre. A főárok betöltéséből gyűjtött leletanyag alapján mindössze annyi jelenthető ki, hogy az legkésőbb a 3. század folyamán betöltődött. Az összekötő árkokból semmiféle lelet nem került elő, így a velük kapcsolatban fentebb leírt periodizáció csak relatíve csatlakozik a főárok meglehetősen hézagos időrendjéhez. A feltárás keleti zónájában („Creator” telek) számos, nehezen kategorizálható, gödörszerű jelenség kapcsolódik az árokrendszer középső császárkori horizontjához. Utóbbiak egy része azonban bizonyosan nem emberkéztől származik, így a betöltésből gyűjtött római kori leletek ellenére sem tekinthető objektumnak.

same spot in both periods. Four postholes were discovered in the triangle-shaped area bordered by the turn in the main ditch and the joining connecting ditches (Fig. 8). Although no artefacts were collected from the fill of these postholes, their connection with the Roman period ditches is beyond doubt. However, their function remains unclear, and it also must be taken into account that the four postholes may not even be contemporaneous, just as the ditches are dated to different periods.

At the moment there is no clear evidence that would help establish the chronology of the *Spitzgraben* ditch system. The artefacts yielded by the fill of the main ditch reveal, however, that it was filled in by the 3rd century at latest. No artefacts were recovered from the connecting ditches, and therefore, their periodization is only relative to the unclear chronology of the main ditch. In the eastern part of the excavation area (“Creator” lot) there were a number of pit-like features which were hard to interpret, but they were connected to the middle imperial period layer of the ditch system.

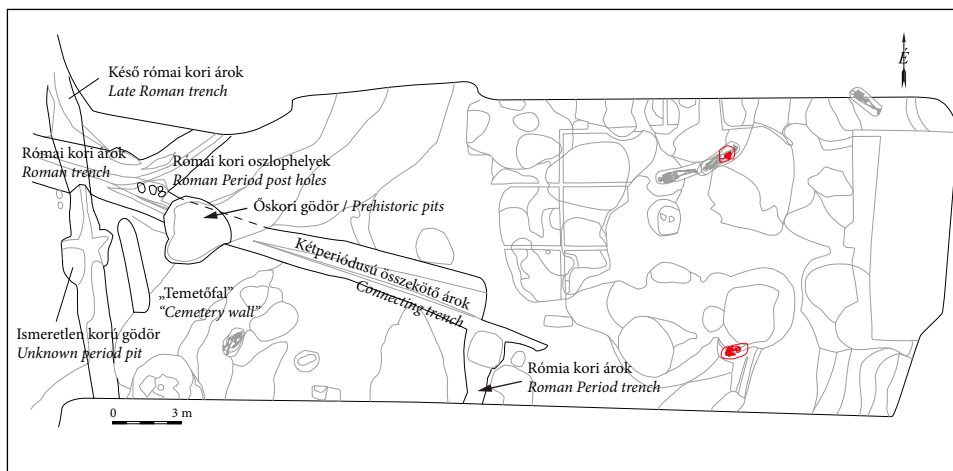
A feltárás nyugati sávjában („Ladik Vendéglő”, „Fidelio”) az értékelhető római kori jelenségek két mesterséges árokra korlátozódnak. A szabálytalan vonalvezetésű, de nagyjából párhuzamosan futó észak-északnyugat–dél-délkeleti tájolású árkok U-, helyenként fordított trapézátmetasztűek. Mindkettő keresztezi a középső császárkori *Spitzgraben* nyomvonalát. A nyugati árok esetében a metszéspontot egy modernkori bolygatás megsemmisítette, a jelenségek egymáshoz való viszonyát ezért nem lehetett vizsgálni. A keleti árok ezzel szemben egyértelműen vágta a *Spitzgrabent*, vagyis későbbi annál. Az újkori bolygatások tömegeivel sújtott nyugati árkot a tájolásban és kialakításban megmutatkozó hasonlóságok alapján egyelőre a keleti árok horizontjához tartozónak tekintjük.

Késő római temetőrészlet

A keleti árkot kelet felől egy párhuzamosan futó falalapozás utolsó kőszora kísérte néhány méteren keresztül (9. kép). A Ladik utca 7–11. szám alatt 2006-ban feltárt 4. századi sírcsoportrészlet közelsége miatt

However, some of these pit-like features are probably not associated with any human activity and cannot be identified as archaeological features in the classical sense, despite the Roman artefacts yielded by them.

Only two artificial ditches represented the Roman period in the western part of the excavation area (“Ladik Vendéglő” [Restaurant,] “Fidelio”). The irregular but more-or-less parallel ditches ran in a north/north-west–south/south-east direction and had a U-shape, and, at places, a trapezium shape. Both of these ditches crossed the middle imperial period *Spitzgraben*. The place where the western ditch crossed the *Spitzgraben* was destroyed by a modern disturbance, and so the connections between these phenomena remain unclear. The eastern ditch, however, definitely cut the *Spitzgraben*, which means that it must be younger than the latter. The western ditch was disturbed in the modern period multiple times; however, taking into consideration that it has the same orientation and structure as the eastern ditch, we hypothesised that they are contemporaneous.

9. kép: A „Creator” árok összesítő felszínrajza (Fabó Attila László)

Fig. 9. Comprehensive surface drawing of the trench in the “Creator” lot (Attila László Fabó)

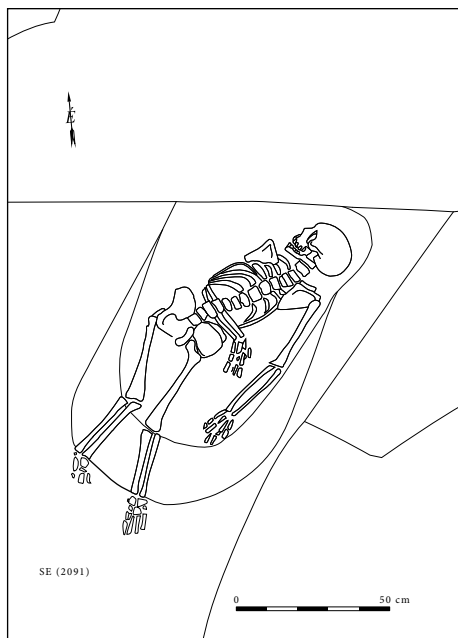
felmerült a gondolat – amelynek kronológiai szempontok továbbra sem mondanak ellent –, hogy ennek a temetkezőhelynek a sírárka és sírfalmaradványa kerülhetett elő, ám a későbbi fejlemények ezt a feltételezést nem támasztották alá egyértelműen, igaz, nem is cáfolták. Az úgynevezett „temetőfal” belül – attól keletre – ugyanis nem bontakozott ki szabályos, parcellaszerű vagy bármely más térfelosztási logika szerint kialakított temetőrészlet, helyette mindössze hat, látszólag teljesen öletszerűen elszórt, összevissza tájolt sír került elő az alábbiakban leírtak szerint.

Az északnyugat–délkeleti tájolású 1. sírt egy nagyméretű gödörkomplexumba ásták bele (10. kép). A gödörkomplexum betöltése római kori leletanyagot és építési törmelékot tartalmazott. A gondatlanul kialakított sírgödör elmaradt a holttest magassága

Late Roman graves

On the east side of the eastern ditch and running parallel to it, we observed a few metre-long segment of a row of stones of a wall foundation (Fig. 9). As the 4th-century grave cluster excavated in 2006 at 7–11 Ladik Street is located close to this site, it was raised that we may have found the cemetery ditch and the remains of a cemetery wall. This would not contradict what we know about the area's chronology. Later findings failed to either confirm or clearly refute this hypothesis. Within the “cemetery wall” – that is, east of it – there was no cemetery segment with regular spatial arrangements; we found six, scattered burials with varying orientation that showed no clustering of any kind.

Grave no. 1 was dug into a large pit complex and was oriented from north-west to

10. kép: Az 1. sír fotón és rajzon (Budai Balogh Tibor, Fabó Attila László)

Fig. 10. Photo and drawing of Grave no. 1 (Tibor Budai Balogh, Attila László Fabó)

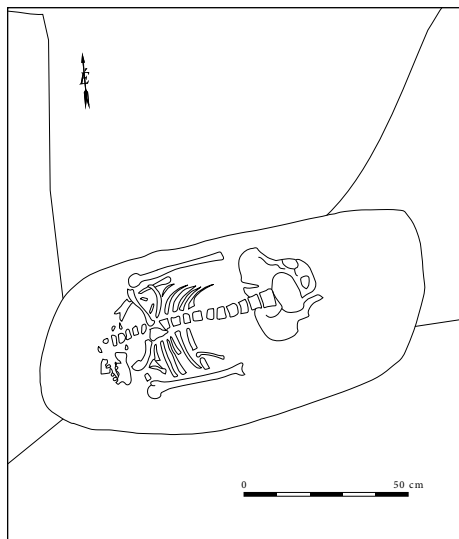
által megkívánt mérettől: a hasmánt belőkött test lábszárcsontjai és lábfejei felfelé állva a gödör rézsűs oldalán nyugodtak. A bal kar a test alá szorult, a koponya és a nyakcsigolyák élesen balra fordultak. A hevenyészett sírgödörben viseleti tárgyaknak vagy mellékleteknek nem volt nyoma.

A délnyugat-északkeleti tájolású 2. sír egy hanyatt fektetett csonka váz maradványait tartalmazta koponyától medencecsontig (11. kép). (Az ép állapotú koponya gondatlanság következtében sérült meg a feltárás során.) A felkarcsontok kivételével az összes végtagsont hiányzott a sírból. A gödör hosszát hozzávetőlegesen a torzó méretéhez igazították, kialakításakor tehát már nem számoltak a lábak meglétével. Antropológiai vizsgálat lesz hivatott eldönteni, hogy miképpen veszték el a hiányzó végtagsontok. A maradvány mellett viseleti tárgy vagy melléklet nem került elő.

A 3. sírban mindössze egy felnőtt ember bordakosara feküdt a gerincoszlop hozzátartozó szakaszával, valamint a jobb kulcs-

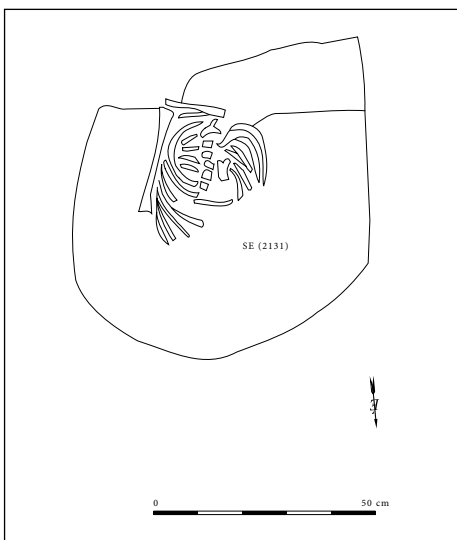
south-east (Fig. 10). The fill of the pit complex yielded Roman period artefacts and building rubble. The grave pit was created in a careless manner, without taking into consideration the height of the deceased: the body was facing down, with the legs and feet resting on the sloping side of the pit. The left arm was under the body, the head and neck turned to the left. There were no clothing items or any grave goods.

Grave no. 2 was oriented south-west/north-east. This grave contained the incomplete remains of a person, from the skull down to the pelvis, lying on his back (Fig. 11). (The originally intact skull was unfortunately damaged during the excavation.) Except for the humeri, all extremity bones were missing. The grave pit was created to accommodate the already mutilated body, without legs. The anthropological examination will hopefully reveal why the arms and legs are missing. There were no clothing accessories or grave goods here, either.

11. kép: A 2. sír fotón és rajzon (Budai Balogh Tibor, Fabó Attila László)

Fig. 11. Photo and drawing of Grave no. 2 (Tibor Budai Balogh, Attila László Fabó)

12. kép: A 3. sír fotón és rajzon (Budai Balogh Tibor, Fabó Attila László)

Fig. 12. Photo and drawing of Grave no. 3 (Tibor Budai Balogh, Attila László Fabó)

és felkarcsonttal (12. kép). Tájolása, ha lehet ilyesmiről beszélni, dél-északi volt. A hiányzó részek leválásának módját ez esetben is antropológiai vizsgálat világíthatja majd meg. Mellékleteket, viseleti tárgyakat itt sem helyeztek az emberi maradványok mellé.

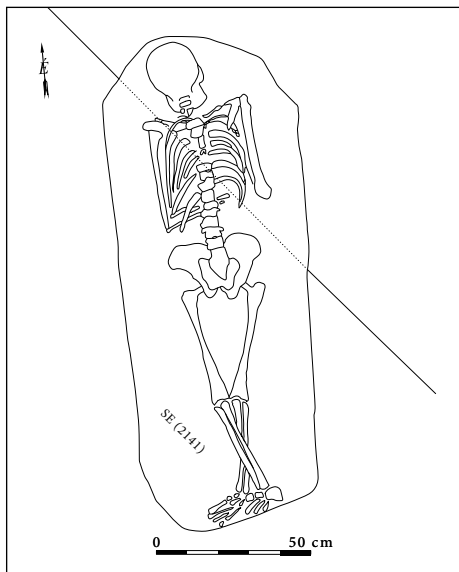
A 4. sírt (13. kép) az ásatási terület keleti végében futó, impozáns mélységű árok nyugati partfalában alakították ki. Az északnyugat-délkeleti tájolású sír tulajdonosa arccal lefelé fordítva feküdt, alkarjai a mellkas alá gyűrődtek, lábai bokában keresztelték egymást. A lábfejeknek az 1. sírhoz hasonlóan nem maradt elég helyük, jobb híján a sírgödör falának támaszkodva felfelé meredtek. A csontváz nyaka alatt négy különböző színű és típusú gyöngy lapult meg.

A mély ároktól nyugatra, az 5. és 6. sírban egy-egy délnyugat-északkeleti tájolású, nyújtott testhelyzetű csontváz feküdt a hátán viseleti tárgyak és mellékletek nél-

In Grave no. 3 we found the ribcage of an adult person, with the associated parts of the spine, and the right clavicle and humerus (Fig. 12). The body was oriented (if this term applies at all) from south to north. The reasons why the rest of the skeleton is missing will be explored by the anthropological analysis. No grave goods or clothing items were found.

Grave no. 4 (Fig. 13) was dug into the western wall of a deep ditch in the eastern end of the excavation area. The grave was oriented from north-west to south-east, the body was found in a prone position, with the arms under the chest and the legs crossing at the ankles. There was not enough room to accommodate the feet and so, similarly to Grave no. 1, they rested on the side of the pit, turning upwards. Four beads of different types and colours were found under the neck of the deceased.

West of this deep ditch, in Graves nos 5 and 6 we found two stretched out bodies

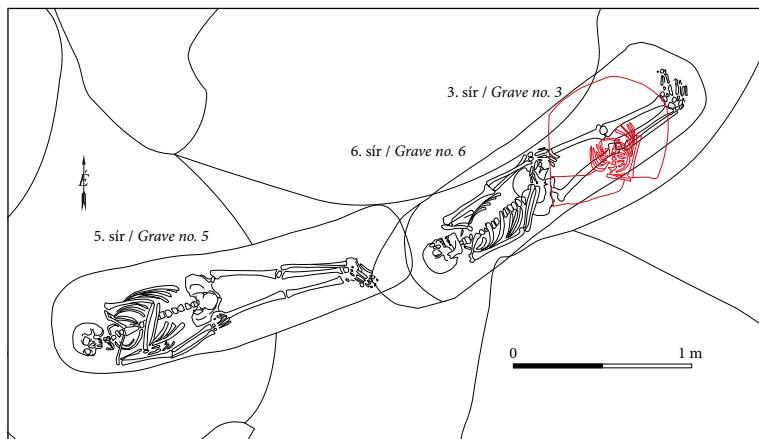
13. kép: A 4. sír fotón és rajzon (Budai Balogh Tibor, Fabó Attila László)

Fig. 13. Photo and drawing of Grave no. 4 (Tibor Budai Balogh, Attila László Fabó)

kül. Mindkét sírgödört rendkívül mélyre ásták egy már meglévő természetes hasadék továbbmélyítésével. A 6. sírban fekvő csontváz több mint egy méterrel feküdt mélyebben a később fölébe ásott 3. sír bordakosaránál, és az 5. sír alja is csak 20 centiméterrel húzódott az előbbinél magasabban (14. kép).

in supine position, oriented from south-west to north-east, buried without any grave goods or accessories. Both graves were deep, and were created by deepening further an already existing natural recess. The skeleton in Grave no. 6 was one metre deeper than the ribcage found in Grave no. 3 that was dug above it later. The bottom of

14. kép: A 3., 5. és 6. sír szuperpozíciós viszonya (Fabó Attila László)
Fig. 14. Superpositions of Graves nos 3, 5 and 6 (Attila László Fabó)

A temetkezések szűkszavú ismertetéséből kiviláglik, hogy mind a hat sír a szakirodalomban a „deviáns”, „szokatlan”, „atipikus”, „nem normatív” és hasonló jelzőkkel leírt, szabálytalan temetkezések körébe tartozik. A sírcsoport a lelőhely relatív kronológiájába egyértelműen beilleszthető, abszolút datálása azonban saját jogon nem lehetséges. Első pillantásra még az észak felől szomszédos Ladik utca 7–11. számú telken feltárt 4. századi temetőrészhez fűződő viszonya sem eleve magától értetődő. Különösen annak fényében nem, hogy amíg a Ladik utcában nagyjából egységesen tájolt temetkezések kis felületen csoportosulva hajdani, komolyabb objektumsűrűsége utalnak – s az idők folyamán a fizikai valóságukban megsemmisült sírgödörök embersont-anyagának egy része elő is került a temetőt egykor átszelő patak völgyéből és medréből –, addig a „Creator” széles területén elveszni látszik a féltucat sír. Ráadásul, az utóbbi helyszínen természetes eróziós folyamatok vagy modernkori csonkítások sem apasztották az eredeti sírszámot. Másrészt, annak figyelembevételével, hogy a két telek sírjait mindössze egy keskeny földnyelv választja el egymástól (15. kép), és egyik helyszínen sem bizonyított két római kori sírhorizont léte, a két sírcsoportot mégiscsak ugyanazon 4. századi temető karakterében eltérő, térben tudatosan elkülönített, topográfiailag mégis összetartozó részének kell tekintenünk. A két temetőrész különböző jellege és a frissen kutatott terület intenzívnek nem mondható használata az ott feltárt sírok egy eredőre visszanyúló devianciáival kielégítően magyarázható.

Római kori sírmezőkben a szabálytalan temetkezések aránya akár igen jelentős is lehet. Az anomáliák olykor természetes folyamatokkal (állati tevékenység, földmozgás, talajvízszint-ingadozás, a test lebomlá-

Grave no. 5 was 20 cm higher than Grave no. 6 (Fig. 14).

The short reports on these graves describe them as “deviant”, “unusual”, “abnormal”, and they are labelled as irregular burials. This group of graves fits into the findspot’s relative chronology, but an absolute dating is not possible. At first sight it is unclear if these graves are connected at all with the 4th-century cemetery part excavated at 7–11 Ladik Street, the neighbouring lot to the north. Their connection is even more doubtful as in the Ladik Street cemetery the burials are more-or-less oriented in the same way and they cluster in a small area, suggesting a high density of features (in fact, human bones that must have belonged to already destroyed graves were found in the bed of the stream that crosses the area), while in the “Creator” lot these six graves are scattered and are few in number in relation to the lot’s size. No modern disturbances or natural erosions were observed here which could have caused a loss in the number of graves. However, taking into consideration that these two lots are separated by a narrow stripe of land only (Fig. 15), and there is no evidence in either area that the graves would be associated with two different periods, these two grave clusters must be interpreted as belonging to the same 4th-century cemetery, although they are topographically distinct, probably consciously separated spatially, and have a different character. The differences between the two grave clusters and the low density of the recently surveyed graves can be explained by the deviant nature of these latter burials.

In Roman period cemeteries, the ratio of unusual, irregular burials can be quite high. Anomalies are sometimes associated with natural processes (animal burrows, move-

15. kép: A Ladik utca 7–11. szám alatt és a „Creator” telkén feltárt sírcsoportok térbeli viszonya (Fabó Attila László, Kovács Tibor, Fábián István, Kolozsvári Krisztián)

Fig. 15. The spatial relations of the grave clusters excavated at 7–11 Ladik Street and in the “Creator” lot (Attila László Fabó, Tibor Kovács, István Fábián, Krisztián Kolozsvári)

sához kapcsolódó *post mortem* mozgások), máskor véletlen vagy szándékos emberi beavatkozással magyarázhatók (FERRARI 2013, 157; QUERCIA-CAZZULO 2016, 29–30). A szánt szándékból okozott devianciák a kísértethittel (*necrophobia*), az elhunyt *post mortem* büntetésével vagy a római korban gyakori (Plinius: *Naturalis Historia* XXVIII. 2. 7) halottidézőssel (*necromantia*) hozhatók összefüggésbe. Utóbbi, régészeti perspektívából nézve emberi testrészek, elsősorban a koponya eltávolítására irányuló sírrablásnak minősíthető. A másik két esetben, bár eltérő az indíttatás, az al-

ments of the soil, changes in the groundwater level, *post mortem* movements caused by decomposition), or with intentional or unintentional human interventions (FERRARI 2013, 157; QUERCIA-CAZZULO 2016, 29–30). Intentionally deviant burials can be interpreted as evidence of the fear of ghosts (*necrophobia*), *post mortem* punishments, or necromancy (*necromantia*), i.e., the summoning of the dead, which was customary in the Roman period (Plinius: *Naturalis Historia* XXVIII. 2. 7). From an archaeological perspective, the removal of human body parts, especially the head, classifies

kalmazott technikák között komoly átfedés mutatkozik, ezért az eredeti szándékot a szabálytalan temetkezések temetőn belüli topográfiai helyzete, valamint az elhunyttal szembeni bánásmód teheti egyértelművé.

A potenciális kísértetek, az esetleges „gonosz halottak” zöme életében a közösség megbecsült tagja volt, akit kellő tisztelettel a „rendes emberek” között temettek el, sőt, ha társadalmi helyzete megengedte akár fényűző körülmények között, viseleti tárgyakkal és gazdag mellékletekkel kísérve indulhatott a hosszú útra. Ilyen esetekben a visszatéréstől való félelmet nem az elhunyt züllött vagy bűnös életvitele, hanem halálának abnormális körülménye indokolta. Ebbe a körbe tartoztak az idő előtt, fiatalon elhunyt személyek: a szülő nők, az öngyilkosok és általában véve mindazok, akik erőszakos halált haltak. A hátramaradottak az ilyen kényes esetekben a holttest halál utáni jövés–menését szimbolikus (mellkasra helyezett vasszőg, végtagra helyezett emberi koponya) vagy nagyon is konkrét lesúlyozással (koponyába vert szög, téglavagy kődarabok ráhelyezése a lábfejekre, térdre, medencére, mellkasra, fejre vagy az egész testre), leláncolással (Pseudo Quintilianus: *Declamationes maiores* 10. 2), összekötözéssel, szélsőséges esetekben a felsőtest, a lábfejek, az alsó állkapocs (ZANONI 2010, 11–22) vagy a fej leválasztásával és sírból történő kivételével, vagy az anatómiailag nem megfelelő helyre történő visszatételével igyekeztek megelőzni. Az aquincumi temetőkre a szélsőséges ötletek általában nem jellemzők, amiképpen az egészen eredeti vagy egyedi megoldások sem. A két uralkodó, helyi technika a szimbolikus vagy fizikai lesúlyozás, illetve a kötözés. A vasszőg mellkasra fektetése kapcsán elengedhetetlen az egyéb körülmények vizsgálata, mert e bűvös tárgynak bajelhárító szerepe is lehet: nem az

as grave robbery. Although a wide range of motivations are possible, these phenomena may involve very similar methods in terms of the treatment of the body. The original motivation may be assumed based on the topographic separation of the graves and the way the deceased were treated.

Potential ghosts, the “evil dead”, could have been valued members of the community, who were buried normally, among other “normal” people, or even with rich grave goods and clothing accessories. In these cases, the fear was induced not by the sins or aberrant way of life of that person, but the abnormal circumstances of his or her death. This involved people who died at a young age, women who died in childbirth, people who committed suicide, and in general, those who suffered a violent death. In such cases, symbolic (iron nail placed on the chest, human skull placed on the extremities) or concrete restraints (nail hammered into the skull, bricks or stones placed on the feet, knees, pelvis, chest, head or on the whole body), chains (Pseudo Quintilianus: *Declamationes maiores* 10. 2), or bondage were used, or, in extreme cases, the upper body, the feet, the mandible (ZANONI 2010, 11–22), or the head was removed from the grave or relocated in a non-anatomical position in order to keep the dead from returning. Such extreme and special measures were not typical for the Aquincum cemeteries. The two basic methods the locals used were to symbolically or physically weigh down and tie up the body. In cases when an iron nail was placed on the chest, the circumstances must be scrutinized as these could also be used as protecting amulets that served to ensure the peace of the dead and not the protection of the living.

This short overview of phenomena associated with the fear of ghosts makes it clear

előket védi a halottak nem kívánatos mozgásától, hanem éppen a holtak nyugalma szolgálja a kéretlen látogatókkal szemben.

A kísértethittel kapcsolatba hozható temetkezések rövid áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy a 2018-ban feltárt sírok devianciái mögött nem a hazajáró lelkekkel szembeni védekezés szándéka húzódik meg. A minimális tisztelet hiánya, a marginális elhelyezés, a hasra fektetés vagy az indokolatlanul mély sírgödör alkalmazása mind együttesen a társadalomból kitaszítottak miliőjére utal. A *post mortem* büntetésnek részét képezhetette az uralkodó tájolástól való eltérés is, amely a Ladik utca 7–11. szám alatti feltárás normál temetkezései esetében észak–déli volt (olykor enyhe északnyugat–délkeleti irányú eltéréssel), a „Creator” telkén viszont jellemzően más.

A csonka halottakkal kapcsolatban egyelőre nyitott kérdés, hogy mi történt velük halálukat követően és földbe helyezésüket megelőzően. Antropológiai feladat lesz a maradványok környezeti kitettségének nyomait, az esetleges állati rágásnyomokat kutatni, nem zárható ki ugyanis, hogy ezektől az emberektől járulékos büntetésként megtagadták a temetést, és csak huzamosabb idő elteltével kerülhetett föld alá mindaz, ami megmaradt belőlük. S minthogy a római korban még nem létezett külön temető a kitaszítottak, kivégzettek számára – ez jóval későbbi fejlemény, biztosan csak a 7–8. századtól kezdve adatolt (FERRARI 2013, 162–163) –, földi maradványaikat jobb híján a létező temetők egy szegletében, jellemzően a leghátsó sávban vagy a temetőárok túloldalán kaparták el. Ugyanez a megkülönböztetett bánásmód érhető tetten az egy háztömbbel délebbre fekvő Szeszgyár (BUSZESZ) területén feltárás alatt álló temetőrészek szélső sávjában, illetve temetőárkán kívül is.

that the graves excavated in 2018 do not reflect intentions to protect the community from the returning dead. The total lack of respect of the deceased, the marginal position of the graves, the prone position of the bodies, and the unusually deep grave pits all suggest that these people were outlaws of society. The orientation of these graves diverges from the norm; in the cemetery at 7–11 Ladik Street the burials are oriented from north to south, sometimes from north-west to south-east, while in the “Creator” lot the graves were oriented differently, which may have been part of their *post mortem* punishment.

It is yet to be explained what happened to these mutilated bodies between the death and the burial. It will be the task of the anthropologist to look for traces of weathering and animal gnawing, because it cannot be excluded that these people were refused to be given an interment as part of their punishment; their bodies remained in the open and were allowed to be buried only after some time. In the Roman period there were no separate cemeteries for outlaws or executed people – this is a later development that is evidenced only from the 7th–8th century onwards (FERRARI 2013, 162–163) –, so the earthly remains of such persons were interred in a far corner of a cemetery, usually in the back, or outside of the cemetery ditch. Similar unusual treatment of the dead was observed in the periphery and outside of the ditch of the cemeteries excavated one block away to the south, in the area of the one-time distillery (BUSZESZ).

It is also a question how this cemetery, with its regular and “deviant” burials, fits into the topography of Roman period Aquincum. This is yet to be established, however, there are two or three hypotheses available.

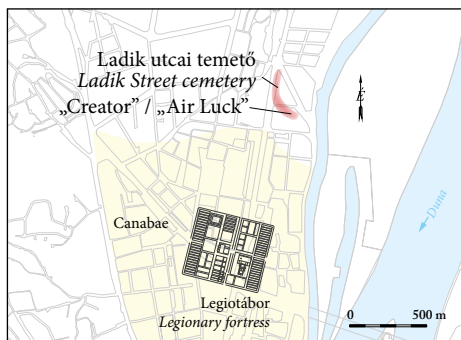
Végezetül már csak az a kérdés, hogy a szóban forgó temetőrész a maga szabályos és „deviáns” temetkezéseivel milyen topográfiai kontextusban helyezhető el Aquincum térképén. Erre vonatkozóan biztos válaszunk egyelőre nincs, de hipotézisként két–három értelmezés rendelkezésre áll.

2006-ban, amikor a Ladik utca 7–11. szám alatti sírcsoport napvilágot látott, még egyértelmű magyarázatként kínálkozott a *Gräberstrasse*ként számontartott „Ladik utcai temető” 4. század során történő, délkeleti irányú kibővítése (16. kép). Ez az eshetőség ma sem vethető el teljes bizonyossággal, bár amennyiben az ún. „temetőárok” és „temetőfal” valóban a késő császárkori sírcsoportot keríti – márpedig a rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre máshová kötni nem lehetséges őket –, úgy valószínűbb, hogy egy a „Ladik utcai temetőtől” független, térbelileg is markánsan elkülönülő temetkezőhely létesült itt a 4. század folyamán. A „Ladik utcai temető” és a szóban forgó sírcsoport tényleges kapcsolatát (vagy annak hiányát) a Ladik utca felszámolását követő feltárás fogja tisztázni.

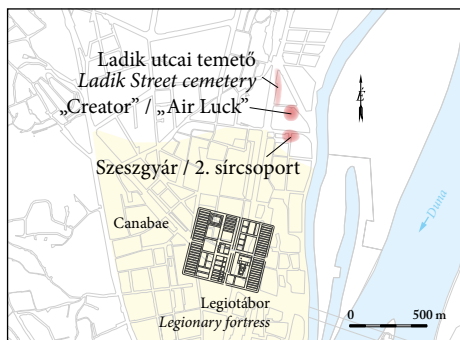
Ha a „Ladik utcai temető” késő római kori kibővítése nem is teljességgel elvetendő ötlet, ma már inkább az tűnik valószínűnek, hogy a vizsgált sírcsoport egy független, önálló temetkezőhely részlete (17. kép). S amennyiben ez így van, a jelentős földrajzi közelség okán jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy a szomszédos Szeszgyár (BUSZESZ) északnyugati sarkában napvilágot látott, azonos korú 2. sírcsoport (BUDAI BALOGH 2020, 145–149), amely markáns árokrendszerrel válik el a BUSZESZ–telep többi sírjától, nem feleltethető-e meg a „Creator”/„Air Luck”-temető délkeleti sarkának. Ez esetben az összefüggő, önálló temető a Szeszgyár északnyugati

In 2006, when the group of graves at 7–11 Ladik Street was first brought to light, it seemed reasonable to hypothesize that this was a south-eastern extension of the 4th-century Ladik Street cemetery, which had a *Gräberstrasse* structure originally (Fig. 16). This cannot be excluded completely, but if we accept the theory that the “cemetery ditch” and “cemetery wall” surrounded the graves that date to the late imperial period – and, as of today, this is the only interpretation –, it is more likely that this is a separate graveyard that was established in the 4th century independently from the Ladik Street cemetery. The connection between the two cemeteries (or the lack thereof) will be clarified when the whole Ladik Street area will be excavated.

While identifying the new grave cluster as a late Roman extension of the Ladik Street cemetery was a reasonable assumption, now it seems more likely that the graves discussed above belong to another, separate graveyard (Fig. 17). If this is so, the topographic closeness raises the question if this cluster of graves in the “Creator/Air Luck” lot can be identified as the north-eastern corner of Grave Cluster no. 2 in the cemetery excavated in the north-west part of the one-time distillery (BUSZESZ) (BUDAI BALOGH 2020, 145–149). This grave group was separated from the rest of the graves in the distillery’s area by a system of ditches. If these belong to the same grave cluster, then this cemetery extends from the north-west corner of the distillery area to Ladik Street, on both sides of Folyamőr Street, and includes the stone sarcophagus found earlier during public utility works in the area of the stock factory (KÉRDŐ 1976, 31). The borders of this cemetery are then the “cemetery wall” and “cemetery ditch” excavated in 2018 from the west, and the

16. kép: A "Creator"-temető hipotetikus topográfiai helyzete 1: a „Ladik utcai temető” kibővítése
Fig. 16. The hypothetical topographic position of the "Creator" cemetery 1: An extension of the "Ladik Street cemetery"

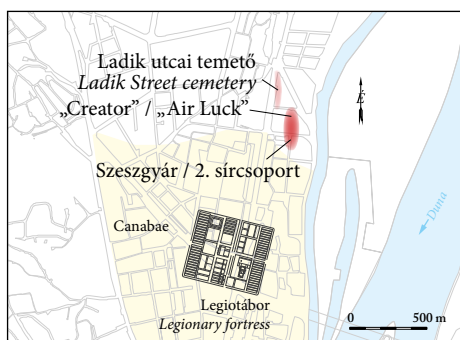
17. kép: A "Creator"-temető hipotetikus topográfiai helyzete 2: önálló temetkezőhely
Fig. 17. The hypothetical topographic position of the "Creator" cemetery 2: Separate graveyard

sarkától a Ladik utcáig terjedne a Folyamőr utca két oldalán, magába foglalva a Haris-nyagyár területén csatornázás közben napvilágot látott kőládasírt is (KÉRDŐ 1976, 31). Szélességét nyugat felé a 2018. évben feltárt „temetőfal” és „temetőárok”, kelet felé pedig a szeszgyári 2. sírcsoport árokrendszere határozná meg (18. kép). Persze, a két temetőrész összetartozása csak a köztes terület régészeti feltárását követően válhat biztossá, de akárhogy is van, a folyamatban lévő szeszgyári feltárások eredményei magukban véve is arra utalnak, hogy a katonaváros beépítési határától északra több temetkezőhely létesült a 4. század során. E jelenség kapcsán kérdésként merül fel, hogy a 4. századon belül mennyire párhuzamos e különálló temetők használata, illetve izolálásuk milyen elv alapján történt. A válaszokat egyelőre nem ismerjük, a számos kérdőjel kiegyenesítése a jövőbeni feltárások feladata lesz.

NÉPVÁNDORLÁS KORI TELEPRÉSZLETEK

A római temető(k) elcsendesedését követően a vizsgált terület huzamosabb időre használaton kívül került. Az újjáéledő

system of ditches associated with Grave Cluster no. 2 from the east (Fig. 18). Unambiguous evidence that the two cemetery parts belong together can, however, be yielded by the excavation of the area that lies between them and is yet to be explored. The ongoing excavations in the distillery's area suggest that several graveyards were established north of the last buildings of the military town in the 4th century. This

18. kép: A "Creator"-temető hipotetikus topográfiai helyzete 3: önálló temetkezőhely, a szeszgyári 2. sírcsoport része
Fig. 18. The hypothetical topographic position of the "Creator" cemetery 3: Separate graveyard, part of Grave Cluster no. 2 in the area of the one-time distillery

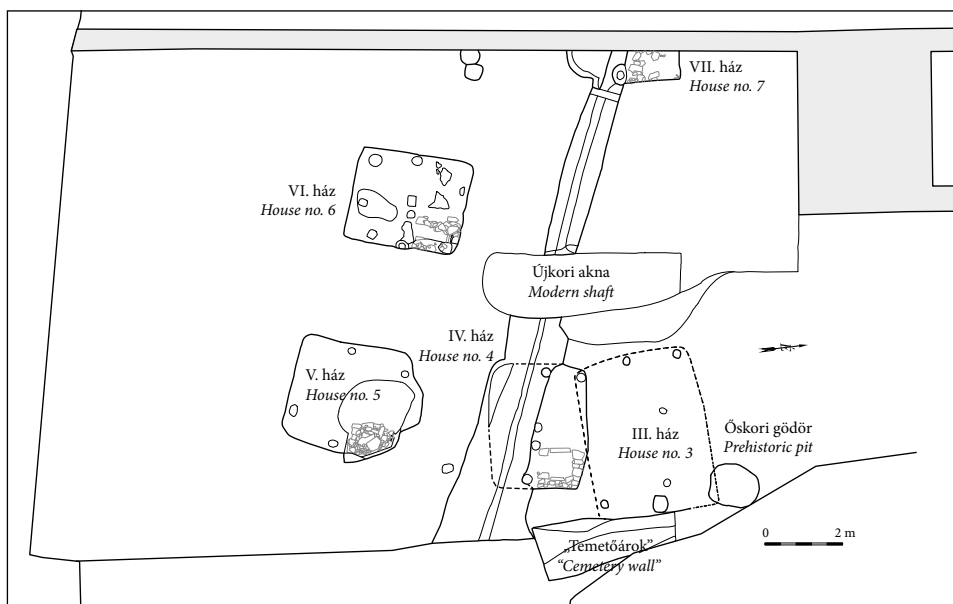
területhasználat legkorábbi objektuma egy délnyugat-északkeleti tájolású, lekerekített sarkú téglalap formájú, 3,2×4,1 m alapterületű, földbe mélyített ház, amelynek rövid oldalai közepén, illetve négy sarkában egy-egy oszlop kapott helyet. A ház hossz-tengelyétől északra két további, sekély és szerény átmérőjű cölöphely rajzolódott ki. Az eredetileg hozzájuk tartozó cölöpök a tetőszerkezet alátámasztásában aligha játszottak szerepet. E háztípusnál okkal feltételezhető felmenőfal alkalmazása, bár erre utaló építőanyag-maradványt nem sikerült gyűjteni se a betöltésből, se az épület szomszédságából. A ház földfalai enyhén rézsűsek, alja egyenes. Padlóképzés, tüzelőberendezés nem gazdagítja az építményt, a bejárat helye sem azonosítható. A betöltésből származó kevés lelet kisebb részt őskori vagy karakteres római kori (kerámia, fém, üveg, *tubus*, *tegula*), zömmel avarkori vagy nehezen besorolható kerámiatöredék. Az épület pontos datálását lehetővé tévő, egyértelműen a ház működési idejéből származó lelet nem került elő. Ugyanakkor a ház relatív kronológiai helyét szerencsés stratigráfiai helyzete megbízhatóan jelöli ki a lelőhely horizontjai között. Az építmény ugyanis belevág az egyik legkésőbbi, a 4. században még üzemelő objektum, az ún. „temetőárok” nyugati falába és betöltésébe. Délnyugati sarkát viszont egy későbbi, biztosan az avar korra keltezhető telep egyik földbe mélyített házának kiásásakor semmisítették meg, csak a sarokoszlop betöltődött helyét hagyva meg mementóul (19. kép). A stratigráfiai adatok alapján a ház működési ideje a késő római árok használatának megszűnése és az avar kori telep létesítése között jelölhető ki.

A 3+3 oszloprendes, ún. *Sechspfostenhaust* a kutatás sokáig *par excellence* germán háztípusként tartotta számon, amelynek el-

raises the question if these were used contemporaneously, and if so, on what grounds were they separated. These are yet to be answered, and hopefully, future excavations will clarify these matters.

MIGRATION PERIOD SETTLEMENT PARTS

After the Roman period cemeteries ceased to be used, this area remained unexploited for a long period of time. The earliest trace of new activities in the area is a rectangular pit house with rounded corners, oriented from south-west to north-east, measuring 3.2×4.1 metres. There were posts in the four corners and in the middle of the shorter sides. North of the house's axis there were two other, shallow post-holes; the posts accommodated by these could not have served to support the roof. With this house type it is reasonable to assume that it had vertical walls as well, but no building rubble was found either in the fill or in the surroundings of the building that could have supported this. The plastered walls were sloped, the bottom of the pit was straight. No built floor or heating system was present. The location of the entrance could not be identified either. The fill yielded prehistoric and Roman artefacts (metals, pottery, glass, *tubus*, *tegula*), but most of them were Avar-period or unidentifiable potshards. No artefact that would unambiguously be associated with the period when the house was used, was found, and so the building could not be precisely dated. However, the relative chronology is certain, thanks to the stratigraphic position of the feature: namely, the pit house cuts the “cemetery ditch” (and its fill) that was still in use in the 4th century. At the same time, the south-west corner of the dwelling was destroyed when one of the pit houses of the Avar period settlement was built; only

19. kép: A Sechspfostenhaus régészeti kontextusban (Fabó Attila László)
 Fig. 19. The Sechspfostenhaus in its archaeological context (Attila László Fabó)

terjedése a Kárpát-medencében a 4–5. század fordulójától mutatható ki (MEDUNA 1980, 55; VÉKONY 1985, 90; BÓNA 1988, 407). Ugyanakkor szaporodó régészeti adatok azt bizonyítják, hogy a típus szórva-nyosan már La Tène D-kori telepeken és Pannonia kora és középső császárkori falusias településein is jelen volt (BUDAI BALOGH 2009, 94–95). Ennek megfelelően a fentebbi kijelentés apró korrekcióra szorul: a háztípusnak nem a megjelenése, hanem tömeges elterjedése köthető a 4–5. század fordulójához. Népszerűségét mutatja, hogy a germán korszak lecsengését követően a korai és késő avar telepeken is tovább él (HAJNAL 2009, 98). Az újonnan feltárt ház rétegtani helyzeténél fogva bizonyosan a népvándorlás kori fősodorba illeszkedik, és miután germán jelenlét sem a szóban forgó feltáráson, sem annak tágabb környezetében nem mutatható ki (NAGY 1993, 361,

the filled-in hole of the corner post was left from this part of the building (Fig. 19). Therefore, stratigraphy suggests that this house was in use some time after the cemetery ceased to be used and before the Avar period settlement was established.

The so-called *Sechspfostenhaus*, characterised by 3+3 posts, was for long considered by scholarship as a *par excellence* Germanic house type that is evidenced in the Carpathian Basin from the turn of the 4th and 5th centuries onwards (MEDUNA 1980, 55; VÉKONY 1985, 90; BÓNA 1988, 407). However, archaeological data have since suggested that this house type sporadically appears already in villages of the La Tène D period as well as in rural settlements in the early and middle imperial period in Pannonia (BUDAI BALOGH 2009, 94–95). Therefore, the earlier assumption must be revisited: it is not the first appearance, but the

	1	2	3
A			
B			
C			
D			

Kemence
Oven

Ülögödör
Working pit

Oszlophely
Post hole

Cölöphely
Pile hole

20. kép: A népvándorlás kori házak tipológiai táblázata (Budai Balogh Tibor)
Fig. 20. A typological table of Migration period houses (Tibor Budai Balogh)

373), kronológiai helyének meghatározása-
kor helyesebbnek tűnik az avarkor korábbi
időszakát számításba venni.

Később, már a *Sechspfostenhaus* betöltő-
dését követő időkben avarkori telep létesült
a „temetőárokától” nyugatra. A településből
hét ház vált ismertté, azonban közülük egy
nem került bontható állapotba. Az avar
telep egy kaptafára készült, katonásan el-
rendezett házai minden paraméterükben
elütnek a *Sechspfostenhaustól*. Alakjuk le-
kerekített sarkú, hozzávetőleg 2,5×3–3,5 m
alapterületű téglalap. Tájolásuk kelet-nyu-
gati vagy észak–déli. Hiteles gödörmélysé-

spread of this type that is dated to the turn
of the 4th and 5th centuries. It was a pop-
ular house type, which is shown by the fact
that after the Germanic period it continued
to be used and are prevalent in the early and
late Avar period settlements (HAJNAL 2009,
98). The recently excavated house must be-
long to the Migration period, and as there
is no evidence for the presence of Germanic
communities either in this excavation area
or anywhere in the vicinity (NAGY 1993,
361, 373), it is more likely that this dwelling
can be dated to the earlier Avar period too.

Later, after the *Sechspfostenhaus* was
abandoned and filled up, an Avar peri-

get egyetlen szerencsés helyzetben sikerült mérni, a VII. ház esetében ez az adat megközelíti az 1 métert. Tetőszerkezetük egy oszlopszisztéma nélküli esetet leszámítva minden esetben ágasfás–szelemenes (20. kép). Csupán az ágasfák számában, illetve a tetőgerinc hosszabb vagy rövidebb tengely menti kijelölésében nyilvánult meg némi szabadság. A bejárat helyét egy esetben sikerült azonosítani az épület északi oldalának közepén, egy a házkontúrból kitüremkedő fülke és azon belül egy leszakadt lépcsőfok képeben. Az épületek fala függőleges, vízszintes aljukat a sárga agyagos üledékképző szubsztrátumban alakították ki. A házak padlóképzés nélkül készültek. A megmaradt bejáratú épület lépcsőlejáratainak alja a sok kisszobába toppanástól megsüllyedt, javításra szorult. A behorpadt járószintet jól iszapolt, fekete agyaggal nivellálták, majd vékony, sárga színű agyagréteggel tapasztották le, mintegy elfedve a javítás foltját. A technikai felkészültség ellenére ezt a finom tapasztási eljárást sem a szóban forgó ház ép járófelületén, sem a telep többi épületében nem alkalmazták.

A hatoszlopos házzal ellentétben a későbbi telep minden lakóépületét ellátták fűtőberendezéssel, és némelyik házban ún. „ülögödrök” is létesültek (21. kép). Az U-alakú kőkemencék minden esetben – a házak tájolásától függetlenül – az északkeleti sarokban kaptak helyet, épületkontúron belül, szájukkal következetesen dél felé fordulva. A kőkemencék száját két oldalról egy-egy kőhasáb keretelte, konzekvensen a legmélyebben leásva a kemence oldalfalát alkotó többi kő közül. Az oldalfalak köelemei figyelemre méltó pontossággal, hézagmentesen illeszkedtek. A felső áthidalás egyetlen kemence esetében maradt meg, itt megfigyelhető volt, hogy az oldalfalak tete-

od settlement was established west of the “cemetery ditch”. Seven houses are known from this settlement, but one of them was not suitable for a full excavation. The houses of the Avar settlement are uniform and show a clear spatial arrangement, as opposed to the *Sechspostenhaus*. They have a rectangular layout with rounded corners and measure 2.5×3.5 metres. They are either east-west or north-south oriented. The actual depth of the pits could be measured only on one occasion, in House no. 7, where this was around 1 metre. Their roof was supported by forked ridge poles with the exception of one house where no posts were found (Fig. 20). The only variations observed involved the number of the forked ridge poles and the length of the ridge. The entrance of the building could be localized in one case: it was in the middle of the northern side of the house, and was represented by a bay-like construction that protruded from the wall and the remains of a step of stairs. The walls were vertical, their bottom rested in the yellow, clayey sediment-forming substratum. There were no built floors. In the building with the preserved entrance, the floor sank at the door due to intensive use and had to be repaired. The floor was levelled with levigated black clay, and covered by yellow clay in order to mask the traces of repair. Although the practical knowledge was clearly there, this fine plastering technique was not used on the rest of the floor, or in any of the other buildings.

As opposed to the *Sechspostenhaus*, all houses of the later settlement were equipped with heating units, and in some houses there were “sitting pits” (working pits) as well (Fig. 21). The U-shaped stone ovens were always placed in the north-eastern corner, regardless of the orientation

jének lokális pontatlanságait színes, folyami kavicsokkal egyenlítették ki. A kemencének külön hamuzógödruk nem volt. A kemencebetöltés eltávolítása után rendre vékony hamuréteg jelentkezett, amely alatt a vörösre átégett felületű üledékképző szubsztrátum húzódott. Egy esetben a hamuban folyami kavicsok is feküdtek.

of the house, and their opening faced to the south. The openings were flanked by a stone block on both sides, and these were dug deepest into the ground among the stones that constituted the walls of the oven. The stones adjoined tightly. The upper horizontal support was preserved only in one case, and here it was observed that

21. kép: A VI. avarkori gödörház (Budai Balogh Tibor)

Fig. 21. The Avar-period pit-house no. 7 (Tibor Budai Balogh)

22. kép: A II. avarkori ház kőkemencéje római kori spoliummal (Budai Balogh Tibor)
 Fig. 22. Stone oven in House no. 2 from the Avar period, with a Roman spolium (Tibor Budai Balogh)

Nem minden házban alakítottak ki „ülő-gödröt”, de ahol létesült, ott mindig a ház délnyugati negyedében kapott helyet, ovális forma esetén észak-északkeleti–dél-délnyugati tájolású hosszteneggel.

A házakat a telep feladásakor gondosan kiürítették, a leletanyag túlnyomó többsége ennek megfelelően betöltésből származik. A csekély mennyiségű leletanyag zömmel őskori és római kori, de minden házból került elő jellegzetes avar kori kerámia, és említést érdemelnek a kőkemencék építéséhez másodlagosan felhasznált római kőfaragványok is (22. kép). A római kori kövek és téglák újrahasznosítása már a Szentendrei út szemközti oldalán (BAUMAX) feltárt avar telep kemencéi kapcsán is szembeötlő jelenség volt.

Az avar telep vékony szelete alapján településszerkezetre vagy kiterjedésre vonatkozó megállapításokat csak nagy óvatossággal lehet tenni. Úgy tűnik, a település bokrosan elkülönülő házcsoportokból állt, amelyek egy terephullám két partján

the irregularities in the oven's walls were levelled with colourful pebbles. There were no separate ash pits. After removing the fill from the ovens, we found a thin layer of ash, under which there was a burnt, red layer of the sediment-forming substratum. In one case there were pebbles in the ash.

Not all houses had a “sitting pit”, but where there was one, it was located in the south-western part of the house, and if it had an oval shape, its axis was oriented from the north/north-east to the south/south-west.

The houses were emptied before they were abandoned, and so most of the artefacts were yielded by the fill. The small assemblage consists mainly of prehistoric and Roman-period objects, but typical Avar-period potshards were recovered from all of the houses, and the Roman stone carvings that were built secondarily into the stone ovens also have to be mentioned (Fig. 22). This form of reusing Roman period stones and bricks had been observed in the ovens of the

létesültek. Az északi házcsoportból mind-össze két épület őrződött meg. Közülük az északabbt erősen bolygatták a „Ladik Vendéglő” közművei, a bokor feltételezhető folytatását pedig a pincék kiásásakor semmisíthették meg. A déli házcsoport négy épületből állt. Az ötödik, a 2018. évi feltárásból kimaradt ház valószínűleg már egy újabb bokor részét képezi. A település pontos kiterjedéséről biztosan csak anynyi állapítható meg, hogy kelet felé, a római kori temető területére nem nyúlik át. Északi irányba a mind pontosabban körvonalazódó paleo-domborzati és -vízrajzi viszonyok legfeljebb csekély kiterjedést tesznek lehetővé: a telep legkésőbb a Ladik utca alatt zárul. Déli irányú kiterjedése teljesen ismeretlen. Nyugat felé, az ÖMV benzinkút telkén zajló kutatóárkozás során avar kori házak nem kerültek elő, de ez a véletlen műve is lehet. A múlt században az ott gyűjtött avar kori leleteket viszont mostantól kezdve nem a BAUMAX-tel-plel, hanem az újonnan feltárt településrészlettel kell kapcsolatba hozni. Feltételezhetően a telep nyugat felé elnyúlt a Szentendrei út római kori előzményének tekinthető főútig, alighanem helyének kijelölése is összefüggésben áll e jelentős közlekedési vonal ellenőrzésével.

Az újonnan előkerült avar település létrejöttének, történelmi szerepének, jelentőségének tisztázása a népvándorlás koros kutatás feladata lesz. Ugyanígy annak megítélése is, hogy a településrészlet a BAUMAX területén feltárt késő avar teleppel milyen térbeli és kronológiai viszonyban áll. A már rendelkezésre álló, illetve a leletanyag feldolgozása során még kinyerhető információk talán nem lesznek elegendők minden nyitott kérdés megválaszolásához, a terepmunka remélhető folytatása azonban mind közelebb fog vinni a

Avar settlement excavated on the other side of Szentendrei Road (BAUMAX), too.

This small segment of the Avar settlement provides little opportunity for speculations about the village's structure or dimensions. It seems, however, that the settlement consisted of clustered houses built on the two sides of a small elevation. Only two houses were preserved from the northern cluster. The northernmost building was heavily damaged by public utility works associated with the Ladik Restaurant, and the rest of the cluster was destroyed when cellars were built here. The southern cluster consisted of four buildings. The fifth building that remained unexplored in 2018 probably belongs to a third cluster. About the dimensions of the settlement it can only be said with certainty that it did not reach into the area of the Roman cemetery to the east. To the north, the paleo-environmental and hydrogeographic conditions must have posed limitations: the settlement must have ended at the line of present-day Ladik Street. Its southern boundaries remain unknown. No Avar houses were found in the trial trenches in the lot of the petrol station, however, this may be a pure coincidence. The Avar artefacts collected in the last century in the trial trenches must be considered as belonging to this newly excavated settlement part and not to the one in the BAUMAX lot. In all probability, the settlement extended as far as the one-time main road in the west, the predecessor of present-day Szentendrei Road. The location of the settlement may well reflect its role in controlling this important traffic route.

Assessing the historical role and importance of this Avar settlement is a future task for the Migration period research. The same holds for the topographical and chronological relations between this settlement part

megoldáshoz. (Az avarkori leletek meghatározásáért Mészáros Boglárkát illeti forró köszönet.)

Budai Balogh Tibor

and the late Avar settlement excavated in the BAUMAX lot. The information available so far and the data that can be gained from the recently excavated assemblage may prove insufficient to resolve all our questions, but the continuing fieldwork will hopefully provide answers to some of them. (I hereby express my gratitude to Boglárka Mészáros for her help with identifying the Avar period findings.)

Tibor Budai Balogh

IRODALOM / REFERENCES:

- BÓNA 1988 • Bóna, I.: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. Bíraltat Barabás Jenő: Fordulatok és korszakok a magyar népi építészetben c. doktori értekezéséről. (An outline of the history of dwellings in the Carpathian Basin from prehistoric times). *Ethnographia* 99/3–4 (1988) 401–411.
- BUDAI BALOGH 2004 • Budai Balogh, T.: Kora római védmű és késő avarkori telep kutatása a canabae északi előterében. (Investigations of early Roman defence works and a Late Avar settlement in the northern outskirts of the canabae). *Aqfűz* 10 (2004) 47–56.
- BUDAI BALOGH 2005a • Budai Balogh, T.: A Ladik utcai temető újabb részletének feltárása. (The excavation of another fragment of the Ladik Street cemetery). *Aqfűz* 11 (2005) 53–67.
- BUDAI BALOGH 2005b • Budai Balogh, T.: A római kori beépítettség kutatása az aquincumi canabae északi előterében (Investigation of settlement density in the northern foreground of the Aquincum canabae in the Roman period). *Aqfűz* 11 (2005) 39–52.
- BUDAI BALOGH 2007 • Budai Balogh, T.: Beszámoló a Ladik utcai temető újabb sírcsoportjainak feltárásáról (Report on the excavation of new groups of graves in the Ladik Street cemetery). *Aqfűz* 13 (2007) 88–101.
- BUDAI BALOGH 2009 • Budai Balogh, T.: Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römischen Geschichte der eingetieften Wohnhäuser. In: Bíró, Sz. (Hrsg.), *Ex officina. Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr 2009, 77–110.
- BUDAI BALOGH 2020 • Budai Balogh, T.: Szeszgyári capriccio. Topográfiai kutatások az aquincumi canabae északkeleti határában. (Capriccio in a Distillery. Topographic research on the northeast border of the Aquincum canabae). *Aqfűz* 24 (2020) 144–199.
- FERRARI 2013 • Ferrari, C. M.: Le mutilazioni e l'assenza di parti anatomiche dalla sepoltura: alcune interpretazioni. In: Cesari, L. (cura), *Pagani e cristiani. Forme e attestazioni di religiosità del mondo antico in Emilia* 12. Firenze 2013, 157–165.

- HAJNAL 2009 • Hajnal, Zs.: Házak a kölked–feketekapui avar kori telepen (Häuser in der awarenzeitlichen Siedlung Kölked–Feketekapu). *ArchÉrt* 134 (2009) 91–116.
- KÉRDŐ 1976 • Kérdő K.: Szentendre út, Budapesti Harisnyagyár (Hrsz. 1950/3). *RégFüz* I.29 (1976) 31.
- LÁNG 2003 • Láng O.: Budapest, III. ker., Ladik utca 9. (Hrsz.: 19250/8). *Aqfüz* 9 (2003) 186–187.
- MEDUNA 1980 • Meduna, J.: Die laténezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha 1980.
- NAGY 1993 • Nagy M.: Óbuda a népvándorlás korban (Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung). *BudRég* 30 (1993) 353–395.
- QUERCIA-CAZZULO 2016 • Quercia, A. – Cazzulo, M.: Fear of the Dead? 'Deviant' Burials in Roman Northern Italy. In: Mandich, M. J. et al. (eds), *TRAC 2015. Proceedings of the Twenty-Fifth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference which took place at The University of Leicester, 25–27 March 2015. Oxford–Philadelphia 2016*, 28–42.
- SCHILLING 2003 • Schilling L.: A filatorigáti avar település (Budapest III. kerület). Szakdolgozat. (The Avar period settlement at Filatori-gát. MA thesis) ELTE– BTK. Budapest 2003.
- VÉKONY 1985 • Vékony G.: Koranépvándorlaskori telepnyomok Pilismaróton. (Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsspuren in Pilismarót). *CommArchHung* 1985, 85–96.
- ZANONI 2010 • Zanoni, V.: "The Speechless Dead". Casi di rimozione e dislocazione della mandibola fra Antichità e Alto Medioevo. In: Cesari, L. – Florian, K. (red.), *Pagani e cristiani. Forme e attestazioni di religiosità del mondo antico in Emilia* 9. Firenze 2010, 11–27.
- ZSIDI 1985 • Zsidi P.: Budapest III, Ladik u. 5–7. *RégFüz* 38 (1985) 38.
- ZSIDI 1995 • Zsidi, P.: Kutatások az aquincumi canabae északkeleti peremén (Research of the northeastern edge of the Aquincum canabae). *Aqfüz* 1 (1995) 38–43.
- ZSIDI 1997a • Zsidi, P.: Grabummauerungen am nördlichen Rand der canabae von Aquincum (Budapest III., Ladik-Str.). *CommArchHung* 1997, 109–148.
- ZSIDI 1997b • Zsidi P.: Budapest III., Ladik u. 1. (Hrsz.: 19 254/1–3). *RégFüz* I.48 (1997) 33–34.
- ZSIDI 2000 • Zsidi, P.: Korarómai kori védmű részlete és 2–3. századi kőépület az aquincumi katonavárostól északra. (Part of a Early Roman Defence System and a Stone Building from the 2nd–3rd Centuries North of the Aquincum Military Town). *Aqfüz* 6 (2000) 62–75.
- ZSIDI 2001 • Zsidi, P.: Településszerkezet kutatása az aquincumi katonavárostól északra. (Research into the settlement structure north of the Aquincum Military Town). *Aqfüz* 7 (2001) 59–67.
- ZSIDI 2013 • Zsidi, P.: An early Roman military complex in the area of Aquincum (Budapest, Óbuda, Filatori-gát). *BudRég* 46 (2013) 129–150.
- ZSIDI 2014 • Zsidi, P.: Gräberfelder und Bestattungsorte in der Topographie von Aquincum. *BudRég* (2014) 79–96.

Újabb feltárás az aquincumi katonaváros nyugati szélén

(Budapest III. ker., San Marco utca 66., Hrsz.: 17244)

Recent Excavation on the Western Periphery of the Military Town

(Budapest, District III, 66 San Marco Street, lot no. 17244)

2018. május 29. és december 14. között, egy 14 lakásos társasház építéséhez kötődően, teljes felületű megelőző feltárást folytattunk a San Marco utca 66. számú telken. Az aquincumi kutatástörténetből jól ismert zónáról van szó – a római kori topográfia szerint ez a rész az egykori katonaváros nyugati sávjában terült el (*1. kép*).

Az ásatást megelőzően, a beépítendő terület szélén 60 cm széles, egymás mellett sűrűn húzódó cölöpökből álló földmegtámasztó falat alakítottak ki. Jóllehet ezeket a munkálatokat szakfelügyelet keretén belül már figyelemmel kísértük, a cölöpözés folyamán nem érzékelünk olyan jeleket, amelyek esetleges régészeti jelenségre hívták volna fel a figyelmet, pedig ezzel (mint később kiderült) részben roncsolták az alatt húzódó római kori objektumokat. (Az eset jól példázza, hogy a cölöpalapozásokkal, hiába van régészeti szakfelügyelet, gyakorlatilag észrevétlenül lehet károsítani lelőhelyeket.) Ez a technológia a feltárási körülményeket annyiban legalább elősegítette, hogy szükségtelemmé váltak a statikai okokból létrehozandó, sok esetben a teljes felületű feltárás menetét nehezítő, biztonsági rézsűsávok. Így a metszetalakat közvetlenül a cölöpsor alkotta támfal függőleges síkja előtt alakíthattuk ki. A kivitelezés ütemezéséhez igazodva, az ásatás két

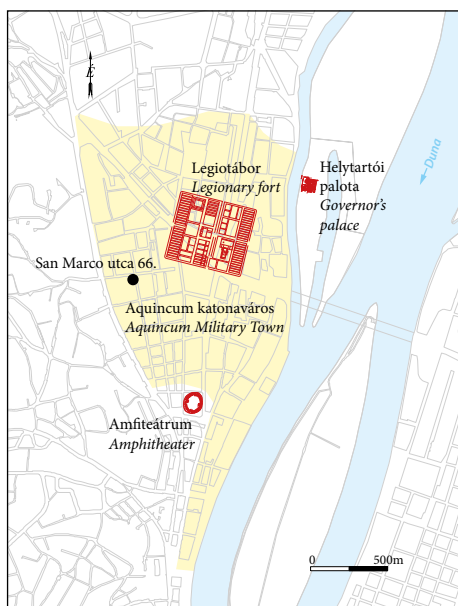
A rescue excavation was conducted at 66 San Marco Street between 29 May and 14 December 2018, preceding the construction of an apartment complex. The whole surface was explored. This is a zone well-known from Aquincum's research history; according to Roman period topography, this region was the western zone of the one-time military town.

Before the excavation, a 60 cm wide retaining wall was built of densely placed posts on the edge of the area. We participated in its construction and supervised it from an archaeological perspective. Although in this phase there was no trace of any potential archaeological features, later it became clear that some Roman period features were damaged when the posts were put in place. (This demonstrates that posts can potentially harm a site even when archaeologists supervise the procedure, and such damages may go unnoticed.) This retaining wall, on the other hand, helped the excavation because there was no need to construct additional embankments for statical stability which would have impeded the excavation. Thus, it was possible to create the section walls directly in front of the vertical retaining wall. The excavation was conducted in two phases in accordance with the construction schedule. First the

szakaszban zajlott. Elsőként a telek nyugati részén (337 négyzetméternyi területet) május 29. és június 20. között, majd a második szakaszban, a telek keleti (a két meglévő, szomszédos épület között, 258 m² területű) részén szeptember 27. és december 14. között folytak a munkálatok. Összesen tehát 595 négyzetméternyi területet tártunk fel (2. kép).

Amint fentebb már említettük, a kutatott terület az egykori katonaváros nyugati sávjában húzódik. Szűkebb, 100–150 méteres körzetéből számos római kori lelőhelyet ismerünk: Kiscelli utca 77–79. (NAGY L. 1937, 268; NAGY L. 1942, 627–629), Kiscelli utca 75. (KIRCHHOF 2002, 144; KIRCHHOF–HORVÁTH 2003, 53–54), Kiscelli utca 73. (MADARASSY–BUGÁN 1998), Kiscelli utca 74 – San Marco utca 56. sarok (BUGÁN 1999), Zápor utca 60–70. (NAGY T. 1969), San Marco utca 48–50. (BALÁZS–HABLE 2007, 57–66), Föld utca 54. (MADARASSY 2000, 53–54), Vályog utca 6. (MADARASSY 2002, 35), San Marco utca 74: (KIRCHHOF 2009), Bécsi út 181–185 (KIRCHHOF 2005). Ezek során a legtöbb esetben a környéken működő katonai fazekasműhellyel kapcsolatba hozható jelenségek (kemencék, selejtes fazekastermekék töredékei, illetve kerámiából készült fazekaseszközök, mint például terrakotta szobrok modelljei és negatív mintái, edénysímítók), valamint épületmaradványok kerültek napvilágra. Továbbá a katonaváros kisebb-nagyobb zónáiban megfigyelhető, a település részleges felhagyását jelző (KABA 1959, 6. kép; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163) késő római temetkezéseket is feltártak.

A terület jelenlegi geomorfológiai viszonyairól elmondható, hogy az igen enyhén északkelet – délnyugati (gyakorlatilag kelet-északkelet – nyugat-délnyugati) fekvésű

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése az aquincumi katonavároson belül

Fig. 1. The location of the site within the Aquincum Military Town

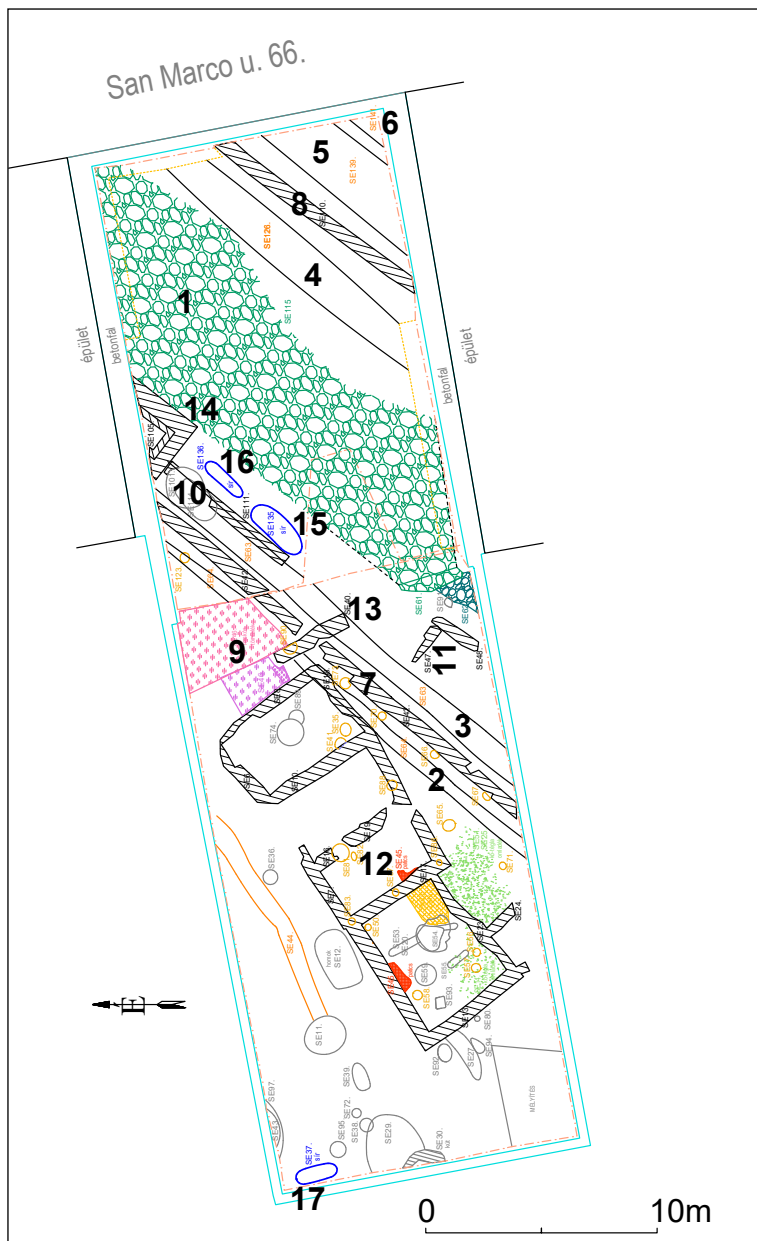
western part was explored (an area of 337 m²) between 29 May and 20 June, and in the second phase we excavated the eastern part (258 m² between two already standing neighbouring buildings) between 27 September and 14 December. Altogether, an area of 595 m² was explored.

As I mentioned above, the researched area had been part of the western zone of the one-time military settlement. Several Roman sites are known in the immediate surroundings, in a 100–150 m radius: 77–79 Kiscelli Street (NAGY L. 1937, 268; NAGY L. 1942, 627–629), 75 Kiscelli Street (KIRCHHOF 2002, 144; KIRCHHOF–HORVÁTH 2003, 53–54), 73 Kiscelli Street (MADARASSY–BUGÁN 1998), the corner of 74 Kiscelli Street and 56 San Marco Street (BUGÁN 1999), 60–70 Zápor Street (NAGY T. 1969), 48–50 San Marco

telek kissé nyugati irányba lejt. Ezt a lejtést nem feltétlenül az egykori terepesés okozza (bár a feltárás során a felbukkant altalaj egy a nyugati irányú, természetes esést is mutatott), a terület tágabb zónájában a Bécsi

Street (BALÁZS–HABLE 2007, 57–66), 54 Föld Street (MADARASSY 2000, 53–54), 6 Vályog Street (MADARASSY 2002, 35), 74 San Marco Street (KIRCHHOF 2009), and 181–185 Bécsi Road (KIRCHHOF 2005).

2. kép. A feltárás
összesítő alaprajza
(Kovács Tibor, Fábíán
István, Fodor Fanni,
Vámos Péter)
Fig. 2. The
excavation's summary
ground plan (Tibor
Kovács, István
Fábíán, Fanni Fodor,
Péter Vámos)

út és San Marco utca, Kiscelli utca és Föld utcák által közrefogott négyzetén jól érzékelhető, hogy a Bécsi út keleti és San Marco utca nyugati oldalán húzódó házak beépítetlen kertjei mélyebben fekszenek az utcaszinthez képest. A San Marco utca 66-ban tapasztaltak alapján valószínűsíthető, hogy ebben a sávban csekélyebb mértékű az újkori, modernkori feltöltés, viszont mind a Bécsi út, mind a San Marco utca irányába egyre vastagodik, emelve ezáltal a jelenlegi járószintet.

A telek nyugati, kerti részén kb. 1,20–1,40 m vastagságú kerti földes (SE 01) és modern kori sittel enyhén keveredett, lefele egyre homogénebbé váló agyagos réteg (SE 02) gépi bontása után jelentkezett, a helyenként még ugyancsak modern kori beásásokkal és szeméttel kevert, legfelső római kori réteg (SE 03). Kelet felé haladva az SE 01 és 02 fokozatosan vastagodott, előbbi a kerti humusz helyett épülettörmelések jelleget vett fel. A terület általános rétegtani viszonyairól elmondható, hogy az említett legfelső, római kori rétegen (SE 03) kívül néhány kisebb réteglencsétől eltekintve, további nagyobb felületeket lefedő rétegeket (a lentebb majd ismertetett út rétegeit leszámítva) nem tudtunk elkülöníteni. Így az SE 03 valójában nem csak a legfelső római korra datálható stratigráfiai egységként értelmezhető, hanem egy olyan réteggént is, amely nem csak lefedte az alatta jelentkező egyéb régészeti (falalapozás, omladékfoltok, útréteg, beásások) jelenségeket, hanem sok esetben (a falalapozások és omladékfoltok estében) egy horizontban is jelentkezett velük, sőt paradox módon, némelykor úgy tűnt, mintha még alattuk is ugyanez húzódná! Ez azt jelentheti, hogy az egykori római kori járószintek valamilyen erősebb talajmozgás vagy erózió következtében a legtöbb részen már elpusztultak a

During these excavations mostly features connected to a local pottery workshop were brought to light (kilns, fragments of wasted products, pottery tools made of ceramics, such as models and moulds of terracotta statuettes, pot burnishers), along with remains of buildings. Furthermore, late Roman burials were also discovered here; they indicate the abandonment of the settlement area, a phenomenon observed in several zones of the military town (KABA 1959, Fig. 6; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163).

The present geomorphological conditions of the NE–SW (in fact, E/NE–W/SE) oriented lot includes a slight sloping to the west. This is not necessarily due to a one-time natural slope (although the subsoil that came to light during the excavation also slanted a bit to the west). In this region between Bécsi Road, San Marco Street, Kiscelli Street and Föld Street, the gardens on the eastern side of Bécsi Road and on the western side of San Marco Street are situated lower than the present-day floor level. Based on our observations at 66 San Marco Street, the early modern and modern deposits were probably thinner here, while they become more and more thick in the direction of Bécsi Road and San Marco Street, elevating the ground level.

On the western side of the lot, we found the first Roman period layer (SU 03) under a 1.20–1.40-metre-thick layer of garden soil (SU 01) and a clayey layer mixed with building rubble (SU 02). The latter two were removed with machines. The upper section of this first Roman layer featured modern period pits and rubbish too. To the east, SU 01 and 02 became thicker and SU 01 also became mixed with building rubbish. In general, the stratigraphy of the area is complex: except for SU 03, the uppermost Roman

3. kép. Az északnyugat-délkeleti irányú út részlete (Vámos Péter)

Fig. 3. The detail of the northwest-southeast oriented road (Péter Vámos)

területen. Ezekre az erősen erodálódott maradványokra húzódhatott rá, feltehetően már a római kor után, eredetileg különböző rétegekkel keveredve, az SE 03, azonban az idők során a találkozási határok olyannyira összemosódtak, hogy a feltárás folyamán már nem érzékelhettük a rétegek közötti különbséget. Az SE 03 mélyebb horizontjain kissé koncentráltabban jelentkező leletek utalhatnak rá, hogy egy korábbi réteg részletéről van szó. Ezen góccok lehatárolhatatlansága miatt azonban nem láttuk értelmét, hogy külön stratigráfiai egységként kezeljük őket. Összeségében elmondható, hogy az SE 03 vastagsága gyakorlatilag teljes mértékben átfogta a római kori kultúrszintet. Alatta már egy homogén, sötétbarna, tömött, szubhumusz réteg (SE 04) jelentkezett, amely már közvetlenül a sárga altalajon (SE 00) húzódott. Az SE 04-ben a mélyebbre hatoló beásások betöltési foltjain kívül más objektum már nem jelentkezett és leletanyag sem került elő belőle.

A területen a legkorábbi objektumként értelmezhető az a több rétegben meg-

layer, and the layers of the road that I will discuss later, there were no other layers that would have covered larger areas. Therefore, SU 03 is not only the latest stratigraphic unit dated to the Roman period, but it is also a layer that covered all archaeological features (wall foundations, rubbles, road, pits) underneath it, and, paradoxically, in some cases it was present at the same level, or even below the layers it covered. This suggests that the layers of the one-time Roman ground level were destroyed or relocated due to erosion or movements of the soil. SU 03 must have been deposited on top of these heavily eroded remains of the ground level layer, after the Roman period. The layers were later mixed and could not be unambiguously separated anymore during the excavation. In the deeper parts of SU 03, artefacts were discovered in more concentrated clusters, which suggests that this lower section of the layer may actually be the remains of a different, earlier layer. However, as it proved impossible to find the exact borders of these clusters, there

maradt északkelet–dél nyugati irányú út, amely 18,3 m hosszan szelte át a telek keleti felét (2. kép 1; 3. kép). Északnyugati szélét határozottabban tudtuk lokalizálni, míg a délkeleti oldala kissé bizonytalanabban, lazábban, erodáltabban jelentkezett. Egykori szélessége kb. 7,5 m lehetett. Legkorábbi használati nyomai az említett szubhumusz réteg (SE 04) felületébe préselődött, az út tájolásával megegyező, 8–15 cm szélességű homokos-aprókavicsos sávok, amelyeket keréknyomokként értelmezhetünk (4. kép). A legalsó, tényleges útréteget egy masszív, 30–50 cm vastagságú, sárga homokos – sóderecs, 30–40 centiméteres mészkődarabok és selejtes, túléggett téglák nagyméretű töredékeiből álló feltöltés (SE 115) képviselte. Ezen egy nagyrészt sűrűbben, helyenként lazábban szétterülő 10–20 centiméteres szabálytalan mészkődarabokból álló, 30–40 centiméteres vastagságú köves réteg húzódott (SE 61–62). Jóllehet ebből kerültek elő leletek, köztük érmek is, de bizonyosra vehető, hogy ezek a rétegek még nem a járófelületet alkották, hanem az útszerke-

was no point in treating them separately as individual stratigraphic units. In general, SU 03 was present in the whole sequence of Roman layers; underneath only a homogeneous, dark brown, dense sub-humus layer (SU 04) was found, directly on top of the yellow subsoil (SU 00). In SU 04 there were traces of a few pits that extended down here but no other features were present, and no archaeological finds were recovered from this layer.

The feature that was identified as the earliest in the area is a NE–SW oriented road, several layers of which were preserved in the eastern part of the lot, in a length of 18.3 metres. Its north-western edge was clearly identifiable, while its south-eastern side was more eroded, and this edge was difficult to localize. The road was originally ca. 7.5 metres wide. The earliest evidence of its use is a series of small, 8–15 cm wide, sandy stripes pressed into the surface of the layer SU 04. The stripes are running parallel to the road's axis and were identified as cartwheel tracks. The lowermost layer of

4. kép. Keréknyomok, illetve ezektől keletre vízelvezető árok (SE 126) részlete (Vámos Péter)

Fig. 4. Wheel tracks and thence east the detail of the drainage ditch (SU 126 – Péter Vámos)

5. kép. Vízvezető árok (SE 63, SE 64) és kőkerítés (SE 42) részlete (Fodor Fanni)

Fig. 5. The details of drainage ditches (SU 63 and 64) and stone fence (SU 42 – Fanni Fodor)

6. kép. Kőkerítés (SE 42), vízvezető árok (SE 64) cölöplyuk-sorral és kőépület (2. kép 12) alapfalainak részlete (Fodor Fanni)

Fig. 6. Stone fence (SU 42), drainage ditch (SU 64) with post holes in a row and the detail of the stone building's (Fig. 2. 12) wall foundations (Fanni Fodor)

zet alapozásához tartoztak. Az utat mindkét oldalán több vízvezető árok kísérte: északnyugati oldalán kettő (SE 63, 64), délnyugati oldalán pedig három (SE 126, 139, 141) különböző méretű árok húzódott (2. kép 2–6; 4–6. kép). Nyilvánvalóan nem egy időben funkcionálhattak, továbbá az út szélétől lévő eltérő távolságok alapján az is bizonyosra vehető, hogy az általunk feltárt köves út előzménye vagy szélesebb volt (a keréknyomok és az árok távolsága alapján egy 19–20 méteres széles sávban mutatható ki az úthasználat) vagy pedig bizonyos időszakban hol kissé északnyugatabbra, illetve hol kissé délkeletebbre futhatott. Ezt támasztják alá azok az SE 04-ben kirajzolódnak keréknyomok is, amelyek a köves útréteg

the road (SU 115) was preserved as a massive, 30–50 cm thick, sandy, gravelly layer mixed with a fill of limestones 30–40 cm in diameter, and large fragments of overfired, waste bricks. On top of this lowermost layer of the road there was a 30–40 cm thick layer (SU 61–62) of limestones that were 10–20 cm in diameter, placed irregularly. This layer yielded a few artefacts, among them coins, however, it was certainly not the one-time road surface but belonged to the foundation of the road. Several water drainage ditches of different sizes were built on both sides of the road: there were two on the north-western side (SU 63, 64) and three on the south-western side (SU 126, 139, 141). These were probably not used contemporaneously. The differences

7. kép. Kőkerítés (SE 110) részlete (Vámos Péter)
Fig. 7. The detail of the stone fence (SU 110 – Péter Vámos)

széle és a hozzá legközelebbi árok (SE 63) között, délkeleten két árok (SE 126 és 139) között jelentkeztek. Amikor a köves utat kialakították, az árok egy része már biztosan feltöltődött vagy feltöltötték. Idővel – de még az út használati ideje alatt – feltehetően mindegyik árok elvesztette a funkcióját, azonban a feltöltődés kronológiai sorrendje egyelőre bizonytalan. Ugyancsak kérdéses annak a két kőkerítésnek (2. kép 7–8; 5–7. kép) a kronológiája is, amelyek az út két szélével párhuzamosan futottak (SE 42 északnyugatra 3,5 méterre, SE 110 délkeletre 2,5 méterre). Mindkettő két-két árok közötti sávban került kialakításra. Az alapozásukat alkotó mészkövek minősége és mérete eltérő, nem kizárt tehát, hogy nem egyszerre létesültek, de az, hogy az út mely periódusában álltak és esetleg valamelyik árokkal párhuzamosan használatban voltak-e, egyelőre nem tisztázható.

in their distance from the edge of the road suggests that the predecessor of the paved road must have been wider (the distance of the cart tracks and the drainage ditches suggests a 19–20-metre-wide dirt road), or its course was a bit altered to the northwest or the southeast. This is also supported by the cart tracks observed in SU 04, which go beyond the edges of the paved layer; to the northwest, they run between the edge of the road and the drainage ditch next to it (SU 63), while to the southeast the tracks go between two ditches (SU 126 and 139). Some of the ditches must have had been filled up by the time when the stone layers were created. Later on, when the road was used, the ditches lost their function, but it is uncertain when and in what chronological order they were filled up. The chronology of the two stone fences that ran parallel to the road's edge (SU 42, 3.5 metres to the northwest of the road and SU 110, 2.5 metres to the southeast), is also doubtful. Both fences were built between two ditches. The size and quality of the limestones that constituted their foundation is varied. It cannot be excluded that they were erected at the same time, but it is uncertain in which period they were in place and whether they were used contemporaneously with any of the ditches.

Despite the lack of artefacts to facilitate a precise dating, our observations made it possible to establish some relative chronology of the ditches and the fence on the north-western side. Here there was a double (?) row of posts, partly next to the line of the fence SU 42 and partly in the ditch SU 64 that must have had been filled up by that time when the fence was built. The row of posts may have served as a predecessor of the stone fence. In the trenches no. 23 and 24 we identified a sizeable rubble of murals

8. kép. Freskós
omladékréteg (SE 46)
és kőkerítés (SE 42)
részlete (Fodor Fanni)
Fig. 8. The detail of
the debris mural layer
(SU 46) and the stone
fence (SU 42 – Fanni
Fodor)

A datáló értékű leletek hiánya ellenére, lehetőség nyílt – elsősorban az út északnyugati frontján – néhány relatív kronológiai megfigyelésre az árkok és kerítések viszonylatában. Itt egy kettős (?) cölöpsor is húzódott, amely részben az SE 42-es kerítés vonala alatt, illetve részben a már visszátöltődött SE 64-es árokba ásva jelentkezett (6. kép). Ez azt jelenti, hogy az SE 64-es árok még a kerítés létesítése előtt betemetődött. Az említett cölöpsor talán a kőkerítés fa előzményének tekinthető. A 23–24. szelvényekben egy viszonylag nagy kiterjedésű freskós törmelékréteget lokalizáltunk (SE 46), amely részben SE 64-es árokra is ráhúzódott (2. kép 9; 8. kép). A 15 négyzetméternyi törmelékmező, helyenként 30 centimétert meghaladó vastagságban tartalmazott több esetben 40 cm nagyságú levert freskótöredékeket. Az egyszínűre festett darabokon kívül nagy számban találtunk különböző színű geometrikus és növényi ornamentikával ellátott példányokat is (9–10. kép). A darabok összefüggés nélkül feküdtek a területen, tehát biztosan

(SU 46) that was partly covering the ditch SU 64. An area of 15 m² was covered with this rubble, which constituted a 30 cm thick layer at places, and included several pieces of murals more than 40 cm in size. In addition to pieces that were painted with a single colour, there were fragments with geometric and floral ornamental motifs. The pieces did not fit together, and so it is certain that this is not the *in situ* remains of a collapsed wall, but the rubble was rather a construction waste that was levelled. Southeast of the fence (in the area of the trenches no. 27–28/31–32) a 6.5-metre-long section of a wall foundation (SU 111) was discovered, running almost parallel to the road. This foundation was built on top of the filled-in ditch SU 63, and mural fragments were also used in its construction. It seems that when the mural layer SU 46 was levelled, some of the rubble was used to build SU 111. The building to which this wall belonged must have continued to the northwest because the road was continuously in use. This means that the building must have cut the

9. kép. Freskótöredék az SE 46-os omladékrétegből (Komjáthy Péter)
Fig. 9. Piece of a mural from 46 SU debris layer (Péter Komjáthy)

10. kép. Freskótöredék az SE 46-os omladékrétegből (Komjáthy Péter)
Fig. 10. Piece of a mural from 46 SU debris layer (Péter Komjáthy)

nem egy *in situ* leomlott falat tártunk fel, sokkal valószínűbb, hogy egy építési törmelékként idehordott és elegyengetett réteget. A kerítéstől délkeletre (a 27–28/31–32. szelvények területén) az úttal ugyancsak párhuzamosan, előkerült egy 6,5 m hosszán megmaradt falalapozás-szakasz (SE 111), amely már az út északnyugati oldalához közelebb eső árok (SE 63) felett húzódott (2. kép 10.). Az alapozáshoz freskótörmelékét is felhasználták – feltehetően,

line of the fence, which was either yet to be built in this period or had already been dismantled. So far it has proved impossible to clarify the exact chronological relationship between the fence and the building (drawing on the history of the area, the fence may have preceded the building). It is certain, however, that the ditch SU 63 was already filled up when the building was erected (its fill yielded potshards dated to the late 1st, early 2nd century AD). A 2.3-metre-long

amikor SE 46-ot szétterítették, a törmelék egy részét az SE 111-hez használták fel. Az az épület, amelyhez egykor ez a fal is tartozott, a teljesen biztosra vehető, folyamatos úthasználat miatt csakis északnyugati irányban terjedhetett ki, tehát a kerítés nyomvonalát is keresztezhetette, amely ekkor *még* vagy *már* nem állt. A kerítés-épület kronológia viszonyát egyelőre nem lehet megállapítani (a területhasználat logikája alapján talán a kerítést feltételezhetjük korábbiaknak), de annyi bizonyos, hogy az SE 63-as árok az épület létesítésekor már betöltődött (a betöltéséből 1. század végére – 2. század elejére tehető kerámiatöredékek kerültek elő). 6,8 méterre délnyugatabbra a 21–22. szelvények területén egy kisebb, két 2,3 méteres szakaszból álló falsarok (SE 47–48) talán még ehhez az épülethez tartozott (2. kép 11).

A fentebb ismertetett, rendszerbe nehezen illeszthető falmaradványokon kívül a telek nyugati felében napvilágra került egy nagyobb kiterjedésű, alaprajzilag jobban értelmezhető épület maradványa is (2. kép 12; 11–12. kép). Tájolása kelet-északkelet – nyugat-délnyugati volt, hosszanti falai tehát nem futottak párhuzamosan az út nyomvonalával, amit egyfajta tervezési-kivitelezési pontatlanságként is felfoghatunk (amennyiben azt vesszük alapul, hogy a korábbi létesítmények ezt tudatosan figyelembe vették), másképpen fogalmazva: az épület létesítésének időszakában az ezt kivitelezők az utat figyelmen kívül hagyták az ortogonalitás érvényesítésekor.

A 15 méteres hosszúságot és az 5 méteres szélességet meghaladó épületen belül négy, határozottan elválasztható – „A–B–C–D” – helyiséget különítettünk el. Az északnyugati irányból számított első három – „A–B–C” – helyiségek méretei hozzávetőlegesen megegyezők, egyenként 10–15 m²

corner segment of a wall (SU 47–48) that was discovered 6.8 metres to the southwest, in the trenches no. 21–22, may have belonged to the same building.

In addition to the wall sections mentioned above, in the western part of the lot the remains of a larger building were brought to light, whose ground plan was easier to interpret. It was oriented E/NE–W/SW, and so its walls were not parallel to the road. This may have been an error in design (taking into consideration that all

11. kép. A kőépület (2. kép 12) alapfalai felülnézetből, 3D-s modellből generálva (Szolnoki Tamás)
Fig. 11. The stone building's (Fig. 2. 12) wall foundations from above, generated from 3D modell (Tamás Szolnoki)

12. kép. A „C” helyiség részlete (Fodor Fanni)
 Fig. 12. The detail of the room C (Fanni Fodor)

nagyságúak. Ennél jóval nagyobb a „D” helyiség, amely körülbelül 22 négyzetméteres. Az épület gyenge megtartású falaiból csupán néhány sornyi kő maradt meg, ezek tehát már csak az egykori alapozáshoz tartoztak (magasságuk nem haladta meg a 40 centimétert sem, a szakhatósági állásfoglalás alapján az épület nem minősült megtartandó emlékeknek, ezért azt még a feltárás folyamán elbontottuk). Az alapfalak 60 cm szélesek és kötőanyag nélküli, szárazfalazásos technikával készültek. A méretbeli és strukturális eltérések miatt azonban az épületen belül kettő építési periódust biztosan el tudunk különíteni. Az „A–B–C” helyiségek falai nagyméretű lapos kövekből épülnek fel, feltételezhetően több útburkoló lap is felhasználásra került, sőt omladékában másodlagosan felhasznált, felirattöredéket

earlier constructions were aligned to the road), or it means that the track of the road was consciously dismissed as an irrelevant factor.

This building had dimensions over 15 m in length and 5 m in width, and four rooms (A, B, C, D) were identified. The first three rooms from the northwest (A, B and C) are more-or-less equal in size, ca. 10–15 m². Room D is much larger, ca. 22 m². Only a few rows of stones were found of the poorly preserved walls of the building; these must have belonged to the wall foundations (they were 40 cm high at maximum; it was not classified as a monument to be preserved and so these wall stubs were dismantled during excavation). The walls were 60 cm thick and dry. Differences in size and structure made it possible to identify at least two

is találtunk. Ezzel szemben a „D” helyiség falai kisebb kövekből és nagy mennyiségű tégladarabból állnak, amely utalhat arra, hogy az eredetileg háromhelyiséges épület megújításakor keletkezett építési törmelék felhasználták az új épületrész kivitelezésénél. A helyiségből délkeleti irányba továbbbi kettő fal (SE 13, 24) biztosan kiindul, azonban mindkettő nyomtalanul megszakadt, akárcsak a délnyugati irányba azonosított rövid falkiszedés (SE 27). Periodizációjuk és kiterjedésük tisztázatlan, de minden bizonnyal az egykori épület további részekkel is rendelkezett. Az „A–B–C” helyiségek építésének *terminus post quem*-jét a falakból előkerült Constantinus-dinasztia korabeli érmek határozzák meg. Római kori járószintet csak egy 2 négyzetméteres területen tártunk fel a „D” helyiségben, *terrazzopadló* (SE 26) formájában. Tőle dél–délkeletre a helyiségen kívül egy 1×3 méteres területen pedig egy kisebb, elszigetelt omladékréteget (SE 25, 51) azonosítottunk, ahol feltehetően a tető leomlott faszervezetének nyomait figyelhettük meg. Az egyes helyiségeken belül szabálytalanul elhelyezkedő kisebb cölöplyukakat, illetve néhány leletanyag nélküli, amorf gödröt találtunk. Ezek jó részéről azonban nem lehet megállapítani, hogy mikor létesültek: mind az épület létrejötte előtt, mind pedig a fennállása alatt is kialakíthatták ezeket. Az egykori építmény funkciója tisztázatlan. Beosztása és az elkülöníthető helyiségek mérete alapján akár egy lakóépület részlete, vagy pedig valamilyen kézműves- vagy kereskedelmi funkció (esetleg üzletsor?) is szóba jöhet. A kevés kerámia- és állatsont-lelettel szemben álló nagymennyiségű éremlelet akár még ez utóbbit is támogathatja, ugyanakkor az érmek mennyiségéből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, ugyanis előfordulhat, hogy a kiugró számuk csak

construction phases. The walls of the rooms A, B, and C were built of large, flat stones. Probably, several slabs that were originally used as pavement were also incorporated. Moreover, we even found in the rubble secondarily used stones that had inscriptions on them. On the other hand, Room D was built of smaller stones and a large quantity of bricks, which suggests that the building originally had three rooms and the waste from its reconstruction was used to create an additional room. Two additional walls certainly adjoined Room D (SU 13, 24) on the south-eastern side, but these short stubs stop without any trace of continuation, just as the short ghost wall we identified on the south-western side (SU 27). Their chronology and extent are uncertain, but in all probability, the building had additional parts. The *terminus post quem* dating of rooms A, B, and C is based on the coins minted during the reign of the Constantine dynasty that we recovered from the walls. A Roman *terrazzo* floor (SU 26) was identified in Room D, covering an area of 2 m². Outside of Room D to the south/southeast, a small rubble heap was found, 1×3 m in size, which probably contained the remains of the wooden structure supporting a roof. Inside the rooms there were small, irregularly placed post holes, and a few amorphous pits that yielded no artefacts. Most of these features proved impossible to date, as they could have been created before or after the building was erected. The function of the building itself is also dubious. On the basis of its layout and the size of the rooms it may have served as a dwelling or as an artisan's workshop or small shop (or even a cluster of shops?). The latter hypothesis may be suggested by the large quantities of coins recovered from here, in addition to a few pottery and animal bone findings.

13. kép. Falazott sírépítmény részlete (Vámos Péter)
Fig. 13. The detail of the walled burial monument
(Péter Vámos)

14. kép. Falazott sírépítmény felülnézeti fotója
(Vámos Péter)
Fig. 14. The picture of the walled burial monument
from above (Péter Vámos)

a szisztematikus és rendszeres fémkeresős kutatásoknak tudható be. Mint fentebb már említettük, a falak elbontása során több ízben találtunk érmet a kövek között, ezek alapján egyértelműen egy 4. században emelt épületről van szó.

Az épületen kívül további falszakaszokat tártunk fel (2. kép 13). Északkeleti szélével párhuzamosan egy 3,5 m hosszú szakaszt azonosítottunk (SE 40). Szerkezete, illetve jelentkezési szintje is eltér az épület falaitól. Leginkább habarcsba rakott kisebb kövekből épült fel. Kövei közül egy tetrarchia-kori *follis* került elő, így a fentebb tárgyalt épületnél akár egy korábbi periódushoz is tartozhat.

A fentebb ismertetett települési jelenségeken kívül, öt temetkezés is napvilágra került, amelyeket a római kori területhasználat különböző időpontjaiban létesítettek.

A telek északkeleti negyedében (a 31–32. szelvények területén), a fentebb már ismertetett SE 63-as és 64-es árkok, SE 42-es kerítés és SE 111-es falalapozás együttes megjelenési zónájában egy 80 cm széles, habarcsba rakott mészkövekből és belső oldalán egy 30 cm vastagságú, falazótég-lákból kialakított bélésfalból álló, téglalap

However, the number of coins in itself is insufficient evidence, as their high quantities may be due to the systematic metal detecting surveys we conducted. As I mentioned above, coins were found during the dismantling of the walls, and these unequivocally suggest that the building was erected and used in the 4th century.

Further wall sections were explored outside the building. A 3.5-metre-long wall section (SU 40) was identified running parallel to the north-eastern edge of the building. Both its structure and stratigraphic position differ from those of the building; it was mainly built of small stones laid in mortar. A *follis* dated to the age of the Tetrarchy came to light from among the stones, and so this wall may even belong to an earlier edifice.

In addition to the features discussed above, we also unearthed five burials, dated to different times in the Roman period of the region.

In the north-eastern quarter of the excavation area (in the trenches no. 31–32), where trenches SU 63 and 64, the fence SU 42 and the wall foundation SU 111 were found, we discovered a rectangular edi-

alaprajzú építményt létesítettek (2. kép 14; 13–14. kép). Viszonylagos kései helyzetét jól mutatja, hogy ráhúzódt az SE 63-as árokra és teljesen elpusztította az SE 111-es falalpozás, északnyugati irányba tartó folytatását. Hosszanti oldala (SE 105) mentén az út kövezett széléhez igazították. Sajnálatos módon a konstrukciót hozzávetőlegesen az átlója mentén roncsolta a beépítendő terület szélén kialakított cölöpözés (illetve a többi része a szomszédos épület alá húzódt). Keskenyebbik, délnyugati oldala (SE 102) 2,9 m volt, délkeleti frontjának hosszanti oldalából 3,6 m maradt meg (az árnyok alapján eredeti hossza, olyan 4–4,2 m lehetett). Belvilága a keskenyebb oldalán 0,9 m volt, hosszanti oldalából 1,4 m maradt meg (eredetileg feltehetően 2,2–2,4 m hosszú lehetett), alját és a belésfalon megmaradt felmenő oldalát 1,5–2 cm vastag habarccsal vakolták ki. Az építmény külső falazata 70–80 centiméteres magasságban maradt meg. Ez a rész minden bizonnyal még az egykori járószint alatt húzódt, de azt már nem lehetett megállapítani, hogy fentebb miben folytatódott vagy zárult a konstrukció. A jórészt habarcsstörmelékes és nagyobb vakolatdarabokkal kevert betöltéséből (SE 108) emberi csonttöredékek – közöttük egy koponyával – kerültek elő, amelyek egy idősebb, 50 év feletti elhunyt nőhöz tartoztak. (A csontok embertani vizsgálatát dr. Mateovics-László Orsolya és Líbor Csilla antropológusok végezték, segítségüket ezúton köszönjük!) Egy meglehetősen masszív kialakítású sírépítményről van szó, amelynek legjobb analógiáját a sopianaei késő római (javarészt már ókeresztény) falazott sírok között találhatjuk meg (GOSZTONYI 1943, 35–36, 14. rajz d). A mi esetünkben az erős bolygatottság (és ebből fakadóan az egykori mellékletek teljes hiánya) miatt a feltételezett késő ró-

fiце with 80-cm-thick mortared limestone walls, adjoined by 30-cm-thick brick lining walls on the inside. The building's position in the relative chronology is attested by the fact that it was built on top of the filled-in trench SU 63 and its construction destroyed the north-western continuation of the wall foundation SU 111. The building's long side (SU 105) followed the edge of the paved road. Unfortunately, this building was heavily damaged along its diagonal by the posts of the retaining wall that was erected before the excavation. Half of the building's remains are now under a neighbouring house and so it could only partially be explored. The shorter, south-western side of the building (SU 102) was 2.9 metres long; of the south-eastern long side only a 3.6 metres segment was preserved (based on the proportions of the building, the long side must have originally measured ca. 4–4.2 metres). On the inside, it was 0.9 metre on the short side and the long side must have been 2.2–2.4 metres, of which only 1.4 metre remained. The bottom and the lining walls of the edifice were plastered with mortar. The outer wall parts were preserved up to a height of 70–80 cm. The parts that remain today were originally under the Roman period ground level, and it is impossible to say how the upper segment of the construction looked like. Its fill (SU 108) was mixed with mortar and plaster fragments and yielded the bones and skull of an elderly woman (older than 50 years). (The anthropological analysis of the bones was conducted by anthropologists Orsolya Mateovics-László and Csilla Líbor; I hereby thank them for their contribution). This edifice was a quite massive burial monument, for which the best analogy is the Late Roman (mostly Christian) walled tombs in Sopianae (GOSZTONYI 1943, 35–36,

mai koron belüli közelebbi datálást, illetve az elhunyt vallási hovatartozását nem tudjuk megállapítani. Az itteni megjelenése nyilvánvalóan már ahhoz az időszakhoz köthető, amikor a település felhagyott részeire, magányosan vagy kisebb-nagyobb csoportokban temetkezett az egyre fogyatkozó lakosság.

A sírépítmény délkeleti előterében (a 27. szelvényben), két további sírgödört tártunk fel, amelyek szintén északnyugat–délkeleti tájolásúak voltak. A bennük nyugvókat azonban már eltérően helyezték a sírba. A délkeleti (2. kép 15; 15–16. kép) sírgödörben (SE 135) egy fiatal (23–27 év körüli – SE 133) és egy középkorú (35–44 év körüli

Drawing no. 14.d). In this case, the heavily disturbed grave and the lack of any grave goods make it impossible to provide a precise dating, and identifying the burial rite proved unfeasible too. This burial probably dates to the period when the settlement started to be abandoned and the shrinking local community used such deserted areas to bury their dead.

In the south-western foreground of the burial monument (in trench 27) we discovered two further graves, oriented NW–SE. The bodies, however, were interred differently in them. In the south-western grave pit (SU 136) we found the double burial of a young man (23–27 years of age) and a mid-

15. kép. A délkeleti irányba tájtolt kettős sír fiatal férfi elhunytja (SE 133), a láb részénél már rábontva az alatta húzódó temetkezés (SE 137) vázának lábszárait és korsó mellékletére (Vámos Péter)

Fig. 15. At the lower part of the deceased young male (SU 133) of the southnorth oriented double burial, the other underlaying skeleton (SU 137) had already been uncovered, with its shins and a jug, placed as an offering (Péter Vámos)

16. kép. A kettős temetkezés alsó, idősebb férfi egyede (SE 137 – Vámos Péter)

Fig. 16. The older male individual of the lower burial (SU 137 – Péter Vámos)

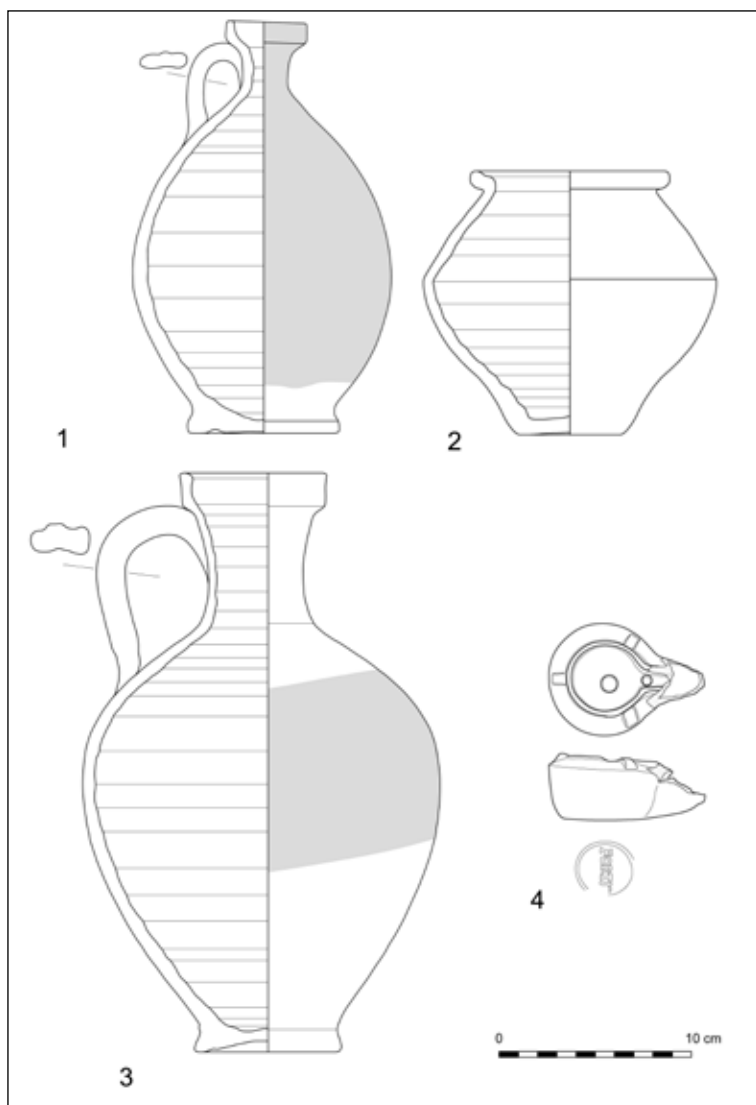
– SE 137) férfi kettős temetkezését találtuk, amelyek közül utóbbi volt mélyebben. A két vázat vékony, 8–10 centiméteres földréteg választotta el egymástól, így sem a rövid időbeli különbség, a homogénnek tűnő betöltés miatt pedig sem az egyidejűség nem zárható ki egyértelműen. Az bizonyos, hogy tudatos egymásra temetkezésről van szó. Itt mindkét elhunytat fejjel délkeleti irányba helyezték el, míg az ettől északkeletre lévő temetkezésben (SE 136) egy fejjel északnyugatra fektetett fiatal férfi (23–27 év körüli – SE 134) vázát tártuk fel (2. kép 16; 17. kép). Utóbbiban csak egy szürke fazék alsó töredéke került elő, mint az egykori melléklet maradványa, ugyanakkor a kettős temetkezés felső egyede mellé egy egyfülű korsót és egy kettős kónikus fazekat (18. kép 1–2; 19. kép 1–2), az alatta lévő elhunytak pedig egy firmamécsest és egy ugyancsak egyfülű, a fenténél kissé nagyobb korsót (18. kép 3–4, 19. kép 3), továbbá egy kopott Hadrianus *denariust* (a meghatározást Kiss Zoltánnak köszönjük!) adtak túlvilági útravalóul. A pénzérme mellett, a kettős sír kerámiamellékletei is a 2. század közepe környéki datálást erősítik: hasonlókat a 2. századi, illetve 3. század elejei aquincumi fazekastermékek között találunk. A kettős kónikus fazék párhuzamát a Gázgyári fazekastelep leletei közül ismerjük (KUZSINSZKY 1932, 346–347, 354. ábra 7). A kettős temetkezés felső sírjának korsótípusával megegyező példány ugyancsak a Gázgyári fazekastelepen (PÓCZY 1956, 104–105, Abb. 8.7) került elő, míg a lenettebb előkerült nagyobb típushoz hasonlókat a 3. század elején működött ún. Schütz műhelyből ismerhetünk (PÓCZY 1956, 112–117, Taf. XI.15). A sírépítmény és a két földbe ástott sír között tehát azonos orientációjuk ellenére nincs kapcsolat, sőt időben meglehetősen távol állnak egymástól. Ami

17. kép. Az északnyugatra tájolt temetkezés fiatal férfi egyede (SE 134 – Vámos Péter)

Fig. 17. The young male individual of the northwest oriented burial (SU 134 – Péter Vámos)

dle-aged (35–44-year-old) man. The latter was buried underneath the young man. The two bodies were separated only by an 8–10 cm thick soil layer. The two burials must have been close chronologically, and the fill seems homogenous, so it cannot be excluded that these two people were buried at the same time. It is certain that they were buried together deliberately. Both bodies were laid with their heads to the southwest. However, in the other grave we found northeast of this double burial (SU 135), we found the body of a young man (23–27 years of age), with his head oriented to the northeast. In this latter burial a bottom fragment of a grey pot was also found, as the only remains of the one-time grave goods. In the double burial, we found a single-handle jar and a biconical pot in the

18. kép.
Kerámiamellékletek
a kettős sírból. 1–2:
SE 133, 3–4: SE
137 (Lajtos Tamás,
Vámos Péter)

Fig. 18. Grave goods
of pottery from the
double grave. 1–2:
SU 133, 3–4: SU 137
(Tamás Lajtos, Péter
Vámos)

az utóbbi kettőt illeti, kronológiájuk között ugyancsak feltételezhető egy viszonylag nagyobb időbeli különbség. Előkerülésük több kérdést is felvet. Elsőként az azonos tájolás, amelyre az út megléte adhat magyarázatot. A területen történő keresztülhaladása nyilvánvalóan meghatározta a környék arculatát, így a közelében húzódó mindenkori létesítményeket, köztük a temetkezéseket is,

upper segment, while the person buried beneath was given a firma lamp, a single-handle jug (a bit bigger than the other one), and a worn *denarius* of Hadrian (I hereby thank Zoltán Kiss for the identification) for his journey to the afterlife. Both the coin and the pottery finds suggest a dating to the mid-2nd century; similar items are typical for the late 2nd, early 3rd century in Aqu-

ehhez tájolhatták. Ugyanakkor, ha tekintetbe vesszük az egykori katonaváros terület-használatának eddig ismert rendjét, akkor a bizonyosan 2. századi kettős temetkezés felbukkanása rendhagyónak mondható ebben a zónában. A *canabae* nyugati és északi peremén (TOPÁL 2003, 161–165) húzódó, ebben az időszakban használt temetőitől távol vagyunk, a felhagyott városrészekbe történő késő római betemetkezések (KABA 1959, 6. kép; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163) pedig csak a 3. század második felétől kezdődően váltak egyre gyakoribbá az itt élő lakosság körében. Az eddigi tapasztalatok alapján a 2. században, illetve a 3. század első felében betartották azt a – feltehetően érvényben lévő – szabályt, hogy a település határain belül nem temetkeztek. A városon belüli temetkezés tilalmát tehát itt valamilyen figyelmen kívül hagyták. Az egyszerű, földbe ásott sírok és az út mentén történő eltemetés akár valamilyen sebtében, titokban elhantolt egyéneket sugall, bár ennek a feltételezésnek a szabályos mellékletadás némileg ellentmond. Ugyan-

ncum. An analogy of the biconical pot is known from the pottery workshop excavated at the Gas Factory (KUZSINSZKY 1932, 346–347, Fig. 354.7). An artefact almost identical to the jar type found in the upper grave is also known from the same site and workshop (PÓCZY 1956, 104–105, Abb. 8.7), while analogies of the bigger jar came to light from the so-called Schütz workshop that operated in the early 3rd century (PÓCZY 1956, 112–117, Taf. XI.15). So, it seems that there is no connection between the tomb and the two other graves, and they do not belong to the same period, even if their orientation is similar. The two grave pits were also created in different periods. There are a series of questions to answer; first of all, the almost identical orientation of these graves must be interpreted. This may be explained by the presence of the road that must have dominated the landscape. The orientation of nearby buildings as well as burials may have been defined by the road. Taking into consideration the way the one-time military settlement area was

19. kép. Kerámiamellékek a kettős sírból. 1-2: SE 133, 3: SE 137 (Vámos Péter)

Fig. 19. Grave goods of pottery from the double grave (Péter Vámos)

20. kép. Az SE 37-es temetkezés (Szolnoki Tamás)
Fig. 20. The burial SU 37 (Tamás Szolnoki)

akkor egy esetleges bűncselekmény nyoma is lehet az a megfigyelés, hogy a lentebb fekvő férfi koponyáján egy kerek 22×25 milliméteres nyílás volt, amely az antropológiai vizsgálat szerint a halál idején vagy nem sokkal azután keletkezett (természetesen nem zárható ki a trepanáció lehetősége sem). A 2. század első felében ez a terület az utat leszámítva, talán még beépítetlen lehetett, így az elföldelés feltételezett időszakában, azaz valamikor a század közepe táján, ez a figyelő szemek elől kissé távolabb eső terület alkalmas lehetett egy esetleges nem legális, az elhunytakat gyorsan eltüntetni akaró temetkezés számára.

Az úthoz tájolt temetkezések csoportjától távolabb, a terület északnyugati sarkában, egy idősebb, 50 éves kor felett elhunyt nő

used, the 2nd-century double burial is unexpected in this zone. This location is far from the cemeteries that were used in this period on the western and northern fringes of the *canabae* (TOPÁL 2003, 161–165), and locals started to bury their dead in the abandoned settlement parts (KABA 1959, Fig. 6; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163) more frequently only from the later 3rd century onwards. Based on the data collected so far, during the 2nd and in the first half of the 3rd century the rule that no burial was allowed inside settlement perimeters was observed. This means that in this particular case the prohibition of burial inside the settlement area was not observed. The simple grave pits and the act that the bodies were buried beside the road suggest that they may have been buried in a hurry and in secret, although this is contradicted by the grave goods. The fact that there was a 22×25 mm, perimortem hole in the skull of the man who was buried underneath in the double grave may even suggest that he was victim of a crime (of course, trepanation is also a possible explanation). In the first half of the 2nd century this area may have not been built up, except for the road, and so in the hypothetical time of these burials, in the middle of the century, this place may have been deserted enough to conduct illegal burials here.

In the cluster of burials aligned to the road, in the north-western corner of this area, the grave of an elderly woman (older than 50 years) came to light (SU 37). This grave was oriented differently, from N/NW to S/SE. This woman must have been buried here after the area became abandoned, some time in the later 4th century; the grave goods included jewellery (bronze bracelet and earrings, and a necklace of glass pearls), a grey jug (TOPÁL 1993,

sírja (SE 37) került elő (2. kép 17; 20. kép). Tájolása a keletebbre fekvőktől eltérően, észak-északnyugat – dél-délkeleti volt. Az ékszerekkel (bronz karperec és gyűrű, valamint üveggyöngyökből álló nyaklánc) és szürkére égetett kiöntőszájás korsóval (TOPÁL 1993, 40–41, Grave 86:1) és füles bögrével (TOPÁL 1993, 49–50, Gra-

40–41, Grave 86:1), and a mug with handle (TOPÁL 1993, 49–50, Grave 113:1). This grave belongs to the period of the burial monument mentioned above, however, their exact chronological relationship remains uncertain.

Last but not least, the most important finding of the excavation must be men-

21. kép. Az SE 37-es temetkezés mellékletei (Lajtos Tamás, Vámos Péter)
Fig. 21. The grave goods of burial SU 37 (Tamás Lajtos, Péter Vámos)

22. kép. Az SE 37-es temetkezés kerámiamellékletei
Fig. 22. The burial SU 37's grave goods of pottery

ve 113:1) ellátott elhunytat (21–22. kép), minden bizonnyal már a terület felhagyása után temethették ide, valamikor a 4. század második felében. Ebben a tekintetben a fentebb ismertetett sírépítménnyel azonos horizontba tartoznak, de az ezen belüli egymáshoz való időrendi viszony, egyelőre nem eldönthető.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni feltárás legértékesebb leletét, II. Theodosius 440-es években vert *solidus*-át (23. kép), ami, ha komoly stratigráfiai segítséget nem is nyújt (SE 03-as rétegből került elő az út délkeleti oldalán [SE 110] lévő kerítőfal feletti szakasról), de talán azt jelzi, hogy a területet, illetve az utat, még használták.

A római kor utáni más, egyértelműen azonosítható régészeti korszak nyomai nem kerültek elő. A telek nyugati szélén egy a cölöpözés alá részben benyúló, kőből rakott újkori kutat (SE 30) azonosítottunk, amely egy szintén újkori, nagyméretű szemétködröt (SE 29) vágott. A felsorolt jelenségeken kívül feltártunk néhány amorf gödröt és árkot, amelyek kora és funkciója leletanyag híján nem meghatározható.

tioned. This is a *solidus* of Theodosius II, minted in the 440s. Although this find fails to clarify stratigraphic relations (it was recovered from layer SU 03, above the fencing wall running on the south-eastern side of the road SU 110), it indicates that the area and the road were still in use in the mid-5th century.

No archaeological traces were found that could be unambiguously associated with cultures postdating the Roman period. On the western fringes of the area, we found traces of a modern well built of stones (SU 30) that partly extended under the retaining wall of posts; the feature of the well was cut by a modern garbage pit (SU 29). In addition, a few amorphous pits and trenches were discovered that yielded no artefacts and so their dating is uncertain.

In summary, it can be stated that the excavated area started to be used in the last decades of the 1st century AD, when a NE-SW running road was established. This must have been an internal road of the military town, with heavy traffic. First it was a dirt road, the width of which changed with time, with drainage ditches on both sides.

23. kép. II. Theodosius solidusa (Szilágyi Nóra)
Fig. 23. The solidus of Theodosius II (Nóra Szilágyi)

A fentebb bemutatott jelenségek alapján röviden a következőket foglalhatjuk össze. A feltárt lelőhely területének használatba vétele valamikor az 1. század utolsó évtizedeiben kezdődhetett az északkelet-délnyugati irányú út kialakításával, amely a katonaváros egy forgalmasabb, belső útja lehetett. Kezdetben, egy szélesebb sávon belüli, váltakozó szélességű földút lehetett, amelyet két oldalról vízelvezető árkok kísérték.

Rövid időn belül, talán valamilyen telekkiosztás következtében, először fa (legalábbis az északnyugati oldalon), majd kőkerítést alakítottak ki az út két oldalán. A külső árkokat ekkorra biztosan betemették és az így kissé leszűkült út mentén újabb árkokat létesítettek, ugyanakkor ez utóbbiak is valamikor a 2. század elejére feltöltődtek. Elképzelhető, hogy ekkor alakították ki a köves utat, amelynek alapozásához a közelben lévő katonai fazekasműhely selejtes tégláit használták fel. A kettős temetkezés talán már ezt követően, a század közepe táján történhetett. Valamikor a 2. században felszámolhatták a kerítéseket (az észak-

Not much later, maybe due to a system of lot distribution, first a wooden (at least on the north-western side), and later a stone fence was built on both sides of the road. The external drainage ditches had already been filled up by this time, and new ones were created on the sides of the road that became a bit narrower. These trenches also became filled up by the early 2nd century. Possibly, the road was paved in this period, and the waste bricks from a nearby military pottery workshop were used to build its foundation. The double burial took place subsequently, in the middle of the century. Sometime during the 2nd century, the fences were dismantled (at least on the north-western side), and a house with a stone foundation and walls embellished with murals was erected. This was later dismantled, either in the late 2nd or in the 3rd century. Its rubble was levelled, and a new building was erected on top of it, aligned to the road. Probably even later, in the late 3rd or early 4th century, another building was erected a bit to the west of this one, that had a stone foundation. When the latter was

nyugati oldalon legalábbis bizonyosan), és egy minden bizonnyal kőalapozású, freskós falú házat létesítettek, amit vagy még ugyanebben a században vagy a 3. század folyamán elbontottak, majd részben a szétterített freskós omladékán egy újabb épületet emeltek az úthoz tájolva. Feltehetően még később, immáron a 3. század végén vagy a 4. század elején, kissé nyugatabbra egy további, kőalapozású épületet emeltek, amelynek kialakítása során már nem ügyeltek olyan gondosan az uralkodó tájolási irány betartására, ami esetleg talán már a terület, illetve az út kihasználtságának csökkenő jellegét is sugallhatja. A 4. század folyamán, feltehetően inkább ennek második felében, kezdődhetnek meg a szórványos betemetkezések, amelyek már egyértelműbben jelzik, hogy a környék elnéptelenedett, az épületek használaton kívül lehettek már ekkor.

A terület szórványos használatáról az 5. század közepéig van nyomunk.

Vámos Péter – Fodor Fanni

constructed, the builders did not pay much attention to aligning it to the road, which may suggest that the road and the area had already lost their significance. During the 4th century, probably in the second half of it, scattered burials appeared, which indicate that the area had become abandoned, and the buildings were no longer in use. There is data evidencing the occasional use of the area up to the mid-5th century.

Péter Vámos – Fanni Fodor

IRODALOM / REFERENCES:

- BUGÁN 1999 • Bugán A.: Bp., III. ker. Kiscelli utca – San Marco utca sarok (Corner of Kiscelli and San Marco Streets, District III, Budapest). Aqfűz 5 (1999) 136–138.
- GOSZTONYI 1943 • Gosztönyi Gy.: A pécsi ókeresztény temető. Pécs 1943.
- BALÁZS–HABLE 2007 • Balázs P. – Hable T.: Cölöpszervezetes építmények a Bécsi úti fazekasműhely közelében (Post-contructions near the pottery workshop on Bécsi Road). Aqfűz 13 (2007) 57–66.
- KABA 1959 • Kaba M.: Későrómai sírok a Fényes Elek utcában (Late Roman Tombs in the Fényes Elek Street). BudRég 19 (1959) 157–165.
- KIRCHHOF 2002 • Kirchhof A.: Budapest, III. ker., Kiscelli utca 75. Aqfűz 8 (2002) 144.
- KIRCHHOF 2009 • Kirchhof A.: Budapest, III. ker., San Marco utca 74., Hrsz.: 17038. Aqfűz 15 (2009) 174–177.
- KIRCHHOF 2005 • Kirchhof A.: Korarómai épületmaradványok nyomai az aquincumi katonaváros nyugati részéből (Traces of Early Roman building remains in the western part of the Aquincum Military Town). Aqfűz 11 (2005) 31–38.
- KIRCHHOF–HORVÁTH 2003 • Kirchhof A. – Horváth L. A.: Régészeti kutatások az aquincumi *canabae* nyugati, ipari régiójában (Archaeological investigations in the western, industrial quarters in the Aquincum *canabae*). Aqfűz 9 (2003) 53–64.
- KUZSINSZKY 1932 • Kuzsinszky B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban (Die grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest). BudRég 11 (1932).
- MADARASSY 2000 • Madarassy O.: Régészeti kutatások az aquincumi katonaváros területén, 1999 (Archaeological investigations in the Military Town of Aquincum, 1999). Aqfűz 6 (2000) 46–55.
- MADARASSY 2002 • Madarassy O.: Régészeti feltárások az aquincumi katonaváros területén (Archaeological excavations in the territory of the Aquincum Military Town). Aqfűz 8 (2002) 29–37.
- MADARASSY–BUGÁN 1998 • Madarassy O. – Bugán A.: Fazekasműhely nyoma az aquincumi katonaváros délnyugati részében (Traces of a pottery workshop in the southwestern section of the Aquincum Military Town). Aqfűz 4 (1998) 55–60.
- NAGY L. 1937 • Nagy L.: Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923-1935 években. BudRég 12 (1937) 261–275.
- NAGY L. 1942 • Nagy L.: Művészetek. In: Szendy K. (szerk.), Budapest története II. Budapest 1942, 579–650.
- NAGY T. 1969 • Nagy T.: 35. Budapest III., Zápor u. 60–70. RégFűz I.22 (1969) 28.
- PÓCZY 1955 • Sz. Póczy K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt (Römische Gebäude von Óbuda [Kiscelli-Strasse Nr. 10]) BudRég 16 (1955) 41–87.
- PÓCZY 1956 • Póczy, K.: Die Töpferwerkstätten von Aquincum. ActaArchHung 7 (1956) 73–136.
- TOPÁL 1993 • Topál, J.: Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery, Bécsi Road I. Budapest 1993.
- TOPÁL 2003 • Topál, J.: Die Gräberfelder von Aquincum. In: Zsidi, P. (Red.), Forschungen in Aquincum 1969-2002. Aquincum Nostrum II.2., 161–167.

Gyermektemetkezések az aquincumi katonaváros déli zónájából

(Budapest III. kerület, Zápor utca 11/a,
Hrsz.: 17497)

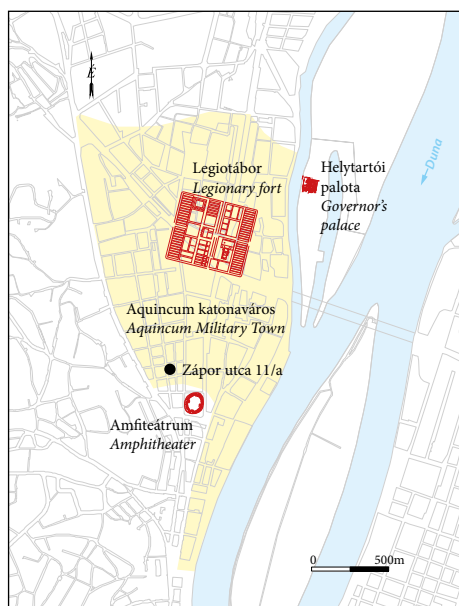
Infant Graves in the South Zone of Aquincum Military Town

(Budapest, District III, 11/a Zápor Street;
lot no. 17497)

A Zápor utca 11/a számú telken, társasház építését megelőzően folytattunk teljes felületű feltárást a Budafoki úti Kft. megbízásából (1. kép). Mivel a kivitelezéssel kapcsolatos alapozási munkák többször leálltak, ezért az ezekhez igazodó feltárás is csak több szakaszban valósult meg: a gépi munkálatokat és az utólagos, kisebb bontási, illetve dokumentálási napokat is beleszámítva, egy 2017. augusztus 9. és 2018. március 23. közötti időszakról beszélhetünk. A hosszabb–rövidebb, intenzívebb, ásatási munkásokkal történő feltárási időszakok augusztus 14. és szeptember 1. között, szeptember 11. és 15. között, 2018. január 4. és 16. között, illetve február 5. és március 5. között voltak.

Maga a feltárandó terület (2. kép A) kiterjedése 360 m² volt, ebből kb. 320 négyzetméternyi területet sikerült feltárnunk. A beépítendő rész északi sávjában egy kisebb szakaszhoz, a rosszul szervezett területátadások miatt, csak körülményes módon tudtunk volna hozzáférni, ugyanakkor a környezetében megnyitott szelvényekben jelentkező, a délebbi részekhez képest jóval enyhébbnek tűnő régészeti érintettség alapján megengedhetőnek éreztük, hogy ennek a kb. 40 négyzetméternyi területnek a későbbi, gépi elbontását csupán régé-

A preventive full-surface excavation was conducted at 11/a Zápor Street (Fig. 1) on the commission of Budafoki úti Ltd, preceding the construction of an apartment building. The construction of the building's foundation was paused several times and therefore, the archaeological survey had to be organised in intermittent sessions, too.

1. kép. A feltárást aquincumi katonavároson belüli elhelyezkedése

Fig. 1. The location of the site in the military town

szeti szakfelügyelettel kísérjük figyelemmel (március 23-án).

Keleti irányban, a szomszédos Tímár utca 21. szám alatti telken (2. kép B) Madarassy Orsolya végzett feltárást 1998-ban (MADARASSY 1999). Ennek során kora római textilfeldolgozó műhely nyomai és a 2–3. században használt, többször átépített lakóépület részletei kerültek napvilágra. Ezek alapján mi is joggal számítottunk hasonló jelenségekre.

A telken kb. 2,50–2,70 m vastag modernkori feltöltés húzódott (SE 01). Ez alatt egy 40–60 cm vastag homogén, tömött, iszapos jellegű rétegződést figyelhettünk meg, amely ugyancsak a teljes területet beborította (SE 02). Eredete nem teljesen világos, de leginkább úgy tűnik, hogy egy, már a római kor utáni feltöltődésről van szó, amely gyakorlatilag teljes mértékben lefedte a különböző okokból, eltérő mértékben elpusztult településmaradványokat. A réteg antropogén jellegét a benne lévő szórványosan jelentkező faszén- és apróra mállott építési kerámiadarabkák jelezték, amelyek közt ritkán egy-egy már a római korra tehető kerámiaedény-töredék is felbukkant. SE 02 a legtöbb esetben észrevétlenül ment át az alatta húzódó, immáron már az egykori megtelepedéssel kapcsolatba hozható régészeti rétegekbe. A ténylegesen megfigyelhető elválás helyett a legtöbb esetben inkább egyfajta stratigráfiai logika, illetve a relatíve magasabb számban jelentkező leletek miatt vonhattuk le azt a következtetést, hogy már az SE 02-től eltérő, az alatti rétegben járunk.

Az augusztusi munkakezddéskor a terület déli sávjában egy kb. 8×17 méteres rész feltárását kezdhettük meg (1–4., 6–9. és 13–14. szelvények). Itt erősen visszabontott, helyenként már csak falkiszedés sávjában jelentkező alapfalak bukkantak elő. Viszonylag markánsabban egy habarcsos,

Including the earthworks done by machines and the days we spent with documentation or exploring small surfaces in the wake of the excavation, the work was conducted between 9 August 2017 and 23 March 2018. More intense excavation sessions took place between 14 August–1 September 2017, 11–15 September 2017, 4–16 January 2018 and 5 February–5 March 2018.

The area to be explored (Fig. 2, A) measured 360 m² altogether, 320 m² of which was excavated. There was a small space in the north part of the area that was inaccessible for us due to administrative difficulties. As the trenches in the vicinity of this spot yielded very few archaeological phenomena, we agreed to proceed with removing the soil from this 40m² area with excavator machines, under the supervision of an archaeologist (on 23 March).

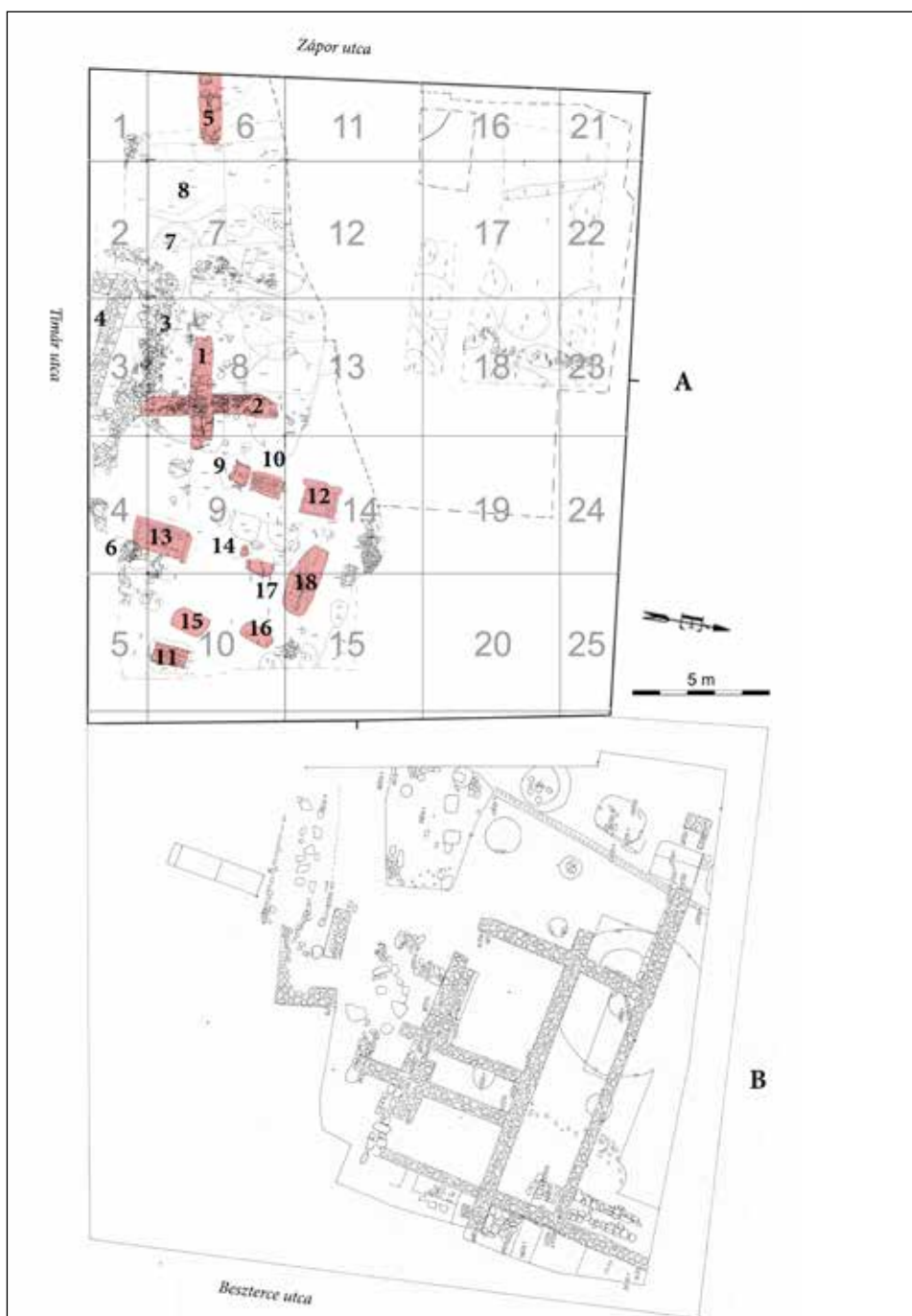
Orsolya Madarassy had conducted an excavation east of this location, in the neighbouring lot at 21 Tímár Street (Fig. 2, B), in 1998 (MADARASSY 1999). This excavation brought to light the remains of a Roman textile workshop and a dwelling house from the 2nd–3rd century that was transformed several times during its use. On these grounds we expected to encounter similar phenomena in the present location.

There was a 2.50–2.70 cm thick modern deposit (SE 01). Underneath it we recorded a 40–60 cm thick, homogenous, muddy layer that was also present in the whole area of the lot (SE 02). Its origins are unclear, but it seems that this is a fill that was deposited after the Roman period, and completely covered the remains of a settlement, different parts of which were destroyed for different reasons and to different extent. This was an anthropogenic layer, evidenced by scattered pieces of charcoal and building

eredetileg masszívabb kialakítást sugalló kelet-északkelet-dél-délnyugati irányú (SE 08/15) és egy erre merőleges észak-északnyugat-dél-délkeleti szakasz (SE 07) jelentkezett (8. szelvényben – 2. kép 1–2). A kettő közül jól érzékelhető módon az utóbbi (SE 07) volt a későbbi. Egészen a déli metszettel közelében egy szétterült, nagyobb, szabálytalan kövekből álló omladékkupac (SE 03 – 2. kép 3) jelentkezett (2–3 és 7–8. szelvényben), amely mögött, illetve alatt egy szabályosan rakott, kötés nélküli alapozás-sarkot (hosszabb, nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti és ennek nyugati sarkán délre, a metszettel alá húzódó észak-északkelet-dél-délnyugati szakaszát – SE 50 – 2–3. szelvényben) figyelhattunk meg (2. kép 4). Az omladék feltehetően ezzel a falalapozás szakasszal lehetett összefüggésben. Ez a harmadik alapozás, már csak a tájolása okán is, függetlennek tűnt a fentebb említett másik kettőtől. Három különböző épület maradványáról van tehát szó. Két további, kisebb falszakasz került elő a déli sáv nyugati oldalán (SE 05 – ez talán SE 08/15 nyugati részlete – 2. kép 5), illetve keletre a 4. és 5. szelvények déli részén, a metszettel alá húzódva (SE 87, a megfigyelhető struktúrája alapján talán SE 50-hez lehetett hasonló – 2. kép 6). Ezek az alapozás-maradványok képviselték az egykor itt álló épületeket, amelyek a feltárt terület déli sávjára, ennek is leginkább a középső szakaszára koncentráálódtak. Az általunk feltárt falszakaszokat csak meglehetősen hipotetikusán lehet az 1999-es feltáráson előkerült maradványokkal összefüggésbe hozni. A Madarassy Orsolya által feltárt falak jórészt észak-északkelet-dél-délnyugati tájolásúak, az általunk feltárt részletek közül SE 50 (és talán SE 87) az, ami megfelel ennek az iránynak. Ugyanakkor meglehetősen nagy a távolság az akkori és az újabban feltárt részletek között,

ceramics, among which a few Roman-period potshards came to light. At many places, the bottom of SE 02 merged with the layer underneath, which contained remains of a settlement. These two layers were difficult to distinguish, and so it was rather the logic of stratigraphy and the presence of artefacts that made us conclude that we encountered another, different layer.

When we started working in August, we begun with excavating an area of 8×17 metres in the south part of the lot (Trench nos. 1–4, 6–9 and 13–14). Here we encountered heavily damaged foundation walls, some of which were only registered as ghost walls. Two segments of a mortared wall, one running from east/northeast to south/southwest (SE 08/15) and the other perpendicular to it, from north/northwest to south/southeast (SE 07), were documented as the most massive remains (in Trench no. 8 – Fig. 2, 1–2). It was clear that the latter (SE 07) was built later. Close to the south section wall we found a heap of rubble that consisted of large, irregular-shaped stones (SE 03, in Trench nos. 7–8 – Fig. 2, 3). Behind and under this heap we discovered the corner of a regularly laid, dry foundation (its longer west/northwest–east/southeast section, and its north/northeast–south/southwest part that continued under the section wall, SE 50 in Trench nos. 2–3, Fig. 2, 4). The rubble must have been connected with this foundation segment. The third foundation seemed to be unrelated to the other two, by virtue of its different orientation. Probably we are dealing with the remains of three different buildings here. We found two additional, small wall segments on the west side of the south part of the lot (SE 05 – this may be identical with the west segment of SE 08/15, Fig. 2, 5), and east of it, in the south part of Trench nos. 4 and 5, partly under the sec-

2. kép. A 2017-2018-as (A) és az 1998-as (B) feltárások (Vámos Péter, Fábián Boglárka, Vándor Istvánné)
 Fig. 2. The excavated sites in 2017–2018 (A) and in 1998 (B; Péter Vámos, Boglárka Fábián, Istvánné Vándor)

hogy ugyanahhoz az épülethez rendeljük őket, az egykorúságuk azonban feltételezhető. Ebben a zónában ez a tájolási irány tűnik a leggyakoribbnak (VÁMOS-FÁBIÁN 2020, 208–209), amely a 2–3. századra datálható épületek esetében jelentkezett. A két másik részlet (SE 08/15 és 07) későbbi építmények megmaradt alapfala lehet.

A terület délnyugati (1–2. és 6–7. szelvények) sarkára – eltekintve a már említett SE 05 kis falszakasz részlettől – leginkább a megvastagodó SE 02 volt jellemző, illetve az alatta jelentkező kutat (SE 27 – teljes mélységében nem tudtuk kibontani – 2. kép 7) és egy mélyebb, északnyugat–délkeleti irányú árkot (SE 33) kell megemlíteni (2. kép 8). (Utóbbi betöltéséből RESATVS névbélyeges Pannonische Glaztonware tányér töredékei kerültek elő.) Ez a beépítetlenséget sugalló jelleg a későbbi (januári és februári) etapokban megnyitott nyugati és északi sávról is elmondható. Itt is a kissé vastagabb SE 02 réteg volt jellemző, illetve közvetlenül alatta egy vékonyabb, feltehetően már régészeti fedőréteggel borított, már a sárga altalajba mélyedő néhány sekélyebb gödör és árok jelentkezett.

A terület délkeleti sarkában (4–5., 9–10., 14–15. szelvények) egy kisebb felületen (9. és 14. szelvények) már az első szakaszban is dolgoztunk. Ekkor került elő a lentebb ismertetendő temetkezések közül az egyik roncsolt és kirabolt csecsemősr (SE 22 – 2. kép 9), valamint egy kisgyermek bolygatatlan kőládasírja (SE 46 – 2. kép 10). A maradék délkeleti területet az utolsó, február 5. és március 5. közötti időszakban fejeztük be. Ekkor további temetkezések kerültek elő. Kialakításuk változatos volt: két szarkofágot, amelyből az egyik feliratos volt, két kőlapokból, illetve *loricák*ból kialakított kőládasírt, valamint földbe ástott sírgödröket (az egyik esetben két ellentétes tájolású,

tion wall (SE 87; judging by its structure, it may have been similar to SE 50, Fig. 2, 6). These foundation segments represented the buildings that once stood here in the south part of the excavation area, mostly clustered in its centre. These wall segments can only hypothetically be connected to those excavated in 1999. The walls brought to light during the excavation of Orsolya Madarassy are predominantly north/northeast–south/southwest oriented, but among the walls we exposed only SE 50 (and perhaps SE 87) meets these criteria. At the same time, the remains unearthed in 1999 and those we uncovered in the present excavation are too far away from each other to be parts of the same complex. However, they are probably coeval. Buildings in this zone were usually oriented north/northeast–south/southwest (VÁMOS-FÁBIÁN 2020, 208–209), which is evident in the case of buildings that are dated to the 2nd–3rd century. The other two segments (SE 08/15 and 07) are probably foundation walls of later buildings. Apart from the small wall section SE 05, the southwest corner of the excavation area (Trench nos. 1–2, 6–7) was dominated by SE 02, which was thick here. A well underneath this layer (SE 27 – it proved impossible to explore it in its full depth – Fig. 2, 7) and a deeper, northwest–southeast oriented trench (SE 33) are worth mentioning, too (Fig. 2, 8). (The fill of the latter yielded fragments of a Pannonische Glanztonware plate, with the inscription RESATVS.) All this suggested that there had been no buildings here, and the same was true for the west and north segments of the area that we explored in January and February. The layer SE 02 was thick here as well, and right beneath it there was a thin, probably archaeological layer with shallow pits and trenches that were dug into the yellow subsoil.

szuperpozícióban lévő vázzal), illetve hamvasztásos sírokat figyelhettünk meg.

A feltárt sírok részletes bemutatására a leletanyag jelenlegi részleges feldolgozottsága és jelen írás előzetes közlés jellege miatt nyilvánvalóan nincs lehetőség, ugyanakkor az alábbiakban talán érdemes néhány jelenséggel kissé részletesebben foglalkozni. Elsőként a szarkofágos temetkezést (SE 100/114 – 2. kép 11) érdemes kiemelni, amely a feltárt terület délkeleti sarkában került elő. A másodlagosan felhasználált, a temetkezéskor már a földbe süllyesztett, észak-északkelet–dél-délnyugati irányba tájolt szarkofág bolygatatlannak tűnt (3. kép). Ugyanakkor a temetkezés másodlagos jellegét az már jelezte, hogy azok a vaskapcsok, amelyekkel az elsődleges temetkezéskor összezárták a fedelet és a sírládát, már hiányoztak, csupán a két rövidebb oldalán bevájt helyük mutatta eredeti pozíciójukat. A szarkofágban lévő temetkezés egy 1,5–2 éves gyermek csontjait tartalmazta. (A csontok embertani vizsgálatát dr. Mateovics-László Orsolya és Líbor Csilla antropológusok végezték, segítségüket ezúton köszönjük!) Ezek anatómiai rendjét a későbbi talajvízbeszivárgások megbolygatták (4. kép). Mellékletei egy 3. század végére – 4. század elejére datálható gömbtestű, tölcséres nyakú üvegpalack (BARKÓCZI 1988, 121-es típus – 5. kép) és egy kopott Philippus Arabs (244–249) *sestertius* voltak (a feltáráson előkerült érmek meghatározását Kiss Zoltánnak köszönjük!). Fedőlapja nyeregterető alakú, hosszanti középtengelye mentén lapos, egyenes gerinc fut végig. A gerincre merőlegesen indulnak az enyhén kiszélesedő, kúpcserepeket imitáló domború tagok, 3-3 darab mindkét oldalon. A fedél négy sarkát *akroterion*ok díszítik, az északkeleti sarokról azonban ez már a római korban letörött. A szarkofág minden

3. kép. Az SE 100/114 temetkezés (Vámos Péter)

Fig. 3. Burial SE 100/114 (Péter Vámos)

We had earlier worked on a small detail (Trench nos. 9 and 14) in the southeast corner of the area (Trench nos. 4–5, 9–10, 14–15). Two of the burials that we discuss below, a baby's disturbed and robbed grave (SE 22 – Fig. 2, 9), and the intact cist tomb of a child (SE 46 – Fig. 2, 10), were discovered at that time. We finished exploring the remaining southeast area in the last phase of the excavation, between 5 February and 5 March. In this phase, further burials were unearthed. They were varied in character: we found two sarcophagi, one of them with inscriptions; two cist tombs built of stone slabs and *loricae*; simple dug grave pits (in one of them there were two skeletons in superposition, with opposite orientation); and cremation burials.

A thorough discussion of the unearthed burials is not possible in the present stage and in this preliminary report, as most

4. kép. Az SE 100/114 temetkezés a szarkofágfedél leemlése után (Vámos Péter)
Fig. 4. Burial SE 100/114 after the removal of the lid of the sarcophagus (Péter Vámos)

5. kép. Az SE 100/114 temetkezés üvegpalack melléklete (Lajtos Tamás, Komjáthy Péter)
Fig. 5. Glass bottle from burial SE 100/114 (Tamás Lajtos, Péter Komjáthy)

oldala díszítetlen, a homlokzati oldalán mindössze a középre helyezett, profilált kerettel ellátott, fekvő téglalap alakú, sekélyen lemélyített feliratos mező látható. Ennek négy sarkát a síkból kiemelkedő, két vastag, koncentrikus körből álló korong díszíti, amelyek közepében egy-egy kisebb gömb helyezkedik el (6. kép). Az aquincu-

finds are still being examined. However, a few phenomena are worth dwelling on in more detail. First, we mention here the sarcophagus burial (SE 100/114, Fig. 2, 11), found in the southeast corner of the explored area. The north/northeast–south/southwest oriented sarcophagus was undisturbed (Fig. 3); it was used secondarily and

6. kép. SE 100/114
temetkezés
szarkofágja kiemelt
állapotban (Vámos
Péter)

Fig. 6. The sarco-
phagus in the
courtyard of the
Aquincum Museum
(Péter Vámos)

mi szarkofágok között meglepő módon ez a kevésbé díszes, szerényebb kivitelezésű szarkofágtípus fordul elő ritkábban, ennél jóval gyakoribbak és általánosabbak a háromosztatú, a feliratos mező két oldalán fülkékkel és figurális reliefekkel díszített darabok. A Zápor utcai szarkofág legközelebbi párhuzamaként Aquincum területéről C. Iul. Magnus, a *legio X Fretensis* katonájának szarkofágja említhető a Bécsi út 166. sz. alól (TitAq II 638; Lupa 2894; Kr. u. 230-260 körüli datálással). Az általunk talált szarkofágon az alábbi felirat olvasható:

D(is) M(anibus)! / Infanti dulcissi/mo Gaudentio / P(ublio) Ae(lio) Probiano qui / vixit an(n)i(s) II mens(ibus) VI / P(ublius) Ael(ius) Probus pater / f(aciendum) c(uravit).

Eszerint az apa, Publius Aelius Probus készítette a szarkofágot két és fél éves korában elhunyt fiának, Publius Aelius Probianusnak. Mind az elhunyt gyermeknek (*infans*), mind az apának fel van tüntetve a forma szerinti, római polgárjogukat jelző

was already in place, in the ground, when the burial took place. The secondary use is suggested by the absence of the original iron nails that held the receptacle and the lid together after the first burial, but their place was still visible in the form of small recesses on the short side. The body of a 1.5–2-year-old child was interred in the sarcophagus (Fig. 4). (The anthropological analysis of the bones was conducted by anthropologists Orsolya Mateovics-László and Csilla Líbor; I hereby thank them for their contribution). The anatomical order of the bones was disturbed by the water that later seeped in. The grave goods included a globular glass bottle with funnel neck (BARKÓCZI 1988, type no. 121 – Fig. 5) and a *sestertius* issued by Philip the Arab (244–249), dated to the late 3rd, early 4th century (we hereby thank Zoltán Kiss for his help with identifying the coins found at the excavation). The lid of the sarcophagus has a saddleback shape, with a flat, horizontal ridge along the middle axis. Parts that imitate roof tiles are arranged perpendicular to the ridge, three on both

mindhárom neve (*tria nomina*). *Praenomen*jük és *gentilicium*uk alapján hadrianusi polgárjoggal rendelkezett a család.

Az apa *cognomen*e Probus, Észak-Itáliában és Dalmatiában gyakoribb, de Hispaniában és Galliában is előfordul (MÓCSY 1959, 87; BARKÓCZI 1964, 321; LŐRINCZ 2000, 181). Fia, Probianus *cognomen*e az apja nevéből képzett. A *cognomen* Pannoniában a markomann háborúk után vált gyakoribbá, Aquincumban a jelen eseten kívül egyszer fordul még elő (TitAq 1010), hasonlóképpen Intercisában, de ott is aquincumi katona nevéként (RIU 1179).

Sajátos vagy inkább különös, hogy a két és fél éves gyerek esetében mindhárom nevet felírták. A felirat harmadik sorában a legédesebb gyermek (*infans dulcissimus*) jelző után a *tria nomina* előtt szerepel a GAUDENTIVS kifejezés. Egy, a gyermekre alkalmazott további jelzőként (,boldog, ,örömet adó') is lehetne értékelni, azonban így nincs felírtos párhuzama. A Gaudentius (és származékai) jellemzően névként, *cognomen*ként szerepel a császárkor feliratain. Az itt tárgyalt feliraton belül ez esetben viszont nem jelöl külön személyt és a gyermek három neve elé sem rendelhető. Azonban mégiscsak az elhunyttra vonatkozik és a felírtos előfordulásai szerint nem jelzőként, hanem névként. Az ellentmondás úgy oldható fel, hogy valóban a gyermek neve volt a Gaudentius, otthon így nevezhették. A polgári nevet, amelyet az apjától kapott, felnőtt korában viselte volna hivatalosan, de az apja a sírfeliraton már megelőlegezhette ezt a gyermeknek. Az ok akár személyes is lehetett, de a sírhely fenntartásával is összefüggésben állhatott. A Gaudentius név ritkábban fordul elő a kora császárkorban, később kora keresztény kötődéssel válik gyakorivá. A kora császárkorban, illetve a késő császárkor elején többször előfordul az

sides. The four corners of the sarcophagus were adorned by *acroterions*; the one in the northeast corner had broken off already in the Roman period. Both sides of the sarcophagus remained undecorated, there is only a centred, only slightly lowered, rectangular field featuring an inscription and bordered by a profiled frame on one of its short sides. The four corners of this field are decorated by a disk each that are raised from the background and consist of concentric circles, with a sphere in the middle (Fig. 6). Surprisingly, this moderately decorated type of sarcophagus is uncommon in Aquincum; tripartite sarcophagi that have niches and figural reliefs on both sides of the inscription are much more typical. The closest analogy of the Zapor Street sarcophagus was found at 166 Bécsi Road, in which C. Iul Magnus, soldier of *legio X Fretensis* was interred. The sarcophagus we found has the following inscription:

*D(is) M(anibus)! / Infanti dulcissi/mo
Gaudentio / P(ublio) Ae(li)o Probiano qui
/ vixit an(n)i(s) II mens(ibus) VI / P(ub-
lius) Ael(ius) Probus pater / f(aciendum)
c(uravit).*

This means that the father, Publius Aelius Probis, had the sarcophagus made for his son, Publius Aelius Probianus, who died at the age of 2.5 years. The names of both the child (*infans*) and the father are mentioned in a tripartite form (*tria nomina*) that testifies to their Roman citizenship. On the basis of the *praenomen* and *gentilicium*, the family received citizenship from Hadrian.

The father's *cognomen*, Probus, was widespread in Northern Italy and Dalmatia, but was also recorded in Hispania and Gallia (MÓCSY 1959, 87; BARKÓCZI 1964, 321;

európai tartományokban, így Pannoniában is: Intercisában és Sisciában 8 és 6 éves elhunyt gyerekek nevéként (RIU 5 1179; CIL 15181,2). A dalmatiai Salonában egy *infans* nevéként (CIL III 9009) tűnik fel. Ugyanakkor a császárkor folyamán mindenféle korosztály esetében előfordul, azaz nem mutat törvényszerűséget a gyermekekkel való összefüggése. Az itt tárgyalt felirat szövegében a Gaudentius helye és szerepe, vagyis funkciója szerint egy *agnomen* lehet, azaz egyféle „*cognomen ex virtute*” (BARKÓCZI 1964, 313).

Felirattani szempontból nem tartalmaz különlegességet a szarkofág szövege, egy kivétellel. A *vixit annis* formula második szavát jól felismerhetően ANI azaz *an(n)i(s)* rövidítéssel tüntették fel. A rövidítésforma az európai tartományokban Moesia Superiorban, Moesia Inferiorban több esetben, Daciában, Dalmatiában és Britanniában egyszer-ször fordul elő a feliratok szövegeiben, ezen kívül Africa Proconsularisban és Numidiában több esetben, az 1-3. századokban. Pannoniában, Aquincumban ez az első előfordulása. A szarkofág feliratos mezőjének sarkaira faragott korongos díszek hasonlóképpen nem jellemzőek Aquincum térségére és Pannoniára, mint a fentebb tárgyalt rövidítés. Az ANI rövidítés, illetve a Probus név viszonylagos gyakorisága Pannoniához legközelebb Dalmatiára mutat, ugyanott több Gaudentius is előfordul, gyerek és felnőtt egyaránt. (Köszönjük Szabó Ádámnak a felirattal kapcsolatos megjegyzéseit!) A valamikor a 3. század első felében, feltehetően máshol elhelyezett két és fél éves Probianus szarkofágját tehát, néhány évtizeddel később (a mellékletek alapján leginkább a 3. század utolsó negyede jöhet szóba) újra felhasználták egy másfél-két éves korában elhunyt kisgyermek eltemetéséhez, ezúttal már a földbe süllyesztve azt.

LŐRINCZ 2000, 181). The *cognomen* of the son, Probianus, had its roots in the father's name. This *cognomen* became more common in Pannonia after the Marcomannic Wars. In Aquincum, it is known to be used by one other person (TitAq 1010), and the same is true for Intercisa, where this *cognomen* appears as the name of a soldier from Aquincum (RIU 1179).

It is peculiar and surprising that all three names of the 2.5-year-old child were included in the inscription. In the third line of the inscription he is called the sweetest child (*infans dulcissimus*), and after that, before the *tria nomina*, stands the word GAUDENTIVS. This word ('happy', 'one who brings joy') may be interpreted as an adjective that refers to the child, but no other cases are known where this expression was used this way. Gaudentius (and related words) usually appears as a name, a *cognomen*, in imperial inscriptions. Here, however, it does not denote another person and does not belong to the tripartite name of the child either. In any case, it must refer to the child himself, and epigraphic analogies suggest that it is not an adjective but a name. This contradiction can be resolved if the word is interpreted as the given name of the child, as he was called at home. He would have used his citizen name, which he inherited from his father, officially in adulthood, but the father included it in the memorial inscription. This may have been rooted in personal motivations or may have been connected with the preservation of the burial monument. The name Gaudentius was rarely recorded in the early imperial period, and became more common in connection with early Christianity. In the early and in the beginning of the late imperial period this name appears in European provinces, including Pannonia: in Intercisa

7. kép. SE 103–104:
a szarkofágából
és kőlapokból
összeállított kettős
konstrukció,
együttesen roncsolva
(Vámos Péter)
Fig. 7. SE 103–104:
the destroyed dual
construction built of
a sarcophagus and
stone slabs (Péter
Vámos)

A feliratos szarkofág mellett egy további, ugyancsak észak-északkelet–dél-délnyugati tájolású, díszítetlen példány is előkerült (SE 103). Ennek nyugati oldalához, ezt oldalfalként felhasználva egy kőlapokból összeállított, *tegulák*ból kialakított aljú sírláda (SE 104) is csatlakozott (2. kép 12). Az előzővel szemben ezek nem maradtak bolygatatlannul: a szarkofág tetejét déli irányból félig elbontották, míg a kőláda fedlapját a délkeleti részén törték fel (7. kép). Előbbiből egy 7–8 éves, utóbbiból egy 5–7 éves gyermek erősen bolygatott vázmaradványa került elő. A két konstrukció felett húzódó, feltehetően magából a bolygatásból származó, a szarkofág összetört darabjait is tartalmazó, egyéb kövekkel keveredett rétegből (SE 96) egy további váz bolygatott darabjai kerültek elő, amelyek egy 12–13 éves gyermekhez tartoztak. Az SE 103–104 kettős konstrukciójától délebbre került elő korábban, 2017 augusztusában a már fentebb említett SE 46, egy északkeleti tájolású, kőlapokból összeállított, *tegula*aljazatú kisméretű sírláda (2. kép 10), amelyben az egykori talajvíz

8. kép. Kőlapokból összeállított sírláda kisgyermek maradványával és szürke egyfülű bögre-melléklettel (Vámos Péter)

Fig. 8. Tomb built of stone slabs with the remains of a child and a grey, one-handle mug

9. kép. Az építészeti tagozatokból összeállított SE 47 jelentkezésének állapotában és kibontva (Vámos Péter)
 Fig. 9. Burial SE 47 built of architectural items before and after the opening

által kissé összekuszálódva egy 1,5–2 éves gyermek váza került elő (8. kép). Melléklete egy kisméretű szürke egyfülű bögre volt. Az SE 46 közvetlen déli előterében pedig erre merőlegesen tájolva egy kisméretű, bolygatott, *tegulából* kialakított sír húzódott (SE 22 – 2. kép 9). Déli oldala és a feltehetően ugyancsak *tegulából* kialakított aljzata hiányzott. Eredeti belvilágában már nem találtunk emberi csontmaradványokat, azonban nyilvánvalóan ebben az esetben is egy csecsemősír maradványáról van szó. Délkeletre került elő az SE 47-es, korábbi, nagyobb sírépítmények tagozataként használt, félkör keresztmetszetű *loricakból* összeállított oldalú, tegula padozatú, ugyancsak észak-északkelet–dél-délnyugati tájolású kőládásír (2. kép 13). Simára faragott, lapos mészkőfedelét még a római korban feltörték: ugyan az ide eltemetett 35–45 év körüli nő vázát erőteljesen megbolygatták, legalább a sírban hagyták egy kis bronz gyűrűs kulccsal egyetemben (9. kép).

and Siscia it was the name of an 8-year-old and a 6-year-old child, respectively (RIU 5 1179; CIL 15181,2). In Salona in Dalmatia it was recorded as the name of an infans (CIL III 9009). However, it was used by persons of different age in the imperial period, that is, there is no correlation with children. In this particular inscription, the place and the function of the word Gaudentius suggest that it is an *agnomen*, that is, a *cognomen ex virtute* of some kind (BARKÓCZI 1964, 313).

The inscription of the sarcophagus is not particularly special from an epigraphic perspective, but there is one interesting element. The second word in the expression *vixit annis* was abbreviated as ANI, that is, an(n)i(s). This abbreviation was found once each in Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia, Dalmatia and Britannia, and several times in Africa Proconsularis and Numidia, in the 1st–3rd centuries. This is the first time this abbreviation appears in

10. kép. SE 77-es hamvasztásos sír (Vámos Péter)
Fig. 10. Cremation burial SE 77 (Péter Vámos)

A fentebb bemutatott sírkonstrukciók mellett két egyszerű, földbe ástott csecsemősírt (SE 38 és 105) is feltártunk (2. kép 14–15). Ezek közül az egyik (SE 105) egyértelműen a már megszokott észak-északkelet–dél-délnyugati tájolást mutatta, mel lélektként pedig egy ugyanolyan típusú gömbtestű, tölcséres nyakú üvegpalackot helyeztek el kisebb méretben, mint a szarkofágban. Ennek alapján ez a temetkezés is a 3. század végére – 4. század elejére datálható.

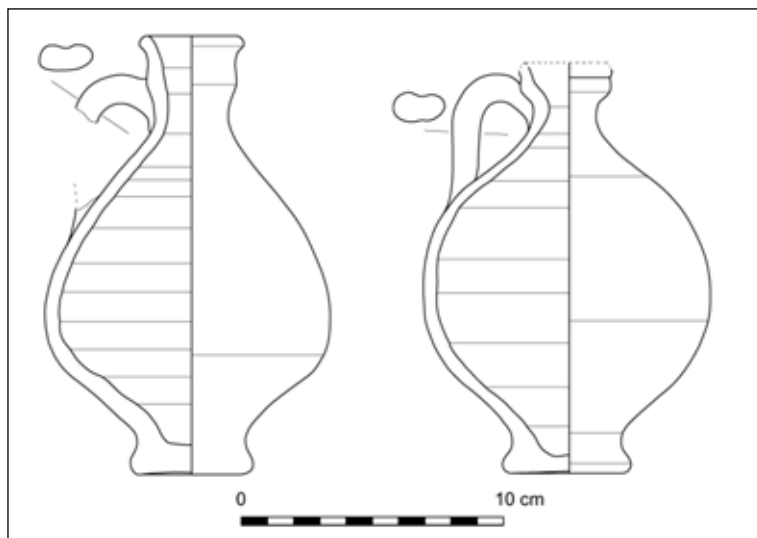
A csontvázas sírokon kívül előkerült még két hamvasztásos sír is, amelyek ugyancsak észak-északkelet–dél-délnyugati tájolásúak voltak. Az egyik (SE 77 – 2. kép 16) lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú kb. 120×60 centiméteres gödör (10. kép) faszenes-ha-

Pannonia, Aquincum. The disk-like ornaments on the corners of the inscription field are also atypical for Aquincum and Pannonia. The abbreviation ANI and the name Probus are more common in Dalmatia in the neighbouring areas, and the name Gaudentius was also used there both for adults and children. (We hereby thank Ádám Szabó for his comments on the inscription.) It seems that the sarcophagus of the 2.5-year-old Probianus, who must have been interred elsewhere in the early 3rd century, was reused and a few decades later (based on the grave goods, in the last quarter of the 3rd century) another, 1.5–2-year-old child was buried in it, and at that time the sarcophagus was already in the ground.

In addition to the sarcophagus with the inscription, another, undecorated one was also found (SE 103), oriented also from north/northeast to south/southwest. A tomb made of stone slabs with a bottom laid in *tegulae* (SE 104) was found attached to the west side of this sarcophagus (Fig. 2, 12); the latter also served as one of the sides of the tomb. Both of these burials had been robbed: the top of the sarcophagus was partially dismantled from a southern direction, while the slab covering the tomb was broken up on its southeast side (Fig. 7). The former contained the remains of a 7–8-year-old, the latter those of a 5–7-year-old child, both skeletons were heavily disturbed. From the layer above these burials that contained stones and pieces of the broken sarcophagus itself (SE 96, probably associated with the robbing), parts of another heavily disturbed skeleton were brought to light, which belonged to a child 12–13 years of age. South of the double construction SE 103–104 another tomb laid in *tegulae* (SE 46 – Fig. 2, 10) had been found in August 2017, which contained the remains of a

11. kép. SE 77-es
hamvasztásos sír
kerámiakorsó-
mellékletei (Lajtos
Tamás)

Fig. 11. Ceramic
jars from cremation
burial SE 77 (Tamás
Lajtos)

mus betöltéséből két ép, egyfülű korsó került elő (11. kép). Jóllehet peremkialakításuk kissé eltér egymástól, a hasonló (hasukhoz képest erősen összeszűkülő, sima, egyenes) talpkidolgozás és az azonos színű barnászörös bevonat alapján biztosra vehető, hogy ugyanabban a fazekasműhelyben készülhettek, vélhetően azonos időszakban. Készítési idejükre vonatkozólag csak tágabb időbesorolás lehetséges, elsősorban 2–3. századi datálással ismerünk hasonló típusokat (Például TOPÁL 1993, 55, Pl. 76. 131. sír/1).

Az ettől két méterre nyugatra előkerült hasonló objektum (SE 83 – 2. kép 17) erősen roncsolt volt ugyan, de hamus, faszenes (ugyanakkor kalcinált csontok nélküli) betöltése és kiégett oldalfalai alapján ezt is egy egykori, lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú hamvasztásos sírgödörként azonosítanánk.

A fentiektől eltérő tájolást csupán az SE 113-as, illetve az erre később ráasott SE 94-es csontvázas temetkezések mutattak (2. kép 18). Előbbi egy kelet-délkeleti–nyugat-északnyugati tájolású 40 év

1.5–2-year-old child, disturbed by seeping water (Fig. 8). The only grave good was a small, grey, one-handle mug. South of SE 46 there was another, small, disturbed tomb laid in *tegulae* (SE 22 – Fig. 2, 9) that was oriented perpendicular to SE 46. Its south side and bottom, which also must have been built of *tegulae*, were missing. There were no human remains found inside, but in all probability this was also a newborn's grave. Another grave was found southeast of it, the sides of which were built of semi-circular *loricae*, with a bottom of *tegulae*, and was oriented north/northeast–south/southwest (Fig. 2, 13). Its smooth, flat limestone cover had already been broken up in Roman times. The remains of a 35–45-year-old woman inside it were disturbed, but all body parts were there and a small, bronze key ring was also found in the grave (Fig. 9).

In addition to the burials discussed above, we also found two simple graves of babies (SE 38 and 105 – Fig. 2, 14–15.). One of these (SE 105) was oriented in the typical, north/northeast–south/southwest direction, and the grave good recovered from

feletti nő, utóbbi pedig ezzel ellentétesen, nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti irányba fektetett 7–8 éves gyermek volt (apró üveggyöngyökből álló nyaklánc és a lábánál lévő BARKÓCZI 1988, 118-as típusú illatszeres üveg (12. kép) alapján feltehetően kislányról van szó). Nehéz eldönteni, hogy tudatos egymásra temetkezésről van szó vagy véletlenről. A később eltemetett gyermek gödrét ugyanis szinte pontosan a korábbi sírbetöltésbe ásták bele, ez akár egyfajta szándékosságot is sugallhat, ugyanakkor a két temetkezés között egyértelmű időbeli eltérés mutatkozik. Egyrészt az ellentétes tájolás, másrészt, hogy a gyermek eltemetésekor erősen megbolygatták a lentebb lévő mellékleteket. Az eltemetett nő fölé ugyanis eredetileg egy bronzveretekkel

here was the same type of globular, funnel-neck glass bottle as the one we found in the sarcophagus, although this one was smaller. This suggests that this burial is also dated to the late 3rd, early 4th century.

Two cremation burials were also brought to light; these were oriented north/north-east–south/southwest. One of them (SE 77 – Fig. 2, 16) was ca. 120×60 cm and had a rectangle layout with rounded corners (Fig. 10). The ashy fill of this grave yielded two intact one-handle jars (Fig. 11). Although their rims are a bit different, their similar bottoms (flat, much narrower than the belly) and their identical, brownish-red slip suggest that they were made in the same workshop, probably around the same time. Only an inexact dating is possible; similar jars are

12. kép. SE 94-es temetkezés illatszeres üveg melléklete (Komjáthy Péter)
Fig. 12. Glass perfume bottle from burial SE 94 (Péter Komjáthy)

13. kép. Az SE 94-es gyermektemetkezés, mellette a sír kiásásakor szétroncsolt, a lentebb lévő SE 113-as temetkezéshez tartozó, veretes láda oldalával (Vámos Péter)

Fig. 13. Child burial SE 94 and on its right the remains of the damaged bronze chest from the below lying burial SE 113 (Péter Vámos)

14. kép. Festékdörzsölő lapok töredékei az SE 94 és 113-as temetkezés közös betöltéséből (Komjáthy Péter)

Fig. 14. Fragments of cosmetic tablets from the joint fill of the burials SE 94 and SE 113 (Péter Komjáthy)

15. kép. Csontgúzsaly az SE 94 és 113-as temetkezés közös betöltéséből (Komjáthy Péter)

Fig. 15. Bone distaff from the joint fill of burial SE 94 and SE 113 (Péter Komjáthy)

díszített, zárral ellátott ládát helyezhették. A láda nagy részét a gyermek sírgödrének kiásása során elpusztíthatták (véltetően ekkor már erőteljesen elkorhadt állapotban lehetett), csupán a láda egyik hosszanti oldala maradhatott meg, talán azért, mert kívül esett a második beásási gödrön. A gyermek eltemetésekor a sírgödröt ásók a belógó részeket egyszerűen szétverhették. A farészek ekkor már korhadtak lehettek, ezért is maradhatott a helyén a szélén húzó-dó oldallap (13. kép). Az *in situ* megmaradt ládaoldal a sarokveretek távolsága alapján 78×60 centiméteres volt, eredetileg tehát egy meglehetősen impozáns méretű ládával temették el az elhunyt nőt. A láda tartalmának számukra értékesebb részeit nyilvánvalóan kiemelhették, ugyanakkor szerencsés

known from the 2nd–3rd century (see e.g. TOPÁL 1993, 55, Pl. 76, Grave 131 /1).

The other cremation burial was found 2 metres from the first one, to the west (SE 83 – Fig. 17). It was heavily damaged, but the ashy fill and the burnt sides of the pit indicated that this was also a rectangular cremation pit with rounded corners. No bone remains were recovered from here.

Only two burials had a different orientation: SE 113 and SE 94 (Fig. 2, 18); the latter cut the former. SE 113 was oriented east/southeast–west/northwest, and yielded the skeletal remains of a woman older than 40 years of age, while SE 94 had the opposite orientation, west/northwest–east/southeast, and contained the remains of a 7–8-year-old child (it was probably a little

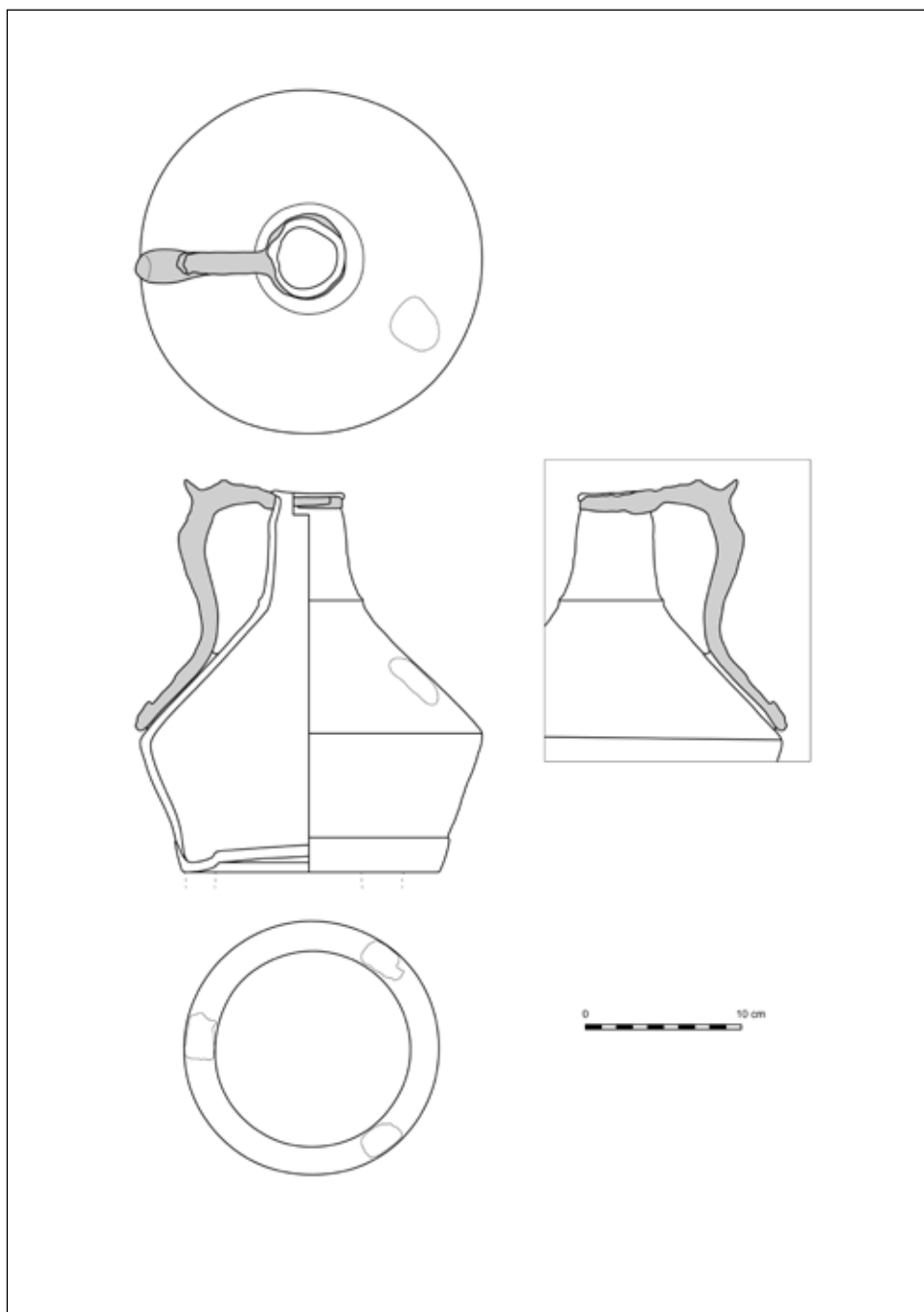
módon még így is megmaradtak bizonyos tárgyak: a két váz közötti betöltésből két festékdörzsölő-lap töredéke és egy csontguzsaly került elő (14–15. kép). Ezek bizonyosan eredetileg a ládában lehettek. Ezen kívül találtunk még egy bronz korsót is (16. kép), amely úgyszintén az eltemetett nő mellélete lehetett, ugyanakkor mivel a megmaradt ládaoldal külső oldalán húzódott, felvethető, hogy ezt talán eredetileg is a ládán kívül helyezték el. A láda alatti részt tehát nem bolygatták tovább (a gyermek váza a láda egykori aljának feltételezhető síkjához képest 25–30 centiméterrel magasabban feküdt), így maradhatott épségben a váz is, amelynek deréktáján az éremmellékletet – egy erősen korrodálódott 2. századi *sestertiust* – is megtaláltuk. Ez a két temetkezés tehát több kérdést von maga után. Az eltérő tájolásukból következően joggal feltételezhető, hogy más jellegű csoport elhunytairól van szó. Az eltemetett kislány mellé helyezett BARKÓCZI 1988, 118. típusú enyhén nyomott gömbtestű, hosszú, szűknyakú illatszeres üvegeket (12. kép) a 4. században – annak is inkább a második felében – készítettek, tehát maga a temetkezés is valamikor ebben az időszakban történhetett. A lentebb fekvő nő esetében már nehezebb a dolgunk. A mellékletei közt előkerült 2. századi *sestertiusról* az erőteljes kopottsága alapján még feltételezhető, hogy jóval később használták fel mellékletként, a RADNÓTI 1938, 75. típusú lemezkorsókat a 2–3. században készítették. A mi példánynak a fogója vasból van, az egykori cső és csapófedő már hiányzik, a váll részen pedig jól látható egy korábbi fül lenyomatára utaló folt (mivel ez aszimmetrikusan van rajta, kizárható, hogy kétfülű lett volna). A fenekének külső ívén pedig három olyan lenyomat látszik, amelyek valamilyen lábszerű kialakításra utalnak, amelyek aztán le-

16. kép. Bronzkorsó – az SE 113-as temetkezés mellélete (Komjáthy Péter)

Fig. 16. Bronze jug – grave good of burial SE 113 (Péter Komjáthy)

girl, as shown by a necklace of small beads and a tiny perfume bottle made of glass (Fig. 12), of type 118 according to BARKÓCZI 1988, which was found at her feet). It is difficult to say if these two burials were in superposition deliberately or by mere accident. The grave pit of the child almost exactly fits to the earlier grave's fill, which may indicate a deliberate action. However, there is a clear chronological gap between the two burials. They are oriented differently, and the earlier grave was heavily disturbed when the child was interred. Namely, there was a locked box, ornamented with bronze mounts, right on top of the woman's body, and most of this (at that time, already decayed) box was destroyed when the child's grave was dug. Only one of the box's longer sides was preserved, maybe because it was beyond the edge of the child's grave-pit. Those parts of the box that surfaced when the child's grave was dug, may have simply been bashed. The wooden parts of the box must have had rotten by that time, that's

17. kép. Az SE 113-as temetkezés bronzkorsójának rajza (Lajtos Tamás)
 Fig. 17. Drawing of the bronze jug from burial SE 113 (Tamás Lajtos)

váltak (17. kép). Ezek mind azt jelzik, hogy a korszát az eredeti bronzfogó és az azzal egyben lévő csőr leválása után megjavították és egy vasból készült fogót erősítettek rá. Emellett a korszó egyfajta funkcióbővítést is kapott azáltal, hogy lábakat forrasztottak az aljára, hiszen így tűzhelyre vagy parázsba rakható melegítőedényként is használhatták. A korszó tehát viszonylag sokáig lehetett használatban. Ugyanez mondható el a ládáról is (18–19. kép). A két Néreida (vagy Triton?) által közrezárt Medusa-fő fogója, de leginkább a bekarcolt és kidomborított körökkel díszített veretek alapján készítemi ideje a 2. század végére – 3. század elejére tehető (GÁSPÁR 1986, 72, §91). Ugyanakkor egy ilyen jellegű tárgy esetében nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy sokáig, akár több generáción át is használatban volt, így földbe kerülésének időpontjául

why one of its sides could stay in its original position (Fig. 13). Based on the distance between the corner mounts, the *in situ* preserved side must have been 78×60 cm in size, that is, the woman was interred with a relatively large box. Most valuables that had been placed in it must have been removed, but some of them remained: the fill between the two bodies yielded the fragments of two cosmetic tablets and a bone distaff (Figs. 14–15). These must have originally been in the box. In addition, we also found a bronze jug (Fig. 16), which may have been a grave good given to the deceased woman; as it was found on the external side of the *in situ* preserved side of the box, it was probably placed in the grave outside of it. The parts of the grave under the box were not disturbed (the body of the child was ca. 25–30 above the lid of the box), and so the

19. kép. Az SE 113-as temetkezés ládájának bronzfogója (Komjáthy Péter)

Fig. 19. The bronze mounts of the chest in their original arrangement (Péter Komjáthy)

18. kép. Az SE 113-as temetkezés ládájának bronzveretei az eredeti elrendezésüknek megfelelően
(Komjáthy Péter)
Fig. 18. The handle of the bronze chest
(Péter Komjáthy)

nem zárhatjuk ki a 4. századot sem. Véleményünk szerint ez a két temetkezés lehet a legkésőbbi, a nőt valamikor a 4. század első felében temethették el, míg a kislány sírját később, talán egy-két évtized múltán, de tudatosan áshatták bele. Ők már egy olyan csoport vagy család halottai lehettek, akiknek feltehetően már nem volt közülük a korábbi, 3. századi temetkezésekhez.

A mintegy 9×8 méteres kiterjedésű felületen, beleszámítva a sírgödör nélküli (SE 96-ból előkerült), bolygatott vázmaradványt, továbbá a váznélküli, de kialakítása alapján csecsemősírt sugalló SE 22-es konstrukciót, összesen 13 temetkezésre utaló jelenséget tudunk elkülöníteni. Ezek közül 11 esetben lehet egyértelműen a sírgödrök vagy a vázak tájolását meghatározni, amelyen belül kilencet enyhén északkelet-dél-nyugati irányban alakítottak ki. Ennél a csoportnál feltételezhetjük, hogy ugyanannak a kisebb, környékbeli közösségnek a tagjait temethették el időközönként a 3. század folyamán, ezen belül is feltehetően ennek második felében. Az ezektől eltérő, kelet-délkeleti–nyugat-északnyugati tájolá-

woman's body remained intact. At the waist we found a coin, a heavily corroded *sestertius* dated to the 2nd century. These two burials leave lots of questions unanswered. The difference in orientation may suggest that the two persons belonged to two separate groups. The globular, funnel-neck perfume bottle (Fig. 12) of type 118 according to BARKÓCZI 1988 that we found in the little girl's grave, is known from the 4th century, mostly from its second half, and so in all probability the burial itself can be dated to that period. The female burial underneath the girl's grave is more difficult to interpret. The 2nd-century *sestertius* that we found beside the woman's body was heavily worn and so one may hypothesise that it was used as a grave good much later than the time when it was minted; the bronze sheet jug, of type 75 according to RADNÓTI 1938, was made in the 2nd–3rd century. The jug in the woman's grave had an iron handle. Its spout and lid are missing, and there is traces of another, earlier handle around the shoulder (the two handles are positioned asymmetrically, and so it is certain that it

sú nő és az ellentétesen, nyugat-északnyugat-kelet-délkeleti irányban rátemetett kislány talán egy másik közösség későbbi, a 4. század első felében idetemetett elhunytjai lehetnek. Ez utóbbiak tehát a katonavárosban gyakorta előforduló, a már felhagyott, romos épületekbe vagy azok közé történő késő római betemetkezések jelenségéhez sorolhatók (KABA 1959, 6. kép; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163; VÁMOS-FÁBIÁN 2020, 204–206).

A nagyobb csoport temetkezései esetében azonban felvethető, hogy ezek még a környék lakott időszakában létesültek. Talán a sírok tájolása is azzal lehet összefüggésben, hogy kialakításukkor igazodtak a környezetükben lévő, még álló épületek észak-északkelet-dél-délnyugati irányú falaihoz. Amennyiben ez a feltevés helyes, egy szokatlan helyzettel állunk szemben, hiszen ez a zóna a jelenlegi ismereteink szerint – amit értelemszerűen a feltárt épületmaradványok is bizonyítanak – a katonaváros lakóövezetéhez tartozott. Ez azt jelenti, hogy szabályosan elrendezett, egységes tájolású sírokból álló temetőrészlet itt, ebből a korszakból várhatóan nem jelentkezhetne. Ugyanakkor, ha a csoport antropológiai is értékelhető vázas temetkezéseit vizsgáljuk, feltűnő, hogy a nyolcból hét sír különböző életkorú gyermektemetkezéseket rejtett. A legidősebb egy 12–13 éves, majd egy 7–8 és 5–7 éves gyermek. A többi négy 2 év alatti, illetve, ha ide számoljuk az üres, de mérete alapján csecsemőnek kialakíthatott tegulás konstrukciót, akkor összesen öt tartozik ebbe a csoportba.

A sűrű gyermektemetkezések jelentkezése tehát – tekintve, hogy egy, a katonaváros déli zónájában húzódó, változó intenzitással beépített városrészről van szó – meglepő és nem mindennapi, ugyanakkor nem is egyedülálló jelenség a római korban.

was not a two-handle jug). On the bottom there are three marks that suggest that the jug had legs which were removed or broke off (Fig. 17). All this indicates that after the original bronze handle and the spout had broken off, the jug was repaired and an iron handle was attached to it. The jug was also given a new function when the legs were added, as then it could be used to warm up its contents on the hearth. This means that the jug remained in use for a long period of time. The same is true for the box (Figs. 18–19). Its handle is decorated with a Medusa's head, flanked by two Nereids (or Tritons?), and the mounts are embellished by relief-like circles, which suggest a dating to the end of the 2nd, beginning of the 3rd century (GÁSPÁR 1986, 72, §91). However, it is logical to presume that an object of this kind had been used for a long time, possible by multiple generations, and so it cannot be excluded that it was buried only in the 4th century. In our interpretation, these two burials are the latest ones of the grave cluster; the woman was probably buried in the earlier 4th century, while the grave of the little girl was deliberately created at the same spot a few decades later. They must have belonged to a group or a family that had no connections to the earlier, 3rd-century burials.

In this 9×8 m area there were altogether 13 burials, including the disturbed skeletal remains that had no grave pit (found in SE 96), and feature SE 22 that yielded no bones but seemed to be a baby's grave. It was possible to determine the orientation of the grave pit or the body in eleven cases, nine of which was oriented northeast-southwest. In all probability, these are the graves of one community or neighbourhood in the later 3rd century. The other two graves, the east/southeast-west/northwest oriented woman

A temetők kialakítását már a kialakult szokásjogot írásos formába foglaló XII táblás törvények is szabályozták, amely évszázadokra meghatározta a lakott településekhez viszonyított kijelölésük rendjét. Eszerint temetkezni a városfalon (*pomerium*) kívül szabadott csak. A temetőket főszabály szerint és a gyakorlatban is általában a városból kivezető utak mentén jelölték ki. Az ide vonatkozó szabályokat a városi törvények további részletekkel egészíthették ki, a településen belül a holttestek eltemetésének tilalma és az ezt megszegők bírsággal való sújtása azonban általános maradt (*Lex Coloniae Genetivae Iuliae sive Ursonis* LXXIII–LXXIV = Dessau ILS II 6087 = FELLMANN 1993, 16, 6.2).

Az élők és a holtak fizikai térben való elkülönítésének nemcsak praktikus, higiéniai vagy tűzvédelmi okai voltak. A római jog szerint a temetők és az emberi testet magukban foglaló sírok az isteni jog alá tartoztak (*res divini iuris*) úgy, mint *res religiosa*, vagyis a túlvilági istenekre (*diis Manibus*) bízott dolgok csoportja (Gaius II. 3, 6.; *Digestae* XI. 7. 2.5). A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a rendszerint magánteetés alkalmával végrehajtott szertartás által a sírhelyet a túlvilági istenek tulajdonába adták, az elhunyt pedig a túlvilági istenek körébe került. A sírhely és az elhunyt ettől kezdve nem az emberi, hanem az isteni jog alá tartozott (Gaius II. 9; ROBINSON 1975, 180–181), ezért sérthetetlen volt: a temetkezés megbolygatása vagy a maradványok kiemelése, eltávolítása (nemcsak a holttest, hanem a sír elemeinek eltávolítása is!) sírgyalásznak számított, amit szigorúan büntettek is (*Digestae* XLVII. 12. 11).

A temetők ennek megfelelően rendszerint az élők szférájától térben is elhatárolva, a településeken kívül kaptak helyet, a városokon belül pedig jellemzően inkább

and the little girl with reverse orientation, may have belonged to another community that lived here in the earlier 4th century. It seems that the latter are examples of burials that took place in abandoned, ruined areas of the military town, which was quite common in the period (KABA 1959, Fig. 6; PÓCZY 1955, 66–74; TOPÁL 2003, 163; VÁMOS–FÁBIÁN 2020, 204–206).

The bigger grave cluster may be dated to a period when the area was still inhabited. The orientation of these graves may even reflect the orientation of the buildings around them. If this assumption is correct, then it was a quite uncommon situation: in our present understanding, this zone belonged to the dwelling area of the military town, as evidenced by the remains of houses. Consequently, one would not expect to find burials here, let alone regularly arranged graves oriented along the same axis. However, from the eight skeletal remains that are suitable for anthropological examination, seven belong to children of various ages. The oldest one was 12–13 years old, followed by a 7–8 and a 5–7-year-old child. The other four (or, if we count the grave laid in tegulae that yielded no bones but the size of which suggest that it was a baby's grave, five) were all younger than 2 years of age.

The presence of these densely clustered infant graves is surprising, taken into consideration that this area was the south zone of the military town that was more-or-less built up. However, this phenomenon is not unknown in the Roman period.

The Law of the Twelve Tables already incorporated customary laws concerning burials and cemeteries, and they defined the relation between cemeteries and dwelling areas for centuries. According to these laws, cemeteries were only allowed to be established outside of the town walls (*pomerium*), and

a városok elnéptelenedése, felhagyása után jelentek csak meg a szórványos, falakon belüli betemetkezések, miként erre az aquincumi katonavárosban is rengeteg példát találunk.

Ugyanakkor gyermek- és csecsemősírok csoportjainak felbukkanása a városfalakon belül, azonosíthatóan a városi léttel párhuzamosan nem elszigetelt jelenség a császárkorban a birodalom területén (BLAIZOT–ALIX–FERBER 2003, 49–77; STRUCK 1993, 313–318; BERGER 1993, 319–328). Kisebbsírcsoportok nemcsak a lakott, civil településeken belül, hanem akár a legiotáborokban is előfordulhatnak (TRUMM–FELLMANN BROGLI 2008, 102–119). Ezeknek a temetkezéseknek a vizsgálata az elmúlt két-három évtizedben – felismerve a jelentőségüket – egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Az elmúlt évek célirányos régészeti és antropológiai vizsgálatai nyomán úgy tűnik, hogy a római korban az újszülöttek eltemetésénél más szokások is irányadóak lehettek, mint a felnőttek esetében (LANGENEGGER 1996, 156–158; KRAMIS–TRANCÍK 2014, 5–26; BEILKE–VOIGT 2010, 101–140).

Erre vonatkozóan azonban a régészeti evidenciák mellett csak szórványos irodalmi források állnak rendelkezésre (id. Plinius, Juvenalis, Fulgentius – FELLMANN 1993, 13), jogi vonatkozását tekintve pedig teljesen kidolgozatlan a kérdés. Jelenlegi ismereteink szerint az újszülötteknek és a kisgyermeknek kijáró halotti rítus különbözött a felnőttektől, ahogy id. Plinius is írja, az újszülöttek hamvasztása az első fog kibújása előtt nem volt szokás a népeknél (Plinius: *Naturalis Historia* VII., 15.72: „*Hominem priusquam genito dente cremari mos gentium non est*”). Fulgentius püspök a Kr. u. 5. században azt írja, hogy a 40 napnál fiatalabb gyermekek neve *sugg-rundaria* volt, akiket nem hamvasztottak el,

it was strictly forbidden to cremate or bury the dead within the town walls. Cemeteries were usually established along the roads that led away from the town. These laws were complemented by other, more detailed regulations by the towns themselves, but it remained customary to forbid and sanction the cremation and burial of the dead within the walls (*Lex Coloniae Genetivae Iuliae sive Ursonis* LXXIII–LXXIV = Dessau ILS II 6087 = FELLMANN 1993, 16, 6.2).

Separating the living and the dead spatially had reasons beyond the practical, hygienical or fire protection principles. According to Roman law, cemeteries and graves that contained human bodies were subjects to the laws of the gods (*res divini iuris*), as they were considered to be *res religiosa*, that is, things under the jurisdiction of the gods of the afterlife (*diis Manibus*; cf. Gaius II. 3, 6.; *Digestae* XI. 7. 2.5). This also meant that during the funeral rite of private burials, the grave lot became the ‘property’ of the gods of the afterlife, and the deceased was expected to join them. From this point onwards, both the grave and the deceased came under divine jurisdiction (Gaius II. 9; ROBINSON 1975, 180–181), and therefore they were inviolable. To disturb the burial or remove the remains (not only the body but also other elements of the grave) was counted as sacrilege and was severely punished (*Digestae* XLVII. 12. 11).

Accordingly, cemeteries were spatially separated from the sphere of the living, and were established outside of the dwelling area. Inside town walls, burials usually appeared only after certain zones were abandoned and became uninhabited, just as it is abundantly evidenced in the military town of Aquincum.

However, the presence of infant graves within the town walls in a period when it

illetve akiket *suggrundarium* („az eresztető alatt”) temettek el, a városfalakon belül (?) (Fulgentius: *Sermones antiqui* 7, lásd FELLMANN 1993, 13, 5.3). A szűkszavú források azonban nem kisgyermekről, hanem újszülöttről szólnak.

A hasonló, temetőn kívül megfigyelt gyerektemetkezések zömében valóban újszülöttek maradványairól van szó, idősebb gyermekek már csak elvétve fordulnak elő közöttük. A megfigyelt temetkezési rítusok viszont hasonlóan színes és változatos képet mutatnak.

Az újszülöttek elkülönített, temetőn kívüli eltemetésének valódi okairól keveset tudunk. A kutatás korábban a városfalakon belül eltemetett csecsemők sírjait egyfajta szakrális építési áldozatként interpretálta, ami egyes esetekben – küszöb vagy tűzhely alatt például – elképzelhető lehet, a Zápor utcai sírok vonatkozásában viszont egyértelműen kizárható. A Zápor utcai sírok egy beépítetlen, üres – feltehetően épületek közötti – területre koncentrálnak, egységes tájolással, egymástól meghatározott távolságban, egymást nem érintve, bolygatva.

Lehetsége okként többek között felmerült az is, hogy a szülők így akarták volna közelebb tudni magukhoz idejekorán elhunyt gyermeküket. Egy ennél jóval prózaibb magyarázat ezzel szemben a szülők nemtörődömségét, a temetési szertartás szándékos negligálásának jelét látja megmutatkozni ezekben a falak közé, szórva nyosan helyezett sírokból (BERGER 1993, 325). A Zápor utcai sírok gondos kialakítása, a mellékletek elhelyezése a gyermekek mellett azonban teljesen ellentmondani látszik ennek a felvetésnek.

A nagyobb temetkezési csoport esetében a sírok egymás általi bolygatatlansága azt jelzi, hogy a helyet egy kis közösség egy szűk időintervallumban használta. A

was still inhabited is not unheard of in the imperial period (BLAIZOT–ALIX–FERBER 2003, 49–77; STRUCK 1993, 313–318; BERGER 1993, 319–328). Small clusters of graves may be present not only in civilian settlements but even inside legionary fortresses (TRUMM–FELLMANN BROGLI 2008, 102–119). Research into such grave clusters has gained new impetus in the past decades, as their importance was recognized. Recent archaeological and anthropological investigations suggest that other customs were observed in the case of babies than with adults (LANGENEGGER 1996, 156–158; KRAMIS–TRANCIK 2014, 5–26; BEILKE–VOIGT 2010, 101–140).

There are only sporadic written sources to support the archaeological evidence of such customs (Pliny the Elder, Juvenal, Fulgentius – FELLMANN 1993, 13), and the legislative aspect remains almost completely unknown. According to present knowledge, the funeral rites of neonates and infants differed from those of adults; Pliny the Elder writes that babies who died before at least one of their teeth erupted, were usually not cremated (Pliny: *Naturalis Historia* VII, 15.72: “*Hominem priusquam genito dente cremari mos gentium non est*”). Bishop Fulgentius writes in the 5th century that children younger than 40 days were called *suggrundaria*, and if they died, they were not cremated but buried *suggrundarium*, that is, under the roof gutter, inside the town walls (?) (Fulgentius: *Sermones antiqui* 7, see FELLMANN 1993, 13, 5.3). These sporadic sources, however, concern neonates and not older children. In fact, similar infant graves that were discovered outside Roman cemeteries usually contain the remains of neonates, older children are rarely found. The traces of burial rites suggest a wide variety in these rituals.

temetkezési hely pontos kiterjedése ismeretlen, jelenlegi ismereteink szerint a telek feltárt területének csak a délkeleti zónájára korlátozódtak a sírok, de nem kizárt, hogy északi irányban, a feltáratlan területen még további sírokkal is számolhatunk. A gyermekekkel csak egy felnőtt, egy 35–45 év közötti nő volt eltemetve (SE 47), aki feltehetően valamelyikükkel rokoni kapcsolatban állhatott és az ő esetében valamiért figyelmen kívül hagyták az ebben az időben minden bizonnyal jórészt betartott, felnőttek *intra muros* temetkezési tilalmát. Az ehhez a csoporthoz tartozó két hamvasztásos sír esetén bizonytalan, hogy milyen korú egyént temettek ide.

A régészeti megfigyelések azt jelzik tehát, hogy a római korban a csecsemőkre és a kisgyermekekre vonatkozó temetési előírások nem voltak sem túl szigorúak, sem túl következetesek. A szokás római kori általános elterjedtsége és a jelenségre vonatkozó szórványos auctorforrások alapján úgy tűnik, hogy a csecsemők *intra muros* eltemetése nem számított törvényellenesnek ebben az időszakban.

Összefoglalva elmondható, hogy az általunk feltárt terület déli zónájában 2–3. századi épület húzódott. Az egykori épület funkciójára vonatkozóan csak nagyon szűkösen információkkal rendelkezünk, lévén, hogy maradványai csak kis részletben, és csupán alapfalként jelentkeztek. Tájolása a környéken szokványosnak számító enyhe északkelet–dél nyugati irányhoz igazodott, ami minden bizonnyal a legiotábor déli kapujából kivezető út irányvonalával egyezhetett meg. Később, talán a 3. század végén vagy a 4. század elején, még két alkalommal feltehetően újabb épületeket létesítettek, többé-kevésbé a korábbi zónájában. Az általunk kutató terület nagy része azonban – figyelembe véve a szomszédos, keleti rész

Little is known about the reasons why neonates were interred separately and outside cemeteries. Earlier research identified infant graves within town walls as building offerings; this interpretation may be plausible in certain cases – e.g., when the infant is buried under the doorstep or the hearth – but not in the case of the Zápor Street graves. These graves are concentrated in an empty space, probably between one-time buildings, with a uniform orientation, in regular distance from each other, and without cutting or disturbing each other.

One possible motivation is that parents wanted to have their dead children to remain close to them. Another, more mundane interpretation involves that the parents simply did not care and neglected a proper burial rite, interring the dead children in empty areas between the houses (BERGER 1993, 325). However, the Zápor Street graves were created with great care and grave goods were placed in them, which totally contradicts this latter hypothesis.

The fact that burials in the bigger grave cluster did not cut or disturb each other suggests that this place was used by a small community for a relatively short period of time. The exact extent of the burial place is unknown; so far it seems that graves were present only in the southeast part of the excavation area, but it cannot be excluded that the graveyard continues to the north, into the yet unexplored lots. Only one adult, a 35–45-year-old woman was interred along with the children (SE 47); she must have been related to one of them, and in her case the prohibition of an *intra muros* burial was not observed for some reason. In the case of the two cremation graves, the age of the deceased remains unknown.

Archaeological evidence suggests that regulations concerning the burial of ne-

korábbi feltárási eredményeit – beépítetlen, épületek közötti/mögötti, esetleg udvari zóna lehetett. A 3. század második felében, feltehetően csak egy rövid időn keresztül, ennek egy kisebb, talán tudatosan lehatárolt részét a környező épületekben élő szűkebb közösség, feltehetően egy nagyobb család vagy háztartás, temetkezésre kezdte el használni. Egységes tájolású és szabályos elrendezésű hamvasztásos, illetve csontvázas sírokban helyezték el itt elhunyt gyermekeik maradványait.

Néhány évtizeddel később, már bizonyosan a 4. században, további temetkezések történtek, de ezek már egy másik közösség szórványos sírjaiként értékelhetők.

Vámos Péter – Fábíán Boglárka

onates and babies were not very strict or consistent in the Roman period. As this phenomenon is known throughout the Roman empire and sporadic Antique sources report about it, it seems that burying babies *intra muros* was not considered illegal in the Roman period.

To sum up our findings: in the south zone of the excavated area there was a 2nd–3rd-century building, the function of which remains open to speculation. There is little information available on this building because only a small detail of it was explored, and only foundation wall parts remained of it. It was oriented in the usual way, from northeast to southwest, and it must have been aligned with the axis of the road that led away from the south gate of the legionary fortress. Later on, in the late 3rd or early 4th century, new buildings may have been erected here. Most of the area we explored – considering also the earlier excavation results of the neighbouring lot to the east – however, was never built up, and remained an open space between the houses, or maybe in backyards. In the later 3rd century, probably only for a short period of time, a smaller, perhaps separated area was used by a small community, an extended family or household, as a graveyard. They buried children here, both inhumed and cremated, in graves with the same orientation and in a regular spatial arrangement. A few decades later, already in the 4th century, other burials took place, but these can be interpreted as the sporadic graves of a different community.

Péter Vámos – Boglárka Fábíán

IRODALOM / REFERENCES:

- BARKÓCZI 1964 • Barkóczi, L.: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *ActaArchHung* 16 (1964) 257–356.
- BARKÓCZI 1988 • Barkóczi, L.: Pannonische Glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica* 9. Budapest 1988.
- BERGER 1993 • Berger, L.: Säuglings- und Kinderbestattungen in römischen Siedlungen der Schweiz – ein Vorbericht. In: STRUCK 1993, 319–328.
- BEILKE-VOIGT 2010 • Beilke-Voigt, I.: Kaum gelebt und schon begraben. Zu den Siedlungsbestattungen von Kleinstkindern in vor- und römischer Zeit. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 140 (2010) 101–140.
- BLAIZOT–ALIX–FERBER 2003 • Blaizot, F. – Alix, G. – Ferber, E.: Le traitement funéraire des enfants décédés avant un an dans l'Antiquité: études de cas (The funerary treatment in antiquity of children deceased within the first year: case studies) *Bulletins et mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris* 15 (1–2) (2003) 49–77.
- CIL • *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol. III: *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Berlin 1873.
- FELLMANN 1993 • Fellmann, R.: Texte zum Grabrecht und Grabbrauch, In: STRUCK 1993, 11–15.
- GÁSPÁR 1986 • Gáspár, D.: Römische Kästchen aus Pannonien. Bd. 1–2. *Antaeus* 15 (1986).
- ILS • Dessau, H.: *Inscriptiones latinae selectae*. Vol. II. Berlin 1892.
- KABA 1959 • Kaba M.: Későrómai sírok a Fényes Elek utcában (Late Roman Tombs in the Fényes Elek Street). *BudRég* 19 (1959) 157–165.
- KRAMIS–TRANCIK 2014 • Kramis, S. – Trancik, V.: „Extra locos sepulturae“ – Literatureview zu römerzeitlichen Perinatenfunden auf dem Gebiet der heutigen Schweiz. *Bulletin der Schweizerischen Gesellschaft für Anthropologie* 20 (2) (2014) 5–26.
- LANGENEGGER 1996 • Langenegger, E.: «Hominem pruisquam genito dente cremari mos genitum non est.» (Plinius). Zu den Neonatengräbern im römischen Gutshof von Neftenbach ZH. *Archäologie der Schweiz* 19, 1996, 156–158.
- LŐRINCZ 2000 • Lőrinc, B. *Onomasticon provinciarum Europae latinarum* (OPEL). vol. 3, Wien 2000.
- Lupa • Ubi Erat Lupa. Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern: <http://lupa.at/>
- MADARASSY 1999 • Madarassy O.: A településszerkezet kutatása az aquincumi katonaváros déli részén (Investigating the settlement structure in the southern section of the Aquincum Military Town). *Aqfűz* 5 (1999) 50–56.
- MÓCSY 1959 • Mócsy, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959.
- PÓCZY 1955 • Sz. Póczy K.: Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt (Römische Gebäude von Óbuda [Kiscelli-Strasse Nr. 10]). *BudRég* 16 (1955) 41–87.
- RADNÓTI 1938 • Radnóti, A.: Die römische Bronzgefäße von Pannonien. *DissPann* II.6. Budapest 1938.

- ROBINSON 1975 • Robinson, O.: The Roman law on burials and burial grounds. *Irish Jurist* Vol. 10. No. 1 (1975) 175–186.
- RIU • Fitz, J.: Die römischen Inschriften Ungarns. 5. Lieferung. Intercisa. Bonn–Budapest 1991.
- STRUCK 1993 • Struck, M.: Kinderbestattungen in romano-britischen Siedlungen – der archäologische Befund. In: Struck, M. (Hrsg.), *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte*. Internationale Fachkonferenz vom 18.–20. Februar 1991 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz. Mainz (1993) 313–318.
- TitAqII • Kovács, P. – Szabó Á. (eds.): *Tituli Aquincenses vol. II, Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti*. Budapest 2010.
- TOPÁL 1993 • Topál, J.: Roman Cemeteries of Aquicum, Pannonia. *The Western Cemetery, Bécsi Road I*. Budapest 1993.
- TOPÁL 2003 • Topál, J.: Die Gräberfelder von Aquincum. In: Zsidi, P. (Red.), *Forschungen in Aquincum 1969–2002*. *Aquincum Nostrum* II.2., 161–167.
- TRUMM–FELLMANN BROGLI 2008 • Trumm, J. – Fellmann Brogli, R.: Mitten im Lager geboren – Kinder und Frauen im römischen Legionslager Vindonissa. In: U. Brandl (Hrsg.), *Frauen und römisches Militär*. *BAR Internat. Ser.* 1759. Oxford 2008, 102–119.
- VÁMOS–FÁBIÁN 2020 • Vámos P. – Fábián B.: Két megelőző feltárás az aquincumi katonaváros délnyugati részében (Two Excavations Preceding Construction Works in the Southwestern Part of Aquincum Military Town). *Aqfűz* 24 (2020) 196–214.

Római kori település maradványai a Király fürdő területén

(Budapest II. ker., Fő utca 84.,
Hrsz.: 13578)

2018. május 22. és június 22., illetve november 8. és 23. között próbafeltárást végeztünk a Király fürdő tervezett felújításához kapcsolódóan a Budapest Gyógyvizei és Hévi-zei Zrt. megbízásából. A három árok közül egy a klasszicista udvarban (1–2. szelvény), kettő pedig a gazdasági udvarban (3–6. szelvény) húzódtott. A klasszicista udvar szintje mélyebben helyezkedik el a mai járászint-hez képest, így a humusz alatt, 101,40 mBf körüli szinten rögtön a római kori rétegsor következett. A gazdasági udvar 103,40 mBf szintjétől számítva 1 m mélyen jelentkezett a török kori, illetve középkori jelenségek alatti „váltóréteg”, amely már túlnyomórészt római kori leleteket tartalmazott, s a vízivárosi *vicus* legfelső, elplanírozott rétegeként azonosítható.

1955-ben és 1958-ban Kaba Melinda és Gerő Győző végzett kutatásokat a Király fürdőben, szintén felújítási munkálatok kapcsán (GERŐ 1958; GERŐ 1963; KABA 1963). Kaba Melinda a legkorábbi objektumokat római foglalás előtti kelta település gödreinek vélte. A következő periódust véleménye szerint az akkor tévesen keltezett, ún. Drusus-kő alapján az 1. század elején épült *auxiliáris* tábor fürdőjeként meghatározott épület adta, majd elkülönített egy 1–2. század fordulójára jellemző anyagcsoportot. Azonosították az észak-déli irányú

Remains of a Roman Settlement in the Area of the Király Bath

(Budapest, District II, 84 Fő Street,
lot no. 13578)

We conducted a test excavation in connection with the planned renovation of Király Thermal Bath between 22 May and 22 June, and between 8 and 23 November 2018; the survey was commissioned by the Budapest Spas and Hot Springs Company. One of the three test trenches was dug on the classicist courtyard (sections 1 and 2), while the other two in the service yard (sections 3–6). The floor level of the classicist courtyard is lower than the present-day floor level in general, and therefore we found a Roman layer almost right below the humus, at around 101.40 metres above the Baltic mean sea level (henceforth: m ABS). The service yard's ground level was 103.40m ABS, under which medieval and Turkish period layers came to light, and in 1m depth we found a layer that we identified as the uppermost, levelled layer of the one-time *vicus* of the Water Town, which yielded mostly Roman period artefacts.

In 1955 and 1958, Melinda Kaba and Győző Gerő conducted surveys in the area of the Király Bath, also connected to renovation works (GERŐ 1958; GERŐ 1963; KABA 1963). Melinda Kaba identified the earliest features as pits of a Celtic settlement that had stood here before the Roman conquest. In her view, the next period was represented by a building that was dated at

*limes*út nyomát a Fő utca mellett és a Király fürdő klasszicista udvarában.

A mai Víziváros alatti Claudius-kori *ala*-tábor elmélete Radnóti Aladár 1955-ben megjelent tanulmányában (RADNÓTI 1955) merült fel először. Erre a Fő utcában és Csalogány utcában előkerült, 1. századi leletanyagból következtetett, figyelembe véve a tábor és a település kiválasztását befolyásoló környezeti tényezőket. A budai Vigadó építéskor talált katonai sírkövek már akkor megrajzolták a mai Fő utca mellett húzódó *limes*utat, amelyből a Csalogány utca mentén a Széna tér felé haladó, kelet-nyugati út ágazott el (GARÁDY 1943a, 207, 210; GARÁDY 1943b 417). Nagy Tibor később nemcsak északabbra, a Bem tér környékére lokalizált egy *alat*-bort, hanem tőle délre egy legiotábort is (NAGY T. 1973, 114). Utóbbi feltételezés megalapozatlannak bizonyult, az *alat*-tábor helyét azonban Kovács Péter még a Bem tér környékén feltételezte (KOVÁCS 1999, 21). Vele ellentétben Kérdő Katalin a tábor a Csalogány utca és a Fő utca kereszteződésének északnyugati zónájában határolta le (H. KÉRDŐ 2011). A tábor és a település nevére, valamint helyére utaló perdöntő bizonyíték továbbra sem ismert, a vízivárosi csapatokat illetően azonban a kutatás egyetért (LŐRINCZ 2001, 21–26). Eszerint az *ala Hispanorum* I Kr. u. 50 körül érkezett ide Burnumból (Dalmatiából), amelyet Kr. u. 69-ben Moesiába helyeztek át. Helyére egy másik lovascsapatot, az *ala I Hispanorum Aurianát* vezényelték Noricumból, amely a 80-as évek végén (de legkésőbb 107 előtt) Raetiában vert táborot.

A LIMESÚT

A Dunával párhuzamos és a rá merőleges út valószínű találkozását a Fő utca 62. – Csalogány utca 3/a telken azonosítot-

that time to the early 1st century AD and was identified as the bath of the auxiliary military camp. However, this dating, based on the so-called Drusus stone, was incorrect. Kaba also identified a group of artefacts typical of the turn of the 1st and 2nd century AD. Kaba and Gerő identified traces of the *limes* road, running from north to south next to Fő Street and in the classicist courtyard of the Király Bath.

The idea that there was an *ala* camp under the present-day Water Town, dated to the reign of Claudius, was first raised by Aladár Radnóti in 1955 (RADNÓTI 1955). He came to this conclusion on the basis of 1st-century artefacts found in Fő Street and Csalogány Street, taking into consideration also the environmental factors that must have influenced the choice of location for the settlement and the camp. Military tombstones brought to light during the construction of the Vigadó (“Place for Merriment”) had already outlined the path of the *limes* road next to present-day Fő Street, from which another, east-west oriented road forked and ran parallel to present-day Csalogány Street, in the direction of Széna Square (GARÁDY 1943a, 207, 210; GARÁDY 1943b 417). Later, Tibor Nagy hypothesised that there was an *ala* camp north of this location, around present-day Bem Square, and a *legio* camp south of it (NAGY T. 1973, 114). This hypothesis was later proven ungrounded, but Péter Kovács also assumed that the *ala* camp must be somewhere around Bem Square (KOVÁCS 1999, 21). Katalin Kérdő, on the other hand, located the camp in the north-western zone of the crossing of Csalogány Street and Fő Street (H. KÉRDŐ 2011). The name and location of the camp and the settlement remains uncertain, but research has already established the history of the military units that camped here

ták 1941-ben (GARÁDY 1943a, 208–210; GARÁDY 1943b 417). A Csalogány utca 3/c telken a kelet-nyugati római út szélét is megfigyelték. Garády Sándor naplójában gondosan feljegyezte megfigyeléseit a kavicsagyazatban nyugvó, 12–20 cm vastag mészkőlapokból összeállított kőburkolatos útról (SÁROSI 2002, 486). Az út felszíne a modern kori járdaszinttől 4 méterre jelentkezett. Egy másik árokból a római út keresztmetszvényének leírását is ismerjük (SÁROSI 2002, 487): „A talajszinttől 2 méterre 0,35 m vastag, nagyobb kövekből álló réteg, alatta 0,15 m vastag kavicsréteg, egy 0,10, majd egy 0,05 m vastag apróbb köves réteg, ami alatt 0,50 m széles sóderréteg (dunakavics). Ezek alatt még egy 0,15 m vastag, apróbb köves réteg, egy 0,2 m vastag zúzott kő és dunakavics réteg, legalul pedig 0,30 m vastag, nagy, két emberfej nagyságú kövekből álló réteg volt. A legfelső réteg burkolatszerűen van kirakva [...] A római út széle, [...] a IIb burkolata, vagyis a római út szerkezete részletesebben: 0,02 m vastag kőlapok, 0,25 m vastagságban habarcs, 0,25 m vastagon kőlapok, 0,20 m vastagon habarcs, ez alatt pedig 0,15 m vastag kevert föld (ebből edénytöredékek kerültek ki), majd ez alatt az altalaj (sárga agyag) jelentkezett.” A Csalogány utca 3/d – Gyorskocsi utca 19. alatt készült metszetrajz szerint (SÁROSI 2002, 488) „ugyanezen kelet-nyugati út a felszíntől 2,5 méteres mélységben található, és 3 rétegű volt (15 cm vastag kőlapok, alatta 15 cm vastagságban kavicsagy, 50 cm vastag alap).”

Az észak-déli irányú út újabb részletéről, amely 1958-ban, a Király fürdő mellett került elő, a feltárást vezető Kaba Melinda csupán annyit jegyzett le, hogy a „fedőlapok lepusztultak, de az alapozás kőrétegei jól kivehető a 9 m szélességű területen” (KABA 1963, 289–290). Egyetlen fotó ma-

1. kép: Római kori út az 1958/II. árokban (BTM RA 296-77, 24. kép)

Fig. 1. Roman period road in Trench no. 1958/II (BHM Aquincum Museum, Archives)

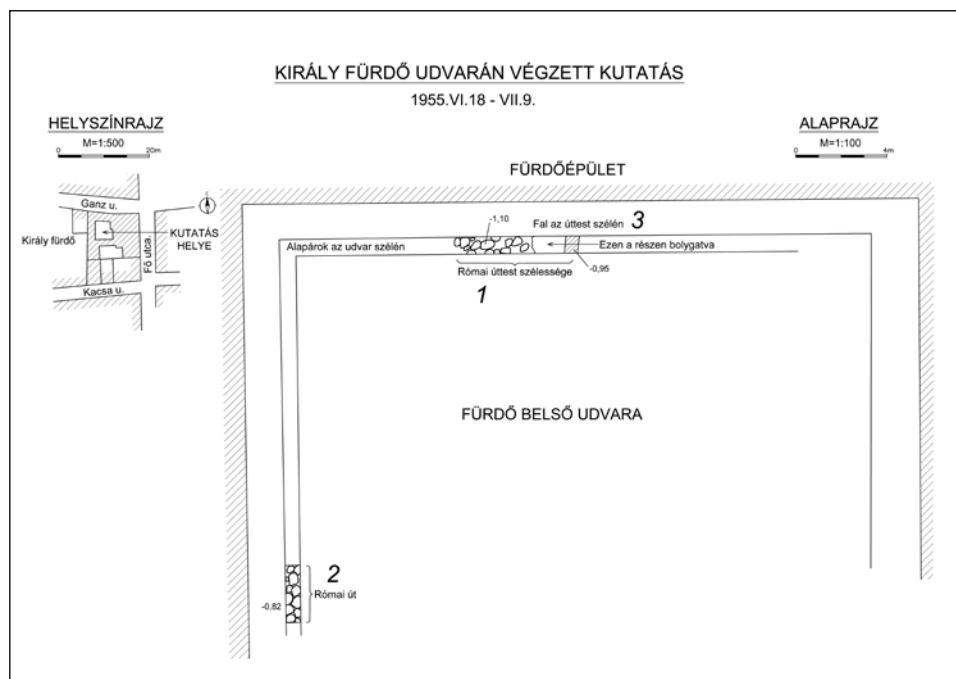
(LŐRINCZ 201, 21–26). The *ala Hispanorum I* arrived here from Burnum (Dalmatia) around 50 AD and stationed here until 69 AD, when they were sent to Moesia. Another cavalry unit, the *ala I Hispanorum Auri-ana* came here from Noricum to take their place; they were later dispatched to Raetia in the late 80s (or before 107 at the latest).

THE LIMES ROAD

The crossing of two roads, one running parallel to the Danube and the other perpendicular to it, was identified in 1942 in a lot at 62 Fő Street and 3a Csalogány Street (GARÁDY 1943a, 208–210; GARÁDY 1943b 417). The edge of the east-west running Roman road was brought to light in the lot at 3c Csalogány Street. In his diary, Sándor Garády described in detail his ob-

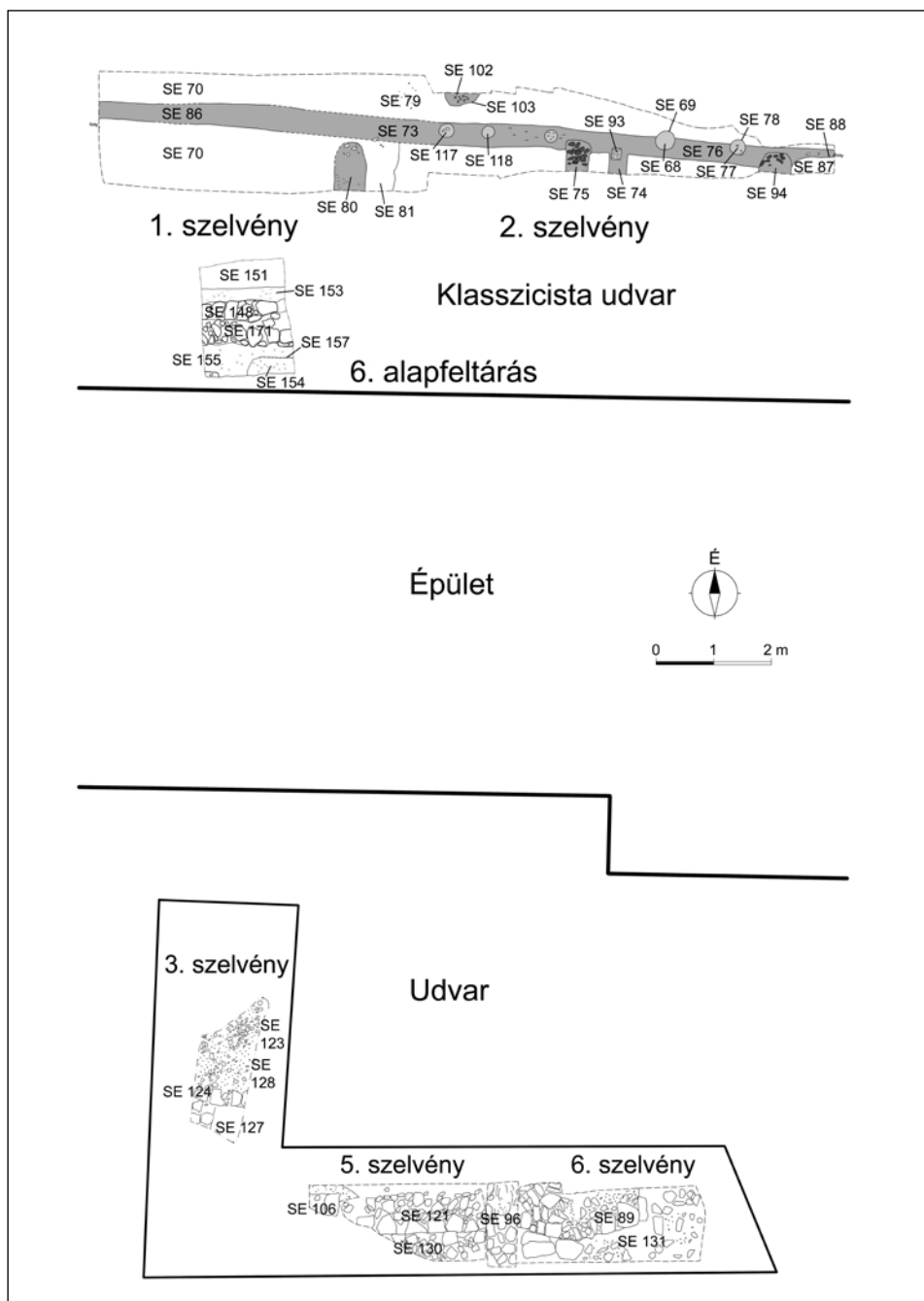
radt az útról a dokumentációban (1. kép), átvágására nem volt módjuk. Kaba Melinda megállapítása szerint a *limesutat* találták meg és egy három évvel korábban (1955-ben) – ugyancsak általa végzett – leletmenés során a Király fürdő klasszicista udvarán ásott árokban ugyanennek az útnak a délebbi folytatását már megfigyelhették. A jelentés (BTM RA H 780-78) és a rajz (2. kép) szerint az udvar déli részén egy észak-déli irányú, római kori út 80–120 centiméternyi részlete mutatkozott. Beillesztve az össze-sítő rajzba (2. kép) viszont egyértelműen látszik, hogy ez utóbbi észak-déli irányú út (2. kép 1) kívül esik az 1958-ban előkerült *limesút* nyomvonalán. A másik út a keleti árokban (2. kép 2) viszont épp a *limesút* helyén húzódik.

servations about the road, that consisted of 12–20cm thick limestone slabs laid in a gravel bed and covered with stones (SÁROSI 2002, 486). The surface of the road was found in a depth of 4m under the present-day ground level. In another trench, the cross section of the road was observed (SÁROSI 2002, 487): “2m under the present ground level, there was a 0.35m thick layer of large stones, underneath this a 0.15m thick pebble layer, then a 0.10m and a 0.05m thick layer of smaller stones, and a 0.5m thick layer of gravel. Under the latter, there was again a 0.15m thick layer of small stones, a 0.2m layer of crushed stones and gravel, and under this a 0.30m thick layer of large stones, in the size of two human heads. The uppermost layer was laid

2. kép: A klasszicista udvaron 1955-ben folyt ásátás összesítő rajza (BTM RO r. 759/1962. – 1955.). Az 1:100 méretarányú rajz nagy valószínűséggel déli tájolású! (kihúzott rajz: Lajtos Tamás)

Fig. 2. The comprehensive excavation drawing of the 1955 excavation in the classicist courtyard (BHM Aquincum Museum, Archives). The drawing is probably oriented to the south; scale: 1:100 (drawing updated by Tamás Lajtos)

3. kép: Az ásatás összesítő alaprajza (Duschanek Júlia, Lajtos Tamás, Nagy Alexandra)

Fig. 3. The comprehensive drawing of the 2018 excavation (Júlia Duschanek, Tamás Lajtos, Alexandra Nagy)

4. kép: A limesút
alsó rétegei – a
közműárkok között
megmaradt részen
(Nagy Alexandra)
Fig. 4. The lower
layers of the limes
road as preserved
between the modern
utility trenches
(Alexandra Nagy)

A 2018-as kutatás során a 2. szelvényben mi is megtaláltuk az út részletét. Itt viszont már csak néhány rétege maradt meg modern kori közműárkok által bolygatva (4. kép). A Garády Sándor által leírt, általánosan ismert útrétegződésnek itt már alig akadt nyoma. Nagyköves alapozás helyett sóderes, meszes, habarcsos és kisebb köves rétegek váltakoztak. A legfelső megmaradt római kori réteg az udvarban 101,50 mBf szinten jelentkezett, míg az 1958-ban előkerült Ganz utcai szakasz köves felszínének magassága 101,68–101,74 mBf volt. A két útszakasz vonala nagyjából egybeesik, bár nehéz megmondani, pontosan hol is választható el az út széle az első épület falától. Amennyiben a 2. szelvény már csak a római kori út legszélét (11. kép SE 85) érintette, a komolyabb alapozású út a keleti oldalon keresendő.

A statikai feltárások részeként 2018-ban egy 2×1,6 méteres gödört (3. kép, 6. alappeltárás) ástunk a belső udvar déli falánál, az 1955. évi árookban jelzett észak-déli irányú fal (2. kép 3) szomszédságában. Az udvart

like a wearing course [...] The edge of the Roman road [...] the covering of IIb, that is, the structure of the Roman road was as follows: 0.02m thick slabs, a 0.25m thick layer of mortar, then a 0.25m thick layer of slabs, then 0.2m of mortar, and under this, a layer of mixed soil (which yielded pottery fragments), and the subsoil (yellow clay) underneath it.” According to a section drawing made in the lot at 3d Csalogány Street and 19 Gyorskocsi Street (SÁROSI 2002, 488), “this east-west oriented road was found in a depth of 2.5m from the surface and consisted of 3 layers (15cm thick stone slabs, a 15cm thick layer of gravel, and a 50cm thick foundation).”

About a new segment of the north-south running road that was discovered in 1958 close to the Király Bath, Melinda Kaba noted only that “the covering slabs have been destroyed, but the stone layers of the foundation are clearly visible in the 9m wide excavated area” (KABA 1963, 289–290). Only one photo was preserved of this road in the excavation documents (Fig. 1), and the

5. kép: Római fal és alatta elszenesedett gerenda a 6. alapfeltárásban észak felől (Nagy Alexandra)

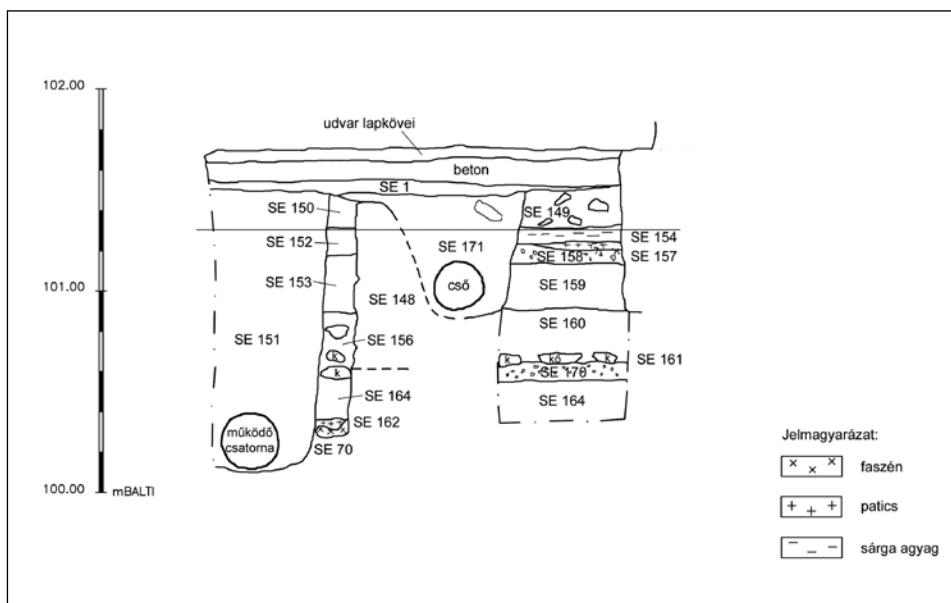
Fig. 5. A Roman wall and a burnt beam under it, found during Foundation Survey no. 6, viewed from the north (Alexandra Nagy)

délről határoló oszlopsor alapozásának átépítésénél újra ki kellett tűzniük a Király fürdő épületszárny-oszlopsorának (3. kép) vonalát, az akkori ásatási rajz így nem illeszthető be pontosan a jelenlegi alaprajzba. A 6. alapfeltárás (3. kép) mélyítésekor az 1. szelvényből ismert rétegsorokat és egy kelet-nyugati irányú kőfal maradványát azonosítottuk (5–6. kép), utat nem. A délkeleti sarok metszetében, a mai felszíntől 100 cm mélyen egy lapos köves szint (6. kép, SE 161) volt látható, amely nem terjedt ki a feltárt részre. Elképzelhető, hogy Kaba Melinda az akkori felszíntől számított 110 cm mélyen ugyanezt a köves felületet találta meg (2. kép 3), amely inkább a 2018/1–2. szelvény SE 63 lapos köves szintjével (11. kép) egyeztethető össze.

Amennyiben az 1955. évi objektum (2. kép 1) valóban a *limes*út, akkor nem pontos észak–déli iránnyal, illetve némi kanyarodással, esetleg szélesebb résszel kell számolni ezen a részen. Viszont az általa megtalált kövezés meghatározhatja a 2018. évi 5–6. szelvényben előkerült, falnak is beillő, só-

excavators had no opportunity to explore fully its cross section. Kaba concluded that they found a segment of the *limes* road and noted that a southern section of the same road had already been identified three years earlier (in 1955) during a rescue excavation conducted in the classicist courtyard of the Király Bath. According to this report (BTM RA H 780-78 in the Budapest History Museum) and an attached drawing (Fig. 2), an 80–120cm wide segment of a north-south oriented Roman road was brought to light in the southern side of the courtyard. In the comprehensive map, however (Fig. 3), it is obvious that this north-south running road section (Fig. 2.1) does not fit to the path of the *limes* road excavated in 1958. The other road segment in the eastern trench, however (Fig. 2.2), matches the *limes*.

We also found this road segment during our 2018 survey, in Trench no. 2. However, here only a few layers of this construction were preserved, and these were also partly destroyed by modern trenches (Fig. 4). Almost nothing remained of the well-known

6. kép: A 6. alappeltárás keleti metszete (Lajtos Tamás, Nagy Alexandra)

Fig. 6. The eastern cross section of Foundation Survey no. 6 (Tamás Lajtos, Alexandra Nagy)

derbe rakott köveket is (SE 89, 121 – 7-8. kép). Ez ugyanis éppen egy vonalba esik a korábban feltárt (2. kép 1) és a 2018/2. szelvényvel is, vagyis a *limesút* eddig feltételezett helyével. De míg a 2. szelvényben nem, addig az 5–6. szelvényben nagyméretű, soderbe ágyazott köveket, s több rétegben soderes, köves szinteket találtunk (7-8. kép). Út funkcióját csupán az kérdőjelezi meg, hogy kibontva éppen egy kelet–nyugati irányú falnak látszódnak. Metszetben (8. kép) viszont a jelenség nem tükröződött, sem az, hogy akár egy kelet–nyugati irányú későbbi bolygatás alakíthatta volna ilyenné. Tetején, a Kaba Melinda által feltárt úttal egy szinten egy észak–déli irányú, szintén falnak tűnő kövezés (7-8. kép SE 96) jelent meg, a 6. szelvényben azonban egészen mély szintig újkori bolygatás tüntette el a római jelenségeket. Az árok szűkössége miatt ezt a kérdést sajnos nem tudtuk megoldani, további rábontásokra nem volt mód.

layers of the road that Sándor Garády described. Instead of a foundation of large stones, there were only layers of gravel, mortar, lime, and small stones. The uppermost Roman layer was found in a depth of 101.50m ABS, while the section unearthed in 1958 in Ganz Street was 101.68–101.74m ABS. The paths of these two road segments seem to match, although it is difficult to say where the road's edge and the wall of the building next to it meet. If the section found in Trench no. 2 is only the edge of the road (Fig. 11, SE 85), then a road segment with a more complex foundation has to be searched for on the eastern side of the area.

During the excavation in 2018 we dug a 2×1.6m pit (Fig. 3, Foundation Survey no. 6) next to the southern wall of the courtyard, close to the north-south oriented wall that was documented in a trench in 1955 (Fig. 2.3). When the row of pillars bordering the courtyard from the south was re-

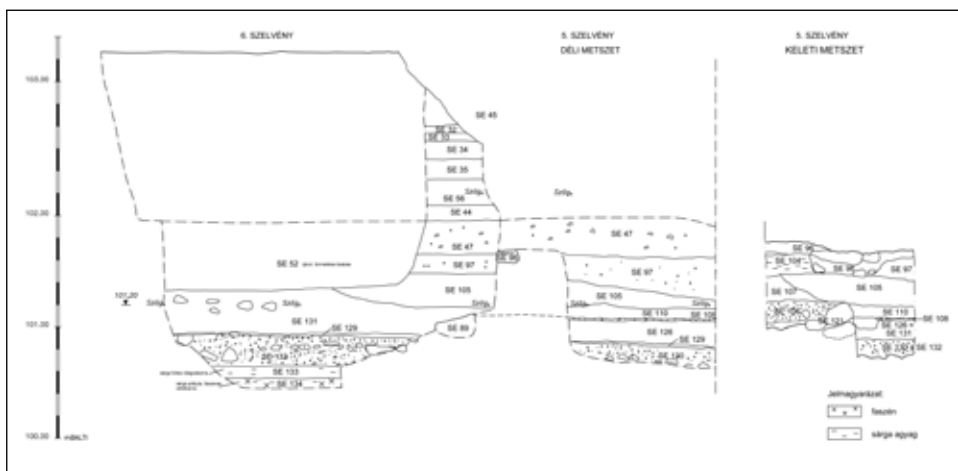
7. kép: Az 5–6. szelvényben feltárt SE 89 és SE 121 nyugat felől (Nagy Alexandra)
Fig. 7. SE 89 and SE 121, excavated in Trenches nos. 5–6, viewed from the west (Alexandra Nagy)

RÓMAI FÜRDŐ A LIMESÚT KELETI OLDALÁN

A mai Fő utca alatt 1958-ban apszisos záródású helyiség került elő (KABA 1963). A *hypocaustum*mal fűtött fürdőmedence *opus spicatum* technikával épült fala és alja terrazzóval borított volt. A belsejében talált mintás falfestménytörödékek a felmenő falat díszíthették. A medencéből a szennyvizet a keleti oldalon kivezető, tegulákkal bélelt csatorna vezette el, amelynek betöltéséből rengeteg *tegula*-, *imbrex*- és *tubus*törödéket emeltek ki. Bélyeges téglát – ahogyan a Vízivárosban még soha – itt sem találtak. A csatorna legkeletibb részében a kettétört trachitoszlop, valamint elszenesedett famaradvány a tüzelőhelyiség (*prae-furnium*) közelségét sugallta. Az épület átépítésére újabb falak és nyomok utaltak. Az apszishoz további falak kapcsolódtak, a fürdőhelyiségtől délre pedig egy másik,

built, the row of pillars of the Király Bath's building wing was also altered (Fig. 3), and so it is difficult to fit the 1955 excavation drawing on the present-day floor map. During Foundation Survey no. 6 (Fig. 3), the layers already known from Trench no. 1 were brought to light, along with the remains of an east-west oriented stone wall (Figs. 5–6), but there was no trace of a road. In the south-eastern corner, in a depth of 100cm measured from the present ground level, there was a layer of stones (Fig. 6, SE 161), but it did not continue in the excavated area. It is possible that Melinda Kaba had found the very same layer, in a depth of 110 cm (Fig. 2.3), which is probably identical with the stone layer of SE 63 in Trench no. 2018/1–2 (Fig. 11).

If the feature discovered in 1955 (Fig. 2.1) is indeed the *limes* road, then its track was not exactly north-south oriented but had a slight turn here or was wider here than elsewhere. The stone layer discovered by Kaba may be identical with a layer of stones laid in gravel, found in Trenches nos. 5 and 6 of 2018 (SE 89, 121; Figs. 7 and 8), which also might have been a wall, because this segment matches the track of the earlier excavated trench (Fig. 2.1) as well as Trench no. 2018/2, that is, the hypothetical location of the *limes* road. However, we found large stones laid in gravel and several layers of gravel and stones in Trenches nos. 5 and 6 (Figs. 7–8), while these were absent in Trench no. 2. It is doubtful, however, if this is indeed the remains of a road, as it rather looked like an east-west oriented wall. The cross section (Fig. 8) failed to confirm its identification as a road, and it can probably also be excluded that a later disturbance, even in an east-west direction, would have altered the structure of the feature. On top of this feature, at the

8. kép: Az 5–6. szelvény déli és az 5. szelvény keleti metszete (Duschanek Júlia, Nagy Alexandra)

Fig. 8. The southern cross section of Trenches nos. 5–6 and the eastern cross section of Trench no. 6 (Júlia Duschanek, Alexandra Nagy)

szintén apszisos záródású épület részlete is mutatkozott. Kovács Péter véleménye szerint a két épületrészlet ugyanazon épület két szárnya lehetett (KOVÁCS 1999, 19).

Ugyanakkor sajnos feloldhatatlan ellentmondásba ütközik néhány publikált tétel a kerámialeletekkel és az eredeti zacskófeliratokkal egyező leltárkönyvi bejegyzésekkel. Ezek közül a legfontosabbak az apszisban érintetlenül talált terrazzoburkolat alól és a római fal alatti bolygatatlan rétegből (KABA 1963, 266, Kat. 72–76) előkerült középkori és török kori edénytöredékek. A leltárkönyvben szintén maradt utalás, hogy a római kori cserepekkel együtt keveredve jöttek elő. Érdekeseek még a medence belső teréből, közel a padozaton, a leomlott római kori freskók között talált középkori edények is.

Érthetetlen továbbá, hogy a fűtőcsatorna törmelékretétegből felszínre került, leltárkönyvben nem rögzített, mára már elveszett „urna” (KABA 1963, 266, Kat. 77) azonos leltári számon (60.1.4) fut egy másik edénytöredékekkel (KABA 1963,

same depth as the road section identified by Kaba, there was a north-south oriented feature of stones (Figs. 7–8, SE 96), but in Trench no. 6 these Roman period features were completely destroyed by modern disturbances. As the trench was quite narrow and we had no opportunity to explore the stone layers further, this question remains unsolved for now.

ROMAN BATH ON THE EASTERN SIDE OF THE LIMES

A room with an apsis on one end was brought to light from under present-day Fő Street in 1958 (KABA 1963). The basin was heated by a hypocaust, and its sidewalls – built with the masonry technique called *opus spicatum* – and bottom were covered with terrazzo. Murals with patterns found here may have decorated the walls of the bath. On the eastern side of the basin a sewer, lined in tegulae, led away the wastewater; its fill yielded high quantities of tegula, imbrex and tubus fragments. Stamped bricks were absent, as everywhere in the Water

288, Kat. 164), amelyet a „második őskori gödörszakasz törmelékéből” regisztrált. Utóbbi szemléltetésére egyébként változatos helyről, rétegből és mélységből válogatott római kori leleteket. A pince fala alól 380 cm mélyről bemutatott 6 tétel a leltárkönyv szerint (és az eredeti zacskófeliratok szerint is) két másik helyről (apszis északi fala mellett és a 10–12.50 negyedből), 255 és 355 cm mélységből származik.

A medence alatti és a Ganz utcai árokban feltárt faszenes, paticsos rétegeket és beásásokat Kaba Melinda őskorinak, illetve római foglalás előtt élt kelták objektumainak vélte. Az ebből előkerült leletek azonban nyilvánvalóan római kori foglalás utániak. A La Tène D – korai római időszak képviselői mind a „lakógödör” alatti rétegből, mind a szórványként előkerült, Vízivárosból és Lágymányosról ismert festett sávós korsók, besímított vagy bekarcolt hullámvonaldíszes, enyhén polírozott tárolóedények, pannonsche Glanztonware, márványozott díszű, *planta pedis* bélyeges, S-profilú, valamint vörös bevonatos tálak, mintásan festett edény, pompeii vörös tányér utánzatok. A festett sávós kerámia keltezése Aquincumban és körzetében a Bónis Éva által meghatározotthoz (BÓNIS 1970) képest módosításra szorul. Ezen a területen néhány, a brigetióitól eltérő típusuk már az 1. században megjelent nagy számban, rendszerint a fenti edények társaságában, akár egyfülű, akár nagyméretű, széles szájú, kétfülű változatban is. Rontott darabok utalnak a lágymányosi műhelyben (KINCSEK 2017, 233, Kat. 890), illetve a Vízivárosban való gyártásukra is. Az import kerámia (*amphorák*, terra sigillaták, dél-pannoniai, észak-itáliai, s az egyelőre ismeretlen gyártási helyű vékony falú csészék) és üvegedények egy része szintén erre a korszakra jellemző. Római foglalás

Town. In the easternmost part of the sewer there was a trachyte pillar broken into two, and remains of burnt wood, which suggest that the praefurnium was close. Later wall segments showed that the building was transformed at least once. Further wall sections were attached to the apse, and parts of another building that also terminated in an apse were recovered south of these features. In the view of Péter Kovács, these two building parts must have been the two wings of one complex (KOVÁCS 1999, 19).

However, there are contradictions between some of the publications and the entries in the inventory that match the labels on the paper bags used at the earlier excavation. The most important of these contradictory finds are the medieval and Turkish period pot sherds brought to light from under the untouched terrazzo floor and from the undisturbed layer under the Roman wall (KABA 1963, 266, Kat. 72–76). In the inventory there are hints that these came to light mixed with Roman period pottery. It is also interesting that in the basin, and among the fragments of the Roman murals, medieval pot sherds were found.

It is challenging to interpret the fact that an “urn”, which came to light from the rubble layer of the heating chamber and was never entered into the inventory book (KABA 1963, 266, Kat. 77), was given the same number (60.1.4) as another pottery fragment (KABA 1963, 288, Kat. 164) that was recorded “from the fill of the second prehistoric pit”. To illustrate this pit, Kaba selected various Roman period artefacts that seem to have originated from different spots, layers and depths. Six artefacts that were published as having been recovered in a depth of 380cm under the wall of a cellar, come from two different locations (at the northern wall of the apse and from Section

előtti kelta agyagot még szórványkét sem találtak. Nagy valószínűséggel a szomszédos telkeken és a 2018/1–2. szelvényében is megtalált legkorábbi római kori periódus részei az általa feltárt jelenségek is. Római foglалás előtti kelta edényekre eddig csak a Víziváros délebbi részéről, a Vitéz – Medve – Gyorskocsi utcai 1981-es ásatásból (NÉMETH 1982) és a Medve utca 17. telekről származó leletanyagban bukkantunk nemrégiben, az anyag leltározása során. 2018-ban szórványként római kori objektumokból és a sárga altalaj feletti „őshumusból” került elő néhány bronzkori edénytöredék.

Minden bizonnyal a Vízivárosban is számolhatunk a továbbélő bennszülött népességgel, ahogyan az egyes *auxiliáris vicus*okban, illetve a *civitas Eraviscorum* környékbeli *vicus*aiban kimutatható, s megtelepedhettek itt kelták a leszerelt katonaság és családjuk révén is (KOVÁCS 1999, 143–144). Emiatt óvatosan érdemes fogalmazni a kelta vagy La Tène D megjelölésű, kelta hagyományokat mutató edénytípusokkal kapcsolatban, amelyeket itt is használtak. A nagyméretű, szürke, polírozott vagy vörös festésű, gyakran bekarcolt vagy besimított hullámvonal, rácsmotívumos és egyéb díszítésű tárolóedényeket az 1. század végén – 2. században is gyártották, a korábbihoz hasonló formavilággal (9. kép; KINCSEK 2005, 147. a Vitéz utcai pincéből; KINCSEK 2017, 232–233, Kat. 882 a lágymányosi fazekastelepről). Ugyanígy jellemzőek az S-profilú tálak, de már nem umbószerű aljkiképzéssel, hanem alacsony talpgyűrűvel, besimított díszítés nélkül. Esetenként fel-felbukkannak még fésűdíszes, néha grafitos fazekak. Ekkor már azonban minden edénytípus a Corvin téri, gellérthegyi, tabáni vagy Rác fürdőnél talált kelta típusoktól (MARÁZ 2009; MARÁZ 2016) kissé eltérő formával, díszítéssel készült.

10–12.50), from depths of 255 and 355cm, according to both the inventory book and the original labels on the paper bags.

Melinda Kaba assumed that the layers and pits under the basin and in the trench close to Ganz Street that yielded charcoal and wattle-and-daub were of prehistoric origin or were associated with the Celts who habited the area before the Roman conquest. The La Tène D and early Roman period are represented by artefacts that were recovered from the layer under the 'pit house' or as stray finds: jugs with painted stripe decoration, storage vessels decorated with burnished or incised wavy lines, so-called *pannonische Glanztonware*, bowls with marbled decoration, *planta pedis* stamps, and with S profiles, as well as vessels with red slip, vessels decorated with painted patterns, and imitations of Pompeian red ware, which are known also from elsewhere in the Water Town and from Lágymányos. It has proven necessary to correct the dating of pottery with painted stripe decoration in Aquincum and around it, established by Éva Bónis (BÓNIS 1970). In this area, several types of this pottery that differed from the Brigetio type, appeared as early as in the 1st century AD in large quantities, either with one or two handles, often accompanied by vessels like those listed above. Corrupted pieces brought to light from a workshop in Lágymányos (KINCSEK 2017, 233, Kat. 890) and in the Water Town testify that these vessels were produced locally. Imported pottery (amphorae, terra sigillata, and thin-walled cups produced in south Pannonia, northern Italy, and at yet unidentified locations) and glass vessels have also been reported from this period. No Celtic material was found by Kaba in our lot that could have predated the Roman conquest, not even as

9. kép Nagyméretű, szürke tárolóedények a Kacska utca 7, Ganz utca 8. telekről.
Restaurátor: Lészko Ildikó, Lipcsei Lilla (Komjáthy Péter)
Fig. 9. Large, grey storage vessels from the lot at 7 Kacska Street, 8 Ganz Street. Restored by Ildikó Lészko and Lilla Lipcsei (Péter Komjáthy)

1. SZÁZADI GERENDAVÁZAS ÉPÜLET

Az 1. és 2. szelvényben (a Király fürdő klasszicista udvarában), a legalsó útréteg és a pusztulási rétegek alatt, egy gerendavázás épület (SE 72) kelet-nyugati irányú falalapozásának nyomát tártuk fel oszlophelyekkel, mintegy 12 m hosszan (10–11. kép). Mind az omladék, mind az oszlophelyek betöltése sárga agyagtégla-, habarcs- és vakolatdarabos, sötétbarna agyag volt, egy helyen egy üvegedény rengeteg darabja is belekerült. Korára Consp. 20 típusú, Claudius – Flavius kori észak-italiai terra sigillata is utal (az ásatás, illetve a Víziváros teljes terra sigillata anyagát Gabler Dénes határozta meg). Az épület utáni elplanírozott felszínen sárga agyagos réteg (SE 64) húzódott, majd egy vékony sóderes szint elszórtan nagyobb lapkövekkel (SE 63). Erre vastag, sárgásbarna agyagos, homogén réteget (SE 59) terítettek, amelybe egy Consp. 39/43 formájú, Domitianus – Traianus kori sigillata is keveredett. Ez utóbbi planírozáson már a fentebb tárgyalt út szélének, esetleg járdájának alsó sóderes rétegét (SE 85) építették ki. A falkiszedésnek vagy akár jár-

stray finds. In all probability, the features excavated by Kaba belong together with the early Roman remains brought to light in the neighbouring lots and in Trenches nos. 2018/1–2. Celtic pottery that predates the Roman conquest was found only in the southern part of the Water Town, during the 1981 excavation conducted in the area of Vitéz, Medve, and Gyorskocsi Streets (NÉMETH 1982); additional pieces were documented recently during inventorying the assemblage that had been brought to light at 17 Medve Street. During our 2018 excavation, a few Bronze Age pottery sherds were recovered from Roman period features and from the ‘ancient humus’ layer above the yellow subsoil.

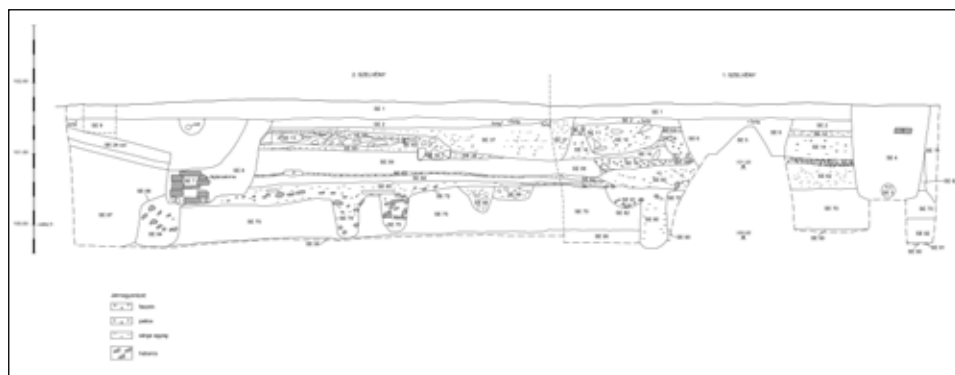
In all probability, parts of the native population must have continued living in the Water Town, as it is certain in the case of some auxiliary *vicuses* or in the *vicuses* around the *civitas Eraviscorum*. Celts who were discharged from the army, and their families may also have lived here (KOVÁCS 1999, 143–144). Therefore, some caution is necessary concerning La Tène D, Celtic

daszélnek is értelmezhető SE 39-en elterülő sóderes, kavicsos, barna agyagos árok (SE 37) egy paticsos, égett gerendákkal megmaradt, sárga agyagtégla-omladékos rétegtől (SE 14) választja el az utat. A gerendavázás épület planírozásával egy szinten, a szelvény északi felében elkülöníthető markáns,

pottery types in this area. The large, grey, polished, or red painted storage vessels that were often decorated with incised or burnished wavy lines, grid patterns, and other ornaments, were produced both in the late 1st and early 2nd centuries, and vessels made in this period show strong sim-

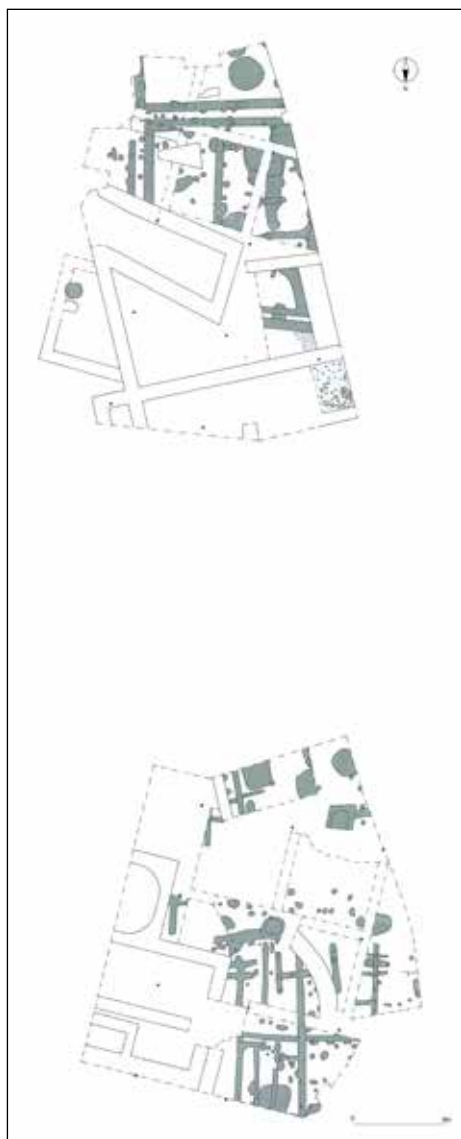

10. kép: Faszerkezetes épület nyoma a 2. szelvényben kelet felől kibontás előtt és után (Nagy Alexandra)
Fig. 10. Traces of the timber frame building in Trench no. 2, viewed from the east before and after excavation (Alexandra Nagy)

11. kép: Az 1–2. szelvény déli metszete (Duschanek Júlia, Nagy Alexandra)
Fig. 11. The southern cross section of Trenches nos. 1–2 (Júlia Duschanek, Alexandra Nagy)

sóderes réteg (SE 19) kötődése bizonytalan, de a paticsos, faszenes réteg ezen is végighúzódott. A 6. számú alapfeltárásban, a

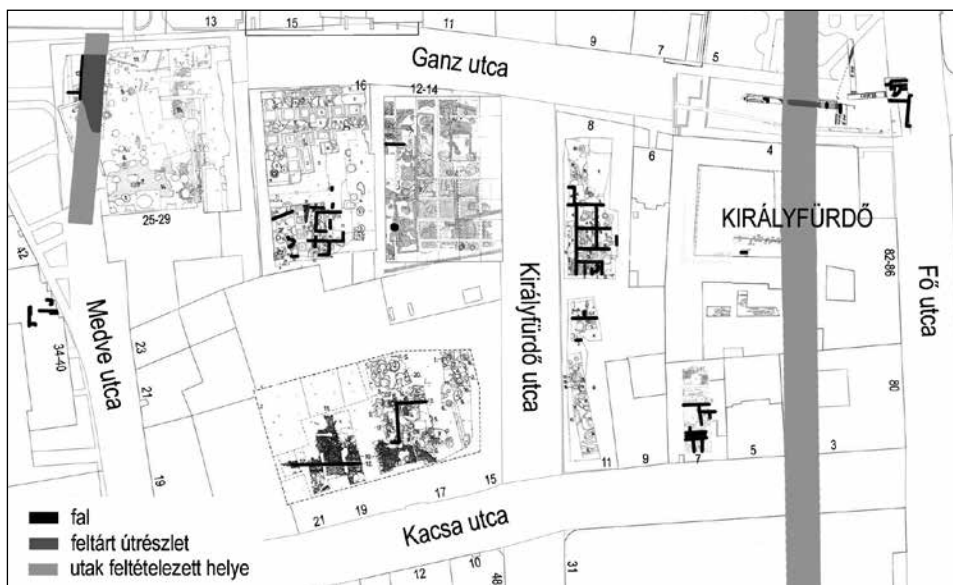
12. kép: Faszerkezetes épületek alaprajza a Tölgyfa utca 3. – Henger utca 2. számú ásatásról (Nagy Alexandra)

Fig. 12. The floor plan of timber frame buildings from the excavation at 3 Tölgyfa Street – 2 Henger Street (Alexandra Nagy)

ilarities to earlier vessels of the same type (Fig. 9; KINCSEK 2005, 147 from the cellar on Vitéz Street; KINCSEK 2017, 232–233, Kat. 882 from the potter's workshop in Lágymányos). S-profiled vessels are also typical, although in this period they have a small foot ring instead of an umbo-like bottom and they lack burnished decorations. In some cases, vessels decorated with comb-impressed ornaments or graphite have also been recorded. However, all these pottery types and their decorations in this period differ from those Celtic types brought to light at Corvin Square, on the Gellért Hill, in the Tabán, or at the Rác Bath (MARÁZ 2009; MARÁZ 2016).

TIMBER FRAME BUILDING FROM THE 1ST CENTURY AD

Traces of an east-west oriented wall foundation of a timber frame building (SE 72) were brought to light in Trenches nos. 1 and 2 (in the classicist courtyard of the Király Bath) under the lowermost layer associated with the road and under the demolition layers. The traces consisted of post holes positioned along a 12m long line (Figs 10–11). The rubble and the fill of the post holes was clay mixed with fragments of yellow bricks, mortar, and plaster, and at one spot numerous fragments of a glass vessel were also unearthed. It is dated by Consp. 20 type terra sigillata made in northern Italy in the Claudius-Flavius period (the terra sigillata fragments brought to light at this excavation and elsewhere in the Water Town were identified by Dénes Gabler). On the levelled layer that was left after the destruction of the building there was a layer of yellow clay (SE 64), and upon this a thin layer of gravel and a few large slabs (SE 63). This was covered by a thick, homogenous layer of yellowish-brown clay (SE 59), from

13. kép: A Fő utca – Ganz utca – Medve utca – Kacska utca által határolt területen előkerült római kori emlékek összesítő rajza (Kovács Tibor, Lajtos Tamás, Nagy Alexandra)

Fig. 13. A comprehensive map of Roman period finds in the area bordered by Fő Street, Ganz Street, Medve Street and Kacska Street (Tibor Kovács, Tamás Lajtos, Alexandra Nagy)

kőfal alapozása alatti kelet-nyugati irányú, elszenesedett gerenda (SE 162, 5–6. kép) ehhez az építményhez tartozhatott, benne egy festett sávós edény töredékét leltük. Feltehetően SE 163 vékony, faszén-, hamupöttyös rétegben maradt meg. SE 164 SE 65-tel és a legközelebbi SE 80 és 82 cölöplyuk, illetve gerendanyom betöltésével azonos anyagú, ugyanúgy habarcsdarabokkal. Két kerámiatöredék jött belőle: egy szürke tárolóedény szilánkjá és egy pompeji vörös tányér utánzat darabja.

A gerendavázis ház falalapozásait és oszlopait a barna agyagos „öshumuszba” (SE 70) ásták, ezalatt már a sárga altalaj (SE 90) jelentkezett 99,75 – 99,98 mBf szinten. Az itt talált első épületek tehát favázis szerkezetűek voltak. Esetünkben a földbe fektetett fagerendák képezték a ház alapját, amelyeket oszlopokkal támasztottak

which a piece of terra sigillata of the Consp. 39/43 type was found, dated to the reign of Domitian and Traian. The lowermost gravel layer of the road's edge or sidewalk (SE 85) was built on top of this levelling layer. SE 39, which may be interpreted as a wall stub or the edge of the road, is separated from a layer of rubble with burnt timber, wattle-and-daub, and yellow adobe bricks (SE 14) by a trench filled with gravel and brownish clay (SE 37). There is a characteristic, gravelly layer (SE 19) in the northern part of the excavation trench that is positioned at the same depth as the levelling layer of the destroyed building, and although it is uncertain how this layer relates to the rest of the stratigraphy, the burnt wattle-and-daub and charcoal was also present here. An east-west oriented, burnt wooden beam (SE 162, Figs 5–6) discovered under the

meg. Alátámasztáshoz tartozó kőalapokat, talpköveket itt nem találtunk. Faszerveztes építmények a Tölgyfa utca 3. – Henger utca 2. telekről ismertek legközelebből (KÉRDŐ–KOVÁCS 2002), kb. 200 méterre északnyugatra, a Bem tértől pedig 50 méterre. Itt lehetőség volt az eddigiekhez képest nagyobb, összefüggő felületeken a Víziváros 1. századi jelenségeit kiásni (12. kép). A nagyjából északra tájolt, döngölt sárga agyagpadlóval ellátott, szögletes épületek alaprajza nem tisztázható egyértelműen, katonai vagy civil funkciójuk sem dönthető el. Azonban a korai terra sigillaták, sőt egy márványozott sigillata töredék, az *amphorák*, osztrigák (MAGYAR–HÁRSHEGYI 2017, 71–72), vékonyfalú import csészék és poharak, üvegedények, katonai és egyéb veretek, valamint egy bronz griff kocsidísz már a kezdeti időkben sem szegényes, falusias településről, gödörházakról árulkodnak. A korszak, illetve a katonai tábor és *vicus* vezérletei közé tartoznak a Consp. 20, Consp. 34 típusok, a C·T·SVC, L·M·V bélyeges terra sigillaták (GABLER 2012, 114–115). Az L. Gellius- és a Calamus-áru, valamint a Bem tér 3. telken előkerült, Consp. 37.1 formájú, feltehetően arezzói tálka nem keltezhető Claudius koránál későbbi időszakra. A Kacska utca 7. szám alatt előkerült Q.C.P. HE bélyeges Dressel 6 típusú olívaolajos amphora az 1. század első feléhez köthető (HÁRSHEGYI 2010, 53–54), s a legkorábbi rétegből származik. Társaságában Consp. 20 formájú sigillata, *planta pedis* típusú lágymányosi tál, S profilú tál, márványozott festésű edény, festett sávos korsó, üveg Rippenschale és szürke tárolóedények, valamint szemcsés anyagú fazekak, fedők, *caccabusok* kerültek elő. A Kacska utca 7. (KÉRDŐ–VÉGH 2001) korai objektumai is gerendavázak házakhoz tartozhattak, itt azonban csak

foundation of a stone wall during Foundation Survey no. 6, must have belonged to this timber frame building; a fragment of a vessel with painted stripe decoration was also unearthed from here. SE 163 was preserved as a thin layer with charcoal and ash. SE 164 and SE 65, as well as SE 80 and 82 (a post hole and a recess that must have accommodated a beam) close to them, had the same fill, mixed with mortar. SE 164 yielded two pottery sherds: a fragment of a grey storage vessel and an imitation of a Pompeian red ware.

The foundation and the posts of the timber frame building were dug into the clayey 'original humus' (SE 70), under which we found the yellow subsoil (SE 90) at a depth of 99.75–99.98 ASL. So, the first buildings in the area were built of wood. Sill beams laid into the soil served as the foundation of the house, and these were reinforced with posts. Slabs or foundation stones were not found. Timber frame buildings are also known from a nearby lot at 3 Tölgyfa Street – 2 Henger Street (KÉRDŐ – KOVÁCS 2002), ca. 200m northwest from the excavated area, and 50m from Bem Square. Here there was an opportunity to explore the 1st-century phenomena of the Water Town on a large surface (Fig. 12). The ground plans of the buildings are not clear, and it is uncertain if they had military functions or were used by civilians, but they were rectangular, oriented more or less to the north, and had stamped floors of yellow clay. However, the presence of early terra sigillata fragments, one piece of marbled sigillata, amphorae, oysters (MAGYAR–HÁRSHEGYI 2017, 71–72), thin-walled imported ware, glass vessels, military and other types of mounts, and a bronze griffin that once ornamented a cart, testify that even in its early phase, this was not a poor,

keskeny árkokban jutottunk le eddig a horizontig.

Jóllehet, a Fő utca – Kacska utca – Medve utca – Ganz utca által határolt terület az összeadott négyzetméterek alapján jól kutatott (KÉRDŐ–VÉGH 2001; KÉRDŐ–VÉGH 2004; BENDA–HABLE 2006; HABLE 2009), a római kori településszerkezet elenyészően kevés része vázolható fel (13. kép). Az évről-évre növekvő számú leletek – a későbbi bolygatások, építkezések miatt – mégis csak kis pontokban, mozaikszerűen maradtak meg eredeti kontextusukban. A különböző periódusok így nemcsak a szomszédos telkek között, de akár egy szelvényen belül is nehezen köthetők össze. A terület kora római időkának másik problémás témája az itt talált fazekastelep működésének ideje. A leletek nem keltezhetőek évtizedes pontossággal, így annyi bizonyos csak, hogy a Ganz utca 8-ban és a Kacska utca 11. telken (BENDA–HABLE 2006), vagyis a Király fürdő közvetlen közelében feltárt fazekaskemencék az 1. század végén – 2. század elején üzemelhettek. Egyelőre nem tudhatjuk, hogy a katonai táborral egyidőben vagy azután létesítették a műhelyt. Az itt gyártott árukról is csekély a tudásunk, eddig Drag. 37 forma utánzatú, vörös bevonatos, többnyire fogaskarcolt díszű tálak, korsók, köztük festettsávós és fogaskarcolt díszítésű típusok voltak felismerhetők a túléggett, felhólyagosodott, deformálódott töredékek, összeégett műhelyhulladékok között. Meggyőző, rontott edénynek tűnő darabok a Víziváros távolabbi részéből, például a Gyorskocsi utca 26. telken is felbukkantak. Itt nagyobb arányban voltak a túléggett Drag. 37 utánzatú tálak, tárolóedények, s egy szinte csak a Vízivárosra jellemző táltípus. Ez utóbbi profilált vagy lépcsős tagolású, lekerekített vagy enyhén megvastagodó, függőleges

rural settlement with pit houses. Terra sigillata fragments of the types Consp. 20 and Consp. 34, and with stamps C.T.SVC and L.M.V, belong to the most important finds of the period of the military camp and the *vicus* (GABLER 2021, 114–115). Terra sigillata pieces associated with L. Gellius and Calamus, as well as the little bowl of the Consp. 37.1 type, probably from Arezzo, cannot be dated later than the reign of Claudius. A Dressel 6 type amphora used to store olive oil, with the stamp Q.C.P. HE, that was brought to light at 7 Kacska Street, is dated to the first half of the 1st century (HÁRSHEGYI 2010, 53–54) and comes from the earliest layers. From the same context, Consp. 20 type sigillata, *planta pedis* type bowl, S-profiled bowl, vessels with marbled decoration, jug with painted stripe decoration, glass Rippenschale type and grey storage vessels, as well as pots, lids and caccabi of coarse and gritty fabric came to light. The early features unearthed at 7 Kacska Street (KÉRDŐ–VÉGH 2001) must have belonged to the same cluster of timber frame houses, but at our excavation we could only explore these layers in a narrow trench.

Although the area between Fő Street, Kacska Street, Medve Street and Ganz Street is well-researched based on the number of square metres surveyed here (KÉRDŐ–VÉGH 2001; KÉRDŐ–VÉGH 2004; BENDA–HABLE 2006; HABLE 2009), only a minuscule part of the local Roman settlement structure is known (Fig. 13). Finds grow in number each year, but due to later disturbances the archaeological features are only rarely preserved in their original contexts and only provide mosaic-like information. Therefore, it is often challenging to find the connections between features of the same period unearthed in different lots

14. kép: Helenius westerndorfi műhelyében készült terra sigillata csésze (Komjáthy Péter)
 Fig. 14. A terra sigillata cup from Helenius' workshop in Westerndorf (Péter Komjáthy)

peremű, alsó felén rézsútosan keskenyedő, alacsony talpgyűrűs forma többnyire vörössárga agyaggal, bevonat nélkül vagy enyhén polírozott felülettel készült. Töredékei igen nagy számban kerültek itt elő, már a korai objektumokból is. A Vitéz utca 10-ben feltárt római kori pincében talált edénykészlet darabjait túlnyomórészt ez a típus alkotja (H. KÉRDŐ 2018). A Vízi-város déli részén is kerültek elő kemencék, edényégető funkciójuk azonban nem bizonyított.

A fazekastelepekhez kutakon, hulladékgödörökön kívül akár veremháznak tűnő, téglalap alaprajzú, cölöpszerkezetes, kemencékkel szomszédos épületek is tarthatnak. Az előkerült épületek esetében

or in different parts of the same lot. Another problem of the research into the late Roman period here is the dating of the potter's workshop. It proved impossible to date the artefacts within decades, and the only thing we know for certain is that the potter's kilns discovered in the lots at 8 Ganz Street and 11 Kacska Street (BENDA-HABLE 2006), that is, in the close vicinity of the Király Bath, must have been used at the close of the 1st and the beginning of the 2nd century. So far it remains unknown if the workshop was contemporaneous with the military camp. Our knowledge of the ware produced here is also limited; so far, imitations of Drag 37 type pottery with red slip and rouletting decoration, as well as bowls and jugs with rouletting and painted stripe ornaments were identified among the over-fired, deformed fragments and workshop debris. Discarded pieces have been found in another part of the Water Town, at 26 Gyorskocsi Street; here, imitations of Drag 37 pottery and storage vessels were found in larger quantities, as well as a specific vessel type that is typical only of the Water Town. This latter has either a strong or a less pronounced profile, with a rim that is either curved or slightly thickened, a funnel-shaped body, and a small foot ring; its surface is reddish-yellow clay, without slip or slightly burnished. Fragments of this type come to light in large quantities in this area, even from the early features. The service of vessels found in a Roman period cellar at 10 Vitéz Street mainly consisted of this type (H. KÉRDŐ 2018). Kilns were also found in the southern part of the Water Town, but it is uncertain if they were used to fire pottery.

Features next to kilns that resemble pit houses, with rectangular floor plans and poles, may have belonged to the potter's

tehát nem zárható ki a védő-, illetve műhelyépület funkciója, tüzelőanyag tárolására szolgáló helyiség sem vagy egyéb, ipari jellegű tevékenységhez kapcsolódó építmény.

A 2–3. SZÁZADI TELEPÜLÉS

A katonai csapat elvonulása utáni periódus részei lehettek a korábban említett paticsos rétegek, gerendamaradványok (11. kép). Mind az égett, mind a sóderes rétegeket Antoninus–Severus-kori terra sigillaták kelteznek, többek között egy ELE-NIVS-F bélyeges, majdnem ép csésze (14. kép) és egy rheinzaberni fehér barbotinos edény töredékei. Ezt a pusztulási réteget a közműárkok által meghagyott részeken sárga agyagos, döngölt padlónak tűnő réteg (SE 12) fedte. Ennél fiatalabb, de még római kori csak az ebbe ásott kis beásás (SE 10) volt, amelyben pfaffenhofeni terra sigillatát is találtunk a 3. század első feléből. A Király fürdő belső udvara a mai felszínhez képest mélyebb szinten helyezkedik el, így mást nem hagytak a későbbi korok tereprendezései.

Az 1. szelvény déli oldalán ásott gödörben (6. alapfeltárás), közvetlenül már a mai udvar kövezése alatt, egy kelet-nyugati irányú római kori fal jelentkezett (SE 148, 5–6. kép). Déli oldalán köves, téglás, törmelékes réteg (SE 149) terült el, kizárólag római kori kerámiával (többek között Severus-kori terra sigillatákkal), üvegedény töredékekkel és egy éremmel (RIC 556, hamis Iulia Domna *subaeratus*, Kr. u. 196–211, Roma verde – Juhász Lajos meghatározása). Északi oldalán a sárga agyagpadló megfeleltethető SE 12-vel. A fal mindkét oldalán a faszenes-hamus-patcsos agyagrétegek szintén ismertek az 1. szelvényből, itt azonban határozottabb, vízszintes több rétegre osztható elválással, nem áthalmozott, egymásra borogatott rétegmaradvá-

workshop, along with wells and garbage pits. In the case of the building that we unearthed, neither its military function nor its use as a workshop can be excluded, but it is also possible that it was used to store fuel or was connected to industrial activities in a different way.

THE 2ND-3RD-CENTURY SETTLEMENT

The layers that contained wattle-and-daub and remains of wooden beams (Fig. 11) probably postdate the period when the military troops left the area. The burnt and gravelly layers were dated on the basis of terra sigillatas from the age of Antonius and Severus, among them an almost intact cup with the stamp ELENIVS-F (Fig. 14), and a vessel from Rheinzabern decorated with white barbotine. This destruction layer was covered by a layer of yellow clay that may be identified as a stamped floor (SE 12), which was partly destroyed by modern utility trenches. A younger, but still Roman period pit (SE 10) was dug into this layer; from here we collected terra sigillata pieces from Pfaffenhofen, dated to the first half of the 3rd century. The floor level of the inner courtyard of the Király Bath is now deeper than the ground level around the building, which means that repeated levelling has destroyed all later archaeological layers.

We found a Roman period wall oriented from east to west right below the present pavement of the courtyard, in a test pit dug in the southern side of Trench no. 1 (Foundation Survey no. 6; SE 148, Figs. 5–6). On the southern side of the wall there was a stony layer with rubble and brick fragments (SE 149), from which only Roman period pottery came to light, including terra sigillatas dated to the reign of Severus, fragments of glass vessels, and a coin (RIC 556, a fake *subaeratus* of Iulia Domna, 196–

nyokkal. Alattuk SE 156 és 160 SE 60-nal és 62-vel van egy szinten, amelyek a kora római kori gerendavázis épület planírozott maradványát fedték (a szelvény adottsága miatt nem derült ki, milyen összefüggésben vannak SE 65-tel). Ez alatt látszódtak a korábban említett SE 161 lapos kövei.

A Kaba Melinda rajzán jelzett észak-déli irányú fal pontos helyét nem tudjuk, a rajzon (2. kép) is feltüntetett helye a 6. alapfeltárás keleti oldalán sejthető (3. kép). A 2018. évi gödörben nem volt nyoma, a nyugati oldalon pedig túl nagy eltérés adódna a fürdő mai falaihoz képest. A rajzán szereplő 0,95 cm közelében a mi gödrünkben csupán SE 161 volt a köves objektum. A fal tehát csak abban az esetben tartozhatna az SE 148-hoz, ha egy falkiszedés alsó kősorait fedezték volna fel 1958-ban.

Mindenesetre a Király fürdő környékén a 2. században – 3. század első felében is inkább a Csalogány utca – Fő utca zónájához hasonló települési kép bontakozik ki. A legkorábbi faszerkezetes épületek elplanírozott szintjére – ugyan ma már főleg falkiszédések formájában észlelhető – utcákkal tagolt, szabályos alaprajzú köépületeket emeltek, amelyek falainak díszítésére falfestmény-törödékek is utalnak. A planírozási rétegekben agyagtéglák, elszenesedett gerendák és tetőcserepek maradtak építési törmelékként. A későbbi kőalapozású épületek felmenő falai is gyakran vályogtéglából épültek, amelyek a faszerkezettel a *tegulákból* és *imbrexekből* fedett tetőt tartották. Az egykori járósinteket hol egyszerűbb döngölt, rendszerint sárga agyagpadló, hol *terrazzo* képezi. Ezeket az épületeket sok esetben, a hosszú használat során átépítették – erről tanúskodnak a Király fürdővel szomszédos Kacska utca 7. számú telek többperiódusú kőfalai is (KÉRDŐ-VÉGH 2001). A tábor feladása és a település meg-

211 AD, Roman mint; identified by Lajos Juhász). The yellow clay stamped floor on the northern side of the wall is identical with SE 12. The layers of clay mixed with charcoal, ash and wattle-and-daub on both sides of the wall are known from Trench no. 1, although here in this trench they were more clear, and it was easier to differentiate between them. Under these layers, SE 156 and SE 160 may be identical with SE 60 and SE 62; these latter covered the remains of the Roman period timber frame building (it was impossible to explore how these layers relate to SE 65). Under this, the slabs also observed in SE 161 came to light.

The exact location of the north-south oriented wall seen in Melinda Kaba's drawing is uncertain. In the drawing (Fig. 2), it is probably indicated on the eastern side of the area of Foundation Survey no. 6 (Fig. 3). In 2018 we found no trace of it here, and it is probably not on the western side of the survey area either based on its position related to the walls of the present-day bath. In the depth of 0.95m that is indicated in Kaba's documentation, we only found SE 161 as a stony feature. So, this wall segment found by Kaba can belong together with SE 148 only if she found the lowermost row of stones in 1958.

The archaeological features testify that in the 2nd and early 3rd century the settlement around Király Bath was very much like the settlement segment brought to light in the zone of Csalogány Street – Fő Street. After the earliest, timber frame buildings were destroyed and the area was levelled, stone buildings with regular floor plans and decorative murals were erected, with streets running between them, although these are now perceptible only in the form of removed wall segments. In the levelling layers, fragments of adobe bricks, burnt

15. kép: Terrazzopadló a 3. szelvényben észak felől
(Nagy Alexandra)

Fig. 15. Terrazzo floor in Trench no. 3, viewed from the north (Alexandra Nagy)

szűnése között eltelt, mintegy 150 év átépítéseit az erős bolygatottság miatt egyelőre szinte képtelenség részletes periodizációval, évtizedes megjelöléssel ellátni. Egyes telkeken, mint a Medve utca 25–29. számún, kevés nyoma maradt kőépületeknek (BENDA–HABLE 2006). Ez akár lazább beépítésű városrészekre, nagyobb udvarokra is utalhat – ahogyan a vicusok esetében gyakran megfigyelhető. Azonban az itt futó észak-déli irányú út nyugati oldalát záró falak a nyugati rész beépítettségét mutatják. Mellette, a Ganz utca 8-ban viszont kőfalas épületet húztak a korábbi fazekaskemencékre, s kőépületek nyomai szintén maradtak a Ganz utca 16. és a Kacska utca 13–25. számú (HABLE 2009) telken.

timber and roof tiles were found, as rubble. The later houses that had foundations of stone, often had walls built of adobe bricks, and a roof that was covered with *tegulas* and *imbrexes*. The one-time floor was stamped at places, while in other places it was covered with *terrazzo*. These buildings were often used for a long period of time and were transformed; this is evident at 7 Kacska Street, in a lot next to the Király Bath where stone walls dated to different times within the Roman period came to light (KÉRDŐ–VÉGH 2001). The period of ca. 150 years from the abandonment of the military camp to the end of the settlement's life is still unclear, because the archaeological remains are heavily disturbed, which makes it impossible to establish a detailed chronology. In certain lots, such as at 25–29 Medve Street, few traces of stone buildings remain (BENDA–HABLE 2006). This may suggest that in these areas the settlement structure was looser, or there were large yards, as it is often observed in the case of *vicus* type settlements. However, the walls on the western side of the north-south oriented road that ran here testify that the area was built-up. At 8 Ganz Street, a new stone building was erected at the spot where there had been potter's kilns, and further remains of stone buildings have been documented from 16 Ganz Street and 13–25 Kacska Street (HABLE 2009).

In the service yard of the Király Bath, in Trench no. 3 we found parts of a building from this same period, with a terrazzo floor (Fig. 15). Because of modern disturbance it is uncertain how this building relates to the stony feature in Trench no. 5, but it is located on that feature's western side. The wall that borders the explored room from the east is located in the area that we could not survey. On the top of the poorly pre-

A Király fürdő gazdasági udvarában, a 3. szelvényben ehhez a periódushoz tartozó épület részletét találtuk, itt már *terrazzopadlóval* (15. kép). Az 5. szelvény köves objektumához való viszonya a modern közművek miatt nem ismert, mindenesetre annak nyugati oldalán helyezkedik el. A helyiséget lehatároló keleti zárófal a felátatlan részre esik. A lepusztult állapotú *terrazzopadló* fölött vékony, apróköves réteg terült el (SE 123, 16. kép). A padlót a későbbi kutatások miatt egyelőre nem bontottuk el, remélhetőleg nagyobb felületen vizsgálhatjuk a Király fürdő átépítése előtt. Déli oldalán a kövek (SE 124) tisztázását a közművek akadályozták, az ezek melletti barna, faszénpötyös (SE 125) és az az alatti sötét szürkésbarna, tömött agyagos réteget (SE 127) csak egy 50×50 centiméteres mélyítésben láttuk. A padlót vastagabb, világosbarna, faszenes, hamus réteg fedte (SE 122). Utóbbiból Antoninus – Severus-kori terra sigillata került elő. Az ezen látható különböző rétegeket (SE 112–120) Severus-kori sigillaták keltezték, legfőleg pedig már a helyenként 80 cm vastag, római réteg húzódott (SE 47). Ebbe még egy helyen, egy talán falkiszédésként értelmezhető objektumot (SE 111) ástak. A felette húzódó, még kevés középkori leletet tartalmazó réteg (SE 44) a környékbeli ásításokról „váltóréteg” néven már jól ismert. Az elenyésző számú fémleleteket egy ebből a rétegből származó aranygyűrű gazdagítja.

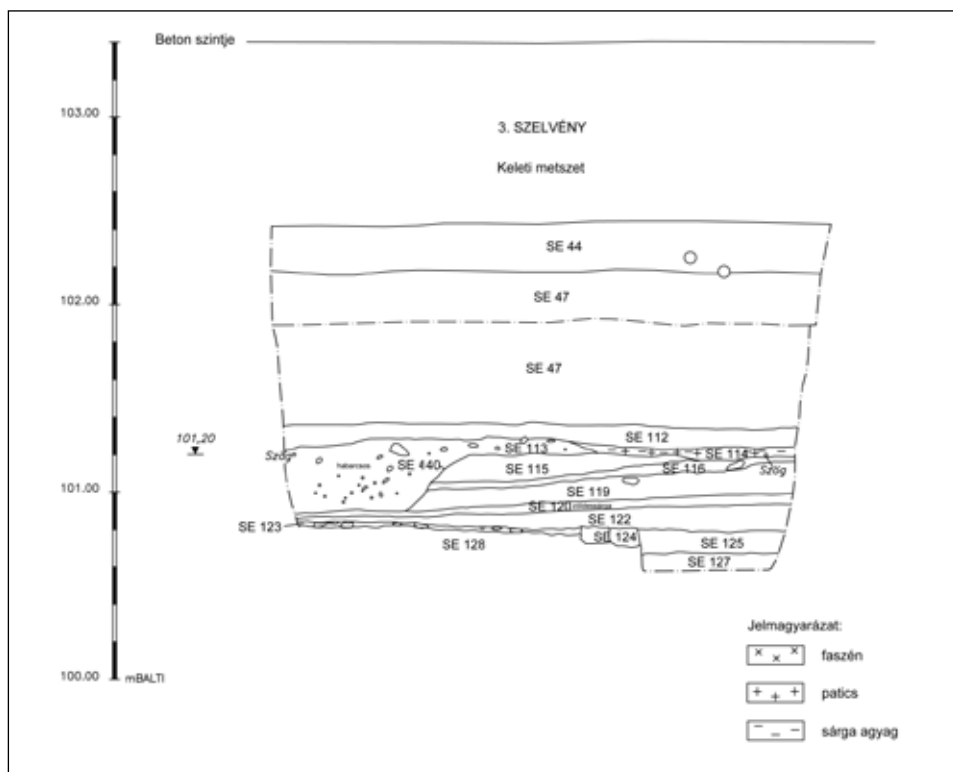
Valószínűleg római kori falat vagy omladékot találtunk a Király fürdő folyosóján, a 14. alapfeltárás kisméretű gödrében is, de ezt a felületet sem volt módunk tovább mélyíteni.

A feltárás és a Víziváros legkésőbbi terra sigillatái a 3. század közepső harmadára keltezhetők (egyetlen chiara töredéket kivéve a Medve utca 8–14-ből – GABLER

served terrazzo floor there is a thin layer of small stones (SE 123, Fig. 16). The floor was not surveyed further in order to preserve it for future investigations; hopefully, we will be able to explore it in more detail before the building of Király Bath is going to be transformed. On the southern side of the terrazzo floor, we found a cluster of stones (SE 124), however, modern utility trenches kept us from exploring it further. Next to these stones, there was a layer dotted with charcoal (SE 125) and a dark greyish brown, dense layer of clay under it (SE 127), but these could be observed only in a small test pit of 50×50cm. The floor was covered by a thicker, light brown layer mixed with charcoal and ash (SE 122). From the latter, terra sigillata dated to the reign of Antoninus and Severus was brought to light. The layers SE 112–120 could be dated on the basis of terra sigillata fragments from the Severus period, and on the top, there was a Roman period layer (SE 47) that was 80cm thick at places. A feature was dug in this layer (SE 111), that may be identified as a removed wall stub. On top of it, there was a layer that yielded a few medieval artefacts (SE 44), which is known from previous excavations and was named “shifting layer”. In addition to the very limited amount of metal finds, we discovered a golden ring in this layer.

On the corridor of the Király Bath we found the remains of a wall or rubble, probably from the Roman period; this was a small test pit of Foundation Survey no. 14. This surface could not be explored further.

The latest terra sigillata fragments of the excavation, and of the whole Water Town, are dated to the last third of the 3rd century (one exception is a chiara fragment from 14–8 Medve Street; GABLER 2012, 128–129). It is unknown what happened in the area in the rest of the Roman period, as

16. kép: A 3. szelvény keleti metszete (Duschanek Júlia, Nagy Alexandra)

Fig. 16. The eastern cross section of Trench no. 3 (Júlia Duschanek and Alexandra Nagy)

2012, 128–129). Ezután nem tudjuk, mi történt itt a római korban, ennél későbbi korszakra jellemző kerámialelet nem került elő, amely a település megszűnésére enged következtetni. A 4. századot csupán érmek képviselik a korábbi ásításokból (például az említett váltórétégből), illetve a néhány temetkezés az épületek falai között. A közeli Kacska utca 13–25. telekre ásott sírt egy Isings 104b – Barkóczi 121 formájú üvegpalack keltezi a 3. század második felére – 4. század első felére. A Kacska utca 11. telken feltárt sírokba egy-egy nőt temettek gyermekeikkel, egyikük mellé, az ásató meghatározása szerint – egy mára már elveszett – rövid nyakú, hosszú, hengeres tes-

there is no pottery find that postdates the 3rd century, which suggests that the settlement ceased to exist. The 4th century is only represented by coins brought to light at earlier excavations (e.g. from the so-called “shifting layer”), and a few burials between the walls of the one-time buildings. A burial in the nearby lot at 13–25 Kacska Street is dated to the second half of the 3rd or the first half of the 4th century by a glass bottle of the Isings 104b – Barkóczi 121 type. In the excavated graves at 11 Kacska Street women were interred together with their children, and from one of the graves a tall, cylindrical glass jug with a small neck was collected, at least accord-

tű üvegcorsót helyeztek, amely a megadott forma (Barkóczi 168d – BENDA–HABLE 2006, 135) alapján a 3. század utolsó harmadában – 4. században készült. Ezekre a temetkezésekre még egy másik, eltérő tájolású sírt is ráástak. A Bem József utca – Feketesas utcában (KÉRDŐ–KOVÁCS 2000) a sírmellékletek között hagymafejes fibulát, valamint 4. századi üvegpocharat is találunk. A terület viszont nem vált a késő római időszak rendszeresen használt temetőjévé, csupán néhány, kisebb csoportokban elhelyezkedő sír került elő a Vízivárosból.

ing to the excavation report, because the object itself is now lost; its type (Barkóczi 168d; BENDA–HABLE 2006, 135) suggests a dating to the last third of the 3rd or to the 4th century. Two additional graves with a different orientation were dug here later. In a lot at Bem József Street – Feketesas Street (KÉRDŐ–KOVÁCS 2000) we also found a bulb-headed fibula and a 4th-century glass cup among the grave goods. However, this area never became a regularly used cemetery in the late Roman period, there are only small clusters of graves in the Water Town.

Nagy Alexandra

Alexandra Nagy

IRODALOM / REFERENCES

- BENDA–HABLE 2006 • Benda J. – Hable T.: Római kori és középkori települési maradványok a Vízivárosban (Roman period remains and medieval settlements in the Víziváros). *Aqfűz* 12 (2006) 116–146.
- BÓNIS 1970 • B. Bónis É.: A brigetioi sávós kerámia (Die streifenverzierte Keramik aus Brigetio). *FolArch* 21 (1970) 71–90.
- GABLER 2012 • Gabler D.: Terra sigillaták Aquincum legkorábbi táborából és annak helyén emelt későbbi római épületekből (Samian Ware from the earliest fort of Aquincum). *BudRég* 45 (2012) 111–150.
- GARÁDY 1943a • Garády S.: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése, 1931–1941. *BudRég* 13 (1943) 167–254.
- GARÁDY 1943b • Garády S.: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásatásokról. *BudRég* 13 (1943) 401–438.
- GERŐ 1958 • Gerő Gy.: A törökkori Király fürdő (Le bain Király fürdő, datant de l'époque turque). *BudRég* 18 (1958) 587–599.
- GERŐ 1963 • Gerő Gy.: A törökkori Király fürdő II. (Le bain Király, datant de l'époque turque. II). *BudRég* 20 (1963) 137–154.
- HABLE 2009 • Hable T.: Két újabb megelőző feltárás a vízivárosi ala tábor vicusának területén (Two recent investment-led excavations on the territory of the vicus of the ala fort in the Víziváros). *Aqfűz* 15 (2009) 110–123.
- HÁRSHEGYI 2010 • Hárshegyi, P.: Amphorae from Early Roman Contexts. *Rei Cretariae Romanae Favtores Acta* 41 (2010) 51–54.
- KABA 1963 • Kaba M.: Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél (Römerzeitliche Gebäudereste beim Király-Bad). *BudRég* 20 (1963) 259–295.

- H. KÉRDŐ 2011 • H. Kérdő K.: Aquincum kezdetei és a településszerkezet változásai a Vízivárosban a római kor évszázadaiban. Régészeti adatok Aquincum – Víziváros történetéhez (Early ages of Aquincum and the changes in the settlement structure of the Víziváros during the centuries of Roman ages). *BudRég* 44 (2011) 165–182.
- H. KÉRDŐ 2018 • H. Kérdő K.: Detail eines römischen Kellers aus dem Vicus von Aquincum-Víziváros. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes Rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest 2018, 129–137.
- KÉRDŐ–KOVÁCS 2000 • Kérdő K. – Kovács E.: Kutatások a vízivárosi tábor és vicusának körzetében (Research in the Environs of the Víziváros Fort). *Aqfűz* 6 (2000) 76–82.
- KÉRDŐ–KOVÁCS 2002 • Kérdő K. – Kovács E.: Kutatások a vízivárosi római tábor vicusának, illetve a középkori Gézavására (később Felhévíz) területén (Excavations in the territory of the vicus of the Víziváros Roman fort and the medieval Gézavására (later Felhévíz). *Aqfűz* 8 (2002) 67–75.
- KÉRDŐ–VÉGH 2001 • Kérdő K. – Végh A.: Budapest, II. ker., Kacska utca 7. *Aqfűz* 7 (2001) 131–132.
- KÉRDŐ–VÉGH 2004 • Kérdő K. – Végh A.: Feltárások a vízivárosi castellumtól északra (Excavations north of the Víziváros castellum). *Aqfűz* 10 (2004) 106–109.
- KINCSEK 2005 • Zsidi P. (szerk.), *Kincsek a város alatt* (Treasures under the City). Budapest 2005
- KINCSEK 2017 • Zsidi P. (szerk.), *Kincsek a város alatt – újdonságok a múltból* (Treasures under the city – Novelties from the past). Budapest 2017
- KOVÁCS 1999 • Kovács P.: Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén. Piliscsaba 1999
- LŐRINCZ 2001 • Lőrincz B.: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I. Die Inschriften. *Wiener Archäologische Studien* 3. Wien 2001
- MAGYAR–HÁRSHEGYI 2017 • Magyar-Hárshegyi P.: *Tengeri luxus. Óbudai Anziks* 4 (2017) 70–72.
- MARÁZ 2009 • Maráz B.: Újabb feltárások a Budapest–Tabán késő La Tène-kori fazekastelep területén (Neue Ausgrabungen im Bereich der Töpfersiedlung von Budapest-Tabán der späten La Tène-Zeit). *CommArchHung* 2009, 101–132.
- MARÁZ 2016 • Maráz B.: The Chronology of the Late La Tène Period on the Tribal territory of Eravisci, on the Basis of Historical Events and Painted Pottery. In: Berecki S. (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin*. Cluj-Napoca 2016, 119–140.
- NAGY T. 1975 • Nagy T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Gerevich L. (szerk.), *Budapest története I*. Budapest 1975, 39–216.
- NÉMETH 1982 • Németh M.: Vitéz–Medve–Gyorskocsi u. által határolt terület. *RégFüz* 35 (1982) 30, Nr. 68.
- RADNÓTI 1955 • Radnóti A.: Buda régészeti emlékei. In: Pogány F. (szerk.), *Magyarország Műemléki Topográfiája* 4. Budapest 1955, 13–35.
- SÁROSI 2002 • B. Sárosi E.: Régészeti kutatások a középkori Buda Szentpétermártír külvárosában (Archäologische Forschungen in der Vorstadt Szent pétermártír des mittelalterlichen Buda). *BudRég* 35 (2002) 469–533.

Feltárás a budai Várnegyedben, a volt/leendő Pénzügyminisztérium épületének területén

*(Budapest, I. ker., Szentháromság tér 6.,
Hrsz.: 6590)*

Excavations in the Buda Castle, in the Area of the One-Time Ministry of Finance

*(Budapest, District I, 6 Szentháromság
Square, lot no. 6590)*

A Budapesti Történeti Múzeum 2018. március 26. és szeptember 25. között, két szakaszban, teljes felületű feltárást végzett az I. kerületi Szentháromság tér 6. számú épület ún. Fortuna udvarán, az épület felújítását és az akkori tervek szerint az udvarra szánt mélygarázs építését megelőzően.

A jelenlegi épülettömb helyén álló házakat 1901-ben bontották le, s 1904-re épült meg a Pénzügyminisztérium Fellner Sándor tervei alapján. A korábbi középkori, illetve újkori viszonyokról, telkekről, házakról, valamint tulajdonosaikról Horler Miklós (HORLER 1955), Lócsy Erzsébet (LÓCSY 1964) és Végh András (VÉGH 2006, 2008) kutatásai alapján vannak ismereteink.

A jelenlegi épület kontúrja a Marek-, illetve a Haüy-féle térképekre vetítve három tömbre bonthatóan mutatja a feltárássra került területen a középkori telekrendszert (1. kép).

Az egykori Hess András tér 4. szám (Marek 125, Haüy 195–197) területén három kisebb lakóház állt a középkorban. A legdélebbi a 14. század végén épült, a középtengelyben lévő, mindkét oldalán ülőfülkékkel ellátott kapualjtól északra és délre egy-egy helyiség volt. A középső ház szintén 14. századi eredetű, az előzőhöz hasonló felépíté-

The Budapest History Museum conducted a full-surface excavation of the so-called Fortuna Yard under 6 Szentháromság Square, preceding the construction of an underground parking lot and the renovation of the building. The excavation took place between 26 March and 25 September 2018 and was organised in two phases.

The buildings that had stood here before the construction of the present houses were dismantled in 1901, and a new building housing the Ministry of Finance, designed by Sándor Fellner, was built by 1904. Research by Miklós Horler (HORLER 1955), Erzsébet Lócsy (LÓCSY 1964), and András Végh (VÉGH 2006, 2008) yielded insights into the medieval and early modern lots, buildings and their owners.

The plan of the present building, when imposed on the maps by Marek and Haüy, encompass three blocks of the medieval lot system (Fig. 1).

Under 4 Hess András Square (Marek 125, Haüy 195–197) three small dwellings stood in the Middle Ages. The southernmost of these was built at the end of the 14th century; its gateway was situated on the building's middle axis with sedilia on both sides, and there was one room each to the north and south of the gate. The house

1. kép: Az épület a
Haüy- ill. Marek-féle
térképekre vetítve
(Viemann Zsolt)
Fig. 1. The building
shown on the maps
by Marek and Haüy
(Zsolt Viemann)

sű volt. Az északi ház ezeknél kisebb, egy kapualj, valamint egy ettől délre elhelyezkedő helyiség alkotta. A 16. században ez utóbbi épületet a mellette állóhoz csatolták, a kapualjat és a szobát egyesítve, egyetlen gerendafödémű teremmé alakítva. Középkori források alapján ezen a részen birtokolt házat Stiborici Stibor erdélyi vajda 1413 körül, ifjabb Stibor pedig 1428 körül. A házak emeleti része 1686-ban elpusztult, a visszafoglalás után egyetlen épületként újjaltak meg, az udvar és dél felé egyaránt megnagyobbítva. A 18. században katonai kórházként funkcionált, majd a század végén a Nagyszombatról Budára telepített egyetem kapta meg. 1785-ben nagyobb átalakítást végeztek rajta, majd mikor 1810-ben az Egyetemi Nyomda tulajdonába került, egy északi udvari szárnyat is csatoltak hozzá. 1927-ben a Pénzügyminisztérium tulajdona lett.

A volt Országház utca 13. szám (Marek 117, Haüy 164–165) helyén már a középkorban is kétemeletes lakóház állt. Közép-

in the middle was similar in structure and was also built in the late 14th century. The northern house was smaller and consisted of a gateway and a room south of it. In the 16th century this building was attached to the one next to it by merging the gateway and the room into a single hall with a timber ceiling. According to medieval sources, Stibor of Stiboricz, the voivode of Transylvania, owned a house here around 1413, and his son around 1428. The upper floor was destroyed in 1686, and after Buda's reconquest from the Ottoman Turkish forces the complex was rebuilt as a single building, extended both to the south and in the courtyard's direction. In the 18th century the building housed a military hospital, and at the end of the century it came into the ownership of the university that had moved to Buda from Nagyszombat. In 1785 a large-scale renovation was conducted, and a northern wing was added to the complex when it came into the ownership of the university's printing house in 1810.

2. kép: Ásatási
alaprész (készítette
Viemann Zsolt)
Fig. 2. Site plan (Zsolt
Viemann)

kori dongaboltozatos kapualja mindkét oldalán egy-egy nagyméretű, boltozott helyiség helyezkedett el, földszintje és első emelete is nagy belmagasságú volt. Újkor források szerint egy torony is tartozott hozzá. 1411-ben Lazarevics István szerb despota kapta meg, majd unokaöccse, Brankovics György örökölte meg, az ő tulajdonában volt 1440-ig. Ekkor I. Ulászló király Rozgonyi Simon egri püspöknek és kancellárnak, valamint testvéreinek adta. 1482-ben az örökös, Rozgonyi László nádorfehérvári kapitány eladta Bakócz Tamás titeli prépostnak, későbbi esztergomi érseknek és bíborosnak. Az 1686-os visszafog-

Later, in 1927 it became the property of the Ministry of Finance.

Under one-time 13 Országház Street (Marek 117, Häüy 164-165) there was a two-storey building in the Middle Ages. Its barrel-vaulted medieval gateway was flanked by a large, vaulted room on each side, and both stories had a considerable clear height. Early modern sources mention a tower attached to the building. In 1411 it came into the possession of Stefan Lazarević, the despot of Serbia, who handed it down to his niece Đurađ Branković. He owned it until 1440, when king Vladislaus I donated the building to Simon Rozg-

láló ostrom során nagyrészt állva maradt, majd 1728-ban iskolaépület céljára helyreállították. 1786-ban az Egyetemi Nyomda tulajdonába került. 1810 körül nagyobb átalakítást végeztek rajta, korai klasszicista homlokzatot kapott, majd 1901-ben a körülötte álló épületekkel együtt lebontották.

A volt Országház utca 11. szám (Marek 118, Haüy 166) egyemeletes lakóházának középkori maradványaiból széles kapualja, észak felé kisebb, dél felé nagyobb, csúcsívet megközelítő dongaboltozatos helyisége, valamint az udvar északi oldalán középkori gyámköveken nyugvó függőfolyosója ismert. 1686-ban megsérült, de jelentős részben épen maradt, a 18. század első felében újjáépítették, a konzolokat pillérekkel alátámasztották, és felette nyitott, árkádos folyosót építettek. 1901-ben lebontották.

A volt Országház utca 9. szám (Marek 119, Haüy 167) egyemeletes lakóház volt, középkori maradványokkal, elrendezéséből csak a középtengelyben elhelyezkedő, dongaboltozatos kapualja ismert. 1686-ban nagyrészt elpusztult, a 18. században újjáépítették, majd a 19. század elején a homlokzatát klasszicista stílusban átalakították. 1901-ben a tömb többi épületével együtt lebontották.

Az ásatás során középkori és újkori épületek és épületrészletek (hat pince maradványa, több, jórészt csak az alapozás legalsó kősoráig megmaradt kőfal csonkjai), középkori és török kori gödrök, illetve tárolóvermek, újkori csatornák, vízelvezetők maradványai kerültek elő (2. kép).

A kibontott régészeti jelenségek közül a legkorábbi egy késő Árpád-kori kerámiával keltezett sziklaüreg (talán pince) volt (SE 102–105) a terület északkeleti részén, részben a feltáratlan Fortuna-terasz alá benyúlva (3. kép). Pontos méreteit csak kiszerkesz-

onyi, chancellor and bishop of Eger and his brothers. In 1482, his heir László Rozgonyi, captain of Belgrade sold the house to Tamás Bakócz, rector of Tétel, later cardinal and archbishop of Esztergom. After the reconquest in 1686 the building was still standing, and in 1728 it was renovated and turned into a school. In 1786 it came into the ownership of the university's printing house. In 1810 a large-scale transformation was made, the building was furnished with an early classicist façade, and it was finally demolished in 1901 along with the surrounding buildings.

Under one-time 11 Országház Street (Marek 118, Haüy 166) there was a one-storey dwelling house, of which the wide gateway, the barrel-vaulted room that shrank in size towards the north, and a hanging corridor that rested on medieval corbels on the northern side of the yard, are known. This building suffered damages in 1686, but large parts remained intact. It was renovated in the first half of the 18th century, new pillars were installed to support the corbels, and an open corridor with arcades was built. It was also dismantled in 1901.

Under one-time 9 Országház Street (Marek 119, Haüy 167) there was a one-storey dwelling house with medieval remains incorporated into it. Only the barrel-vaulted gateway in the middle axis of the building is known from the medieval arrangement. This building was almost completely destroyed in 1686. During the 18th century it was renovated, and in the early 19th century its façade was transformed in classicist fashion. It was demolished in 1901 along with the rest of the buildings.

During the excavation, medieval and early modern buildings and building parts (the remains of six cellars, and several wall

3. kép: Árpád-kori verem / pince erősen bolygatott maradványa (Tóth Anikó)
 Fig. 3. Remains of a heavily disturbed Árpád period pit or cellar (Anikó Tóth)

4. kép: Újkori átépítéssel bolygatott középkori pince maradványa (Tóth Anikó)
 Fig. 4. Remains of a medieval cellar disturbed by modern construction work (Anikó Tóth)

teni lehetett, mert egy újkori téglabeton kéményalapozás, egy vízelvezető csatorna és a távhővezeték komolyan megbolygatták. Kelet felől kőfalazás határolja, részlegesen megfogható északi, déli és nyugati oldalát a szikla adja.

Két másik középkori pince pontosabb datálására nincs lehetőségünk. Az udvar északkeleti sarkában, és délnyugati végén egy-egy közelebből meg nem határozható méretű és korú építmény maradványa került elő, mindkettőt újkori építkezéssel bolygatták meg, csak egy-két falrészlet maradt meg belőlük.

Az északkeleti (SE 119) pincéből a nyugati fal és a roncsolt északi fal egy részlete került elő. Az újkori átépítés során kissé

stubs from which only the lowermost row of bricks was preserved), as well as medieval and Turkish period pits, storage pits, and remains of early modern drains and aqueducts came to light (Fig. 2).

Among the excavated findings the earliest was a rock cavity (perhaps a cellar) in the north-eastern part of the area (SE 102-105); this feature partly extended under the Fortuna terrace (Fig. 3) and was dated by late Árpád period potsherds. Its exact dimensions could only be estimated because a modern brick-and-concrete chimney foundation, a drainpipe, and the district-heating system had gravely disturbed this feature. From the east it was bordered by a stone wall, while the rock face consti-

északabbra helyezték, így az új pince déli fala a korábbi helyiséget elvágta, keleti oldalát pedig a Fortuna terasz építéskor bolygatták el (4. kép).

A délnyugati részen lévő pincéből (SE 10–25) csak a déli részén húzódó sziklaapere, valamint a nyugati, szintén a sziklába faragott oldal indítása került elő. Északon újkori téglafallal köpenyezték, keleten beton zsálzattal takarja. Észak felé, a lefalazáson túl is érzékelhetően aláöblösödik a sziklának, teljes kibontására a szűk hely miatt nem volt mód. A pince építésének idejéről nincs adatunk, használata az érintetlen északi aláöblösödés bontható részének leletanyaga alapján a Hódoltság kor végéig tartott.

Az udvar Fortuna utcai, hosszanti részének északnyugati oldalán újkori téglakő vegyes falazattal épített pince került elő (SE 112–122), mely a volt Egyetemi Nyomda épületéhez tartozott. Feltöltése modern törmelék volt.

Az udvar Országház utcai, északnyugati nyúlványában újkori pince keleti vége került elő (SE 125), melynek folytatása egy hevenyészett válaszfal után az épület alatt, az Országház utcai homlokzat felé húzódik. Mivel csak az udvar feltárására kaptunk megbízást, a pince nyugati részének kibontására nem került sor. A pince egyszeri átépítését dokumentálhattuk: az eredetileg kelet felől induló lejáratot elfalazták, és déli irányból építettek egy újabb lépcsősort hozzá. A bontás során a pince alján téglaboltzat került elő, s egy kisebb alapterületű mélypince indítását is megtaláltuk. Teljes feltárására a mélységi korlátozás miatt nem volt lehetőségünk, az objektum esetleges középkori előzményeit így nem észlelhetjük (5. kép).

Az ásatás legfontosabb épületmaradványa, melyet az Örökségvédelmi Hivatal

tutott its partially explored northern, southern, and western sides.

There were two other medieval cellars the dating of which remains uncertain. In the north-eastern corner and on the south-western side of the yard, remnants of constructions of unknown sizes and periods were discovered. Both were disturbed by modern-day construction works, only a few wall sections remained.

Of the north-eastern cellar (SE 119), its western wall and one part of its damaged northern wall were unearthed. During the early modern renovation, this wall was relocated to the north, so that the south wall of the new cellar divided the earlier room into two; its east side was destroyed when the Fortuna terrace was built (Fig. 4).

Of the south-western cellar (SE 10-25), only the rock face that bordered it from the south, and a part of its western wall, also carved into the rock, were identified. On its north side, a modern brick wall was built, while from the east a concrete foundation covers the original rock wall. The cavity continues beyond the wall on the north side, but the limited space kept us from exploring it fully. There is no information on when the cellar was built; finds collected from the intact cavity beyond the northern brick wall testify that the cellar was used up to the end of the Ottoman Turkish period.

On the north-western side of the yard, facing Fortuna Street, a cellar was found that had a brick-and-stone wall (SE 112-122). It belonged to the university's printing house and was filled up with modern rubbish.

In the north-western extension of the yard, facing Országház Street, the eastern end of a modern cellar was discovered (SE 125); this cavity continued under the building in the direction of the façade on

5. kép: Újkori pince részlete (Tóth Anikó)

Fig. 5. Detail of an early modern cellar (Anikó Tóth)

6. kép: Középkori pince feltárva (Tóth Anikó)

Fig. 6. Excavated medieval cellar (Anikó Tóth)

7. kép: Középkori pince lejárója, ajtó, illetve ablak maradványa (Tóth Anikó)
 Fig. 7. Entrance of a medieval cellar, remains of a door and a window (Anikó Tóth)

megőrzendőnek írt elő, az udvar keleti oldalán, a Fortuna ház kapujának vonalában feltárássra került, sziklába vájt, kővel falazott középkori pince részlete volt (SE 44–58), melynek keleti oldala az álló épület alá nyúlik (6. kép). Az építmény nyugati oldalán előkerült az északi irányban lefelé vezető lejárata is, sziklába faragott, két oldalról kővel falazott lépcsősorával együtt. A lépcsők aljából jobbra fordulva nyílt a pincébe vezető ajtó, melynek faragott keretkövei eredeti helyzetükben maradtak meg (7. kép). Az ajtóval szemközt, a nyugati pofafal északi végében rézsútos tapasztású ablak vagy leengedő nyílás részlete látható, déli oldalán faragott keretkővel, északi felét csatorna bolygatta el. A pincét a középkor

Országház Street beyond a poorly built dividing wall. As we were only commissioned with excavating the yard, this western part of the cellar remained unexplored. The cellar was rebuilt at least once: the cellar's original, eastern entrance was walled up and a new flight of stairs was built in a southern direction. During excavation, a brick vault came to light under the cellar's floor, and parts of a smaller and deeper cellar were found. It proved impossible to fully explore this feature as the maximum depth of excavation was limited, therefore, the potential medieval precursors of this feature remain unknown (Fig. 5).

The most important building of the excavation, which was officially classified as worth of monument protection, was a part of a medieval cellar carved into the rock face and partly walled with stones (SE 44–58), discovered on the eastern side of the yard in line with the Fortuna House. The eastern side of this cellar extends under the present building (Fig. 6). On its western side we found the cellar entrance and its flight of stairs, which was carved into the rock and walled up on both sides. On the bottom of the flight of stairs, there was a door on the right-hand side that led to the cellar itself. The stones of its carved doorframe were found in their original position (Fig. 7). Facing the door, at the northern end of the western sidewall there was a sloped window. On its southern side a carved stone was preserved of its frame in its original place, while the other side of the frame was destroyed when a sewer was constructed. The cellar was transformed in the late Middle Ages or in the Ottoman Turkish period; on its southern side an irregular rectangle-shaped room was created by building a partition wall, which was probably used later as a cistern. A 1.8 m

végén vagy a török korban átalakították: déli részéből ívelt kőfallal leválasztottak egy szabálytalan négyszög alakú helyiséget, melyet valószínűleg ciszternaként használtak. A lekerített részen 1,8 m vastagságban sárga agyagot halmoztak fel, melyben egy 2 m átmérőjű, kerek gödröt alakítottak ki. A gödör alján, közvetlenül a sziklán három nagyméretű, vastag követ helyeztek el, középen széles réssel (8. kép). Szélén helyenként sóderreteget dokumentáltunk, mely eredetileg teljes mélységig körbefuthatott az ívén, s betöltéséből nagy mennyiségben kerültek elő deszkamaradványok. Az objektumot az 1686-os ostrom után tölthették fel, leletanyagában a 13. század második felétől a 17. század végéig használatos kerámiatöredékek nagy mennyiségét találtuk.

thick layer of yellow clay was deposited in this partitioned area and a 2m deep, round pit was dug into it. Three large stones were placed on its bottom, directly on the rock face, with a wide gap between them in the middle (Fig. 8). Gravel was documented on the sides, and the sides were probably covered in gravel down to the bottom. Its fill yielded remains of planks in large quantities. This feature may have been filled up after the 1686 siege; the fill also yielded pottery fragments dating from the second half of the 13th to the end of the 17th century. A bronze Corpus Christi dating from the second half or end of the 12th century, found in the north-western corner of this cellar among the stone rubble, is a find worth of particular interest (Fig. 9).

8. kép: Ciszterna, kibontva (Tóth Anikó)

Fig. 8. The explored cistern (Anikó Tóth)

9. kép: Bronz korpusz a pince betöltéséből (Tihanyi Bence)

Fig. 9. Bronze Corpus Christi from the cellar's fill (Bence Tihanyi)

Különleges lelete egy, a 12. század második felére/végére datálható bronz korpusz, mely a pince északnyugati sarkában, beomlott kövek között feküdt (9. kép).

Az 1901–1904 közötti építkezés során a területet jelentősen megbolygatták, s az amúgy igen magasan jelentkező szikla miatt is, jószérével csak földbe mélyedő jelenségek kerültek elő, rétegek, járósíntek, falak szinte egyáltalán nem maradtak meg. Biztosan a középkorra datálható, de összefüggések nélküli fal (SE 12) került elő a terület délkeleti részén – pontosabb keltezése a befutó rétegek hiánya miatt nem lehetséges, de északi végét a fent bemutatott ciszterna vágta el. Ezen kívül több, csak a legalsó kősig megmaradt, összefüggés nélküli kisebb falmaradvány került feltárássra, ezek datálása, meghatározása nem lehetséges.

Az épített objektumok mellett sziklába vájt tároló- illetve hulladékgödörök is előkerültek, szintén nagy mennyiségű leletanyaggal.

10. kép: Porcelán csésze török kori hulladékgödörből (Tihanyi Bence)

Fig. 10. Porcelain cup from a Turkish period garbage pit (Bence Tihanyi)

The construction works in 1901–1904 disturbed the area heavily. Therefore, and also partly due to the fact that the rock face appeared in a shallow depth, the discovered phenomena were almost exclusively underground features, while proper layers, floor levels, and walls were virtually absent. One wall segment that is certainly dating from the Middle Ages but lacks a proper context (SE 12) was found in the south-eastern part of the excavation area. As there were no associated layers, a more precise dating proved impossible, however, the northern end of this wall segment was cut by the above-mentioned cistern. In addition, several small wall stubs with no archaeological context were brought to light, but their dating and identification remains unknown.

A few storage and garbage pits were found carved into the rock face and yielded a large amount of finds.

As there was a limitation of the depth in which we were allowed to excavate, only one of these pits could be explored fully (SE

A bontási mélység korlátozása miatt ezek közül csak egyet tudtunk a legaljáig feltárni, ez teljes egészében gazdag török kori leletanyagot tartalmazott (SE 87). A gazdag anyagban igen jó minőségű kínai porcelán-csészék töredékei (10. kép), sgraffito díszes talpastál, izniki fajansz tányér, bronz súly, és egy ezüst íjászgyűrű is található.

A többi gödör csak a megengedett 4,00 m szintig lett feltárva. Ezek közül egy a bontás határig elsősorban újkori, kisebb mennyiségben török kori leletanyagot (közte kínai porcelánt és kütahyai fajanszcsésze töredékeit) tartalmazott (SE 66), kettőből a késő középkorra keltezhető, nagy mennyiségű kerámia került elő (SE 75 és 77), egy a felső részén török kori leletanyagot, alatta pedig késő Árpád-kori kerámiával datált leleteket rejtett (SE 62).

Az épület nyugati, ún. Kéményes udvarán beruházói kérésre két kisebb szondát nyitottunk, ezek közül az északi szelvényben egy újkori pince részletét találtuk.

87), which contained Turkish period material. The rich assemblage from this pit included fragments of high-quality Chinese porcelain cups (*Fig. 10*), a pedestal bowl with sgraffito decoration, a faience plate from Iznik, a bronze weight, and a silver archer's thumb ring.

The rest of the pits were explored in the allowed depth, 4 m. One pit yielded modern and some Turkish period finds (including fragments of Chinese porcelain and a faience cup from Kütahya (SE 66), two other pits contained large quantities of late medieval potsherds (SE 75 and 77), while another one yielded Turkish period finds and below them an Árpád period assemblage that could be dated based on pottery (SE 62).

On the western yard of the building, also called "Chimney Yard", two test pits were dug on the request of the investor. In the northern one, a segment of a modern cellar was found.

Tóth Anikó

Tóth Anikó

IRODALOM / REFERENCES

- HORLER 1955 • Horler M.: Budapest műemlékei I. Budapest 1955.
LÓCSY 1964 • Lócsy E.: Középkori telekviszonyok a budai várnegyedben I (Mittelalterliche Grundstückverhältnisse in der Bürgerstadt von Buda I). *BudRég* 21 (1964) 191–208.
VÉGH 2006, 2008 • Végh A.: Buda város középkori helyrajza I–II. *Monumenta Historica Budapestinensia* XV–XVI. Budapest 2006, 2008.

Múlt – jelen – jövő. Feltárás az Erdélyi bástya területén

(Budapest I. ker., Táncsics Mihály utca 9., Hrsz.: 6546)

Past – Present – Future. Excavation in the Erdélyi Bastion

(Budapest, District I, 9 Táncsics Mihály Street, lot no. 6546)

A Budapesti Történeti Múzeum 2018. augusztus 29-től december 15-ig végzett tervásatást a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. (későbbi Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.) megbízásából a Budapest I. kerület, Táncsics Mihály utca 9. számú telken, a Lőportártól északra, az Erdélyi bástya területén. Mivel az ásátás befejezése és cikk megírása között több mint egy év eltelt, érdemes az ásátási munka utóéletéről is szólni röviden.

A nagyközönségnek a cím hallatán Táncsics Mihály rabságának és kiszabadításának helyszíne jut eszébe. A középkorral foglalkozóknak azonban a terület története sokkal hamarabb kezdődik, hiszen a telken állt Buda város alapítása óta a magyar királyok rezidenciája. A budai Várhegy megerősítése IV. Béla király uralkodása alatt kezdődött meg. A királyi központ azonban ekkor nem a ma ismert királyi palota területén, a Várhegy déli részén létesült. Zolnay László vetette fel, majd történeti, régészeti és művészettörténeti érvekkel bizonyította, hogy a város első királyi rezidenciája, az oklevelekben *magna curia regis*, *antiqua curia regis* vagy németül Kammerhof néven szereplő épületegyüttes, a falakkal körbevett terület északi részén, a mai Táncsics Mihály utca 7–9. számú telkeken emelke-

The Budapest History Museum conducted a research excavation at 9 Táncsics Street, District I of Budapest, north of the one-time gunpowder magazine, in the area of the Erdélyi Bastion. The survey took place between 29 August and 15 December 2018, and was commissioned by the Buda Castle Estate Development and Operation Office (later the Castle Headquarters Integrated Regional Development Centre Non-profit Private Limited Company). The excavation finished roughly a year ago, and so it is worthwhile to summarise the work that has been done so far.

Most people link this location to the imprisonment and freeing of Mihály Táncsics, a Hungarian revolutionary. However, researchers of the Middle Ages know that the history of this place goes back much earlier. The Hungarian royal residence stood here after the town of Buda was founded. The fortification of the Castle Hill began under the reign of Béla IV. At that time, the royal centre was located in the southern area of the Castle Hill instead of its present place. László Zolnay raised the possibility and later proved by historical, archaeological and art historical arguments that the first royal residence of the town, called *magna curia regis*, *antiqua curia regis* – or Kammerhof in German – in medieval documents, was

1. kép: Erhard Schön 1541-es metszetének részlete a Régi királyi ház épületével (Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár)

Fig. 1. Detail of the engraving by Erhard Schön, showing the old royal dwelling, 1541 (Budapest History Museum, Collection of Maps, Manuscripts and Small Prints)

dett (1. kép). Az épületet – bár írott forrással ebből az időszakból nem rendelkezünk – IV. Béla király építtethette a 13. század közepén. Legkorábbi forrásunk szerint, 1301-ben az ifjú Vencel királyt fehérvári koronázása után a Kammerhofba, a király szokásos lakóhelyén szállásolták el. Mind I. Károly, mind I. Lajos király a Kammerhofot használta budai tartózkodása idején, amelyet építkezéseikkel is bővítettek. 1381-ben költözött át az udvar a mai királyi palota területére, és adományozta az uralkodó az itteni épületeket a Buda feletti Szent Lőrinc pálos kolostornak. 1423-tól a Cillei grófok, majd az 1460-as évektől a Guthi Országgh család birtokolta az egykori királyi házat (ZOLNAY 1967, 39).

A 16. századtól a terület harcászati szempontjából kerül előtérbe. Ez a pont azért volt annyira fontos, mert itt a Várhegy tompaszögben törik, és szükség volt egy előre ugró védelmi elem megépítésére. Az írott és képi források a várfalon kívül egy nagyméretű tornyot és tőle északabbra egy félköríves védművet jelenítenek meg. Az 1530-as ostrom során az egykori Kammerhof előtti erődítésszakasz erősen megsérült,

situated in the northern part of the area enclosed by walls, on the lot that is now 7–9 Táncsics Mihály Street. It may have been King Béla IV who had this residence built in the mid-13th century, although no written sources survived from this period on this matter. According to the earliest source of information, the young king, Vencel (Wenceslaus) lived in the Kammerhof, the usual royal residence, in 1301 after his coronation in Fehérvár. Both Charles I and Louis I used the Kammerhof as their main residence while in Buda, and they also had the building complex enlarged. The royal court moved to the location of the present royal palace in 1381, when the king donated his previously used buildings to the Pauline monastery of St Lawrence. The one-time royal dwelling came into the possession of the counts of Celje in 1423, and later from the 1460s it was owned by the Országgh family from Gúth (ZOLNAY 1967, 39; [Fig. 1]).

From the 16th century onwards, the region's military importance started to grow. The Castle Hill forms an obtuse angle, and it was strategically vital to build a defensive

2. kép: Az Erdélyi bástya ábrázolása Nicolas Marcel de La Vigne térképén, 1686 (Budapesti Történeti Múzeum, Metszettár)

Fig. 2. The Erdélyi Bastion on the map by Nicolas Marcel de La Vigne, 1686 (Budapest History Museum, Collection of Maps, Manuscripts and Small Prints)

ezért szükségessé vált a várfal kijavítása, sőt annak síkjából egy jobban kiugró, a modernebb ostromtechnika ellen is védelmet nyújtó bástya építése. Az 1530-as években Szapolyai János király hadmérnökei egy nagyméretű, hosszan kinyúló bástya építését kezdték meg. A védmű szárnyaival nem lehetett oldalazni, ezért nem nevezhető olaszbástyának. Az ilyen típusú erősségek egyik legkorábbi magyarországi megjelenésével találkozhatunk itt, ezért jelentősége kiemelkedő. A képi ábrázolások közül a legjobban Marcel de La Vigne (1686) térképén (2. kép) és Joseph Haüy (1687) alaprajzán, illetve Joseph Hallart és Michael Wening (1686) metszetén vizsgálható a formája (VÉGH 1997, 298).

Az 1686-os visszafoglalás során súlyosan megrongálódhattak a falak. Hamarosan megkezdődött a vár helyreállítása. Az erősen sérült Erdélyi bástya helyére egy a korábbinál nagyobb alapterületű, bár kevésbé kiugró, szabálytalan négyzet alakú bástyát építettek. A Szent Józsefről elnevezett bástya keleti fala megegyezett a török kori védmű falával, nyugat felé azonban több mint 20 méterrel megszélesítették. Déli részén az 1720-as években épült a Szent

fortification here. Both the written sources and the contemporary images reveal that there was a massive tower outside the castle wall, and a semi-circular fortification wall north of this tower. The fortification in front of the Kammerhof suffered severe damages during the siege in 1530, and therefore it was essential to repair this wall section and build a bastion here that protruded from the plain of the wall and provided a more effective defence against modern siege techniques. In the 1530s, the military engineers of King John Szapolyai initiated the construction of a sizeable bastion that extended significantly beyond the wall. This was not a proper *trace italienne* as its structure failed to allow soldiers to fire along the curtain from protected positions in order to defend the neighbouring bastion. This was, however, one of the earliest bastions of this kind in Hungary, and so its importance for architectural history cannot be overestimated. Its ground plan is best shown on the maps (Fig. 2) by Marcel de La Vigne (1686) and Joseph Haüy (1687), and in an engraving by Joseph Hallart and Michael Wening (1686; VÉGH 1997, 298).

3. kép: Zolnay László által feltárt egyik épület nyílászerekkel és a téglapadlóval (Budapesti Történelmi Múzeum, Vármúzeum, Fotótár)
Fig. 3. One of the buildings excavated by László Zolnay, with door jambs and a brick floor (Budapest History Museum, Castle Museum, Photo Collection)

József-lőportár. A jelentős falvastagsággal rendelkező épületnek hosszanti oldalán öt, a rövidebben egy ablak van. François Langer hadmérnök 1749-es térképén már semmi nem utal a középkori falakra, jól látszik az újonnan kialakított bástya és a lőportár. Az 1810-es években építették meg a mai utcafronton látható tompaszögben megtörő, klasszicista stílusban készült, kétszintes kasszányaépületet. A később állami börtönként is használt épületben tartották fogva többek között Kossuth Lajost és Táncsics Mihályt. 1948-ban háborús jóvátétel keretében az Amerikai Egyesült Államok tulajdonába került, csak 2014-ben lett ismét a magyar államé (BENCZE 2014, 6-7).

A Táncsics Mihály utca 9. szám alatt Zolnay Lászlónak lehetősége volt 1962-ben az akkor még az Egyesült Államok tulajdonában álló telken régészeti feltárásokat végezni. Kutatását főként a felső udvarszinten végezte, ahol nagy egybefüggő felület megnyitására nem volt lehetősége, csupán kutatóárkokkal szondázta a területet. Bár a 450 négyzetméternyi feltárt terület a telek 6000 négyzetméteres egészének csak töredékét

The walls were considerably damaged during the 1686 reconquest, but repair started soon and a new, larger but less protruding, irregular rectangle-shaped fort was built in place of the ruined Erdélyi Bastion. The eastern wall of this bastion named after St Joseph was identical to the wall of the Turkish Period fort, and the fortification was enlarged by 20 m to the west. On its southern side, a gunpowder magazine was built in the 1720s, also named after St Joseph. This magazine building has thick walls and there are five windows on its long side and one on the short side. On the 1749 map by military engineer François Langer, none of the medieval walls are shown but the new bastion and gunpowder magazine are clearly visible. The two-storey, classicist barrack building that forms an obtuse angle on one end and is still standing today, was built in the 1810s. This was later used as a state prison where Lajos Kossuth and Mihály Táncsics were being held, among others. In 1948 the building came into the ownership of the United States of America as war reparation, and was returned into

jelentette, ennek ellenére a feltárás fontos és látványos maradványokat hozott napvilágra. Az árkokban – több korszak térkövezése mellett – nagyobb épületek jelentős magasságban megmaradt falai kerültek elő, például egy palotaépület legalsó szintje. Feltételezése az volt, hogy a többszintes épület omladékával töltötték fel ennek a pincéjét. Megtalált egy további középkori pincét a hozzá tartozó lépcsősorral, valamint egy épületet, melynek mind az ajtószárkövei, mind a nyíláskeretei megmaradtak. A kutatások alapján egy torony képe is kirajzolódott. Ez a feltételezés szerint mind az írott, mind a képi forrásokban szereplő tornyok egyike lehetett. A feltárást nehezítette, hogy a középkori járószintek az udvar mai szintje alatt 5 m mélyen helyezkednek el. A legkorábbi, 13. századi rétegsorig és az alatta található szikláig (3. kép) így csak kevés helyen jutottak le (ZOLNAY 1968).

Zolnay a török kor szempontjából legizgalmasabbnak ígérkező területrészen – az Erdélyi bátyánál – csak kisebb területet tudott kutatni, mivel a tengerészgyalogság veteményeskertje épp itt helyezkedett el. Az általunk most feltárt támpilléres tornyoknak csupán a külső oldalát találta meg. H. Gyürky Katalin 1968 és 1976 között a szomszédos 7. számú telken, a Zenetörténeti Múzeum udvarán tárta fel a Kammerhofhoz tartozó Szent Márton királyi kápolna maradványait (H. GYÜRKY 1984).

2018. augusztus végétől december közepéig tartó ásatás során sok épületmaradvány számos építési periódusa látott napvilágot. A legkorábbi fal a sziklaplató szélén kelet-nyugati irányba futó várfal volt. A 13 m hosszan követhető 90 cm vastag falszakasz a terület keleti részén, követve a terület egykori földrajzi adottságait, tompaszögben megtörve délnek fordul. Hasonló, tompaszögben megtörő sarok figyelhető

the possession of the Hungarian state only in 2014 (BENCZE 2014, 6–7).

László Zolnay had the opportunity to conduct an excavation in the plot of 9 Táncsics Mihály Street in 1962, when the building was still owned by the U.S. His survey targeted mainly the upper level of the yard, where it was impossible to explore a large area and only test trenches were opened. Although the explored 450 m² is only a small fraction of the whole lot that has a size of 6000 m², the excavation brought to light significant and spectacular remains. The trenches revealed paved floor levels from several periods as well as remains of walls that were preserved in a considerable height, with walls among them that had belonged to the lowermost floor of a palace building. Zolnay hypothesised that the cellar was filled up by the rubble of the multi-story building itself. He discovered a medieval cellar and its flight of stairs, as well as another building from which the door and window jambs were preserved. The survey also suggested that a bastion must have stood here, which must have been one of the bastions known from written sources and medieval images. The fact that the medieval floor level was 5 m below the present-day floor level of the yard, hampered the excavation; the earliest, 13th-century layers and the rock face beneath them (Fig. 3) could be explored only at certain locations (ZOLNAY 1968).

Most of the area around the Erdélyi Bastion that was most interesting for the research of the Ottoman Turkish period had to be left untouched because the vegetable garden in the ownership of the Marines was here. Zolnay found only the external wall plain of the buttressed tower that we now have excavated. Katalin H. Gyürky conducted further excavations between

meg a Lőportár előtti részen. A sarkokon édesvízi mészkövekből rakott, durva felületképzésű sarokarmírozás látható, amelyek közül a nyugati több méter magasan megmaradt az utókor számára, míg a keleti erősen sérült állapotban került elő. A fal alsó részét rézsűsen alakították ki.

Ennek a falnak a nyugati részének befoglalásával készült el a képi és az írásos forrásokból ismert nagyméretű, vastag falú, támpillérekkel ellátott torony. Ennek egyes falszakaszai a 18. század elején, a Lőportár építésekor is még magasan állhattak, hiszen a barokk épület északi falába belefoglalták a torony több méter magasan megmaradt keleti és nyugati falát. A várfal mindkét oldalához hozzáépítették a torony falát, felülről is ráfalazták, teljesen felhasználták a 90 cm vastag falszakaszt. A déli, feleslegessé váló részét pedig visszabonthatták. Így a Zolnay László által megtalált, de nem teljes mértékben feltárt, megközelítőleg „U” alakú faltömb tartalmazta a torony több mint 3 m vastag falait, valamint a keleti oldalon 2,15 méterre, a nyugatin 2,70 méterre kiugró szabálytalan alakú támpilléreit. A támpillérek sarkait simára csiszolt, édesvízi mészkő kváderkövekkel armírozták. Falazata már korántsem volt annyira egységes, mint a városfalé, szemben annak tisztán édesvízi mészkő anyagával. Ebben gyakran előfordult durva mészkő, téglá és márga is. Ezt a falkomplexumot az északi részről a sziklaszintig feltártuk, mely több mint öt méteres magasságban maradt meg. A kőfal alsó részén egy, a középkorban épített vízkifolyó nyílás került elő, amely a Várhely belsejébe nyúló háromágú üregből vezette ki a vizet. A vízkifolyó nyílás alatti részen a márga félkörívesen, „kútszerűen” volt kialakítva, a vizes, iszapos rétegből előkerült egészben megmaradt kerámiák alapján feltételezhetjük, hogy a századok során vízvételi funk-

1968 and 1976, in lot no. 7, the present-day yard of the Museum of Music History, and found the remains of the Chapel of St Martin that once belonged to the Kammerhof (H. GYÜRKY 1984).

The excavation lasted from the end of August until mid-December 2018 and brought to light a number of building parts representing a variety of architectural phases. The earliest of these was the east-west oriented castle wall on the edge of the rock plateau. The wall stub discovered in the eastern part of the excavation area was 13 m long and 90 cm thick and followed the one-time geographic characteristics of the area, turning to south in an obtuse angle. A similar, obtuse corner was observed in front of the one-time gunpowder magazine. There are quoins on the corners made from roughly carved limestones. On the western corner these were preserved up to several meters' height, while those on the eastern corner were heavily damaged. The lowermost part of the wall was reinforced by an inclined embankment.

During the construction of the huge, buttressed tower with thick walls that we know from contemporary images and written sources, the western part of this castle wall was incorporated into the new building. The remains of this tower must have been preserved until the early 18th century when the gunpowder magazine was built, because the several meters high eastern and western wall stubs of the tower were incorporated into the northern wall of the baroque magazine building. The remains of the 90 cm thick original castle wall were incorporated into the tower's walls, and its southern segment that was not used, was dismantled. The partially explored U-shaped wall block that Zolnay excavated contained the 3 m thick walls of the tow-

cióval is rendelkezett. A torony, illetve a támpillérek kötésben álltak a nyugati irányba futó várfallal, amelyet a falkoronától mérten több mint három méter mélységig tudtunk kibontani.

Egy következő periódusként lehet értelmezni a városfalhoz hozzáépített félköríves alaprajzú lőréses védőművet, melynek a nyugati, jobb állapotban megmaradt szakaszát nagyobb, keleti, erősen sérült részét kisebb mélységben volt lehetőségünk feltárni. Az építmény a várfalhoz mindkét oldalon teherhárító boltívvvel kapcsolódik. Feltehetően ezen a szakaszon komolyabb mélyedéssel, esetleg vizenyős talajjal kell számolni, ahová nem tudtak alapozni. A fal keleti részén csak az alsó téglasorában, míg a nyugati oldalon teljes épységben megmaradt lőrés figyelhető meg a falon. A védőmű északi pontján két kisebb méretű lőrés és közöttük egy kővel, kötőanyag nélkül elfalazott bejárat került elő. Kutatásaink alapján biztosan állíthatjuk, hogy a fal íves, északi szakasza később készült el, vagy újjáépítették. A bástya keleti és nyugati, egyenes falszakaszán a lőrésektől délre eső részekben sarokarmírozás és falleválás figyelhető meg. Míg a keleti és a nyugati oldalon az egyenes szakaszok építőanyagában nincs másodlagosan beépített, faragott kő, addig az északi, íves falszakaszban nagy számban találkozhatunk ilyenekkel. A bástya nyugati falával párhuzamosan, attól 1,8 méterre keletre, a belső oldalon közel 5 m hosszán előkerült egy falszakasz, amely a lőrések szintjére levezető lépcsőhöz tartozhatott. A védőmű belső részén, az omladékréteg alatt feltehetően egy kovácsműhely maradványai kerültek elő, nagy mennyiségű ép és sérült vaseszközzel. A régészeti kutatás során egy északi irányba lejtő sárga, agyagos rétegig jutottunk, amit ennek a járósíntjeként értelmezhetünk (4. kép).

er as well as its irregular-shaped buttresses that were 2.15 m wide on the eastern and 2.70 m wide on the western side. The corners of the buttresses were reinforced with polished limestone (travertine) ashlar. This wall block was much less homogenous than the former castle wall; while the castle wall was built completely of travertine, the block contained bricks, as well as other types of limestone and marl. A 5 m high northern segment of this complex was unearthed and explored during the 2018 excavation, down to the rock face. A medieval water outlet was observed in the bottom section of the wall, which led water away from a tripartite cavity that extended into the hill. Under the outlet, the marlstones formed a 'well-like' semicircle, and the pottery fragments brought to light from these wet, muddy layers suggest that this structure must have served as an actual well. The tower and the buttresses were attached to the castle wall running to the west; the uppermost 3 m of the latter was explored.

The partly semi-circular defence wall with arrow slits, built adjoining the town wall, belongs to another period. Its western segment was best preserved, and it proved possible to explore this part in a greater depth than the eastern segment that had been severely damaged. This construction was attached to the town wall by load-bearing arches on both sides. In all probability, the soil must have been constantly moist or there must have been a depression here that kept the builders from making a proper foundation. On the eastern side, arrow slits could be observed only in the lowermost section, while on the western side these were fully preserved. On the northernmost point of this construction, two small arrow slits and an entrance between them were discovered; the latter was dry walled up.

4. kép: Az ásatás drónfelvétele (Magyar Várarchívum Alapítvány)

Fig. 4. Drone photo of the excavation (Hungarian Castle Archives Foundation)

Eddigi megfigyeléseink alapján, a területen a következő építési fázis az 1530-as években emelt Erdélyi bánya nyugati falszakasza volt, amely a vastag falú torony nyugati támpillérehez épült hozzá. Ezt több mint 20 m hosszan sikerült kibontanunk. Déli része magasabban, északi része erősen leomlott állapotban maradt meg. Déli szakaszán egy felvonóhidassal gyalogkapu került elő, felette egy erősen sérült párkánysor. Kuriózumként említhetjük, hogy a kapu felett a felvonóhíd felhúzásához szükséges csiga (5. kép), alatta a felvonókötél mozgatóját szolgáló, a falon átvezető nyílás, valamint a belső oldalon az ajtóhoz tartozó kapupántok és a reteszelő vályú is az eredeti helyükön maradtak meg. Megtálaltuk továbbá a kapu küszöbkövét, és alatta a

Research suggests that the northern part of this construction was built later or was rebuilt. On the eastern and western, straight wall sections at the bastion, south of the arrow slits, reinforcing quoins were observed, and the different wall constructions could be separated from each other. While there was no secondarily built-in, carved stone material in the eastern and western, straight wall segments, many such stones were incorporated in the northern, bending section. Parallel to the western wall of the bastion, 1.8 m of it to the east, on the inner side of the defence wall, a 5m-long wall segment was found that belonged to a flight of stairs that led to the floor with the arrow slits. Also, on the inner side of the defence wall, the remains of a smithy

5. kép: A híd felvonásához szükséges csiga (Budapesti Történeti Múzeum)

Fig. 5. The winch of the drawbridge (Budapest History Museum)

felvonóhíd perselyköveit is, az egyiket töredékesen, a másikat teljesen ép állapotban (6. kép).

Az ajtótól öt méterre északi irányban, a küszöbkőtől mélyebb szinten, a bástya falában egy lőrést bontottunk ki, majd tőle újabb hét méterrel északabbra hasonló magasságban újabb kilövényílás került elő, bár ennek felső, téglával kifalazott része erősen sérült állapotban volt. A két lőrés között egy, a falba épített kifolyót találtunk.

Viszonylag mélyebb rétegekbe volt lehetőségünk lejutni a félköríves erősség és az Erdélyi bástya közötti részen, a felvonóhidas kapu belső oldalán. Ami a bontás során azonnal szembetűnő volt, hogy a kapu küszöbkövének magasságában nem jelentkezett a belső oldalon járószint. Tovább bontva a területet, jelentkezett egy kö-

were found under the rubble, yielding lots of intact as well as damaged iron tools. The archaeological exploration finally reached a yellow, clayey layer that slanted to the north, and was identified as the one-time ground level (Fig. 4).

According to our observations, the next construction phase in the area is represented by the western wall segment of the Erdélyi Bastion, built in the 1530s; this was built adjoining the western buttress of the tower. This element could be explored in a length of 20m. Its southern section was better preserved than the northern one, the latter was heavily damaged. On the southern end, an entrance with a drawbridge was discovered, with a severely damaged battlement above it. The winch that served to pull the bridge up (Fig. 5), the opening in the

6. kép: A kapu feltárás közben (Budapesti Történeti Múzeum)

Fig. 6. Excavation of the gate (Budapest History Museum)

tőanyag nélkül rakott „U” alakú fal, amely a nyugati oldalon a korai városfal részűs falához, keleti oldalon az Erdélyi bástyához volt hozzáépítve. A fal középső részén, az északi irányba egy kifolyót alakítottak ki. A falakkal határolt területen a feltöltési szintek alatt, a vizes, iszapos rétegben nagy mennyiségű famaradvány került elő. Feltételezhető, hogy a bástya megépítésekor észlelték a területen feltörő vizet, s ennek tárolására, elvezetésére alakították ki a falat és kifolyót. Ezen valószínűleg valamilyen fakonstrukció állhatott, amely biztonságos átjárást biztosított a vizenyős területen. Ugyancsak ezen a részen félköríves védmű falának nyugati teherelhárító boltíve alatt lejutottunk egy sárgás-fehéres, északi irányba erősen lejtő szintig, ami az épület építési szintje lehetett.

wall through which the rope was reeled in, as well as the fittings of the door and the recess in the wall that accommodated the bolt were found in situ. The doorsill slab, and underneath it the stones that accommodated the pivot of the drawbridge were also found – one of the latter well-preserved, the other in a fragmented state (Fig. 6).

North of the gate, 5 m from it, an arrow slit was explored in the bastion's wall on a floor level underneath the drawbridge gate's doorsill. In a 7 m distance north of it, another slit was found at the same height, with its upper part heavily damaged. Between the two slits there was an outlet built in the wall.

It proved possible to explore the deeper layers on the inner side of the drawbridge gate, between the Erdélyi Bastion and the

A felvonóhidas ajtó külső oldalán a várfal alatt 3 m vastag épülettörmelékes omlásréteg alatt került elő a sziklaréteg. Bár statikai okok miatt itt csak szűk helyen volt lehetőségünk feltárást végezni, de kis szakaszon megtaláltunk egy, a városfal alsó részét erősítő rézsűs falazást, valamint a kapu alatt egy vízgyűjtő aknát. Ez a kővel kifalazott és boltozott építmény egy csatornával összeköttetésben állt a bástya fala alatt a torony támpillérei közötti vízben gazdag területtel. Az aknának északi irányban is volt kifolyója, itt a sziklafelszínen alakítottak ki egy a bástya nyugati falával párhuzamos, északi irányba futó csatornát, amit kőlapokkal fedtek le.

Az utolsó építési periódust jelenti az a falszakasz, amelyet a feltárási terület északnyugati részén, az Erdélyi bástya külső falához építettek, épp az északi lőrés külső oldalához. Ez a fal a korabeli térképi ábrázolásokon megjelenő, a török korban épített külső városfal. Az érdekességét az adja, hogy benne, alig egy méterre az Erdélyi bástya falától, egy kapu maradványa került elő. Munkavédelmi okok miatt dokumentálásra volt csak lehetőségünk, a további bontásra nem, így pontos funkciójának meghatározásához újabb kutatásokra van szükség.

A falak közötti feltöltés részben a Buda visszafoglalásakor keletkezett pusztulási épülettörmelék, részben a 18. századi terprendezés eredménye, amikor kialakították a ma is látható újabb bástya formáját és a néhol 8–10 méteres mélységet feltöltötték építési törmelékkel és egyéb hulladékkal. A leletanyag nagy része késő középkori, hódoltság kori kerámiából, vas- és csontleletből, valamint építészeti tagozatokból állt. Ritkaságnak számít az Erdélyi bástya belső oldalán előkerült két éremkincslet. Az elsőben, az egy tömbben kiemelt érmek

semi-circular defence wall. One thing that we noticed right away was the absence of the hypothesised ground level inside the gate at the height of the gate's doorsill. Excavating further, we found a U-shaped dry wall that adjoined the early town wall's inclined embankment in the west and the Erdélyi Bastion in the east. In the middle section of this wall an outlet was built that led water away in a northern direction. Wood remains were found in large quantities from a wet, muddy layer under the fill in the area enclosed by these walls. The builders must have realized that there was an aquiclude here, and so they created the wall and the outlet in order to drain the water, and built a wooden construction that provided safe passage. Under the western load-bearing arch of the semi-circular defence wall we found a yellowish-white layer that slanted heavily to the north; this must have been the ground level at the time when this construction was built.

On the outer side of the drawbridge gate there was a 3 m thick rubble layer, under which we found the rock face. Although it proved impossible to conduct a proper exploration of this part due to safety reasons, the town wall with the inclined embankment and a water cistern under the gate were identified. The latter was walled and connected through a duct to the swampy area between the buttresses of the tower. The cistern had an outlet also on the northern side; here the duct was carved into the rock face parallel to the bastion's western wall, running to the north; this duct was covered with slabs.

The last construction phase is represented by a wall section that we found in the north-west part of the excavation area, attached to the outer wall surface of the Erdélyi Bastion at the location of the north-

között 700 európai és török ezüstpénz és négy török aranypénz található. A második, amely a fal belső oldalán, a lőrés közelében, egy kis üregben volt elrejtve, hét darab török aranypénzből állt (7. kép).

A feltárási munka egy igazi csapatmunka, ezért köszönettel tartozom a terepen dolgozóknak a munkájukért, a Budapesti Történeti Múzeum kollégáinak az együttműködésért, támogatásért, külön kiemelve Takács Ágoston régész kollégámat, aki az utolsó másfél hónapban komoly segítségemre volt.

A lelőhelyet külön egyedülállóvá tette, hogy a feltárások befejezése után fél évvel az érdeklődők is megtekinthették a maradványokat és a leleteket. A Budapesti Történeti Múzeum és a Várkapitányság Nonprofit Zrt. közös szervezésében *Az első bástya – Pop up kiállítás egy erődítmény*

ern arrow slit. This was the external town wall that is shown in contemporary maps and images, built in the Ottoman Turkish period. It is interesting that another gate was identified in this wall, in a mere 1 m distance from the wall of the Erdélyi Bastion. Due to safety reasons, it could not be explored, only documented, and therefore further research is needed to establish its function.

The fill between the walls consisted mainly of building rubble that must have been a result partly of the siege and reconquest of Buda and partly of the 18th-century levelling. During the latter, the present form of the bastion was created and the 8–10 m deep depressions were filled up with rubble and garbage. Most of the artefacts yielded by these layers are pottery fragments, pieces of metal and bones, as

7. kép: Erszénybe elásott éremkincslelet a megtaláláskor (Budapesti Történeti Múzeum)

Fig. 7. Coin hoard buried in a pouch (Budapest History Museum)

8. kép: Az Erdélyi bástya a megnyitó után
(fotó: Cívertan)

Fig. 8. The Erdélyi Bastion after the opening of the exhibition (Cívertan)

rejtett kincseiről két helyszínen című erődítéstörténeti kiállításon mindenki számára láthatóvá váltak az ásatási területen az előkerült falak, erődítésrészletek. Ezen kívül, a múzeum munkatársai a Vármúzeumban bemutatták a feltárás legszebb leleteit: a két éremkincsleletet, a fegyvereket, a teljesen épségben maradt lakatokat és a pipákat, porcelánokat – a mindennapi élet tárgyait. Az itt látható kiállítás célja, hogy a török kori ember életmódjának olyan érdekességei is közkincsé váljanak, ami eddig ismeretlen volt a nagyközönség számára (8. kép).

Terei György

well as building debris, dating from the late medieval period and the Ottoman Turkish era. However, there were some exceptional findings: we discovered two coin hoards inside Erdélyi Bastion. The first assemblage contains ca. 700 European and four Turkish golden coins, found in one block, while the second hoard consisted of seven Turkish golden coins, found in a small recess in the wall, close to an arrow slit (Fig. 7).

Excavation is teamwork, and so I am indebted to everyone who contributed to this archaeological survey, including my colleagues at the Budapest History Museum for their cooperation, especially archaeologist Ágoston Takács, whose help in the last one and a half month was invaluable.

The site is special from another point of view as well: six months after the excavation was finished, the public had the opportunity to visit the remains. The exhibition titled *“The First Bastion – Pop-up exhibition of an unearthed fortification’s hidden treasures at two locations”*, organized by the Budapest History Museum and the Castle Headquarters Integrated Regional Development Centre, provided insight into the research results on two locations, showing the discovered wall sections and fortifications. The most important artefacts brought to light from the site, i.e., the coin hoards, weapons, fully preserved locks and pipes, and porcelain fragments, remnants of everyday life in the past, have been put on display in the Castle Museum. The exhibition aims to make these interesting finds from the Turkish era, that bear witness to the one-time lifestyle, available to the public (Fig. 8).

György Terei

IRODALOM / REFERENCES

- BENCZE 2014 • Bencze Z.: A budavári Táncsics Mihály utca 7-9. rövid története. Archeologia – Altum Castrum Online. Visegrád 2014. (<https://archeologia.hu/content/archeologia/285/bencze-tancsicsok.pdf>)
- H. GYÜRKY 1984 • H. Gyürky K.: A Szent Márton kápolna régészeti maradványai Budán (Archäologische Überreste der St. MartinsKapelle in Buda). ArchÉrt 111 (1984) 29–42.
- VÉGH 1997 • Végh A.: A középkori várostól a török erődig. A Budai vár erődítéseinek változása az alapítástól a tizenötéves háborúig (Von der Mittelalterlichen Stadt bis zur Türkischen Festung. Die Änderungen der Befestigungen der Budauer Burg von der Gründung bis zum Fünfzehnjährigen Krieg). BudRég 31 (1997) 295–312.
- ZOLNAY 1967 • Zolnay L.: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. A XIII – XIV. századi budavári királyi rezidencia kérdéséhez (Ausgrabungen in Buda [I., Táncsics Mihály-Strasse 9]. Zur Frage der königlichen Residenz in Buda im 13.–14. Jahrhundert). ArchÉrt 94 (1967) 39–47.
- ZOLNAY 1968 • Zolnay L.: Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. A XIII – XIV. századi budavári királyi rezidencia kérdéséhez (Ausgrabungen in der Táncsics Mihály utca 9, Budapest I. Zur Frage der königlichen Residenz in Buda im 13. – 14. Jh.). ArchÉrt 95 (1968) 40–60.

Előzetes jelentés a Budavári Palota Csikós udvarán építendő ún. tabáni lépcső és lift helyén végzett teljes felületű régészeti feltárásról és az ehhez kapcsolódó megfigyelésről

(Budapest I. ker., Szent György tér 2.,
Hrsz.: 6452/1)

Preliminary Report on the Full-surface Excavation and Survey at the Tabán Stairs and Elevator in the Csikós Court, Buda Castle

(Budapest, District I, 2 Szent György
Square, lot no. 6452/1)

In memoriam Kovács Eszter (1967–2018)

In memoriam Eszter Kovács (1967–2018)

BEVEZETÉS

Egy-egy ásatás eredményeinek tudományos publikációja esetén rendszerint már csak a kész, letisztult következtetések kerülnek papírra, míg a régészeti munka körülményei, menete, a jelenségek menetközben felmerülő értelmezése többnyire a háttérben maradnak. Így aztán az olvasó gyakran értetlenül áll egy csomó, elvarratlannak tűnő szál előtt, amelyek számos kérdést vetnek fel: az ásató miért nem bővítette ki ebben vagy abban az irányban a szelvényeit a jelenségek, objektumok összefüggéseinek teljesebb tisztázása érdekében? Miért nem tártta fel gondosabban, dokumentálta jobban ezt vagy azt a részletet? Miért nem vonta le rögtön ezt vagy azt a következtetést, és ennek nyomán miért nem alkalmazott más módszert? stb. Pedig, a legtöbb ilyen kérdés megválaszolása épp a háttérben maradt, gyakran apró részlet függvénye.

Éppen ezért az alábbi, konkrét helyszínrre vonatkozó előzetes jelentésben tudatosan

INTRODUCTION

When excavation results are published in a scholarly journal, it is usually the final, clear-cut conclusions that make their way into the paper: authors rarely dwell on the circumstances and procedures of archaeological fieldwork or their preliminary interpretations of phenomena they encountered. Therefore, readers may find themselves puzzled by 'loose ends': why did the archaeologists choose not to expand the trenches in this or that direction to gain a better understanding of the relations between different phenomena? Why was this or that detail not clarified or more meticulously documented during excavation? Why were certain conclusions not drawn and why did the archaeologists decide not to apply another method? etc. Most of such issues depend on small details or circumstances that are not revealed in a study. In this preliminary report I deliberately lay a bigger emphasis on the background. Below

a szokottnál nagyobb hangsúlyt fektetnek a „háttér” jobb megvilágítására. Másrészt, az itt leírtak alapvetően a dolgok menetének és az észlelteknél „száraz” tényközlésére szorítkoznak, illetve ennek keretében a jelenségek ásatás közben felmerült értelmezésére. Az utóbbi interpretációk tehát – az előzetes jelentés műfajának megfelelően – szigorúan munkaközi hipotézisnek veendő. Már csak azért is így van ez, mert e sorok írásakor, a dokumentáció összeállításában, illetve a leletanyag általános feldolgozásának kezdete előtt állunk. Így tehát még csak a leletek eredeti előkerülésekor történt észlelésére, listázására hagyatkozhatunk. A restaurálás és a részletes anyagfeldolgozást követően természetesen „fenntartjuk a változtatás jogát”.

Előljáróban, az itt végzett munkánk körülményei kapcsán igencsak találónak véltünk egy Bethlen Gábornak tulajdonított mondást: „Nem mindig lehet megtenni, amit kell, de mindig meg kell tenni, amit lehet.”

A HELYSZÍN

A Budapesti Történeti Múzeum Közép-kori Főosztálya 2016-ban megelőző, teljes felületű régészeti feltárást kezdett a Budavári Palota Csikós udvarán, a helyszín délnyugati sarkába tervezett („az akadálymentes közlekedést szolgáló”) ún. Tabáni lépcső és lift területének kutatására.

A középkori palota részeire vonatkozó elnevezéseket Gerevich 1966-os munkájának két, különálló, számozatlan rajzi mellékletéből (GEREVICH 1966, „A budai középkori várpalota alaprajza” és „A budai középkori várpalota feltárt maradványainak sematikus rajza”) vettem át. Mindamellett az elnevezések használatában Gerevich sem volt következetes, mert például az idézett rajzokon szereplő „Nyugati falszoros”-t

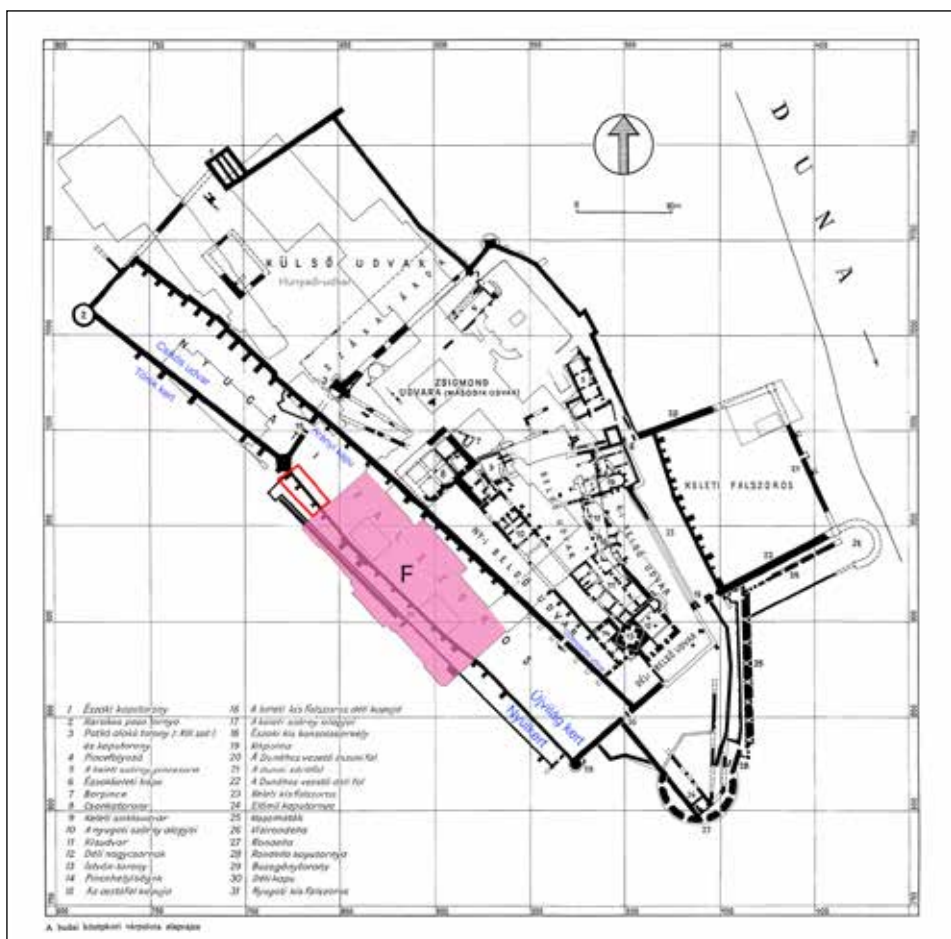
I discuss the excavation procedures and observations we made, and how the latter were first interpreted during excavation. As this is a preliminary report, these interpretations should be considered as working hypotheses only. This is even more so because at the time this report is written, the documentation is still ongoing and the analysis of the recovered artefacts is yet to be done. This means that here I can only summarize the observations we made when the features were brought to light. After restoration and the full analysis of the finds these interpretations may change.

As a motto, I find this citation from Gábor Bethlen to be quite relevant: “It is impossible to always do what has to be done, but it is imperative to do as much as we can.”

THE LOCATION

The Department of the Middle Ages at the Budapest History Museum conducted a full-surface preventive excavation in 2016 in order to explore the southwest corner of Csikós Court in Buda Castle Palace, where the wheelchair accessible Tabán stairs and elevator were planned to be built.

I adopted the terminology of medieval Buda Castle published by Gerevich as two separate, unnumbered drawings in an appendix in 1966 (GEREVICH 1966, “The ground plan of Buda Castle” and “The schematic drawing of the excavated remains of Buda Castle”). However, Gerevich was not fully consistent in using this terminology, e.g. the part named “West Zwinger” in the drawing is called in Hungarian: “Nyugati nagy várudvar” i.e. “Great West Yard (Zwinger)” in the main text (GEREVICH 1966, 177). The Hungarian name (falszoros, falköz) is the term used in the vocabulary of Hungarian castle architecture and means the same as the German word Zwinger.

1. kép: A 2016–2018-as régészeti megfigyelések és ásatások helyszíne GEREVICH 1966 alaprajzára jelölve
Fig. 1. The site of the 2016–2018 archaeological observations and excavations signed on the groundplan of GEREVICH 1966

munkája szöveges részében (GEREVICH 1966, 177) már „Nyugati nagy váruddar” (Zwinger) alcím alatt tárgyalja. Ebből a magyar név nem egészen pontos, mert bár a magyar várépítészeti terminológiában használatos falszoros (falköz) megfelel a német Zwinger-nek (nyilván az utóbbi átvételéről van szó), de az elsősorban a védelem vonalának többszörözését szolgáló,

This term is rather used to describe spaces that served as additional lines of protection between castle walls, and these spaces were not necessarily used as yards, although it was possible to make use of them as such. (The more-or-less adequate, but not fully equal English term in the castellology is the ward. For this reason we shall use the German term, Zwinger.)

várfalak közé fogott falszorosok nem föltétlenül töltötték be az udvar szerepét, bár ekként is funkcionálhattak.

A helyszín és annak elnevezése mai formájában modern képződmény, amely a ma álló, 18–20. századi eredetű palotaegyüttes – a II. világháború utáni helyreállítások során intézményesült elnevezéssel: a Budavári Palota – nyugati oldalán, a ma „F” épületként jelzett krisztinavárosi szárny emelését követően jött létre. Az Országos Széchényi Könyvtárnak (OSZK) 1985 óta otthont adó szárny és a hozzá északról csatlakozó hatalmas téglatámfal építését Ybl Miklós kezdte el 1890-ben, de halála miatt munkáját Hauszmann Alajos fejezte be.

Az akkor vadonatúj, hatalmas épülettömb mintegy kettévágta a középkori palota nyugati oldalát fedező védműveket, a Nyugati (nagy) falszorost, valamint levágta az utóbbi alatt elhelyezkedő Nyugati kis falszoros északi végét (1. kép). Az előbbi, eredetileg mintegy 350 m hosszú, átlag 30–35 m széles, udvarszerű terület sokáig (a középkortól a török koron át a 19. századig) önmagában is két részre volt osztva, középen masszív, keresztirányú fallal, az ún. Osztófallal elválasztva. A falon át kapuzat biztosította az összeköttetést a falszoros északi és déli része között. A kettős, lovas és gyalog bejáratból álló kapuzatot 19. századi leírójáról, Arányi Lajosról elnevezve – a modern helyreállítások kezdete óta – többnyire Arányi-kapuként szokták emlegetni (ZOLNAY 1984, 208). Arányi ténykedése után nem sokkal azonban, az Ybl-, illetve Hauszmann-féle építkezések kapcsán, az Osztófalat és a kaput a korabeli terepszintig visszabontották, s így az F épülettől északra egységes udvar jött létre. Az új udvar, a Csikós udvar azonban a korábbinál szélesebb lett, ugyanis az eredeti falszorost nyugatról határoló, támfalként is szolgáló ún. Lőrés-

Both the location itself and its name are modern creations. The site is on the west side of the still standing 18th–20th-century palace complex – which started to be officially named Buda Castle Palace only after WWII – , and came into existence after Block “F”, the wing facing Krisztinaváros, was built. This block has accommodated the National Széchényi Library since 1985. The block, along with the enormous brick retaining wall adjacent to it from the north, started to be built in 1890 by architect Miklós Ybl, and was finished by Alajos Hauszmann after the death of the former.

This new, enormous building block cut the west defence lines of the medieval castle, including the west (great) Zwinger, and the north end of the small west Zwinger that was situated below the former (Fig. 1). The great Zwinger, a ca. 350 metre-long, on average 30–35 metres wide, yard-like area was divided into two by a massive Dividing Wall that stood here from the Middle Ages until the 19th century. There was a gate in the Dividing Wall that ensured connection between the north and south parts of the Zwinger. This double gate, which had a pedestrian door as well as a cart entrance, was named Arányi Gate after Lajos Arányi, the person who reported on it first in detail in the 19th century. This name has only been used since the modern restoration of the castle started (ZOLNAY 1984, 208.). After Arányi's time, the Dividing Wall was dismantled during the constructions led by Ybl and Hauszmann, and thus, a unified yard was created north of Block F. This new yard, called the Csikós Court, was wider than the original space, because the so-called Loopholed Castle Wall that had bordered the original Zwinger from the west (hereafter: West Wall) and also served as a retaining wall, was also dismantled,

ses várfalat kiiktatták, s szerepét egy attól nyugatra kiépített, téglából emelt támfal, az ún. Ybl-féle támfal vette át. A kettő közötti területet, így a mostani kutatásunk helyszínének egy részét is, ekkor feltöltötték. Az udvar „Csikós” jelzője onnan származik, hogy területén közben, Hauszmann tervei nyomán, felépült az új lovarda, s ennek déli homlokzata előtt állították fel ifj. Vastagh György Lófékező című bronzszobrát, melyet röviden csak Csikós szoborként szoktak emlegetni.

A kapu és az Osztófal maradványai környékén már Gerevich László (GEREVICH 1966, 177–178) és Zolnay László (ZOLNAY 1984, 208) is végzett kisebb kutatásokat, majd ugyanitt és attól északra, több fázisban, jómagam (MAGYAR 1992, 110, 1. kép, 112–114; Magyar 2006, 162–163) és Tóth Anikó (TÓTH 2011; TÓTH 2013) folytattunk ásatásokat. Ez a terület azonban kívül esik a mostani, előzetes jelentés keretein. A jelentés tárgyát képező munka ugyanis a Lőréses támfalnak az Osztófal vonalától délre, az F épületig terjedő szakasza környékén zajlott. Ennek korábban csak néhány méter hosszú szakaszát sikerült közvetlenül az Osztófal mellett, a felszínhez közel azonosítani, mert délebbre az erősen visszabontott falkorona nagy, akkor még ismeretlen mélységig alábukott.

TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Tudomásunk szerint a Nyugati (nagy) falszoros építésére és „üzemelésére” vonatkozóan középkori írott forrás nem maradt fenn. Keletkezésére csak néhány építészeti műforma és a palotaegyüttes védműveinek relatív kronológiai összefüggései alapján tudunk következtetni. A fal további sorsa – legalábbis 1541-től, majd a töröktől való visszafoglaláson át egészen az Ybl-féle építkezésekig – már vizuális források (látképek,

and was replaced by the so-called Ybl's Retaining Wall, built from bricks, west of the former wall. The space between the old and the new retaining walls – a part of our present excavation area – was then filled up. The name “Csikós” (Hungarian horse wrangler) refers to the riding hall that was built here according to the plans of Hauszmann, and the bronze statue in front of it (Lófékező, “Wrangler holding back a horse”, by György Vastagh, Jr.), which is still customarily called “Csikós statue”.

Small excavations had been carried out at the location of the one-time gate and the Dividing Wall by László Gerevich (GEREVICH 1966, 177–178) and László Zolnay (ZOLNAY 1984, 208), as well as by myself (MAGYAR 1992, 110, Fig. 1; 112–114; MAGYAR 2006, 162–163) and Anikó Tóth (TÓTH 2011; TÓTH 2013). This area, however, is beyond the perimeters of the present excavation. Now we explored the surroundings of the one-time Loopholed Retaining Wall (i.e. West Wall) south of the Dividing Wall, as far as Block F. Earlier surveys investigated only a few metres long segment of this area along the Dividing Wall, to a shallow depth. South of this spot, the subterranean remains of the dismantled wall extended deep into the soil, to a depth that remained unknown for earlier research.

HISTORICAL CONTEXT

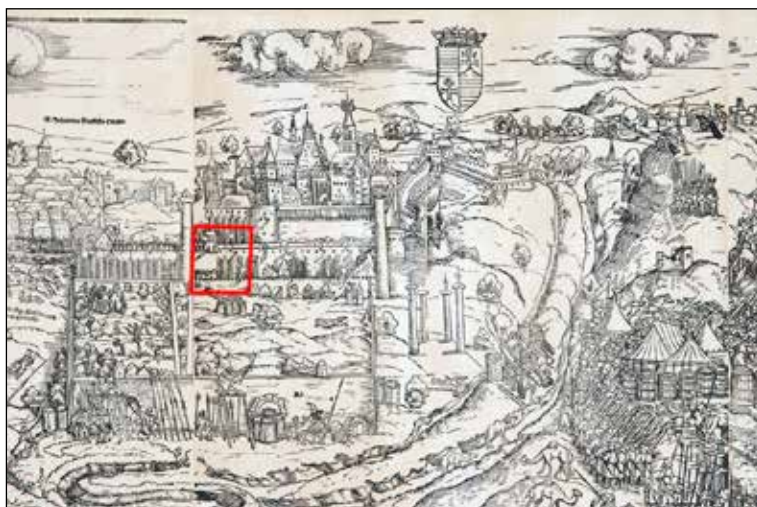
As far as I know, no historical written records have been preserved concerning the construction and operation of the great west Zwinger. Only a few architectural features and the relative chronology of the castle's defence system shed some light on its origins. The later history of the wall and the Zwinger, from 1541 (the Habsburg Siege of Buda just before the Turkish conquer) to

helyszínrajzok, sőt fotók) alapján elég jól végig követhetők (2–4. kép).

A keletkezésre utaló műformákat a fal-szoros két, nagyon hasonló szerkezetű kapuján, a viszonylag jó állapotban fennmaradt déli (GEREVICH 1966, 179), ún. Újvilág kapun és az említett, visszabontott Arányi-kapu maradványain lehet azonosítani. A két kapuzat külső (azaz előbbi déli, az utóbbi északi) oldalán a felvonóhíd

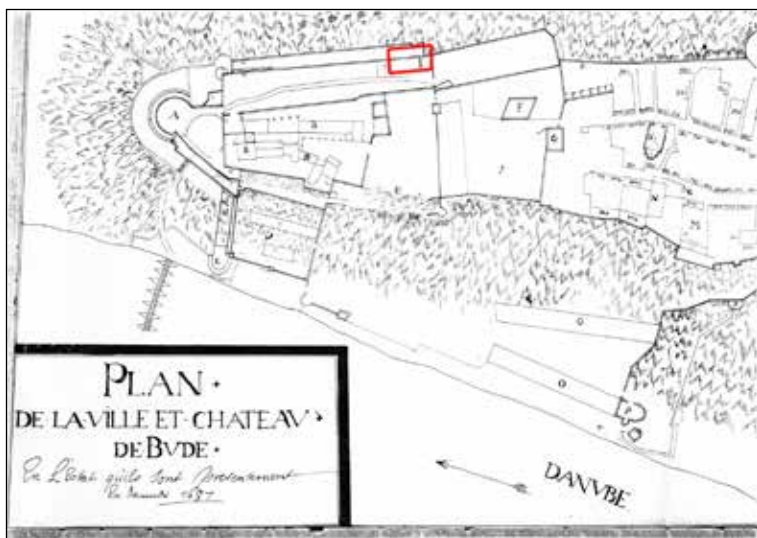
the castle's reconquest from the Ottoman Turkish forces and to the 19th-century construction works supervised by Ybl, is testified to by visual sources (drawings, site plans, and photos; *Figs 2–4*).

Features that help dating the wall were found on both gates of the Zwinger, the relatively well-preserved south, so called New World Gate (Újvilág kapu; GEREVICH 1966, 179), and the above-mentioned,

2. kép: A Nyugati várfal kutatás alá vont szakasza Erhard Schön Buda 1541-es ostromát megörökítő fametszetén jelölve (részlet)

Fig. 2. The investigated part of the Western castle-wall on the woodcut of Erhard Schön depicting the siege of Buda in 1541 (detail)

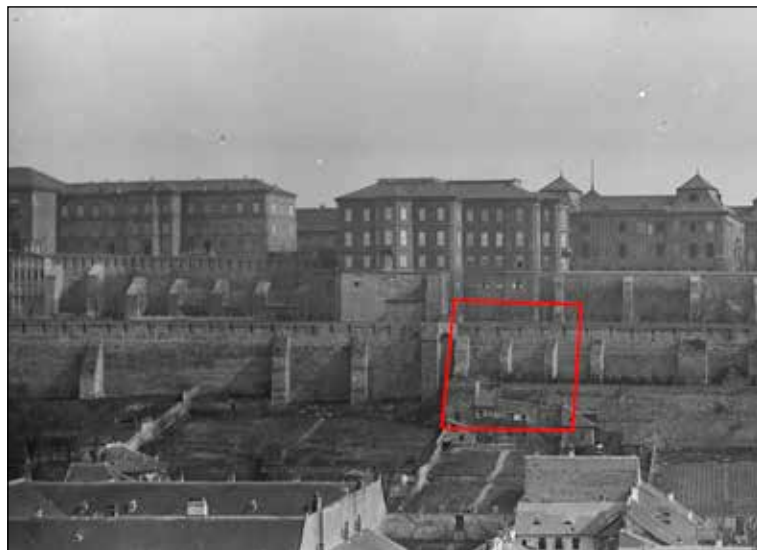

3. kép: A helyszín az 1687-es ún. Haiiy-Rabatta féle helyszínrajzon jelölve (részlet)

Fig. 3. The location projected on the so called Haiiy-Rabatta survey of 1687 (detail)

4. kép: A
váralszakasz egy
1880 körül nyugatról
készült fotón

Fig. 4. The section
of the wall from the
west as it was seen on
a photograph made
around the 1880s

illeszkedését szolgáló tükörnyílások síkja mögötti kapunyílások kávájának élszedett profilja lent mindkettőnél ún. piramis- vagy gúlatagokkal záródik. Ezeket már – több-kevesebb joggal – önmagukban is Zsigmond korára szokták keltezni. (Az ún. Északi kapu – egyébként más profilú – lábazati réteggövére hivatkozva, GEREVICH 1966, 13–14). Itt azonban e műrészletek kiegészülnek olyan kőfaragó jelekkel, amelyeket a kutatás ugyancsak a Zsigmond-kori építkezések jellemzőjének tart. (A budai palota kőfaragó jeleire lásd VÁRNAI 1955) A két kapu egyébként mintegy replikája a palotaegyüttes túloldalán, az ún. Keleti falszoros északi és déli oldalán lévő, hasonló kőfaragó jelekkel ellátott másik két, illetve a Rondella területén álló harmadik, ún. Zsigmond-kapunak (GEREVICH 1966, 58–59, 233–234; lásd még HOLL 1997, különösen 84–89). A Keleti falszoros kapui ugyanis, nagy valószínűséggel, egy fázissal korábbi termékei Zsigmond építési tevékenységének. Mivel az Arányi-kapu keleti oldala (s egyben az Osztof fal keleti vége) már másodlagosan épült hozzá a palota (egy szinttel

already dismantled Arányi Gate. Behind the groove that accommodated the raised draw-bridge, the bevelled edge on the external side of the gate opening has pyramid-shaped elements on the bottom in the case of both gates (that is, on the south side of the New Worlds Gate and the north side of the Arányi Gate). These pyramid-shaped elements are customarily dated to the Sigismund period. (About the springers in the North Gate – which, by the way, have a different profile – see GEREVICH 1966, 13–14). Moreover, here these elements are accompanied by masons' marks that are dated by research to the reign of Sigismund, too. (About masons' marks in the Buda Castle, see VÁRNAI 1955). These two gates are, by the way, almost identical replicas of two other gates with similar masons' marks built on the other side of the castle complex, on the north and south sides of the East Zwinger and of the so-called Sigismund Gate in the Rondella (GEREVICH 1966, 58–59, 233–234; cf. also HOLL 1997, especially 84–89). The gates of the East Zwinger are probably associated with

feljebb elhelyezkedő) ún. Zsigmond udvarának sarokpilléréhez, amit ugyancsak Zsigmond-kori építésűnek kell tartanunk, így az Osztófal és annak kapuja a Zsigmond féle munkák egy, viszonylag késői fázisához tartozhat. Továbbá, mivel az Arányi-kapu egykor észak felé, azaz akkori értelemben kifelé nyílt, joggal feltételezhetjük, hogy a falszoros délről északra eredetileg csak az Osztófal vonaláig terjedt. Azaz, az Osztófal ekkor még a falszoros északi zárófalaként funkcionált, s az attól északra eső területét később csatolták a palota védelmi rendszerébe. Ennek elemzése azonban, mint említettük, kívül esik mostani jelentésünk fizikai keretein.

KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEK ÉS FELADATOK

A 2016-ban elkezdett munka az eredetileg tervezettel szemben áthúzódott 2017-re, sőt a jó része 2018-ban került kivitelezésre. A „teljes felületű feltárás” gyakorlatilag egy az egyben a tervezett műtárgy munkagödrének felelt meg, így a „munkagödör” – a munka előrehaladtával változó formában – számunkra egyben az ásatási szelvényt jelentette.

A 2016-os munkagödör jórészt abban a feltöltésben került kimélyítésre, amely az egykori, Ybl-féle építkezések – számunkra kezdetben még ismeretlen kiterjedésű – munkagödrének visszatöltése során keletkezett. Az eleve kevert, 19. századi feltöltésben azóta még további, modernebb bolygatások történtek, így nem volt akadálya annak, hogy ennek nagyobb részét, régészeti felügyelet mellett gépi úton kezdjék eltávolítani. A bontás ezért a biztosan bolygatott részekről, azaz délnyugatról, az F épület irányából, illetve nyugatról, az Ybl-féle támfaltól haladt északkeleti-, illetve keleti irányba.

A gépi bontás során a kijelölt felület északi, rézsúsen meghagyott szélén, égé-

an earlier phase of the building activities commissioned by King Sigismund. As the east side of the Arányi Gate (and the east end of the Dividing Wall) was secondarily adjoined to the corner pillar of the so-called Sigismund Court (situated one level above), it must have been built in the Sigismund-era. This means that the Dividing Wall and its gate should be considered associated with a later phase of Sigismund's building projects. The Arányi Gate opened to the north, that is, outwards in the medieval layout, and so one may hypothesize that the Zwinger extended from the south to the north only as far as the Dividing Wall. That is, the Dividing Wall must have functioned at that time as the north closure of the Zwinger, and the area north of it was only later incorporated into the defences of the palace. These questions, however, concern building parts outside of our present excavation area.

EARLIER SURVEYS AND PREPARATIONS

The work that we started in 2016 continued into 2017, and many of the tasks that had been planned could only be finished in 2018, contrary to the original schedule. The 'full-surface excavation' explored, in fact, the working pit for the construction of the stairs and the elevator; this 'working pit' was our excavation trench, although its shape changed as the earthworks proceeded.

The 2016 working pit was dug into the fill of an earlier working pit, associated with the construction works supervised by Ybl, the dimensions of which were unclear at the beginning. This mixed 19th-century fill had been disturbed in modern times, and therefore, its majority was removed by machines under the supervision of archaeologists. We started removing the soil in the areas where modern disturbance was

5. kép: Az 2016-ban a gépi bontással kialakított munkagödör délről; háttérben a várfal Ybl-ék által meghagyott csonkjá a mellvéd és a gyilokjáró metszetével, illetve jobbra a keletről csatlakozó falazatokkal; jobbra végig a munkagödör löttbetonos megerősítése (Magyar Károly)

Fig. 5. The pit of the works seen from the south after the digging by excavator in 2016; in the background the stump of the Western wall with the cross-section of the parapet and the wall-walk as it was left after Ybl's work in the 1890s; to the right next to it walls of one-time stairs junctioning from the east; all along on the right side the concrete reinforcement of the pit (Károly Magyar)

szen közel a felszínhez, előbukkant a késő középkori (Zsigmond-kori) nyugati várfal, korábban már részlegesen feltárt koronája az egykori gyilokjáró járószintjével, s a rajta lévő – ebben a formájában már talán újkori – mellvéddel együtt (5. kép). A fal délfelé erős lejtésű, lépcsőzetes csonkolást mutatott, amelyet ekkor 3,5–4 m mélységig tudtunk követni. Kérdéses volt, hogy még délebbre, az F épület (OSZK) felé eső szakaszon mi és milyen állapotban maradhatott meg belőle? Ugyanitt, a várfal keleti oldalán már török kori rétegeket, illetve objektumokat (pl. két, kelet–nyugati irányú, minden valószínűség szerint lépcsőhöz tartozó, „pofa” falat) is megfigyeltünk, illetve részlegesen feltártunk. (A lépcső jól látható az 1687-es Haüy–Rabatta helyszínrajzon. [3. kép]) A gödör délebbi részének keleti oldalán azonban még az Ybl-féle visszatérítésben jártunk.

A munka későbbi fázisában kiderült, hogy a kérdéses szakaszon – ugyan részlegesen, mintegy 6–7 méterig visszabontva, de végig és viszonylag jó állapotban – megvan a korábban a felszínhez közel már ész-

evidenced: we proceeded from a south-west direction, from Block F, and from the west, from Ybl's retaining wall, towards the north-east and the east.

During the mechanical removal of the soil in the sloping north part of the excavation area, we found the battlement of the late medieval (Sigismund-period) west castle wall (i.e. the West Wall), quite close to the surface. This battlement had been partially explored earlier; now the wall walk was also found, along with the the parapet that may be a later, perhaps early modern, addition (Fig. 5). To the south, the wall showed traces of skewed, step-like truncations, which we documented to a depth of 3.5–4 metres. It was uncertain what and in what condition could have been preserved in the area of present-day Block F, further to the south. Here, on the east, inner side of the castle wall, we were able to document and partially excavate Ottoman Turkish period layers and features, e.g. two side walls that must have belonged to a stairs, running from east to west; this stairs is also seen in the so called Haüy–Rabatta site

6. kép: A Nyugati várfal déli, Ybl-ék által részben visszabontott szakasza az ásások megkezdése után, délről, 2016 (Magyar Károly)

Fig. 6. The site from the south, after the archeological excavations were started in 2016 with the southern part of the Western wall partly demolished by Ybl (Károly Magyar)

lelt Zsigmond-kori várfalcsonk déli folytatása. Ezt már „hagyományos” régészeti ásítás formájában tisztítottuk le (6. kép). A munkagödört a munkák félbeszakításakor, kelet felé (még mindig az Ybl-kori feltöltésben) lőtt betonos biztosítású rézsű határolta, dél felé az F épület (OSZK) tömbje, míg nyugatról az Ybl-féle támfal.

2017-ben a kivitelezői előmunkák során a Zsigmond-kori várfal és az Ybl-féle támfal közötti modern (Ybl-kori) feltöltésben jelentős gépi mélyítés történt, amely rövid szakaszon már elérte az előbbi várfal alapozási szintjét is. Ennek során láthatóvá vált a várfal külső síkja, amely számos javítás nyomát hordozta magán. (7. kép) Furcsa módon azonban még nyomát sem észleltük annak a három támpillérenek, melyek

7. kép: Gépi földkitermelés a Nyugati várfal (jobbra) és az Ybl-féle támfal (balra) között, délről, 2017 (Magyar Károly)

Fig. 7. Mechanical digging work carried out between the Western wall (to the right) and the Retaining wall of Ybl (to the left), 2017, seen from the south (Károly Magyar)

map of 1687 (Fig. 3). On the east side of the south section of the working pit, however, only the modern infilling of the 19th century construction pit could be explored.

In a later phase of the excavation it became clear that the Sigmund-period castle wall, the stub of which was observed close to the surface, continues to the south. It was preserved though demolished in a depth of 6–7 metres in a recent decent condition and in full length. This wall was uncovered by traditional (that is, not mechanical) means (Fig. 6). When we had to stop the excavation for the rest of the year, the excavation pit extended from a recent concrete ramp in the east (still in the 19th-century fill) to Block F in the south and Ybl's retaining wall in the west.

az 1880 körüli fotó (4. kép) tanúsága szerint a falnak e szakaszán akkor még itt álltak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a – nyilván az Ybl-féle munkák során lebontott – pillérek eredetileg nem voltak bekötve a várfalba, s emellé utólag állították azokat.

Az így mintegy 20 m hosszú szakaszon előbukkant, több mint 3 m vastag, s az itt általunk elért (visszabontott) szinttől az akkori becslés szerint még legalább további 7–8 m körüli mélységig lehatoló Zsigmond-kori falmaradvány szükségessé tette a lépcső- és liftkomplexum eredeti terveinek revidelését. Mindez egyben az újratervezett objektum alaprajzána, s így a hozzá szükséges munkagödörnek teljes megváltoztatását is jelentette. Ennek nyomán újra kellett fogalmazni a 2018-as régészeti feladatokat is mind térbeli kiterjedésükben, mind a technológiai kivitelezés szempontjából. A nagyméretű (kb. 18,50×20 m), mintegy 20 m körüli mélységűre tervezett, különleges formájú munkagödör (felül, nagyobb felületen 6–6,5 m mélységig téglalap, lejjebb, kisebb, ellipszoid ívű alaprajzzal) eleve olyan megtámasztást tett szükségessé, amely a régészeti munkában használatos, hagyományos dúcolási módszereket kizárta. Külön logisztikai feladatot jelentett a nagy mélységben kitermelt nagytömegű föld folyamatos elszállítása.

Mindezek okán a régészeti feladatok elvégzésére a továbbiakban így jórészt csak a mélyépítési kivitelezési munkákkal párhuzamosan, illetve annak technológiai sorrendjét betartva, szakaszolva volt lehetőség, sokszor leletmentés jelleggel, csak a szakmai minimumra szorítkozva. Ezen belül a régészeti megfigyelés és a feltárási tevékenység egymást váltogatva zajlott, hosszabb-rövidebb technológiai szünetek közbeiktatásával, alkalmazkodva részint a kivitelezési munkák menetéhez, ré-

In 2017, the preparations for the construction project made it necessary to remove the fill in a considerable depth between the West, Sigismund-period castle wall and Ybl's retaining wall, and thus the base of the castle wall became exposed. The external side of the castle wall was also brought to light, and we observed traces of repair at several places (Fig. 7). Strangely enough, the three buttresses that were standing here still in the 1880s as testified to by photographs (Fig. 4), were missing. This suggests that the buttresses were dismantled during the construction supervised by Ybl, and they were originally not joined into the wall but simply built beside it later.

The discovery of this wall segment, which was now exposed in a length of 20 metres and exceeded 3 metres in thickness, made it necessary to revise the original plans of the staircase and elevator complex to be built. It was our estimation that the wall continued downwards in a depth of 7-8 metres more. Therefore, the plans of the new complex were changed, including its layout and the size and shape of the construction's working pit. This meant that our archaeological tasks also had to be redefined both in terms of the area they concerned and the technology we could use. The large (ca. 18.5×20 metres), 20-metre deep new working pit had a unique shape (it was rectangular on top, down to a depth of 6-6.5 metres, while below it had an elliptic shape), which required a special form of support; thus the methods customarily used in archaeological excavations would have been insufficient. Removing the enormous bulk of soil posed a difficult logistic problem too.

Due to this, the archaeological survey had to continue at the same time and in ac-

szint az ezek nyomán feltáruló pillanatnyi helyzethez.

A 2018-ban feltárandó, az eredeténél jóval nagyobbra tervezett munkagödör területe a korábbi munkagödörtől részben keletre helyezkedett el, nagyjából a Zsigmond-kori várfal és egy itt, az 1980-as években épített, földalatti tűzivíz-tároló bentontömbje között. Déli határát továbbra is az F épület (OSZK), illetve annak modern, cikk-cakkos alaprajzú beton alépítménye képezte. Északon kontúrja nagyjából megfelelt a korábbinak, csak ezúttal függőlegesre vágva.

A fenti előzmények után az újabb, 2018-as régészeti munkák folytatása szempontjából három, alapvető kérdés merült fel:

1. A Zsigmond-kori várfal és az Ybl-féle támfal közötti sávban fennmaradt-e bármilyen, régészeti korú feltöltés a 2017-ben gépi úton kitermelt Ybl-féle feltöltés (és egyben a várfal alapozása) alatt, amely itt további ásatást tesz szükségessé?

2. Az eredeti munkagödör keleti betonrézsűje mögött, kelet felé meddig terjed az Ybl-féle munkagödör bolygatása?

3. Ez alatt a bolygatás alatt, illetve mellett milyen mélységig van újkori és meddig török-, középkori, esetleg korábbi feltöltés, és hol kezdődik az altalaj?

Az első két kérdésre viszonylag rövid idő alatt választ kaptunk, míg a harmadikra csak az ásatások vége felé.

A 2018-ASMUNKÁK MENETE ÉS AZ EREDMÉNYEK

A területen végzett munkánk régészeti megfigyeléssel indult. Az újabb munkagödör kialakítására szóló tervek alapján a kivitelező az Ybl-féle támfal nyugatról, a palota út szintjéről történő, alagútszerű áttörése után (8. kép) át kellett, hogy vágja a támfal és a Zsigmond-kori várfal közötti

8. kép: Az Ybl-támfal alagútszerű áttörése a Palota út szintjén, nyugatról, 2018 (Magyar Károly)

Fig. 8. The tunnel-like opening cut through Ybl's retaining wall on the level of Palota Road, seen from the west, 2018 (Károly Magyar)

cordance with the underground engineering works associated with the construction project. We had to adapt to its technological procedures and work in phases; at places only a small rescue excavation was possible where we had to stick to a bare professional minimum. Observation and excavation alternated with pauses of varying lengths, conforming to the construction works and the actual circumstances.

The working pit surveyed in 2018 was larger than the original one and partly situated east of it, between the Sigismund-period castle wall and an underground water reservoir built of concrete in the 1980s. From the south it was bordered by Block F and its modern, zigzag-shaped concrete foundation. The north edge of the new pit more-or-less corresponded to that of the

területet. Majd az utóbbi várfal alapozása alatt újabb alagútszerű járattal kellett elérje annak belső, keleti oldalát. Innen egy alulról fűrt, függőleges aknával kellett felérkeznie a korábbi munkagödör szintjére, illetve annak keleti rézsűjébe. Erre a kürtőre azért volt szükség, hogy az új munkagödörből kikerülő földet ezen keresztül, lefelé lehessen kitermelni és elszállítani.

Az Ybl-féle támfal áttörése után, a Zsigmond-kori várfalig terjedő feltöltés gépi átvágásakor végzett régészeti felülyelet során először a szemben, majd a két oldalt keletkezett metszetsfalakra tudtunk hagyatkozni. Ezeken alapvetően a Várhegy keletről nyugatra lejtő, különböző színárnyalatú és állagú természetes eredetű rétegeit figyelhettük meg. Legalul, legbelül (közvetlenül a várfal alapozásának síkja előtt és alatt) palásan rétegzett kemény márgaszikla, felette világos, sárgás, sárgásbarna tömött agyag, amely felfelé fokozatosan rózsaszínesbe, majd világosbarnásba, barnásba megy át. Ezek a rétegek együttesen a Palota út szintjétől felfelé kb. 3,5 – 4,5 méterig terjedtek. A geológiai rétegek tetején, de már nagyjából vízszintes helyzetben jellegzetesen középkorias (vö. habarcs és kőanyag), durva épülettörmelékes feltöltés terült el, amely nyugat felé, közvetlenül az Ybl-fal belső oldalán, megközelítőleg függőlegesen letörve, megvastagodva első pillantásra mintegy falalapozásnak tűnt. Egyértelműen kiderült azonban, hogy itt valójában az Ybl-fal belső oldali alapozási árkának a törmelékes feltöltéséről van szó. Azaz Yblék a támfal építésekor a Zsigmond-kori fal külső oldalán – vagyis az egykori Nyugati kis falszoros területén – lévő török-, közép- és újkori rétegeket teljesen eltávolították, s csak a geológiai rétegeket hagyták meg, tetejüket nagyjából vízszintesre faragva. A támfal melletti sávban, az új fal alapozási árkával

original one, but it was vertical and not sloping.

Three major questions were formulated during the 2018 excavation season:

1. Are there any remaining archaeological phenomena in the area between the Sigismund-period castle wall and Ybl's retaining wall, under the 19th-century fill that had largely been removed in 2017 (and under the foundation of the castle wall) that necessitates a proper excavation?

2. How far does the 19th-century working pit and the disturbances caused by it extend to the east, beyond the concrete ramp?

3. Under the disturbed parts, in what depths are modern, Ottoman Turkish, medieval, and earlier cultural layers present, and where does the subsoil begin?

The first two questions were answered relatively quickly, while the third one was clarified only by the end of the excavation.

THE 2018 EXCAVATION SEASON AND ITS RESULTS

The 2018 fieldwork started with observations. Following the plans of the new construction pit, it was necessary to cut an opening (*Fig. 8*) in Ybl's retaining wall and cut through the area between the retaining wall and the Sigismund-period castle wall. Under the foundation of the castle wall, another tunnel was made in order to reach the castle wall's east side, and then a vertical shaft was created to reach the floor level of the earlier working pit, that is, its east side. This shaft was also necessary because soil could be removed through here from the new working pit.

After the opening was made in Ybl's retaining wall, and the fill was cut through as far as the Sigismund-period castle wall, we made observations first on the vertical section walls on both sides. Here there were

még ezeket a rétegeket is részlegesen átvágták. Végül a megmaradt természetes rétegek tetejére terítették rá, illetve az alapozási árokba töltötték bele a Zsigmond-kori fal bontott törmelékanyagát.

A Zsigmond-kori várfal külső, nyugati síkja nagyrészt már a 2017-es gépi mélyítés során láthatóvá vált, de most ez a teljes felületen az alapozás aljáig kibontakozott. A falsík itt, mint említettük, többszöri javítgatás nyomait viseli, és jól érzékelhetően (csaknem 70 centimétert) kifelé dől. Lehet, hogy a fentebb említett, később Yblék által lebontott pillérek utólagos állításának is ez, azaz a várfal dőlése volt az oka.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Zsigmond-kori fal külső felületén, pont a falátörés vonalában, egy függőleges bolygatás húzódik végig. Ez a falba 40–50 centiméterre mélyedő, íves keresztmetszetű vályúzat egy téglakürtőnek a helye. A kürtő egy, a Csikós udvart kelet–nyugati, illetve az ún. Török kertet (a Csikós u. nyugati sávja a nyugati várfal és az Ybl-fal között, az Osztófaltól északra) észak–déli irányban átszelő, alagutakkal összekötött szivárgórendszer egyik aknájaként funkcionált. Felső részét már a 2016-os munkák idején észleltük és lefedtük. A 2017-es gépi mélyítés során kezdetben még jól látható volt (7. kép), azonban később, az akkor elért szintig tovább bontották. Csonkja azonban ez alatt, betöltve ugyan, de a 2018-as bontás során még végig észlelhető volt. A 30–40 m mély aknákat egykor – valószínűleg a Hauszmann-féle munkák idején – a felszínről mélyítették ki, míg az összekötő alagutak rendszerét ezek aljából kiindulva, bányászati módszerekkel alakították ki, így utóbbiak a felszínen nem jelentettek bolygatást. (Utóbb kiderült, hogy egyes kürtőket az alagutaknál magasabb szinten kerámiaacsatornákkal is összekötöttek. Az

natural layers of varying colour, slanting from east to west, following the slope of the castle hill. On the bottom, directly in front of and under the foundation of the castle wall, there was a stratified, shaley layer of solid marlstone, on top of which we observed a lighter, yellowish/yellowish-brown layer of clay, with a gradation of colours to pinkish, light brown and brown. These layers altogether comprised ca. 3.5–4.5 metres above the level of present-day Palota Road. On top of the geological layers, in an approximately horizontal position, there was a typically medieval (it contained mortar and stones) fill of rubble that ended in a vertical closure on the internal side of Ybl's wall. This closure seemed to be a wall foundation at first sight. It became clear later, however, that this was in fact a filled-in part of the foundation trench of Ybl's wall. This means that during the construction supervised by Ybl, the Ottoman Turkish, medieval and early modern layers were completely removed on the outer side of the Sigismund-period castle wall, that is, in the area of the small west Zwinger; thus, only the geological layers remained, with their top more-or-less levelled. These, too, were partially cut through by the foundation trench along the retaining wall. Finally, the demolished remains of the Sigismund-period wall were spread out on top of the natural layers and into the foundation trench.

The external, west surface of the Sigismund-period castle wall had already been partially exposed during mechanical soil removal in 2017, and now the whole surface came to light, down to the foundation. As mentioned above, there were traces of repair at places, and the wall leant outward (approx. with 70 cm at the top). It is possible that the one-time buttresses – dismantled during the 19th-century construction

9. kép: Kelet–nyugati „kutató árok” gépi kialakítása a 2016/2017-es munkagödör lött betonos megerősítésén keresztül, (előtérben a föld eltávolítását szolgáló akna), nyugatról, 2018 (Magyar Károly)

Fig. 9. Digging the east - west 'exploratory trench' by excavator through the concrete reinforcement on the east side of the 2016/2017 pit, (in the foreground the recently dug shaft for the removal of the soil), from the west, 2018 (Károly Magyar)

utóbbiak elhelyezéséhez szükséges alagútszerű járatokat ugyancsak bányászatilag képezték ki.)

A régészeti megfigyelés során tett fenti észrevételek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy érdemi régészeti beavatkozásra csak a munkagödörnek a Zsigmond-kori várfal belső, keleti oldalára eső részén lesz szükség. A munka azonban itt is régészeti felügyelettel kezdődött.

A következő lépésben ugyanis a kivitelező a Csikós udvar burkolatának (szint: 143,90 mBf körül) felbontása után az új, téglalapalaprajzú (észak–déli hossztenge-lyű) munkaterületet, középtájon, lejtősen kiképzett, keresztirányú kelet–nyugati árokkal vágta át (9. kép). A markológéppel kiásott árkot folyamatosan megfigyelve egyfajta „kutatóárokként” tudtuk hasznosítani. Az árok sávja maga 2–2,5 m mélységig többnyire bolygatott volt, ugyanis azt átlósan egy, valószínűleg Hauszmann idejéből származó, nagyméretű, téglából épült csatorna vágta át. Ennek nyugati, az Ybl-támfal mellé behúzó szakaszát már a korábbi,

works – were necessary because of this inclination in the castle wall.

There was a vertical trace of disturbance on the external surface of the Sigismund-period West wall, right in line with the opening that was cut in the 19th century retaining wall. This was the location of a brick shaft with a roundish cross section, which had served as part of a drainage system of interconnected tunnels running from east to west under the Csikós Court and from north to south in the so-called Turkish Garden (in the west section of the Csikós Court, between the west castle wall and Ybl's wall, north of the Dividing Wall). The upper segment of this shaft had already been documented and covered in the 2016 excavation season. During the mechanical soil removal in 2017 it was exposed (Fig. 7), and then dismantled. Its stub was still perceptible during the 2018 season, although it was filled in. Similar, 30-40 cm deep shafts had been dug from the surface, probably during the works supervised by Hauszmann; they served as starting points

10. kép: Az Ybl-féle munkagödör keleti oldalának előbukkanása a 2016-17-es munkagödör keleti oldalát fedő betonköpeny elbontása után, from the north, 2018 (Magyar Károly)
 Fig. 10. The east side of Ybl's working pit as it occurred after the concrete reinforcement of the 2016/2017 pit was cut through, (in the center top of the brick-built shaft of the drainage-system) from the north, 2018 (Károly Magyar)

2016-os munkagödör gépi bontása idején észleltük. A gépi bontás előrehaladtával az is kitűnt, hogy a kutatandó felületnek a „kutatóároktól” északra lévő része az előbbihez hasonló, sőt helyenként nagyobb mélységig ugyancsak erősen bolygatott. Az attól délre eső térfélen ez – egy modern szennyvíznakna helyét leszámítva – csak átlag 0,5–1 méterig volt jellemző. Ugyanitt, a „kutatóárok” déli metszetalában viszont előtűnt egy ugyanolyan, másik téglakürtő is (10. kép), mint amelyet a támfal és a várfal között, az utóbiba belevágva, megtaláltuk. Ez is a fent említett szivárgórendszerhez tartozó akna volt, s a továbbiakban, a feltárás, sőt azután a munkagödör teljes mélységéig követhető volt. A „kutatóárok” gépi kialakítása során érintett feltöltésből csak nagyon kevés, jellegtelen „lelet” származott.

Miután a „kutatóárok” a nyugati oldalon elérte, majd áttörte a 2016–17-es munkagödör keleti határát képező lőttbeton rézsút (6. kép, ill. 9. kép), rögtön kiderült, hogy az egykori Ybl-féle munkagödör szinte pontosan ugyanott záródott le keleti irányban,

for the creation of the connecting tunnels, which were built through mining methods and left the upper layers and the floor level intact. (Later on it became clear that some of the shafts were also connected by ceramic ducts, which were also installed by adopting methods used in mining.)

These observations made it clear that the only place where archaeological intervention was needed was the internal, east side of the Sigismund-period castle wall. We started here with supervising the construction works.

After the pavement of the Csikós Court was removed (at a level of ca. 143.90 m), an east-west oriented trench was created (Fig. 9) that ran across the north-south axis of the new, rectangular working pit. The trench was dug by machines and during the archaeological observations we could use it as our ‘trial trench’. The area cut through by the trench was disturbed in a 2–2.5 metres depth, as a large duct laid in bricks passed through here, which was probably built in Hauszmann's time. A west segment of this

mint a modern. Ennek nyugat felé meredeken lejtő, a korábbi rétegeket átvágó, sötétbarna visszatöltését jól megfigyelhetttük a betonréteg alatt (10. kép). Az is kiderült viszont, hogy a löttbeton rézsút (illetve az azt hordó acélhálót) a talajhoz rögzítő acélrudak („talajszegek”) 2–4 m mélységig hatoltak be a metszetfalba. Ezek így nem csak régészeti rétegeket fúrtak át, hanem – mint az a későbbiekben kitűnt – török kori szemétdödröket is.

Ezt követően a kivitelező elkezdte a „kutatóárok” fokozatos gépi kibővítését, mintegy „szelvényesítését” a téglakürtő vonalától délre és délnyugatra, a löttbeton rézsú irányában (11. kép). Itt már egyértelműen eredeti rétegek is átvágásra kerültek, azonban ezek korának meghatározása leletszegénység folytán szinte lehetetlen volt. Az itteni rétegsor mindenesetre sokkal átláthatóbbá vált, különösen a nyugati oldal metszetfalán, ahol a korábbi munkagödör beton rézsúje mögött a rétegeket egy darabig a gépi bontás során is meghagyták. A többnyire vízszintesen elterülő rétegek meglehetősen egyszerű formációt mutattak:

Felül, mintegy 1,20–1,80 m vastagságban tömött, sötétbarna, anyagában kevert, de struktúrájában homogén, egységes planírozásnak tűnő réteg, amely ekkor és a későbbiekben nagyobb felületben mutatkozott. E rétegből némi jellegtelen, de újkorinak látszó kerámiatöredék mellett egy szórvány jellegű koponya töredékei is napvilágra jöttek. Előbukkanási helyén, a metszetfalban semmiféle hozzáköthető beásás jele nem volt látható.

Alatta váltakozó vastagságú (20–40/50 cm), ugyancsak nagyjából vízszintes, jellemzően kőporos és szilatörmelékes, fehér vagy drapp rétegek, amelyek láthatólag megint csak szándékos elterítés eredményeként kerültek helyükre. Ezek közé, fölülről

duct was already noticed next to Ybl’s retaining wall during the 2016 earthworks. As the 2018 survey proceeded, it became clear that the area north of the ‘trial trench’ was also heavily disturbed, even deeper than elsewhere. South of the trench, however, modern disturbance affected only the top 0.5–1 metre, except for a modern wastewater pit. In the south section wall of the ‘trial trench’, we found another shaft laid in bricks (Fig. 10), similar to the one we found between the retaining wall and the castle wall. This belonged to the same seepage system, and we could follow it to the full depth of the working pit during the rest of the excavation. The fill of the ‘trial trench’ yielded very few, featureless ‘artefacts’.

When the ‘trial trench’ reached and passed by the concrete ramp that bordered the 2016/2017 working pit from the east (Fig. 6 and Fig. 9), it became clear that the 19th-century working pit of Ybl’s project had the almost same closure in the east side as the modern working pit. The dark brown fill of this previous working pit, which cut through earlier layers, was visible under the concrete (Fig. 10). It was also revealed that the steel rods that kept the concrete ramp and its steel mesh in place, were drilled in a depth of 2–4 metres, penetrating into archaeological layers and, as later we found, also into Turkish-period garbage pits.

In the next phase, the ‘trial trench’ was expanded by machines, south and south-west of the shaft, in the direction of the concrete ramp (Fig. 11). In situ layers had to be cut through here as well, although they could not be dated due to the lack of proper artefacts. The stratigraphy became more plausible, however, especially in the section wall on the west side, where the layers were left intact beyond the concrete ramp. These

11. kép: A 2018-as munkagödör déli oldala a gépi mélyítés idején, északról, 2018 (Magyar Károly)
Fig. 11. The south side of the pit during the mechanical digging, from the north, 2018 (Károly Magyar)

másodikként, még egy tömött, barnás, a legfelsőhöz hasonló, de faszenes – kormos réteg is beékelődött.

A megkezdett bővítés déli oldalán, közvetlenül a felső, tömött, barna réteg alatt egy kőépítmény északkeleti sarka (hosszabb kelet–nyugati és rövid észak–déli szakasszal, amelyek behúztak a nyugati és déli metszetfalakba), hevenyészett alapozása bukkant elő. A 60–70 cm vastag falazat mindössze 30–40 cm mélységben vágott bele a barna réteg alatti rétegekbe. A fal struktúrája és habarcsanyaga alapján közép- vagy török korinak tűnt, és egy-két korábbi kváder töredéket is magába foglalt. Téglát az általunk vizsgált szakaszon nem észleltünk. Tekintve, hogy a 30–40 cm mélységű alapozás még egy ilyen, hevenyészettnek tűnő fal esetében is rendkívül csekélynek tűnik, fel kell tételeznünk, hogy itt nem csak a felmenő falak bontása történt meg egykor, hanem – legalább részben – az alapozásé is. Ez pedig annyit jelent, hogy a bontás idején, azzal együtt a környező terep szintsüllyesztése is megtörtént. (A falszakaszoknak a metszetfalba történő

mostly horizontal layers showed a simple structure:

On top, in a depth of 1.20–1.80 metre, there was a dense, dark grey, mixed, but structurally homogenous layer that seemed to be the result of levelling. This was present in a large area. A few undistinguished, possibly early modern potshards were found here along with the stray remains of a skull. There was no associated pit of any kind in the section wall.

Below, there were more-or-less horizontal, white or beige coloured layers of grit and stone rubble in varying thickness (20–40/50 cm), which also seemed to be deliberately spread out and levelled. On top of these, below the top layer there was a dense, brownish layer that contained charcoal and ash.

On the south side of the widened trench, right below the dense, brown uppermost layer, we discovered the roughly built foundation of the northeast corner of a stone building, with a long east-west and a short north-south segment, which were cut by the west and south section walls of the

12. kép: A színesfém
salakkal kevert
vastag, kormos réteg
(SE 14020; Magyar
Károly)

Fig. 12. The thick
sooty layer containing
non-ferrous metal
slag (Károly Magyar)

bevágódása környékén – elsősorban a déli metszetszalnál – csak minimálisan észlelhettünk olyan törmelék, amely magából az épület bontásából származott.) Erre az immár süllyesztett szintre került rá azután az említett barna planírozási réteg. A falmaradványt geodéziailag, rajzban és fotókkal is dokumentáltuk, majd elbontásra került.

A következőkben, a gépi bontás során a munkagödörnek a „kutatóároktól” délre eső teljes felülete (az eddigi bővítéstől délre, majd keletre) kimélyítésre került átlag 2,5 méterig. Ennek során itt már érdemleges új eredmény nem született, de a közben, ideiglenesen kialakított déli metszetszfalon a fentebb leírt rétegek tisztábban láthatóvá váltak (11. kép). A déli bővítés utolsó, 1,5–2 m széles sávja már az „F” épülethez tartozó modern, cikk-cakk vonalú betonakna egykori alapozási árkanak betöltésében haladt. A durva épülettörmelék (elsősorban téglás) visszatöltés innen kezdve 6,5–7 méteres mélységig folyamatosan jelentkezett. A bolygatás azonban legalul helyenként csak 0,6–1 méterre szűkölt.

trench. This 60-70 cm thick wall extended only 30-40 cm into the layers underneath the brown soil layer. The structure of the wall and the mortar suggested that the construction was medieval or from the Ottoman Turkish period; one or two additional ashlar were also found, but no bricks. Taking into consideration that a foundation of 30-40 cm depth is very small even for a roughly built wall, it must be hypothesised that not only the wall, but also parts of the original foundation had been demolished. This also means that the contemporary floor level around the foundation must have become lower. (At the places where these wall segments intersected the section wall – especially the south one – there was only minimal rubble from the original building.) The brown levelling layer was spread on top of this lowered floor level. We documented the wall remains by geodesic means, drawings, and photos, and in the end they were dismantled.

In the next phase, the top 2.5 metres of the soil were removed in the whole area of the working pit south of the ‘trial trench’

Mindeközben a munkagödör „kutatóaroktól” északra eső felületének gépi bontása is elkezdődött, majd megtörtént. Meglepő módon a rendkívül bolygatott terület bontása során több régészetiileg fontos objektumot, illetve jelenséget tudtunk megfigyelni, mint a jórészt intakt déli felületen. Először a felszínen korábban itt állt, modern gyepmedence nyugati betonalapozása alatt figyeltünk meg egy olyan, 10–20 cm vastag, erősen kormos réteget (SE 14020 – 12. kép), amelyben közelebbről megvizsgálva nagyobb mennyiségű színesfém salakot vagy olvadékot fedeztünk fel. Ez az alig 1 méternyi hosszú sáv itt egyértelműen járósínt jelölt. A kormos réteget csak metszetben tudtuk vizsgálni, és belőle anyagmintát venni. A felette lévő betontömb bontása során a réteg leomlott, viszont északi folytatásában, nagyjából ugyanabban a szintben egy, anatómiai rendben lévő csontváz maradványai (jobb kulcscsont, vállcsont, felkarcsont és bordák) tárultak fel. Az eredetileg nyugatra elhelyezkedő koponyát a gép markolta el, a keletre lévő törzset és lábakat egy korábbi közműbolygatás semmisítette meg. A csontokat, amennyire lehetett, még a betonalapozás folytatása alól is igyekeztük összegyűjteni. Mind a kormos réteg, mind a csontváz esetében csak fotódokumentációt tudtunk készíteni. Bár sem a réteget, sem a csontokat semmilyen lelet nem keltezte, a szintviszonyok alapján korukat a török időszakra tennénk.

Az északi felület gépi bontása során néhány különös formájú kőfaragvány is napvilágra jött szórvány jelleggel. Először egy megközelítőleg hasáb alakú puhamész-kő kváderre (kb. 20×20×40 cm) lettünk figyelmesek, amelynek egyik vége azonban ék alakúra volt faragva, és az egyik hosszanti oldala nagyon enyhe ívet mutatott. Később több hasonló, valamint eltérő formájú,

(south and east of the expanded trench). No findings were made here, but the layers discussed above became more clear (Fig. 11). The last 1.5-2-metre-wide stripe of this south area already cut into the fill in the trench of the modern, zigzag-shaped concrete foundation of Block F; here, the coarse rubble fill (mainly bricks) extended down to a depth of 6.5-7 metres. On the bottom, however, at some places modern disturbance was limited to spots 0.6-1 metre in diameter.

Meanwhile, earthworks proceeded also in the area north of the ‘trial trench’. Surprisingly, a number of important archaeological features were found here despite the heavy modern intrusions, as opposed to the almost intact south area. Under a modern concrete foundation we observed first a 10-20 cm thick layer that contained considerable amounts of ash (Fig. 12), as well as the slag of non-ferrous metals. This barely 1 m long stripe must have belonged to a one-time floor level. It was only possible to observe the ashy layer in the section wall, and we took samples. When the concrete foundation above it was demolished, this layer was damaged, but at the same depth, probably as a continuation of this layer to the north, a partial human skeleton (right clavicle, scapula, humerus and ribs) came to light in anatomical order. The skull was originally west of the other remains but it was damaged during machine work, and the trunk and the legs had been destroyed when public utility works had been established. We collected as many bones as possible, even from under the concrete foundation. Both the ashy layer and the skeleton were documented with photos. Although there are no artefacts that would date these features, their stratigraphic position suggests that they date to the Ottoman Turkish period.

de láthatólag ugyanahhoz a szerkezethez tartozó darab is előbukkant (13. kép). Valamennyi ugyanabból az anyagból készült és felületükön hasonló, fogasvésétől származó, fésűs megmunkálást észlelhattünk. A gépi bontás északi irányú előrehaladtával azonban az is egyértelművé vált, hogy a kövek annak a hevenyészett falnak a bolygatásából származhatnak, amely a munkagödör északi peremén bukkant elő (14. kép). A különböző méretű és anyagú, többnyire

During earthworks in the north area we encountered a few interesting stray stone carvings. First a more-or-less prism-shaped (ca. 20×20×40 cm) ashlar made from soft limestone was discovered. One end was carved into a wedge shape, and one of the long sides of the prism had a slight curve. A few similar artefacts of different shapes that apparently must have belonged to the same construction, were found later (Fig. 13). All of these were made from

13. kép: Puha mészkőből faragott kváderek (Magyar Károly)
Fig. 13. Ashlars carved from soft limestone (Károly Magyar)

14. kép: A teljes méretű munkagödör a felső feltöltés gépi bontásának befejezése után, délkeletről (Magyar Károly)
Fig. 14. The full size pit after the upper layers were removed mechanically, from the south-east (Károly Magyar)

15. kép: Másodlagos felhasználású kövekből épült hevenyészett fal a munkagödör északi oldalán (SE 14026 - a Nyugati várfalhoz levezető egykori lépcső déli oldalfala; Magyar Károly)
 Fig. 15. The makeshift wall made of reused stones on the north side of the pit (SU 14026 - the south wall of the stairs once leading down to the Western wall; Károly Magyar)

faragott kövekből rakott, kelet–nyugati irányú falnak (SE 14026) itt a külső, földbe mélyített/rakott oldala bontakozott ki (15. kép). Ennek a falnak a Zsigmond-kori várfalhoz bekötő nyugati végét már az 2016-os megfigyelés, illetve ásatás során észleltük (5. kép) – vö. még a fentebb említett kettős „pofafal” déli eleme). Az itt már másodlagosan felhasznált faragott kövek között több, az említett darabokhoz hasonló formájú és megmunkálású puhamészkö faragvány is akadt. Sajnos, a másodlagos pozíciójuk alapján még nem tudjuk meghatározni a kövek eredeti felhasználási helyét és módját. (A munkagödör szélén tárolt, kőtárba szánt faragványokat a kivitelezői munkák befejezésekor, egy sajnálatos félreértés miatt, a sittel együtt elszállították.)

A fentiekén kívül az északi, erősen roncsolt felület gépi bontása során még egy további érdemleges objektumot figyeltünk meg. A felület nyugati permén, közvetlenül a korábbi lőttbeton rézsű alatt, illetve mellett, azáltal már részben elvágva egy török kori személgödör metszete jelentkezett. A metszet alapján eredetileg itt két gödröt

the same material and show similar traces of carving by a toothed chisel. As the excavator machines proceeded to the north, we learned that these stones derived from the same disturbed wall that we encountered on the north edge of the working pit (Fig. 14). The east-west oriented wall (SU 14026) was built of mostly carved stones of different size and material, and here its underground parts came to light (Fig. 15). Its west end, which adjoined the Sigismund-period castle wall, had already been documented in the 2016 excavation season (Fig. 5, cf. with the south element of the double sidewall of a stairs, mentioned above). Some of the stones in this wall were used here secondarily; these were of varying shape and made from soft limestone. Unfortunately, their secondary position made it impossible to define their original function and location. (The carved stones were deposited at the edge of the working pit and were intended for the museum's lapidary, but they were unfortunately taken away along with the rubble due to a misunderstanding.)

16. kép: A munkagödör /
immár az ásatási szelvény
északi fele a gépi munka
befejezése után a felületen
jelentkező három török
kori szemétdöör feltárásával,
délről (Magyar Károly)
Fig. 16. The surface on
the northern part of the
pit / now archeological
trench with spots of three
Turkish-period refuse-
pits as occurred after the
mechanical digging,
from the south (Károly
Magyar)

véltünk megkülönböztethetőnek. A később
ténylegesen csak egynek bizonyult objektu-
mot (SE 14033) a löttbeton rézsű elbontása
után sikerült teljesen feltárni.

Miután a kivitelezők a teljes munkagö-
dör felületét a fent leírt módon mintegy 3 m
körüli mélységig gépi úton kimélyítették (és
ugyanezen szintig a nyugati oldalon lévő
régi löttbeton rézsűt is visszabontották), a
munkagödört határoló új metsztfalakat
északon és keleti fal déli részén acélháló
erősítésű löttbetonos köpennyel vonták be
(15. kép). Északkeleten ez azért nem történt
meg, mert itt a gödör falát még a tűzivíz-tá-
roló betontömbje alkotta.

Csak ezek után kezdődhetett el a tény-
leges régészeti feltárás május 18-án, ami a
teljes felület gépi, majd kézi feltakarításával
indult.

Ennek nyomán a munkagödör északi
felének felületén (szint: 140,90 mBf) nem
csak a nyugati oldalon korábban, metszet-
ben észlelt török „félgödör” (SE 14033)
feltja rajzolódott ki immár körszegmens
formájában, hanem keletebbre két másik,

Another phenomenon we observed
during soil removal in this heavily dis-
turbed north area was an Ottoman Turkish
period garbage pit. It was discovered on the
west edge of the excavation surface, right
beside the concrete ramp that cut it. On the
basis of the section wall, we first assumed
that there were two different pits here, but
later it turned out to be the same one (SU
14033), and it was possible to excavate it
later, after the concrete ramp was removed.

After the top 3 metres of soil were re-
moved from the whole area of the working
pit (and the old concrete ramp on the west
side was also demolished), the section walls
around it were reinforced with steel mesh
and concrete on the north side and in the
south section of the east side (Fig. 15). On
the northeast section this was not necessary
because here the working pit was bordered
by the concrete block of a water reservoir.

We could start the actual archaeological
fieldwork only after these antecedents, on
18 May. First we cleaned up the whole sur-
face by machines and then by hand.

megközelítőleg kerek, „teljes” gödörfaltja is (SE 14027, 14028 – 16. kép). Ezek közül a két, „teljes” gödröt előbb felezve kezdtük el bontani, majd szakaszos dokumentálás után, a teljes felületben. A lefelé enyhén szűkülő gödrök betöltésének földje nem, de leletanyaga nagyjából hasonló, „szokásos” török kori volt, benne néhány épebb kerámia-edénnyel (17. kép). Az indulási szinttől (ami nyilván nem az eredeti terepszint) 2 m körüli mélységben mindkét gödör kibontását, mivel kidúcolásukra a szűk hely folytán nem volt lehetőség, omlásveszély miatt fel kellett függeszteni. Ezeket később, az itt végzett gépi munka miatt, átmenetileg vissza is kellett tölteni. A feltárásuk folytatására csak a környező terepszint, a rétegek visszabontása során, illetve után nyílt lehetőség. Közben azonban, a felület további feltakarítása után, az előbbi „fél-”, és a két, „teljes” gödör vonalától kissé délre egy harmadik, „teljes” gödör kerekded faltja is kirajzolódott (SE 14035), amelynek kibontását ugyancsak későbbre kellett halasztani (lásd alább!).

Eddig a szintig a munkagödör teljes felületében a fentebb leírt, nagyjából vízszintes, leletszegény feltöltési rétegeket észleltünk, amelyeket az északi részen az említett gödrök is átvágtak. Utóbbiak indulási szintjét a felsőbb szintek bolygatása miatt nem ismerjük, s így csak feltételezzük, hogy az a kormos réteg vagy járószint környékén lehetett.

A terület déli felén (a továbbiakban értsd a téglakürtő vonalától délre azonban sem feljebb, sem ezen a szinten, sem a későbbiekben nem mutatkoztak gödörfoltok. Ennek következtében itt a mélyítéssel jóval gyorsabban haladtunk.

A felület bontását délről északra, szakaszosan előre haladva, rétegenként kézzel végeztük (18. kép). A kiindulópontot itt az

17. kép: Török kori korsó töredéke a szemétgödrök bontásából (Magyar Károly)

Fig. 17. Fragment of a Turkish-period jug from the refuse pits (Károly Magyar)

On the north side of the working pit on the surface (140.90 metres above Baltic sea level), the previously discovered Ottoman Turkish ‘half pit’ (SU 14033) could be observed in a circle segment shape, and two additional, round pits also came to light east of it (SU 14027, 14028 – Fig. 16). These two latter pits were first divided into two for exploration, and after they were documented in phases they were excavated fully. The pits narrowed towards the bottom. The soil of their fill was unusual for the period, but the artefacts yielded by it were typical Ottoman Turkish finds and included a few almost intact ceramic pots (Fig. 17). In a depth of 2 metres from the top (which, of course, was not identical with the Turkish period floor level) we had to stop exploring the pits because of the danger that they would cave in. Later these pits were temporarily filled back, because heavy earth mov-

OSZK épületének bolygatási sávja kínálta, ugyanis ezt kitakarítva észak felé olyan metszetfalat nyertünk, amelyen jól követhetően kirajzolódtak a régészeti rétegek. Az itt jelentkező felső, sötétbarna, kevert állagú réteg kelet-nyugati lejtést mutatott, a keleti oldalon 20–40 cm, nyugaton 1,40–1,60 m vastagságú volt (Ebből azonban ekkorra már további, kb. 40–60 centimétert leborotvtált a gépi munka.). A réteget felületben bontva azonban az is kiderült, hogy hasonló a lejtés északi irányból dél felé is. Így kitűnt, hogy nagyjából e szinttől lefelé a rétegek mind északkelet–délnyugati, azaz a területre átlós lejtésűek. Közben a nyugati oldalon a korábbi löttbeton részsű további, fokozatos visszabontásával már itt is metszetfalat nyertünk, ami ugyancsak egyértelműen az erős észak–északkelet – dél–délnyugati irányú lejtést bizonyította. Az említett barna rétegből már egyértelműen középkori leletanyag, többek között kályhacsempe töredékek jöttek napvilágra (19. kép). Alatta vastag, sárgás-drapp, kőporos, sziklatörmelékes réteg jelentkezett,

ing equipment had to work in the area. The pits could be explored further only after the top layers were removed. Meanwhile, as we proceeded with the clean-up, south of these pits a third round pit came to light (SU 14035), the excavation of which had to be postponed (see later).

Here only more-or-less horizontal layers could be documented, which scarcely yielded any archaeological phenomena and were cut by the above mentioned pits in the north side of the working pit. The topmost parts of these pits were destroyed when the upper layers were disturbed, so it can only be hypothesised that their top was originally in the ashy layer / floor level.

In the south part of the area (south of the brick shaft) there were no pits. Therefore, we proceeded with soil removal more rapidly here. This was done by hand, layer by layer, going from south to north (Fig. 18). We started at the disturbed area around Block F (National Széchenyi Library), because by removing the soil from here we obtained a useful section wall in the north

18. kép: A helyszín ásata közben; jobbra: középkori feltöltési rétegek bontása, balra az ezekbe vágott török kori szemétdröök feltárása (Magyar Károly)

Fig. 18. The site under excavation; to the right: digging through infilled medieval layers, to the left: digging out the Turkish-period refuse pits cut into the medieval layers (Károly Magyar)

19. kép:
Kályhacsempé-
töredékek a középkori
feltöltési rétegekből
(Magyar Károly)
Fig. 19. Fragments of
stove tiles from the
medieval filling layers
(Károly Magyar)

benne kevesebb, szórványos, de továbbra is középkori anyaggal.

A déli térfél észak felé haladó bontása során hamarosan világossá vált azonban, hogy az egymás alatt következő rétegek egyike sem „természetes úton”, helyben képződött, hanem – jól láthatóan – szándékos feltöltés eredményeként, másodlagosan került a helyszínre. Az innen kezdve (mint utóbb kiderült) nagy mélységig követhető, hasonló jellegű rétegek (jellemzően tömött, sötétbarna, szemetes föld, valamint sárgás vagy drapp kőporos-sziklatörmelékes és/ vagy agyagos talaj) egymást váltogatva bukkantak elő. Ezek anyaga, állaga, vastagsága, illetve sorrendje azonban teljesen esetlegesen változott, és volt, amikor vékonyan egymásba éreződtek. A határozottabban kirajzolódó rétegeket kezdetben igyekeztük külön-külön SE jelöléssel el látni, de a későbbiekben ezt következetesen nem lehetett (és nem is volt érdemes) alkalmazni. Több leletanyag (középkori kerámia, vas, állatsont) természetesen általában a sötétbarna, szemetes rétegekből

side in which all archaeological layers were visible. The uppermost, dark brown layer had a varying texture here and slanted from east to west; it was 20–40 cm thick on the east side and 1.40–1.60 cm on the west side (however, ca. 40–60 cm had already been removed from this layer by the machines). When a larger surface of this layer was uncovered, it became clear that it also slanted from north to south. Below this level, all layers slanted from northeast to southwest, that is, diagonally across the working pit. Another section wall that we created by demolishing the old concrete ramp also testified to a slant from north/northeast to south/southwest. Medieval artefacts were recovered from the above mentioned dark brown layer, among them stove tile fragments (Fig. 19). Underneath it there was a yellowish, gritty layer that yielded a few scattered medieval finds.

As we proceeded to the north, it became clear that none of the layers were natural but they were the result of a deliberate fill-up and should be considered as second-

került ki, de olykor a sárgás-drapp rétegekből is meglepően sok lelet jött napvilágra. A leletek között szinte végig feltűnően sok volt a kályhacsempe töredék, amelyek első ránézésre, többségükben Anjou- és Zsigmond-korinak látszottak, de lehet köztük néhány, eddig ismeretlen típus is. Jóval később, a rétegsor alja felé azonban számuk már valamelyest kevesebb volt.

Összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valahonnan máshonnan nagyobb tömegű szemetet mozgattak át ide. Ezzel párhuzamosan – ugyanott vagy máshol? – nagyobb felületen megbontották az altalajt és ennek anyagát is ide hordták. Mindez nagy valószínűséggel a palota területén végzett, jelentősebb talajmunkát is igénylő építőtevékenységre utalhat. Ennek eredménye itt a várfal mögötti terület teraszzerű feltöltése lett. Kérdés azonban, hogy ez a rendkívül vastag feltöltési rétegsor mennyi idő alatt került a helyszínre, illetve, hogy itt egy vagy esetleg több építkezés áttételes nyomait látjuk-e?

A feltöltés folyamatát jól megfigyelhettük előbb a déli, majd a következő lépcsőben az északi térfélen is. Előbbinél a szakaszonként folyamatosan „újra képződő” északi, és az ezzel párhuzamosan hosszabbodó keleti metszettel (18. kép) folyamatosan biztosította a kontroll lehetőségét.

A második lépcsőben fokozatosan elbontották az addig mintegy teraszként meg hagyott északi térfelet is. Itt előbb, részlegesen lehántották a korábbi munkagödör betonrézsűjét, ami mögött így láthatóvá vált a korábban előbb keleti metszetben, majd felületben, körszegmensben észlelt török „fél” személgödör (SE 14033) nyugati metszete is (18. kép). Ezt – mivel a laza, bolygatótt betöltése elkezdett kiomlani – először részben a metszet irányából, azaz oldalról, majd utóbb, a lőttbeton rézsű maradákanak

ary deposits. From this point, there was a sequence of such layers (typically, dense, dark brown, littered layers alternated with yellowish, gritty and/or clayey ones). Their character, consistency, thickness and order varied; sometimes they were very thin and practically merged with each other. At first we tried to document the clearly distinguishable layers as different stratigraphic units, but later on it proved impossible (moreover, useless) to follow this method. It was mostly the brown, littered layers that yielded artefacts (medieval pottery, pieces of iron, animal bones), but sometimes considerable amounts of finds were brought to light from the yellowish layers, too. Stove tile fragments were collected in relatively large numbers; at first sight these seemed to date from the Angevin and Sigismund periods, but they may include other types that are yet unknown. As we reached the bottom of the sequence of layers, their number decreased.

In summary, it can be concluded that at a certain point in time, garbage was transported here in large quantities. Simultaneously, subsoil was removed from a large area (somewhere around this location?) and was deposited here. This happened probably in connection with construction activities in the castle area that involved moving large amounts of soil, which resulted in the terrace-like filling up of the area behind the West castle wall. It is a question, however, how long it took for this vast sequence of fill layers to accumulate, and if these are the traces of one or several construction projects. The process of filling up was evident on both the south and, later, on the north side of the excavation area. On the south side, the east section wall that grew longer and longer as we progressed with excavating (Fig. 18), made it possible to confirm these observations.

20. kép: A török kori szemétdödrök feltárás közben a szelvény északi oldalán, nyugatról (Magyar Károly)

Fig. 20. Excavating the Turkish-period refuse pits on the north side of the trench (Károly Magyar)

elbontása és a környező rétegek eltávolítása után, felülről tártuk fel.

Ezzel párhuzamosan elkezdődött az északi, teraszszerű tömb rétegeinek bontása is a délnyugati sarokból indulva. A megrendelő és a kivitelező sürgetésére, s mivel itt a délről jól ismert feltöltési rétegek folytatásáról volt szó, a bontást innen kezdve már jórészt gépi úton végeztük. Az így kitermelt földet azonban gondosan, gerblyézással átellenőriztük. A gépi bontás alól az említett „félgödör” mellett természetesen kivételt jelentett a korábban itt félbehagyott két (SE 14027, 14028), illetve a csak most elkezdett harmadik, „teljes” török gödör (SE 14035), amelyeket aprólékos kézi munkával tártunk fel (20. kép). Mind a „fél”, mind a harmadik, „teljes” gödörből a nagyszámú töredék mellett szinte ép, török kori kerámiák is felszínre jöttek (21. kép).

A munkagödör téglalap alaprajzú felületben történő bontása a felszíntől számított mintegy 7 méterig zajlott. Ez a szint, 136,80 mBf, nagyjából megfelelt a Zsig-

In the next stage, the north part of the working pit that we had previously left as a terrace-like structure, was also excavated. First, the concrete ramp of the earlier working pit was demolished, and so the ‘half’ Turkish garbage pit that we noted in the east section wall came to light in its entirety (Fig. 18). Its disturbed fill started to cave in, and therefore, we first excavated this feature from the side, from the direction of the section wall, and later, when the concrete ramp was fully removed and the layers nearby were cleared up, we proceeded with exploring the pit from above.

The layers in the terrace-like north area started to be excavated from the southwest corner). As the schedule was tight, and here we found the continuation of the fill layers that we had already documented in the south part, the soil was mostly removed by the machines, and then we thoroughly inspected it for artefacts. There were a few exceptions, including the ‘half’ pit, the first two (already partially explored – (SU 14027, 14028)) and the third (not

21. kép: Csaknem ép csupor, kancsó és kályhaszem a török kori szemétdödrökből (Magyar Károly)

Fig. 21. Almost intact pottery finds from the Turkish-period pits: mug, jug and a typical conical, 'bowl-shaped' stove-element (Károly Magyar)

mond-kori várfal korábbi munkagödörben feltárt, visszabontott koronájának.

Innen kezdve viszont a feltárás már a jóval szűkebb, ellipszis alakú felületen folyt, az ívben hajló metszetalakat átlag 2,2–2,5 méteres szintenként acélhálóra lőtt betonral rögzítve (22. kép). A következő mintegy 2,5 méteren a feltöltési rétegek anyaga és jellege (sötétbarna föld és sárgás kőporos, sziklatörmelékes) továbbra is a korábbiakhoz hasonló volt, egy alapvető különbséggel. A rétegek dőlése ugyanis megváltozott és kettős irányt mutatott. Az eddig észak-északkelet – dél-délnyugati mellett/helyett immár keletről – nyugat-északnyugati felé is lejtettek. Úgy tűnik, hogy a mostani ellipszis ív keleti csúcsának megfelelő helyen egykor egy földkupacot kezdtek el felhalmozni, s ennek tetejére kelet felől újabb és újabb rétegeket szórta, s így az, nyugat felé félkörívesen szétterült. A feltöltési rétegek lejtésének váltása két, különböző feltöltési fázist sugallhat, de az egyébként hasonló anyagú rétegek leletei között egyelőre nem tudunk különbséget kimutatni.

yet inspected) 'complete' Turkish pits (SU 14035); the latter was excavated manually (Fig. 20). Both the 'half' pit and the third 'complete' pit yielded a large number of Ottoman Turkish period potshards as well as nearly intact ceramic vessels (Fig. 21).

We continued to excavate the rectangular working pit to a depth of ca. 7 metres from the present-day floor level. This height, 136.80 metres above Baltic sea level, more-or-less corresponds to the dismantled battlement of the Sigismund-period castle wall in the earlier working pit. From then on, excavation was limited to a much smaller, ellipse-shaped area, with curved section walls that had to be reinforced with steel mesh and concrete every 2.2–2.5 metres (Fig. 22). The fill in the next 2.5 metres were very similar to the ones we observed earlier (dark brown soil and yellowish, gritty layers), with one important difference. Here the layers slanted both from the east to the west/northwest and from the north/northeast to the south/southwest. It seems that in the east part of the elliptic working

22. kép: A munkagödör / ásatási szelvény változó felülete, nyugatról (Magyar Károly)
Fig. 22. The changing surface of the working pit / archaeological trench, from the west (Károly Magyar)

A következő acélhálónak megfelelő szint kimélyítésekor a feltöltési rétegek már némiképp megváltoztak. Innen kezdve lefelé haladva váltokozva előbb az északi, majd a déli oldalt mélyítették le és lőtték be betonnal, ami igen rövidítette a dokumentálásra rendelkezésre álló időt. Az ellipszis nyugati oldalának északi és déli szélén a korábbi, változó feltöltési rétegek, az előbbiekre szerinti lejtéssel, még domináltak. Az északkeleti oldalon, középtájon azonban már olyan, megközelítőleg vízszintes rétegek jelentek meg, amelyek – legalábbis részben – helyben képződöttnek tűntek (A nagy feltöltési rétegsortól mindenesetre világosan eltértek.). Az összesen mintegy 1,20–1,50 m vastag rétegződésben felül kevertebb, sötétbarna és szürkésbarna, apróköves rétegek jelentkeztek, melyeket alul homogénebb, sötétbarna, humuszos réteg követett. Ez utóbbi lefelé, fokozatosan világosodva a sárga, agyagos altalajba ment át (23. kép).

Az íves felületet kelet felé tovább bontva, az ellipszis „csúcsában”, a humuszréteg tetején, a többi réteg által körülölelve egy

pit, a series of deposits had been made, and the deposited soil got spread out in a western direction, forming a semi-circular shape. The differences in the slope may suggest two different phases when these deposits were made, but there is no other difference between the layers, they have a very similar character.

When the area was further hollowed out in order to put in place a steel mesh for the planned stairs and elevator, we observed that in certain areas the fill layers were different. The north and south parts of the working pit were excavated and reinforced with concrete alternately, which made it quite difficult for us to document the layers. On the west side, as well as on the north and south edges of the elliptic working pit, the fill layers were still present with the same incline. On the north-east side and in the middle, however, the layers were almost horizontal, and it seemed that these were formed locally. (In any case, they clearly differed from the sequence of deposit layers we observed earlier.) Here, in a ca. 1.20–1.50 metre depth, there was a dark brown / greyish brown

23. kép: Változó rétegsor a szelvény északi oldalán: balra felül sárgás, sziklatörmelékkel feltöltés, alatta a helyszínen képződött különböző színű rétegek, a sötétbarna humusz és az altalaj, délről (Magyar Károly)
 Fig. 23. Sequence of different archeological layers on the north side of the site; to the left, upstairs: yellowish rubble stone fill; under it: locally deposited layers of various colours, the dark brown natural top-soil and the subsoil, from the south (Károly Magyar)

hatalmas, ovális sziklatömb bukkant elő (24. kép). Ez valószínűleg ugyanolyan, a hegyoldalba lecsúszott „uszadékkőnek” tekinthető, mint amelyet a munkák kezdetén, az alagút kialakítása során figyeltünk meg. Ilyeneket korábban, a Csikós udvaron keletebbre, az ún. Támpilléres várfal tövében végzett ásatások során is több helyen észleltünk.

A kőtömbtől délre, a délkeleti íves metsztfalon az ugyanebben a szinten lévő rétegek némiképp eltértek az északkeletiektől. Itt ugyanis az előbbi rétegsor felső sötétbarna rétege teljesen hiányzott. Helyén, közvetlenül a kőtömb mellett, mintegy 2 m hosszban kőtörmelék volt, majd innen egészen a várfal vonaláig egy homogén, világosbarna – sárgásbarna agyagos réteg húzódott (SE 14041). Ez alatt a szürkésbarna, apróköves- (SE 14038) és a legalsó sötétbarna, humuszos réteg (SE 14039) már ugyanúgy megvolt, mint a túloldalon, bár utóbbi metszetében több, az előbbi anyagával kitöltött, gödörszerű foltot is megfigyelhettünk (25. kép).

A következő szint mélyítésekor az északnyugati sarokban, közvetlenül a várfal

layer with small stones, and underneath it a more homogenous, dark brown humus layer. The latter got gradually lighter as we proceeded down, and finally we reached the yellow, clayey subsoil (Fig. 23). Proceeding further to the east, in the ‘vertex’ of the ellipse we found a huge, oval-shaped rock on top of the humus layer, enclosed by the other layers (Fig. 24). This rock probably slid down on the mountain side; we encountered similar rocks at the beginning of the excavation when the tunnel was made, as well as east of the Csikós Court, beside the so-called Buttressed castle wall, where such rocks were observed at several places.

South of the rock, in the southeast section wall, the layers differed from what we observed on the northeast side. Namely, the uppermost dark brown layer was completely missing here. Instead, there was a layer of stone rubble around the rock, which continued into a homogenous, light brown / yellowish brown clayey layer that extended as far as the castle wall (SU 14041). Underneath this, the greyish brown, stony layer (SU 14038) and the dark brown humus (SU

24. kép: Rétegsor a keleti oldalon; kissé balra nagyméretű természetes sziklatömb, két oldalán helyben képződött rétegek, alatta a humusz és az altalaj (előtérben, középen a szivárgórendszer téglaknájá), nyugatról (Magyar Károly)

Fig. 24. Sequence of layers on the east side; slightly left: huge block of natural rock surrounded by locally deposited layers, beneath: the natural top- and subsoil (in the center of the foreground a shaft of the drainage-system), from the west (Károly Magyar)

25. kép: Az északihoz hasonló rétegsor a déli oldalon, északról (Magyar Károly)

Fig. 25. Sequence layers on the south side – similar to the one on the north (Károly Magyar)

mellett, felül még mindig a kevert (itt sziklatörmelékes) feltöltés jelentkezett. Alatta azonban, vékonyan, a szürkés, majd a sötétbarna humuszos réteg mutatkozott. Utóbbi azonban keletebbre, a szürke alatt, már csak foszlányokban volt meg. Majd legalul tömött, világosbarna, végül ugyancsak tömött, sárgásfehér altalajrétegek tűntek elő. A két utóbbi, geológiai réteg határán, átme-

14039) was the same as on the other side. In the humus layer we observed a number of pit-like phenomena, filled with the material from the greyish brown layer (Fig. 25).

Digging further down, in the northwest corner of the working area, next to the castle wall, a fill layer (here mixed with stone rubble) was found, below which there was a thin layer of greyish humus and then an-

netként, itt még egy nagyobb kövekből álló berétegződést is megfigyelhetünk rózsaszínes, szemcsés, apróköves beágyazásban.

Ugyanitt a várfal és az északi metszettel fent leírt rétegsorának találkozásában, a megvastagodó szürke és a legalsó sötétbarna réteg által szinte közvetlenül a várfalnak „szorítva” egy méretesebb, hosszúkás, amorf sziklatömb szögelt ki dél felé (26. kép). A várfal és a szikla közötti keskeny hézagot azonban itt a felső, törmelékes betöltés töltötte ki.). A tömb első ránézésre az említett „uszádekkövekre” hasonlított. Folytatásában azonban dél–délkelet, azaz a munkagödör belseje felé bontva újabb és újabb hasonló, bár méretben eltérő, kisebb és nagyobb sziklatömbök tűntek elő, nagyjából egy sorban (SE 14048 – 27. kép). Később a túlsó, déli metszettel végzett mélyítés során (de a várfaltól az előbbieknél már jóval távolabb) is hasonló sziklatömbök mutatkoztak. Az északi és déli oldalon előbukkanó sziklatömbök azt sugallták, hogy itt nem természetes képződményről, hanem szándékosan egy sorban, folyamatosan elhelyezett kövekről van szó. A munkagödör belsejében végzett bontás során a kövek folyamatosága beigazolást nyert. Közöttük néhány, egészen nagyméretű sziklatömb is akadt, sőt a munkagödör keleti–nyugati tengelyétől kissé délre a kövek két sorba rendezését is megfigyelhetük. Kezdetben felmerült, hogy a kövek idehelyezése a várfal építésével állhat kapcsolatban, ennek azonban ellentmond, hogy irányuk dél–délkelet felé haladva jelentősen, mintegy 3,50 méterre eltávolodik a várfaltól. A kősor mesterséges kialakítását bizonyítja az is, hogy az azt alkotó darabokat – amint azt már az északi és déli metszet alapján is sejteni lehetett – teljes hosszban egy, a sárga agyagos altalajba (SE 14040) mélyedő, humuszos kitöltésű (anyaga azo-

other, dark brown layer of the same. The latter was only sporadically present east of this location. Underneath the humus layer there was a dense, light brown layer and another dense, yellowish white subsoil layer. Between these two geological strata there was a layer of huge stones enclosed by a pinkish, grainy substance with tiny stones. At this same location, where the north section wall met the castle wall, there was an oblong-shaped, amorphous, huge rock, right next the castle wall, with a protrusion to the south. (The narrow slit between the castle wall and the rock was filled by a rubbly layer.) At first sight, this rock was similar to those that slid down on the mountain side. However, as we proceeded to the south/southeast, that is, in the direction of the centre of the working pit, similar rocks of varying size came to light, positioned almost in a line (Fig. 26). Later, when soil was removed at the south section wall (much farther from the castle wall), similar rocks came to light again (SU 14048 – Fig. 27). The fact that these were found on both the north and south sides suggested that this is not a natural phenomenon but the rocks were deposited here deliberately to form a line. As we continued excavating the centre of the working pit, it became clear that the line of rocks continued into this area. There were a few enormous blocks among them, and south of the working pit's east-west axis the rocks seemed to be arranged in two rows. At the beginning we hypothesized that these were brought here in connection with the building of the castle wall, but the fact that the line of the rocks diverges from the castle wall to the south-southeast in a distance of ca. 3.50 metres, contradicts this theory. The artificial nature of this line is also evidenced by the fact that the rocks were all placed into a trench that extended

26. kép: Az északnyugati sarok; balra a várfal, közvetlenül mellette sorba rendezett sziklatömbök, délről (Magyar Károly)

Fig. 26. The northwest corner of the site; to the left the Western wall and next to it rocks disposed in line, from the south (Károly Magyar)

27. kép: Sorban elhelyezett sziklatömbök a szelvény nyugati oldalán, (az előtérben, középen modern ledobó akna), délnyugatról (Magyar Károly)

Fig. 27. Rocks found disposed in a line across the west part of the site, (in the center of the foreground the recent shaft for the removal of soil) from the southwest (Károly Magyar)

nos az SE 14039-el) árokban helyezték el. Összességében, a kősor minden valószínűség szerint a Zsigmond-kori várfal építése előtti konstrukció, amely talán a hegy lejtőjének valamiféle teraszosítását szolgálhatta. Pontosabb korát egyelőre nehéz lenne meghatározni, tekintve, hogy az „alapozási árkában” csak igen kevés és atipikus kerámia-

into the subsoil and was filled up with humus (same as SU 14039); this was also assumed on the basis of the north and south section walls (SU 14040). This line of rocks must be a construction that preceded the Sigismund-era castle wall, and may have served to support terraces on the mountain side. Its dating is challenging, as its

28. kép: A Nyugati várfal belső oldalán előtűnt első (felső) padka, délről (Magyar Károly)

Fig. 28. The firstly occurred (upper) ledge on the inner side of the Western wall, from the south (Károly Magyar)

töredék került elő, a csatlakozó rétegekből származó leletek pedig még feldolgozásra várnak.

Mindeközben fokozatosan láthatóvá vált a Zsigmond-kori várfal (SE 14001) belső oldala. Ez a falfelület jóval épebb (és jórészt vakolt) volt, mint a külső, sokszor javított oldalon. Ezen túl azonban, meglepetésünkre, itt a visszabontott, egyenetlen falkoronától mintegy 1,80–2,50 m mélységben a várfalnak egy padkaszerű kiszélesedése tűnt elő. A 15–25 cm széles, nem egészen egyenletes szinten (135,40–135,60 mBf körül) végig futó padkát az általunk feltárt falszakasz teljes hosszában követhettük. Első ránézésre, a rendszerint az alapfalak tetején jelentkező lábazati kiszélesedésre, „zokli”-ra emlékeztetett (28. kép). Itt azonban biztosan nem ilyenről van szó, mivel a vakolat

‘foundation trench’ yielded only a few and atypical potshards, and artefacts brought to light from connected layers are yet to be processed.

Meanwhile, the internal side of the Sigismund-period castle wall became exposed (SU 14001). This surface was more intact than the external, repaired one; it was also plastered. To our surprise, a ledge-like protrusion of the wall came to light ca. 1.80–2.50 metres below the dismantled top of the wall here. This small ledge was 15–25 cm wide and ran along the whole excavated wall segment, not fully horizontally (135.40–135.60 metres above Baltic sea level). At first sight it looked like socles at the bottom of a wall; however, this was not the case here, because plastering continued under this protrusion – at least, in

– legalábbis a déli részen – e szint alatt is folytatódott. Az északi részen a falfelület nem volt vakolt, de köveit szép, egyenletes felületben rakták. Mi több, a későbbi mélyítés során itt még egy újabb padka jelentkezett az előző alatt mintegy 1,5 méterre. Igaz, ez csak mintegy 2 m hosszban volt követhető, az előbbinél jóval keskenyebb (5–15 cm) volt és dél felé vékonyodva belesimult a falsíkba. Észak felé azonban akár a felső padka formájában, illetve méretében folytatódhat. A második padka szintjétől lefelé, kb. 0,8–1 méterre a falfelület jóval durvábbra, egyenetlenebbre vált. Ez a váltás, kissé mélyebb szinten, dél felé is követhető volt, s itt már teljesen hiányzott a vakolat. A durvább rakású falfelületen is megfigyelhettünk bizonyos keskeny, padkaszerű jelenséget, ezt azonban inkább falegyennek tekinthetjük, semmint zoklinak. Úgy tűnt, mintha a várfalnak ezt az alsó, durván rakott részét már mintegy alapozásnak szánták volna. Ennek azonban ellentmondott, hogy a keletről nekifutó rétegek még a nagy feltöltési rétegsorhoz tartoztak, azaz csak utólag kerültek a fal mellé. A „tényleges” alapozás teteje egyébként – jóval mélyebb szinten – itt nem a szokott kiszélesedő, „zokli” formában, hanem épp ellenkezőleg, „negatívban”, azaz a felmenő falsíkhhoz képest behúzva bukkant elő (29. kép).

Itt kell megjegyezni, hogy a várfal déli végében, közvetlenül az itt mutatkozó keskeny és rövid padka vagy falegyen felett mintegy 8–10 centiméterre egy kisméretű (kb. 20×10 centiméteres), négyszögletes nyílás bukkant elő. A nyílás, amennyire ez mérhető volt, a fal teljes vastagságán áthatol és keletről nyugatra enyhén lejt. (A fal külső oldalán nem észleltük, mert valószínűleg az Ybl-féle déli téglaharántfal takarta.) Jellege alapján két funkcióra gondolhatunk: építési állványzathoz(?) tartozó

the explored south segment. (In the north segment, the wall was not plastered but the stones were laid carefully and evenly.) Moreover, as we excavated further, another small ledge came to light ca. 1.5 below the first one. This was observed in a 2 m section, and was much smaller than the other one (5–15 cm wide); it gradually merged into the wall to the south. To the north, it may continue in the same form as the other ledge. Ca. 0.8–1 metre below the ledge the wall surface became more rough. This change was perceptible in the south part as well, where the plaster was missing altogether. The ledge-like feature was observed also on this rougher wall surface, but here it looked rather like the course of the wall than a socle (Fig. 28). It seemed that this lower, rough part of the castle wall may have served as a foundation. However, the above mentioned sequence of deposits was observed beside the wall, which means that they date from a later period than the wall itself. The actual foundation part of the wall, by the way, was found much deeper, and not as a shoulder-like protrusion but, on the contrary, as a recess (Fig. 29).

It is worth to mention here that at the south end of the castle wall, there was a small, rectangular, small (ca. 20×10 cm) opening, 8–10 cm above the narrow ledge. As much as it was possible to measure, it seemed that the opening went through the whole depth of the wall and slightly slanted from east to west. (We did not see this opening on the external side of the castle wall, probably because it was covered by the brick wall built by Ybl.) Considering its character, two functions may be hypothesized: it may have accommodated a beam that was part of a scaffold, or it served to lead away water from the inside. The former theory is less likely as this was the

29. kép: A Nyugati várfal belső oldala a padkákkal és falegyenekkel a teljes feltárás után, keletről (Magyar Károly)
 Fig. 29. The inner side of the Western wall with the ledges and the structural courses after the excavation, from the east (Károly Magyar)

gerendafészkekre vagy a falon belül felgyülemelő vizek elvezetésére szolgáló csatornára. Előbbinek az mond ellent, hogy a fal teljes feltárt felületén ez az egyetlen ismert példány, illetve, hogy szintje kifelé enyhén lejt (Az állványzati gerendák fészkei általában rendszerben, sorban, a fal testében vízszintes pozícióban szoktak elhelyezkedni). A másodiknak az, hogy nem közvetlenül a padka szintjéről indul, valamint, hogy a padkához, illetve a nyíláshoz nem csatlakozik belső terep- vagy járószint, hanem csak a vastag feltöltésnek egy erősen törmelékes berétegződése.

A várfal egyébként a felső padka vonalától felfelé nagyjából függőleges, míg attól lefelé rézsűsen vastagodik. A vastagodás a visszabontott falkorona peremétől a legnagyobb kiterjedésben, északon összesen kb.

only opening we found, moreover, it slanted to the outside. (Holes that accommodate such beams are usually horizontal.) The second assumption is also doubtful, because the hole is above the ledge, and it does not correspond to any floor level on the internal side of the wall, only a layer of rubble.

The castle wall is more-or-less vertical above the upper ledge, while under it it gets thicker towards the bottom and forms a slight incline. The difference in thickness between the top of the wall (battlement) and the bottom is ca. 0.90 metre in the north segment and 1.30 metre in the south. This is odd, because the Sigismund-period castle walls that we know in the Buda Castle (such as the west wall of the internal west court, or the east and south walls of

0,90 métert, míg délen 1,30 métert jelent. Ez azért különös, mert az általunk a palota területén ismert Zsigmond-kori várfalak belső, felmenő falsíkjai (pl. a nyugati belső udvar nyugati fala, a Keleti falszoros keleti és déli fala az Öntőház udvar délkeleti sarkában) sem ilyen padkát, sem ilyen vastagodást nem találunk. A falsíkok minden esetben megközelítőleg függőlegesek voltak.

A munkagödör területén végzett ásatási és dokumentációs munkánk az alapozás aljának elérése után véget ért, a projekthez kapcsolódó régészeti tevékenységünk viszont még némi megfigyeléssel folytatódott. Az Ybl-támfalat áttörő alagút külső, Palota úti bejárata előtt ugyanis a belső mélyítés után egy közműaknát ástak ki. Itt azonban már csak hasonló, világosbarnás és rózsaszínes geológiai rétegeket észlelünk, mint amilyeneket a támfal és a várfal között, illetve a várfal belső oldalán legalul, természetesen leletanyag nélkül. Hasonló, negatív eredményt hozott annak a kisebb, közműbevezetés céljára nyitott faláttörésnek a megfigyelése, amit valamivel korábban, az Ybl-támfalnak a „főbejáratától” északra eső, kidomborodó szakaszán történt. Itt viszont, közvetlenül az áttört támfal alapozása melletti árokban még vastag, erősen törmelékes modern feltöltést találtunk, és csak legalul bukkantak elő a geológiai rétegek.

A Tabáni lépcső és lift komplexum területén végzett régészeti munkák – a meglehetősen nehéz körülmények ellenére is – egyedülálló bepillantást engedtek a középkori palota külső, Zsigmond-kori eredetű védműrendszerének egy konkrét részletébe. Ilyenre a korábbiakban csak egyetlen helyszínen, a rendszer átellenes oldalán, a Keleti falszoros (Öntőház udvar) délkeleti sarkában nyílt – sajnos nagyon hasonló kö-

the East Zwinger in the southeast corner of the so-called Öntőház Court) have neither ledges nor inclinations, but were more-or-less vertical in all cases.

Our tasks of excavating and documenting ended as we reached the level where the foundation of the planned stairs and elevator would be built; we continued to make observations, however. In front of the entrance of the tunnel that went through Ybl's retaining wall, on Palota Road, the place of a public utility unit was excavated. The only layers we could document here were a light grey and a pinkish geological layer, the same as we saw between the retaining wall and the castle wall and inside of the castle wall, on the bottom of the sequence of layers. They yielded no artefacts. Similar observations were made at the location where an opening was cut into Ybl's retaining wall for a utility installation, north of the 'main entrance'. Here, in the trench beside the retaining wall's foundation, we found a thick, modern rubble layer, with the geological layers underneath.

The archaeological work in the area of the Tabán stairs and the elevator offered a unique glimpse into the details of the external defence system of the medieval palace that originated from the Sigismund period. For earlier research, such investigations were possible only on the other side of the defence complex, in the southeast corner of the East Zwinger (the Öntőház Court), and, unfortunately, the working conditions were very similar there (MAGYAR 2014). Artefacts brought to light from these two sites are still being processed, and so it would be too early to draw conclusions based on our preliminary data. It must be noted, however, that after the castle walls were built – or maybe at the same time when they were constructed – the area between these

rülmények között – lehetőség (MAGYAR 2014). Mivel a két helyszín régészeti leleteinek feldolgozása még folyamatban van, illetve feldolgozásra vár, részletes következtetések levonása korai lenne. Arra azonban már most fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a várfalak kiépülése után – vagy talán már az emelésükkel részben párhuzamosan – mindkét helyen tudatos feltöltés történt az általuk közrefogott, eredetileg erősen lejtős területen. Ezzel a teraszosítási tevékenységgel ezek az eredendően védelmi célú falszorosok egyben alkalmassá váltak a „klasszikus várudvar szerepkör” betöltésére is.

A fentiekben leírt, igen kemény és veszélyes körülmények között végzett régészeti munka vezetésében 2018. június vége és július közepe közötti időszakban (szabadságom alatt) Kovács Eszter, Papp Adrienn és Sándor Ildikó régészek helyettesítettek. A feltárások közben végig Magyar Eszter, majd Falchetto Alfréd működött közre technikusként. A geodéziai felméréseket Viemann Zsolt és Kevevári Zsolt végezte. Helytállásukat ezúton is valamennyiüknek köszönöm!

Kovács Eszter kolleganőm az itt végzett, odaadó és kimerítő munkája után alig négy nappal – tragikus hirtelenséggel – abba hagyni kényszerült sokra hívatott régészeti tevékenységét, majd 2018. július 29-én végleg befejezte földi pályafutását. Ezért e dolgozatomat – kései hálám kifejezéseként is – az Ő emlékének ajánlom. Isten Veled, Kovács Eszter!

Magyar Károly

two sites, which originally heavily sloped, was deliberately filled up. By levelling the area and forming terraces, these defensive Zwingers became suitable to serve as ‘classic’ castle yards as well.

During this extremely difficult and dangerous excavation discussed above, I was on holiday between late June and mid-July 2018 and was replaced by Eszter Kovács, Adrienn Papp and Ildikó Sándor. Eszter Magyar aided us as a technician throughout the whole process. Geodesic surveys were conducted by Zsolt Viemann and Zsolt Kevevári. I am indebted to all of them for their contribution and stamina.

Four days after she finished her meticulous and hard work in this excavation, my colleague Eszter Kovács had to finish her work as an archaeologist under tragic circumstances, and sadly passed away on 29 July 2018. I dedicate my paper to her memory as a belated expression of my gratitude. Rest in peace, Eszter Kovács!

Károly Magyar

IRODALOM / REFERENCES:

- GEREVICH 1966 • Gerevich L.: A budai vár feltárása. Budapest 1966.
- HOLL 1997 • Holl I.: A budai palota középkori építéstörténetének kérdései (Die Fragen der Baugeschichte des Mittelalterlichen Palastes in Buda). BudRég 31 (1997) 79–99.
- MAGYAR 1992 • Magyar K.: Ásatások a Budavári Palota területén és annak északi előterében 1982-1991 között (Ausgrabungen auf dem Gelände des Schlosses in der Burg von Buda und in seinem Nördlichen Vorraum Zwischen 1982-91). BudRég 29 (1992) 109–115.
- MAGYAR 2006 • Magyar K.: Budapest, I. Budavári Palota, Csikós udvar. RKM 2006, 162–163. (A Csikós udvari kutatásokról itt az én nevem alatt szerepel jelentés, ezt azonban alapjában Tóth Anikó állította össze. Bár az ásatás a nevem alatt folyt, de két másik, párhuzamosan végzett munkám miatt itt jószerével csak konzulensként működtem közre, s a tényleges kivitelezés oroszlánrésze kolléganőmre hárult.)
- MAGYAR 2014 • Magyar K.: Régészeti ásatások az Öntőház udvar területén (Archaeological excavations in the territory of the Öntőház [Foundary] Court). Aqfűz 20 (2014) 61–92.
- TÓTH 2011 • Tóth A.: Török kori településrészlet a budavári palota Csikós udvaráról. BudRég 49 (2011) 227–247.
- TÓTH 2013 • Tóth A.: Budapest I. ker., Budavári Palota, Csikós udvar, Hrsz.: 6452/1. Aqfűz 19 (2013) 150–151.
- VÁRNAI 1955 • Várnai D.: A budai várpalota középkori kőfaragójelei (Mittelalterliche Steinmetzzeichen aus der Burg von Buda). BudRég 16 (1955) 325–358.
- ZOLNAY 1984 • Zolnay L.: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975-1981. évi feltárásokról (Vorläufiger Bericht über die an der S-Seite der Burg von Buda in den Jahren 1975/81 durchgeführten Erschliessungen). BudRég 26 (1984) 203–219.

Újabb feltárások a Növény utcai újkőkori település területén

(Budapest XXII. ker., Növény utca – Budapest–Tárnok vasút – Nagytétényi út 57., Hrsz.: 238014)

A Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlás kori Főosztálya 2018. március 28. és október 16. között régészeti megfigyelés és megelőző feltárás keretében vizsgálta a Növény utca–Budapest–Tárnok vasút–Nagytétényi út 57. által határolt, beépítetlen, füves terület régészeti érintettségét. A kutatást az Alföld-Tabak Kft. raktározási központ és irodaház építéséhez kapcsolódó földmunkák tették szükségessé. A megelőző feltárás és régészeti megfigyelések keretében, az altalaj szintjét is elérő lehumuszolt, átvizsgált és régészetileg érintett terület nagysága összesen 2674 m² volt.

A lelőhely a Duna folyó és az Érd-Tétényi fennsík mészkőplatója között déli irányban fokozatosan kiszélesedő Érd-Tétényi öblözet zónájában helyezkedik el. Az egykori folyómedrekkel tagolt, de alapvetően sík területként jellemezhető térség az óholocén dunai ártér részét képezte. Ennek egyik, a főágtól távolabb, északkelet–délnyugati irányban futó teraszszíjén húzódik az érintett régészeti lelőhely.

A raktárbázis építését megelőző, 2018. március 28. és október 16. között végzett feltárás során, a tervezett irodaépület területén, illetve a könnyűszerkezetes raktárépület pontalapjainak sávjában, valamint a szikkasztók és a víztározó területén tudtuk

Recent Excavations at the Neolithic Settlement in Present-Day Növény Street

(Budapest, District XXII, Növény Street – Budapest–Tárnok railway – 57 Nagytétényi Road, lot no. 238014)

The Department of Prehistory and the Migration Period at the Budapest History Museum conducted an archaeological test survey and rescue excavation in an empty lot bordered by Növény Street, the Budapest–Tárnok railway line, and 57 Nagytétényi Road, between 28 March and 16 October 2018. Intervention was made necessary by earthworks preceding the construction of a storehouse and office building by Alföld-Tabak Ltd. The area with traces of archaeological remains covered by the survey was 2674 m² altogether; this area was fully investigated down to the subsoil.

The site is located in the Érd-Tétényi bay zone, an area that lies between the Danube river and the Érd-Tétény limestone plateau and broadens to the south. Watercourses used to meander in this relatively flat area that was once part of the Old Holocene floodplain of the Danube. The archaeological site is on a northwest-southeast oriented terrace of this plain, in a relative distance from the main branch of the river.

The stratigraphy of the area and the potential archaeological remains were surveyed between March and October, before the buildings started to be constructed. The survey targeted the foundation area of the future storehouse, the absorbing wells, and

vizsgálni a régészeti fedettséget és a terület rétegvizonyait. A 2018-as kutatás legnagyobb földmunkával járó és időben legelső szakasza a pontalapok sávjának és az irodaépület helyének megelőző feltárás keretében történő kutatása volt. Ezt követően több ütemben láttuk el a raktárépülethez kapcsolódó egyéb létesítmények (kerítés, a raktárépület északi és déli végénél tervezett szikkasztó, valamint egy víztartály) területének régészeti szakfelügyeletét. A kivitelezéshez kapcsolódó régészeti feladatellátást végül 2018. október közepén fejeztük be.

E munkák során a helyi rétegvizonyokra vonatkozóan megfigyelhettük, hogy a terület minimális mértékű újkori bolygatást szenvedett el. A munkaterület leginkább szembeötlő geomorfológiai jellegzetessége az volt, hogy a megnyitott felület nyugati kétharmadán a 20–30 cm vastag humuszréteggel borított, viszonylag sík felszín keleti irányba jelentős mértékben süllyedni kezdett. Ezt a mélyebb térszint – ahol bár csökkenő mértékben, de még kimutatható volt az őskori területhasználat – már a 2010–2011. évi kutatások során is dokumentálni tudtuk. A 2018. év során megvizsgált felületeken (1, 2., 3., 4., 5. árkok, 2a, 3a felületek, 1. szikkasztó, 2. víztározó, 3. szikkasztó) végül 360 db, az újkőkori időszakba sorolható régészeti objektum került feltárássra. (Sz. G.)

Az Alföld-Tabak Kft. raktárbázisának építésével összefüggésben 2018-ban érintett terület, a 2010-ben feltárt, majd a 6-os út, Nagytétényi úti lehajtó, illetve a Növénny utca nyomvonalán U alakú sávban dokumentált középső neolitikus település (SZILAS–M. VIRÁG–BESZÉDES 2011; M. VIRÁG 2012) központi részét foglalta magában (1. kép).

the retention reservoirs. The survey of the spot of the future building's foundation involved the most intensive earthwork of the 2018 excavation season; after that, the places where the rest of the future constructions (fence, absorbing wells, reservoir) were planned to be built could be surveyed in several phases. The archaeological tasks were finally completed in mid-October 2018.

During the work it became clear that the area was only sporadically disturbed by modern period intrusions. The most important geomorphological phenomenon came to light in the western two-third of the area; here, a relatively flat surface was identified that sloped steeply towards the east, and was covered by a 20–30cm thick humus layer. Traces of Neolithic activities had already been documented here during the 2010–2011 excavation season. In 2018, altogether 360 features dated to the Neolithic period were explored in the surveyed area (Trenches nos. 1, 2, 3, 4, and 5, Surfaces nos. 2a and 3a, Absorbing Wells nos. 1 and 3, and Reservoir no. 2). (G. Sz.)

The area that we excavated in 2018 in connection with the construction of a new storage building owned by Alföld-Tabak Ltd covered the central area of a Neolithic settlement that we had discovered in 2010 and a U-shaped section of which we had documented, on the route of Road no. 6, the Nagytétény Road Exit, and Növénny Street (SZILAS–M. VIRÁG–BESZÉDES 2011; M. VIRÁG 2012) (Fig. 1).

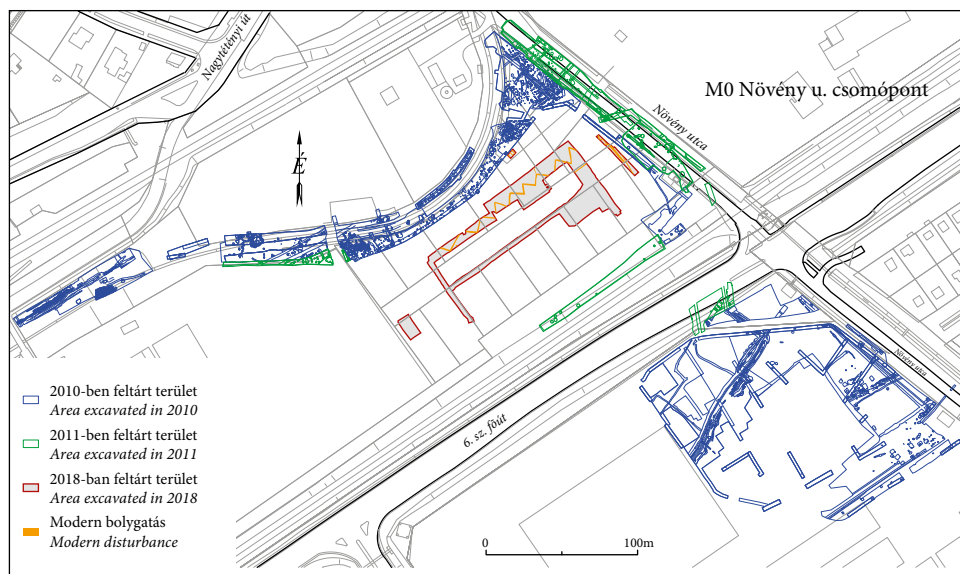
Before this investment, this area had remained relatively untouched, only some ploughing had disturbed the features. However, there was no opportunity to conduct a full excavation of the whole surface, and so only parts of the settlement could

A beruházás megkezdéséig beépítetlen, korábban csak szántással bolygatott összefüggő felületen teljes feltárás elvégzésére nem volt lehetőség, így reményeinkkel ellentétben, a település ezen részét is csak részleteiben kutathattuk. A kisebb felületekből és keskeny árokyszerű szelvényekből álló, meglehetősen tagolt felületen, a középső neolitikus dunántúli (közép-európai) vonaldiszes kerámia (röviden: VK) kultúrájának hagyatéka képviselte az egyetlen régészeti kort, így a jelenségeket jórészt későbbi korok bolygatásaitól mentes körülmények között vizsgálhattuk (2. kép). Egyetlen zavaró tényezőként az 1. és a 2. árok területén cikk-cakk alakban végigfutó modern kori árok jelentkezett.

A vázolt körülmények között, ha részlegesen is, de sikerült további adatokat nyerni a település szerkezetének és építményeinek megismeréséhez. A 2010-ben megállapított

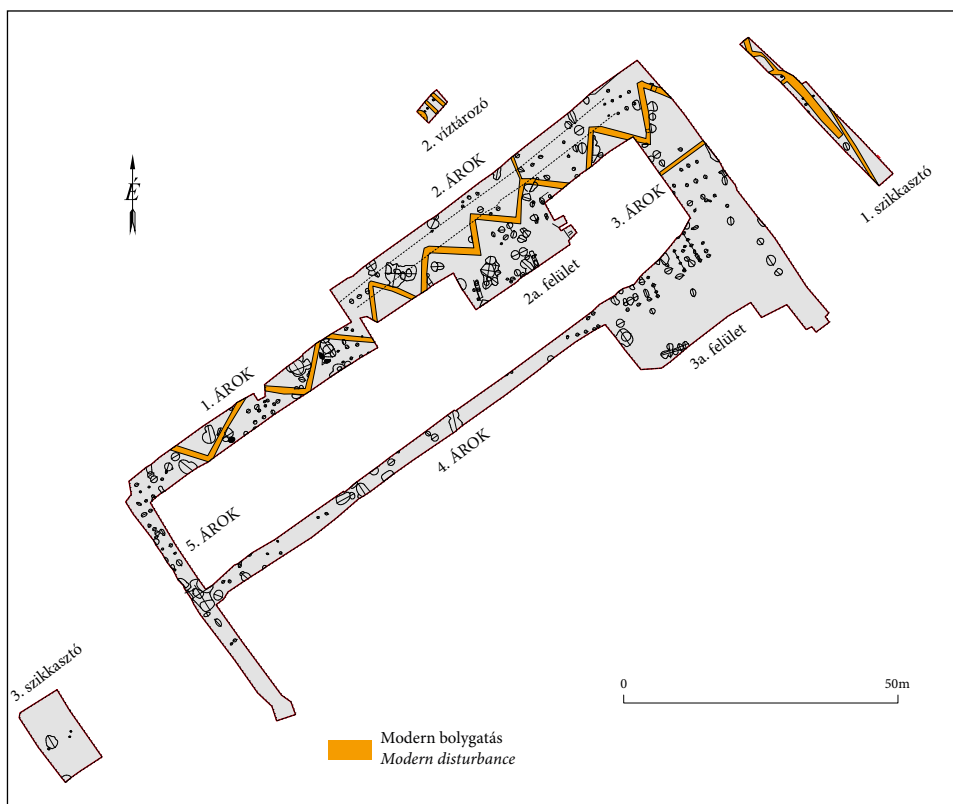
be explored. The surveyed area consisted of small pits and narrow, trench-like squares. The only documented archaeological culture was the Transdanubian (Central European) Linear Pottery culture (LPC), dated to the Middle Neolithic. This also meant that these features were found and could be examined in a mostly intact state (Fig. 2). The only disturbing feature we found was a zigzag-shaped modern-day trench crossing our Trenches nos. 1 and 2.

The excavations revealed new, even if limited, information on the structure and buildings of the one-time settlement. In addition to the 14 building segments identified in 2010 (SZILAS–M. VIRÁG–BESZÉDES 2011, 91), foundations of further dwellings were identified in 2011 under the pavement of Növény Street and the Nagytétény Road Exit (M. VIRÁG 2012, 81), and additional buildings were hypoth-

1. kép: A 2010, 2011. és 2018. évi feltárások helyszínrajza (Kovács Tibor, Fábián István, M. Virág Zsuzsanna, Szilas Gábor)

Fig. 1. Map of the 2010, 2011, and 2018 excavations (Tibor Kovács, István Fábián, Zsuzsanna M. Virág, Gábor Szilas)

2. kép: A 2018. évben feltárt településrész összesítő alaprajza (Kovács Tibor, Fábián István, M. Virág Zsuzsanna, Szilas Gábor)

Fig. 2. The comprehensive map of the settlement part excavated in 2018 (Tibor Kovács, István Fábián, Zsuzsanna M. Virág, Gábor Szilas)

14 házrészlet mellett (SZILAS–M. VIRÁG–BESZÉDES 2011, 91), 2011-ben a Növény utca útfelülete alatt és a Nagytétényi úti le-
hajtón további épületalapok részleteit tud-
tuk meghatározni (M. VIRÁG 2012, 81),
de néhány oszlophely előkerülése alapján,
egykori házak létezését feltételezhetjük a
csomóponti aluljáró területén is (M. VI-
RÁG 2012, 88–89). A 2018-ban végzett fel-
tárás során további 10 építmény részletét
tudtuk azonosítani. Az épületek nagyjából
párhuzamosan helyezkedtek el a feltárt fe-
lületen, tengelyük hozzávetőlegesen észak-
nyugat-délkeleti irányú volt. A tájolásban

esised on the basis of a few postholes in the
area of a planned underpass (M. VIRÁG
2012, 88–89). During the 2018 excavation,
parts of ten more buildings were identified.
The buildings were situated more-or-less
parallel to each other in the surveyed area,
with their axis oriented from northwest to
southeast. Small irregularities in the orien-
tation may signify that the buildings were
not strictly contemporaneous.

Despite the fragmentary preservation of
the foundations, the characteristic ground
plan and structure typical for the period
were easily recognised. The houses were

3. kép: Újkőkori
épület déli végének
részlete tárolópadlóra
utaló piskóta
alakú kettőzött
oszlophelyekkel
(Szilas Gábor)
Fig. 3. The southern
part of a Neolithic
building, with double
postholes indicating
a loft-like storage
structure (Gábor
Szilas)

mutatkozó kisebb eltérések azt jelzik, hogy a házak időbeli eltéréssel létesültek és álltak fenn a településen.

Az épületalapok töredékessége ellenére is jól felismerhetőek voltak a korszakra jellemző alaprajzi-szerkezeti sajátosságok. A házak nyomait a jellegzetes öt oszlopból álló keresztirányú sorok részletei jelezték. Többnyire az épület belső terében felállított tetőtartó oszlopok mélyebb, egymástól nagyjából 1–1 m távolságra leásott gödrei kerültek elő. Az oldalfalakat lehatároló sűrűbben, sekélyebben lemélyített szélső sor néhány oszlogödrt csak néhány épület esetében tudtuk észlelni. Az épületek szélessége a megfigyelhető oszloptávolságok szerint átlagosan 7 méterre becsülhető, hosszúságuk az ismert budapesti párhuzamok alapján (M. VIRÁG 2014, 27–28), vélhetően 20 m körüli lehetett. Az egyik ház előkerült déli végének belső terében padlásszerű tárolópadló kialakítására utaló piskóta alakú kettőzött oszlophelyeket is megfigyelhettünk (3. kép). Ilyen típusú épületek többnyire a kottafejes kerámiastílus használatának időszakában fordulnak elő (M. VIRÁG 2014, 28), így előzetesen

outlined by characteristic, transverse rows of five posts. Most of the documented features were postholes that once belonged to posts supporting the roof in the inner space of the building, typically situated in 1m distance from each other. The row of posts that supported the roof on the sides was found in the case of a few buildings only; these were placed more densely but in more shallow pits. The width of the buildings was ca. 7m, their length may be estimated to ca. 20m on the basis of analogies from the Budapest area (M. VIRÁG 2014, 27–28). Double postholes that may indicate a loft-like storage structure were documented in the inner space of one of the hypothetical buildings, on its southern end (Fig. 3). Buildings like this one are usually found in contexts associated with the 'Notenkopf' pottery style (M. VIRÁG 2014, 28), and therefore, this building part can be hypothetically dated to this period. No long pits could be identified beside the houses, probably because of damage inflicted by earlier ploughing.

Settlement features other than postholes included pit complexes, ovens in

erre a periódusra keltezhetjük a Növény utcában előkerült házrészletet is. Az épületeket szokványosan kísérő hosszanti gödrök, vélhetően a korábbi talajművelés miatt, nem maradtak meg a feltárt felületen.

A települési jelenségeket az oszlophelyeken kívül kisebb-nagyobb gödrök, gödrök oldalába bevájt kemencék és, kis számban, méhkas alakú vermek képviselték. Az egyik lefelé enyhén szélesedő oldalú, egyenes aljú, szabályos kerek gödör a szokványostól eltérő tartalommal rendelkezett (SE 1927). Felső szintjében egy emberi csontváz bolygatott részletét tártunk fel (4. kép), alsó részében pedig, -30 cm-nél, két, csaknem teljesen ép őrlőkő feküdt (5. kép). A jobb oldalra fordított váz maradványai szabályos zsugorított testhelyzetű fektetésre utalnak, a modern bolygatás miatt azonban, antropológiai vizsgálatok nélkül, jelenleg nem lehetséges a hiányosságok további okának megállapítása. Emberi maradványok gödörbe temetésével eddig nem, de egymás mellett eltemetett őrlőkővel már korábban is találkoztunk a településen (M. VIRÁG 2020, 85, 163). A most előkerült köveket használatuknak megfelelően helyezték el; az alsót őrlőfelü-

the sides of pits, and a few beehive-shaped pits. One of these pits (SE 1927) yielded unusual objects. Parts of a disturbed human skeleton were discovered in its upper segment (Fig. 4), while on its bottom, at 30cm height, there were two almost intact grinding-stones (Fig. 5). The skeleton lay on its right side and was probably buried in a contracted position; however, until the anthropological examination of the remains is over, it is impossible to identify the exact causes why some skeletal elements are missing. Human bodies have not yet been found in pits elsewhere at this settlement, although grinding-stones have been recovered from similar contexts (M. VIRÁG 2020, 85, 163). The grinding-stones we now discovered were placed according to their use: the one underneath had its grinding surface facing upwards, while the upper stone faced down. In the shallow, circle-shaped pit that we had excavated in 2010, the grinding-stones were placed in a different fashion: those were two lower stones that were buried with their grinding surface down. The complexity of these phenomena and the fact that these artefacts

4. kép: Méhkas alakú verem (SE 1927), felső szintjében emberi maradványokkal (Szilas Gábor)
Fig. 4. Beehive-shaped pit (SE 1927), with human remains in its upper section (Gábor Szilas)

5. kép: A méhkas alakú verem (SE 1927), betöltésében csaknem ép őrlőkövekkel (Szilas Gábor)

Fig. 5. Beehive-shaped pit (SE 1927), with nearly intact grinding-stones in its fill (Gábor Szilas)

lettel felfelé, a felső őrlőt lefelé fordították. A 2010-ben feltárt sekély kerek gödör aljában, ezektől különbözően, két alsó őrlőt földeltek el, mindkettőt a használattól eltérő módon, őrlőfelülettel lefelé. A jelenségek összessége, a szokványostól eltérően, szabályos gödörbe történő eltemetés, és az őrlőkövek elföldelése, mindenképpen valamilyen rituális cselekményhez kapcsolódhatott.

A feldolgozás jelenlegi állapotában a 2018. évi feltáráson előkerült leletanyag zöme, a korábbiakhoz hasonlóan, a kottafejes, de főleg a Zselíz kerámiastílus használatának idejére keltezhető. Figyelemre méltó egy kisméretű palack alakú arcos edény peremrészének töredéke plasztikus és bekarcolt elemekkel kialakított arcrésszel és vörös festés nyomával (6. kép). A Zselíz időszak e ritkaságnak számító különleges tárgycsoportjának töredékei már a 2010. évi feltárás során is több példányban váltak ismeretessé a Növény utcai településen. (M. VIRÁG 2017, 9–11, 2. kép, 3. kép 1a–b kép)

Az eddigiektől eltérően, néhány gödör durva kerámiájának jellegzetességei között

were buried in an unusual fashion in regular-shaped pits suggest that these are remnants of a ritual.

In the present stage of analysis it seems that most of the assemblage brought to light in 2018 dates from the period of the Notenkopf, and especially the Želiezovce pottery style. An outstanding finding is a fragment of a small, bottle-shaped vessel decorated with a human face, with applied and incised decoration forming the face, and traces of red paint (Fig. 3). Several fragments of such rare Želiezovce artefacts had already been identified in 2010 from the Növény Street settlement (M. VIRÁG 2017, 9–11, Fig. 2, Fig. 3.1a–b).

As opposed to our earlier observations, this excavation season brought to light unusual artefacts among the shards of course pottery yielded by the pits, such as fragments with *Schlickwurf*-type barbotine, archaic applied decorations, and fragments of vessels made with chaff tempering. These findings suggest an earlier dating than we hypothesised before; it is possible that the

6. kép: Arcos edény
töredéke, vörös
festéssel (Szilágyi
Nóra)

Fig. 6. Fragment of a
vessel decorated with
a human face, with
traces of red paint
(Nóra Szilágyi)

olyan jelenségeket tapasztaltunk – *Schlickwurf*-os felületkezelésű töredékek, archaikus plasztikus díszek, illetve a pelyvás soványítás gyakori előfordulása, – amelyek arra utalnak, hogy a falu az eddig megállapított időszaknál korábban, esetleg már a VK korai időszakának végén, illetve a korai kottafejes stílus idején létesülhetett.

Összegezve a Növény utcai újkőkori település eddigi kutatási eredményeit, elmondható, hogy a 2018. évi feltárás a falu intenzív központi részének részletét hozta felszínre, amelyet korábban a Növény utca nyomvonalán és a Nagytétényi úti lehajtó területén is megfigyelhattunk. A terület a kottafejes időszaktól egészen a késő Zselíz időszakig volt lakott, sőt a 2018-as eredmények alapján az is elképzelhető, hogy a település élete már a korai időszak végén, illetve a korai kottafejes fázisban megkezdődhetett. Erre utaló jeleket eddig csak a raktárbázis területén feltárt településrészen tapasztaltunk. (M. V. Zs.)

settlement was already inhabited at the end of the early LPC, and during the early phase of the Notenkopf style.

To sum up the results of the research into the Neolithic settlement at Növény Street, the 2018 excavation brought to light an intensively habited central part that had already been identified before on the route of Növény Street and the Nagytétényi Road Exit. The area must have been inhabited from the time of the Notenkopf style until the late Želiezovce period, moreover, the 2018 results may suggest that the settlement might have been dated even earlier, to the end of the early period, respectively to the early Notenkopf phase. Phenomena that suggest such an early dating were discovered in the place of the future storage building. (Zs. M. V.)

Gábor Szilas – Zsuzsanna M. Virág

Szilas Gábor – M. Virág Zsuzsanna

IRODALOM / REFERENCES

- SZILAS–M. VIRÁG–BESZÉDES 2011 • Szilas G.– M. Virág Zs. – Beszédes J.: Középső újkőkori, késő avar telepnymok és a limesút részlete az M0 autótút Budatétény-Növény utcai csomópontjának feltárásán (Middle Neolithic, late Avar settlement traces and a segment of the limes road from the excavation of the Budatétény-Növény Street junction of the M0 motorway). *Aqfűz* 17(2011) 83–107.
- M. VIRÁG 2012 • M. Virág Zs.: Újabb kutatások az M0 autótút Növény utcai csomópontjában– További adatok a középső neolitikus település megismeréséhez (New research at the intersection of Növény Street with the M0 Motorway – Further data on the Middle Neolithic settlement). *Aqfűz* 18 (2012) 74–98.
- M. VIRÁG 2014 • M. Virág Zs.: A Dunántúli (közép-európai) Vonaldíszes Kerámia kultúrája kutatásának eddigi eredményei Budapest körzetében (The Research Results Of The Transdanubian[Central-European] Linear Pottery Culture In The Area Of Budapest). *BudRég* 47 (2014) 21–71.
- M. VIRÁG 2017 • M. Virág Zs.: Antropomorf ábrázolásokat tartalmazó leletegyüttes a Budapest, Növény utcai neolit településről (Assemblage With Anthropomorphic Depictions From The Middle Neolithic Settlement In Növény Utca, Budapest). *BudRég* 50 (2017) 9–37.
- M. VIRÁG 2020 • M. Virág Zs.: 7000 éves üzenet. Az újkőkori világ emlékei Budapest vidékén (A 7000-year-old message. Remains of the world in and around Budapest). Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest 2020.

A Budapesti Történeti Múzeum kisebb feltárásainak helyszínei és eredményei a 2018. évben

(Jelölésük a hátsó borító belső oldalán lévő térképen)*

9. Budapest III. ker., Királyok útja – Barátpatak utca (Hrsz.: 63563)

2018. december 4. és 6. között kábelfektetéshez kapcsolódóan a Barátpatak utcában, a Királyok útjától a Barátpatak utca 2/b házszámú telekig, az úttest déli oldalán 30 cm széles, 70 cm mély árkot ástak. Az árokban nagyrészt csak barna agyagos réteget tudtunk regisztrálni az újkori rétegek alatt. A Barátpatak utca 2/b-vel szemben azonban a barna agyagos réteg (SE 2) alatt egy 4 m hosszú, félig földbe mélyített ház két széle rajzolódott ki a felszíntől 80 cm (102,90 mBf) mélységben (1. kép). December 4-én kibontottuk a ház betöltését (kizárólag a közműárokba eső 30 cm széles részen), amelyből kelta (La Tène B) leletek kerültek elő (2. kép); többek között S-profilú tálak, bikónikus, éles profilú fazekak (néhányan bepecsételt díszítés), grafitos kerámia. A ház alja 102,40 mBf szintig mélyült. A barna réteg alatt egy 30–40 cm vastag hamus réteg, alján pedig egy tömött, kemény, sötét szürkésbarna agyagos padlószint jelentkezett. A ház többi része továbbra is az úttest alatt van.

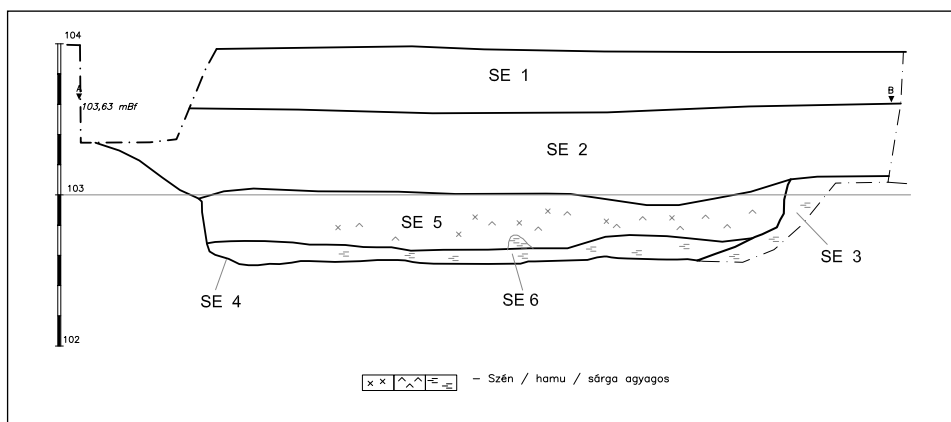
Nagy Alexandra – Kraus Dávid – Gyenes Gábor

10. Budapest III. ker., Királyok útja – Juhász Gyula utca sarok (Hrsz.: 64057/27) és Királyok útja – Pünkösdfürdői út sarok

2018. júliusában régészeti megfigyelést végeztünk a Királyok útja, Nánási út, Pók utca, Gázgyár utca több pontján, az Óbudai Gázgyártól a Barát-patakig. A bejelentés nélkül megkezdett gázvezetékcserek során hét helyen végeztek földmunkát 20–30 négyzetméteres munkagödrökben. A régi gázvezeték lefektetésekor végzett bolygatás, majd visszatöltés ellenére két helyen is régészeti leletekre, illetve beásott objektumra bukkantunk.

A Királyok útja–Juhász Gyula utca délkeleti sarkán L alakban ástak gödröket, nagyjából a Királyok útja 275–277. számmal szemben. A kelet–nyugati irányú árokban a felszíntől (104,30–104,40 mBf) számított 80–100 cm mélyen még feltöltés volt. Ez alatt barna homokos-agyagos réteg (SE 1) húzódott, amelyből már csak őskori cserepek kerültek elő. Keleti végén az SE 1 alatt 2–4 cm vastag kemény, világosszürke, helyenként hamus réteg (SE 3) jelentkezett, kb. 102,90 mBf magasságban. Alatta elkülönült volt egy világosbarna agyagos-ho-

* Jelen összeállítás nem tartalmazza a BTM munkatársai által, zömmel közműfektetések során végzett, negatív eredménnyel záródó régészeti szakfelületek helyszíneit.

1. kép: Budapest III. ker., Királyok útja – Barátpatak utca. Félíg földbe mélyített kelta ház metszete (Gyenes Gábor)

2. kép: Budapest III. ker., Királyok útja – Barátpatak utca. Kelta (La Tène B) edénytöredékek (Nagy Alexandra)

mokos réteg (SE 4), leletet azonban nem tartalmazott. A nyugati, négyszög alaprajzú gödröt (a Királyok útja alatt) már korábban 102,40 mBf szintre lemélyítették. Ennek alján a sárga homokban, az északi metszet előtt, egy őskori, barna, homokos betölté-

sú beásás (SE 2) déli részét tudtuk kibontani és dokumentálni. Néhány patics- és kagylódarabot tartalmazott, kerámia nem volt benne. Tőle nyugatra, az L alakú árok északkeleti csücskében egy újabb őskori beásást (SE 5) tudtunk regisztrálni. Ez

utóbbiban kerámatöredékeket is találtunk. Az SE 3 folytatását nyugati irányban nem tudtuk követni, az SE 5 környékén már nem látszott. Valószínűleg a kettő közötti, korábbi közműárkok tüntethették el. Az északi árkokban régészeti objektumot vagy leletet nem találtunk, nagyrészt közművek bolygatták meg.

Az SE 1 rétegből és az SE 5 beásásból kora- és késő bronzkori, valamint rézkori leletanyagot gyűjtöttünk.

A Királyok útja–Pünkösdfürdő utca délnyugati sarkán, az úttest nyomvonalában lévő gázcsőárkokban egy észak–déli és egy kelet–nyugati irányú közműre ástak rá a kivitelezők. A közművek alatt még egy vízcső is húzódott a felszíntől számított 2 m mélyen. Az útalapozás alatt nagyrészt sárga homokos visszatöltést találtunk. A keleti oldalon lévő barna homokos–agyagos földtömbből ugyan egy nagyobb zacskónyi bronzkori kerámiát összegyűjtöttünk, betöltésében azonban aszfaltdarabok, modern kori törmelék is akadt. Nyilván ebben az esetben a korábbi közműfektetés során megbolygatott lelőhely visszatöltött leletanyagával volt dolgunk.

Nagy Alexandra – Kraus Dávid

11. Budapest III. ker., Heltai Jenő tér 1. (Hrsz: 65552/70)

2017 ősze és 2018 tavasza között régészeti megfigyelést végeztünk a Békásmegyeri Piac területén, mely elsősorban a Budavári Ingatlanfejlesztő Zrt. által végzett, negatív eredménnyel záruló próbafeltárás után, a mélygarázs alapkiemelési munkálatainak megfigyelésére koncentrált. Az építési terület egészéről kijelenthető, hogy több mint

3. kép: Budapest III. ker., Heltai Jenő tér 1. Építési állapotban előkerült rézkori korsó (Szilágyi Nóra)

3 m vastag jelenkori feltöltés fedí, mely alatt, a terület északnyugat-nyugati harmadában egy átlagosan 30 cm vastag, tömött, barna humuszos réteg feküdt (SE 01), alatta pedig egy 60 cm vastag fekete öntéstartaj (SE 02) húzódott. A szürke-drapp, agyagos-homokos altalaj (SE 03) általában 4 méternél mélyebben jelentkezett a teljes területen. Régészeti leletek (főleg apró, 1–3 cm átmérőjű, kerámatöredékek, paticsdarabkák) zömme az SE 01-ből kerültek elő, de az SE 02, 03-ban is előfordultak. Az egyetlen régészeti korú, intakt rétegsorral rendelkező beásott objektumot 2018 februárjában tártuk fel az utca szintjétől számított 4,5 méteres mélységben (100 mBf). Ebből a középső rézkori gödörből (SE 04) viszonylag nagy mennyiségű állatcsont, némi kerámia és egy, a Furchenstich-kerámia kultúr-komplexum jellegzetességeit magán hordozó egész korsó (3. kép) került elő (a kulturális besorolásért M. Virág Zsuzsannát illeti köszönet). A vastag, fekete öntéstartaj egyértelműen vizes,

mocsaras környezetre utal, ahol a beásás talán településszéli víznyerő-gödörként funkcionálhatott. A gödör rétegződése laza homokrétegek beomlását mutatja, közvetlenül a talajvíz szintje fölött. A barna humuszréteg és öntéstalaj keleti irányba haladva folyamatosan elvékonyodott, majd el is tűnt, csak a záportározó gödrében tűnt fel újra 5–10 cm vastagságban (300 cm mélységben).

Mindezek alapján megállapítható, hogy az őskorban (középső rézkor) a területen emberi megtelepedéssel számolhatunk, melynek nyomai csak a mélyebben fekvő részeken maradtak meg. A korabeli magaslatoakat vélhetően a békásmegyeri lakótelep építése során elplanírozták, így a régészeti korú rétegek helyére modern feltöltés került.

Kraus Dávid – Szilas Gábor

12. Budapest III. ker., Szent István utca (Hrsz: 64035/6, 64036/2)

2018. november 15–21. között a Szent István utcában (Ipartelep utca – Sinkovits Imre utca gyalogos út kereszteződése közepében) őskori megtelepedés nyomai kerültek elő. A közeli lakóparkhoz kapcsolódó, bejelentés nélkül épülő szennyvízcsatorna gerincvezetékének kiásásával kb. 4–5 folyómétert haladt a kivitelező régészeti felügyelet nélkül. Az árok metszetalán 50–200 centiméteres feltöltés alatt, átlagosan 80–100 cm vastag sötétbarna humusz feküdt, alatta fehéres-szürkés iszap jelentkezett. A gyalogosúttal párhuzamos árok Ipartelep utca felőli végén sekély gödört vagy árkot vágtak át a munkagéppel. Az objektumból lelet nem került elő, azonban a sötétbarna humuszból, illetve a közvetlenül alatta

fekvő iszap felső zónájából őskori jellegű kerámia- és állatcsonttöredékek kerültek napvilágra a földmunkával érintett teljes nyomvonalon (kb. 50 m). Az érintett terület, a Csillaghegyi-árok vízenyős szélén helyezkedik el, és az Ipartelep utca 64. számú telek feltárásán azonosított népvándorlás kori és őskori lelőhely (VÁMOS 2008) délkeleti határát jelöli. Ettől a résztől, a patak felé eső zónában ugyanis semmilyen lelet vagy objektum nem került elő a lakópark építéséhez kapcsolódó, Nagy Alexandra és Gyenes Gábor által végzett régészeti megfigyelés során (NAGY 2017).

Kraus Dávid

IRODALOM:

- NAGY 2017 • Nagy A.: Adattári jelentés. III. ker. Szent István utca (BTM Adattár: 5886-2017).
VÁMOS 2008 • Vámos P.: Budapest, III. ker., Ipartelep utca 64., Hrsz: 64054/29. Aqfűz 14 (2008) 175–176.

13. Budapest III. ker., Királyok útja 225. (Hrsz.: 63600)

2017. november 8. és 2018. január 25. között ún. „üdülőpark” építéséhez kapcsolódóan, a Királyok útja 225. számú telek keleti végén építendő A, B, C és D épületek sávalapjainak gépi földkiemelése során került sor régészeti szakfelügyeletre.

A lelőhelyen 2016-ban Szilas Gábor végzett próba- és megelőző feltárást, illetve szakfelügyeletet, amelynek eredményeképpen hat korszak, több mint 200 objektuma látott napvilágot (SZILAS 2017). Az utolsó négy épület építése során (A–D) nem szá-

mítottunk intenzív őskori megtelepedésre, mivel az említett épületek már a hullámtér mélyebb részén létesültek, és a próbafeltárás árkai is csak szerény mennyiségű, rétegből származó leletanyagot szolgáltattak.

A most vizsgált területről általában elmondható, hogy kb. 2,5 m modern feltöltés fedi. A feltöltés alatt átlagosan 40–50 cm (helyenként akár 75 cm) vastag sötétbarna humusz fekszik, ami alatt 10–40 cm vastag szürkésfehér iszap húzódott. Ebben a két rétegben (főleg a humuszos barnában), szinte minden megtisztított metszetről kevés, apró őskori kerámiatöredék, kisméretű állatcsont- és paticsdarabkák kerültek elő. Sekély, beásott objektumnak csak az A épületben, metszetben dokumentált SE 211-et tekinthetjük. Ebből állatcsontok, edénytöredékek és egy pattintott sarló-beütésszög került elő. Talán felszíni jelenség vagy nagyon sekély objektum lehetett az SE 212 a D épület egyik metszetről. Ez a réteg kis mennyiségű kavicsot, kerámiát és nagyobb számú kagylóhéjat tartalmazott.

Összességében elmondhatjuk, hogy az őskori megtelepedés intenzitása már lecsökken ennyire közel a folyóhoz. Azonban azt is meg kell említeni, hogy a sávalapokban történő megfigyelés jóval esetlegesebbé teszi a régészeti objektumok felderítésének lehetőségeit.

Kraus Dávid

IRODALOM:

SZILAS 2017 • Szilas G.: Újabb régészeti kutatások az Óbudai Duna-part Püskösdfürdőtől délre eső szakaszán (New archaeological research on the Danube bank in Óbuda, south of Püskösdfürdő). Aqfűz 23 (2017) 50–59.

14. Budapest III. ker., Királyok útja 78–80.

2018. április 5-én és 6-án régészeti megfigyelést végeztünk a fent nevezett telken. A bejelentés nélkül kiasott sávalap árkaiban a következő rétegsor mutatkozott: 0–20 cm mélységben a jelenkori humusz, alatta (20–50 cm) egy világosbarna, homokos humusz, 50 cm alatt pedig sárga homok. A telek keleti szélén, a sávalapok oldalfalainak tisztítása közben egy késő bronzkori kerámiatöredék került elő. Az északi sávalap keleti részén pedig egy észak–déli irányú, 1 m széles árok (esetleg hosszúkás gödör) folyt a sárga homokos altalajban. Az árkot a földmunkával érintett szakaszon (50 cm szélességben) feltártam, azonban leletanyagot nem tartalmazott. Ez a szegényes lelőhelyrészlet a Duna-parti őskori lelőhelyek nyugati határzónáját jelölheti a Csillaghegy-Rómaifürdő megtelepedésre kevésbé alkalmas, homokkal, futóhomokkal borított részének keleti szélén.

Kraus Dávid

15. Budapest, III. ker., Valéria utca 13. (Hrsz.: 61667/1)

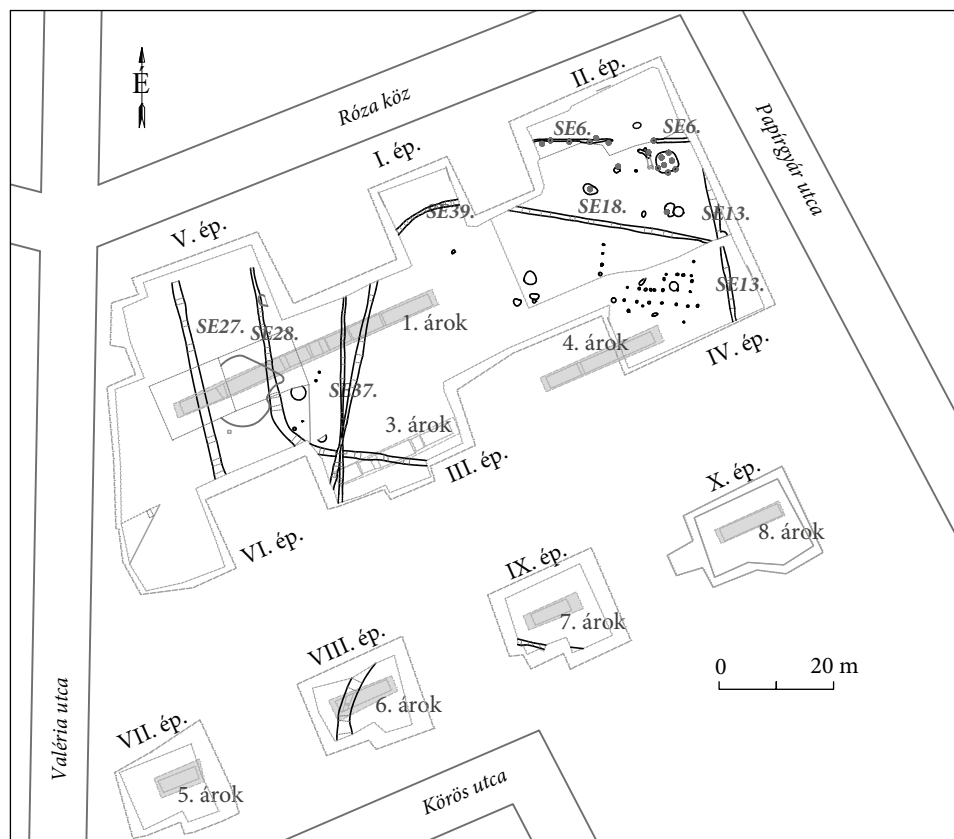
A Fagyöngy Lakópark Kft.-vel kötött megállapodás alapján, 2018. május 5. és 2019. február 7. között, a III. Valéria utca–Papírgyár utca–Körös utca által határolt telken, az egykori Papírgyár területén tervezett lakópark építését megelőzően régészeti megfigyelést, majd annak pozitív eredményeit követően, az érintett területrészek megelőző feltárást végeztünk. A munka előzménye a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. megbízásából

2017. augusztus 23. és 24. között ugyanitt lezajlott régészeti próbafeltárás volt, melynek során mindösszesen nyolc, előzetesen kitérített szondaárkokban két, akkor még bizonytalan korúnak meghatározott, leletmentes, észak-déli irányú árokrendszer nyomai kerültek napvilágra.

A lelőhely geomorfológiai értelemben a Péterhegy keleti hegyláb felszínének előterében, egy óholocén, részben feltöltődött egykori Duna-meder keleti partszakaszán helyezkedik el.

A régészeti kutatások során a tervezett tíz épület (I–X.) pinceszintjét magában foglaló 3915 négyzetméternyi területen

vizsgálhattuk a régészeti érintettséget és a helyszín egykori rétegvizonyait (4. kép). A pinceszintek kialakításához igazodva az I–VI. épületek területét összefüggő felületben, ettől délre a VII–X. épületeket viszont különálló tömbökben tudtuk dokumentálni. A terület viszonylag egységes rétegtani képet mutatott, melynek legfőbb jellegzetessége az altalaj szintjének enyhe délnyugati irányú lejtése. Ennek köszönhetően, hogy míg az északkeleti sarokban, ahol a régészeti érintettség a legintenzívebbnek mutatkozott, 103,4 mBf jelentkezett az agyagos-lössös sárga altalaj, addig a telek délnyugati harmadában a már zöldessárga

4. kép: Budapest III. ker., Valéria utca 13. A 2018-as ásatási felület összesítő rajza, valamint a 2017-es szondaárkok (1-8. árkok) elhelyezkedése (Kovács Tibor, Fábíán István)

5. kép: Budapest III. ker., Valéria utca 13. Az őskori (?) cölöpvázás épület délkeleti irányból (Szilas Gábor)

színű agyagréteg csupán 102,8 mBf magasságban húzódott. Az altalaj felett átlagosan 50–70 cm vastag barna, délnyugati irányban egyre sötétebb és agyagosabb humuszréteg húzódott, melyet 150–220 cm vastag tégl-, pala-, kötörmelék, helyenként igen laza újkori feltöltés borított. A mai járószint egységesen 105 mBf magasságban helyezkedett el.

A feltárási terület régészeti intenzitása a terepviszonyokkal szoros összefüggést mutatott. A telek legmagasabb, északkeleti harmadában mintegy tucatnyi gödör és egy nagyobb, lekerekített sarkú, négyszögletes beásás jelezte az őskori területhasználatot. Az objektumokból származó kerámialetek alapvetően kevés, apró, vékonyfalú, kézzel formált töredékek voltak. Egy-két aprókavicsos, csillámos soványítású, enyhén kihajló peremű, alatta ujjbenyomkodásos bordadíszítéssel, vagy tagolt fogóbütyökkel ellátott töredék a kora bronzkor időszakra datálható. Az őskori objektumoknak a telek területén való területi szóródása alapján feltételezhető, hogy egy eddig ismeretlen település délnyugati perifériális zónáját találtuk meg. A kora bronzkori településhálózat legközelebbi ismert lelő-

helye a délnyugati irányban 1 km távolságban a Mocsáros-dűlő nyugati peremén, a mai Aranyhegyi út mentén húzódó, Makkó-kultúrába tartozó horizontális település (KALICZ-SCHREIBER 1994).

Jóval problematikusabb a kissé délebbre, több bontási fázisban kibontakozó, kelet-délkelet–nyugat-északnyugati tájolású, nagyméretű cölöpvázás struktúra időrendi besorolása (5. kép). A felmenő falú épület maradványaként értelmezhető jelenségcsoport északi határát az újkori bolygatások következtében már nem tudtuk egyértelműen lehatárolni. Teljes épségben csupán a két déli, 6–6 cölöphely alkotta oszlopsort dokumentálhattuk. Az esetleges harmadik, északi sor megléte, az erősen fragmentált munkaterület következtében csak részlegesen megfigyelhető oszlophelyek miatt kérdéses marad. Éppúgy bizonytalan az épület északnyugati szélén megfigyelt észak-déli oszlopsor funkciója is, melyet inkább az épülethez kapcsolódó kerítésként értelmezhetjük. Az így kiserkesztett épület – három oszlopsort feltételezve – 5,7 m széles, 11,1 m hosszú lehetett, alapterülete 63,3 m² volt. Az omladékrétegetől a későbbi bolygatások miatt megfosztott negatív struk-

6. kép: Budapest III. ker., Valéria utca 13. Az SE 28, 37, 38-as árokrendszerek kereszteződésének fotója délnyugatról a földdokumentálás állapotában (Szilas Gábor)

túra időrendi besorolása már önmagában hordoz bizonyos fokú bizonytalanságot, ráadásul a cölöplyukakból származó kevés, apró, atipikus őskori kerámiatöredék sem nyújt egyértelmű támpontot. Ugyanakkor az épületnek a települési objektumok zónájától való elkülönülése, azaz a két jelenségcsoport elvi egyidejűsége alapján, a cölöpszerkezetet feltételelesen a kora bronzkori településsel hozhatjuk összefüggésbe.

Nem jutunk sokkal közelebb a probléma megoldásához akkor sem, ha a korszakra jellemző lakáskultúra jellegzetességeiből kiindulva próbáljuk meghatározni a jelenség korát. A főváros területén megtelepedő kora bronzkori népcsoportok építészeti szokásairól viszonylag sokat tudunk, azonban információink kivétel nélkül a Harangedény-Csepel csoport településeinek feltárásaiból származnak (Szigetszentmiklós: ENDRŐDI 1992, 97–98; Albertfalva: ENDRŐDI–REMÉNYI 2016, 29–42). A kultúra nagy számban dokumentált ívelt, hosszanti oldalfallal rendelkező épületeinek cölöphelyei azonban a Csillaghegyen dokumentált struktúráról jól láthatóan eltérő formába rendeződnek. A korszak más kulturális besorolásba tartozó nyílt színi településeiről, viszont

alig vannak információink. A Makó-kultúra Csongrád-Vidre szigetről ismert, két hosszanti oszlopsorral rendelkező nagyméretű hosszúháza szintén ettől eltérő típust képvisel (KALICZ 1984, 101). A kora bronzkori Nagyrév-kultúra tell-településekről ismertté vált épületek fizikai paraméterei pedig egyértelműen kisebb mérettartományban szóródnak (Tiszafüred: 8,7×5,2 m – CSÁNYI–STANCZIK 1992, 117–118; Bölcske: 6,6×3,76 m – POROSZLAI 1992, 143; Baracs: 5,5×5,5 m – VICZE 1992, 147).

A munkaterületen több árokrendszer maradványait is tudtuk dokumentálni. Ezek közül az északi, nagyobb összefüggő felületen legalább három, részben a feltárási területre eső, lekerekített sarkú, négyszögletes kerítőárkot sikerült rekonstruálnunk, melyeknek egymáshoz viszonyított relatív időrendjét a tervezett III. épület területén sikerült dokumentálnunk (6. kép). Ezzel szemben a délebbre lévő, erősen szabdaltnak munkaterületen már csak néhány ívelt, vagy egyenes vonalú árokszakaszbontására nyílt lehetőség. Az árkok alapvetően V keresztmetszetűek voltak, aljukban kevert sárgásbarna, még a használat során történnő visszatöltődésre, feliszapolódásra utaló

réteget találtunk. Többnyire leltmentesek voltak, azonban az északkeleti sávban megfigyelt árokszakaszokon betöltésük kevés paticstot, tegulatöredéket tartalmazott, az egyik déli árokszakasz bontása során (SE 75) pedig római kori kerámiatöredékeket gyűjtöttünk. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a különböző kerítőárok-ból álló rendszerek a szóban forgó terület római kori területhasználatára (a terület víztelenítése?) utaló maradványok lehetnek.

Szilas Gábor

IRODALOM:

- ENDRŐDI-REMÉNYI 2016 • Endrődi, A. – Reményi, L.: A Bell Beaker settlement in Albertfalva, Hungary (2470–1950 BC). Budapest 2016.
- CSÁNYI-STANCZIK 1992 • Csányi, M. – Stanczik, I.: Tiszaug-Kéménytető. In: MEIER-ARENDT 1992, 115–119.
- KALICZ 1984 • Kalicz, N.: Die Makó-kultur. In: Tasić, N. (Hrsg.), Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans. Beograd 1984, 93–108.
- KALICZ-SCHREIBER 1994 • Kalicz-Schreiber, R.: Siedlungsfunde und ein Brandgrab der frühbronzezeitlichen Makó Kultur in Budapest (A korabronzkori Makó kultúra telepleletei és hamvasztásos sírja Budapest). Zalai Múzeum 5 (1994) 39–59.
- MEIER-ARENDT 1992 • Meier-Arendt, W. (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell- Siedlungen an Donau und Theiss, Frankfurt a. M. 1992.
- POROSZLAI 1992 • Poroszlai, I.: Bölcske-Vörösgyűrű. In: MEIER-ARENDT 1992, 141–145.
- VICZE 1992 • Vicze, M.: Baracs-Földvár. In: MEIER-ARENDT 1992, 146–148.

16. Budapest, III. ker., Csengőbojt utca – Kocsis Sándor út (Hrsz.: 20039/10)

Az Aranyhegyi-patak déli oldalán, a Csúcshegy-Harsánylejtőként ismert többkorszakú régészeti lelőhely északkeleti részén, a beruházó Opulus Park Ingatlanfejlesztő Kft. által építendő társasház alapozási munkái miatt, 2018. augusztus 30. és szeptember 7. között, majd október 18-án és 2019. február 6-án a gépi földmunkákat kísérő régészeti megfigyelés történt, 2018. szeptember 9. és 24. között pedig teljes felületű megelőző feltárást végeztünk. Az építési terület déli részén összesen 983 m² feltárássra került sor, régészeti megfigyelés keretében további 281 m² felületen kutattunk a terület északi sarkánál. Az épületkontúr fennmaradó részén a kivitelezési mélység részben az altalaj fokozatos esése, részben az emelt pincszintek miatt nem érte el a régészeti korú objektumok jelentkezési szintjét.

A rétegviszonyok tisztázása érdekében a feltárást az épületkontúr délkeleti szélével párhuzamosan létesített kutatóárok-kal kezdtük meg. Ennek során a recens humusz és a többszörösen rétegzett eróziós üledék alatt, közel 3 m mélységben jelentkező, majd kb. 4 m relatív mélységig követhető talajosodott rétegből őskori és késő vaskori kerámiatöredékek kerültek elő. A steril, sárga, löszös altalaj északkeleti irányban lejtve, az eredeti térszín fokozatos esését mutatta. Az építési terület délnyugati részén némileg eltérő rétegviszonyokat figyelhettünk meg: a magasabb térszín irányában a lejtőtörmelékes és löszös rétegek között fokozatosan vastagodó,

7. kép: Budapest,
III. ker., Csengőbojt
utca – Kocsis Sándor
út. Késő kelta épület
a padlószinten
összetört edények
darabjaival (Tóth
Farkas Márton)

8. kép: Budapest,
III. ker., Csengőbojt
utca – Kocsis Sándor
út. Bronztárgyak
a késő kelta épület
omladékából
(Szilágyi Nóra)

szervesanyagban dúsabb rétegek jelentkeztek. A jelenség magyarázata feltehetően a Harsánylejtő magasabb térszínei felől érkező intenzívebb eróziós üledékrétegek közti nyugodtabb vegetációs periódusok humuszosabb üledékeiben keresendő. A gépi földkiemelés következtében megnyílt délnyugati partfal tisztításával és dokumentálásával a kb. 4,5 m vastag rétegsort a 20 m széles szelvényben jól megfigyelhettük. Az éles határral elváló legalsó eróziós szint a területhasználat szempontjából drasztikus változásokat sugall, amit az alatta húzódó rétegekből előkerült római kori kerámia-töredék alapján, feltehetően a római kor idejére, vagy kevéssel az utánra tehetünk. A váltakozó szemcseméretű üledékrétegekből és eróziós szintekből lejtőtörmelékkel

kitöltött U és V alakú, valószínűleg záporpatakok nyomaiként értelmezhető bevágódások mélyültek. A nyesett, löszös felszín északnyugati részén 2–2,5 m széles, délnyugat-északkeleti irányú, lejtőtörmelékkel kitöltött bevágódást követhettünk, ami egy 8–9,5 m széles, 2,5 m mély, löszös-köves kitöltésű vízmosást harántolt. E jelenségeket egy-egy átvágással vizsgáltuk és dokumentáltuk. Bontásuk során antropogén eredetükre utaló nyomot nem találtunk.

Elképzelhető, hogy az itt megfigyelt rétegek és jelenségek a Csúcshegy északi lejtőjén végzett római kori erdőirtás hatására hirtelen meginduló jelentős erózióval magyarázhatók. A feltárt rétegekből Viczián István és Balogh János (Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Föld-

rajztudományi Intézet) környezetrégészeti vizsgálatok céljára mintavételezést végzett. E vizsgálatok eredményeitől a késő vaskori és római kori tájhasználat és környezeti viszonyok jobb megismerését remélhetjük.

A feltárási terület délkeleti szélén, a vízmosásként értelmezett jelenség kitöltésébe ásott, észak-déli tájolású, lekerekített téglalap alakú, sekély, félig földbe mélyített késő kelta épületet tártunk fel (7. kép). Északi, rövidebb oldalához, annak alján, egy oszlophelyet tartalmazó, keskeny, sekély, kelet-nyugati irányú árok csatlakozott. Északkeleti, természetkövekkel kirakott széle megerősített vagy alapozott falszakaszra utal. A hirtelen esemény (a lejtőtörmelékes betöltés és az égésnyomok hiánya alapján talán földcsuszamlás vagy földrengés) hatására eltemetődött épület padlószintjén helyben összetört edények nagy mennyiségű töredékei, két bronzfibula, egy bronz szíjelosztó karika és vasfibulák töredékei kerültek elő (8. kép). Ezek alapján az épület a magyarországi kelta kor utolsó, a római hódítást megelőző fázisára, a La Tène D időszakra (Kr. e. 2–1. század) keltezhető és a Harsánylejtőn több, korábbi kampány során részben feltárt, az eraviscus törzs által lakott falusias település részének tekinthető (HAVAS et al. 2017, 49, 52). Az épület előkerülése mintegy 100 méterrel bővíti kelet felé a telep eddig ismert kiterjedését.

Tóth Farkas Márton

IRODALOM:

HAVAS et al. • Havas Z. – Papp A. – Szilas G. – M. Virág Zs.: Óriás kirakós játék 26 hektáron: Mozaikszerűen vizsgált többperiódusú lelőhely kutatása Harsánylejtőn. In: Zsidi P. (szerk.), Kincsek a város alatt – Újdonságok a múltból 1867 /

2005–2015. Budapest régészeti örökségének feltárása. Kiállítási katalógus. Budapest 2017, 45–68.

17. Budapest III. ker., Csúcshegy-Harsánylejtő (Hrsz.: 20655/136, 20655/147, 20655/148)

2017. novemberében és 2018. áprilisában, két részletben egy honfoglalás kori temetőt, összesen 44 sírt tártunk fel a Csúcshegy-Harsánylejtőn épülő lakópark területén (TÓTH 2018). A temetkezések ívelt, szabálytalan sorokba rendeződtek, a sírsorok és az egyes sírok között a talajviszonyok miatti nagyobb üres térségekkel. A temető a 44 feltárt temetkezésnél, ha nem is jelentősen, de mindenképpen nagyobb lehetett. Erre utalnak az északi részen nagyon magasan fekvő, szétszántott vázak, egy magányos, szórvány koponya a sírok között, két sír közötti üres részen egy halomban előkerült ruhaveretek, és a csecsemősírok hiánya, illetve a gyermekek aránytalanul kis száma.

A 44 sírből 24-ben került elő leletanyag, ezek szinte kizárólag ékszerek, valamint a ruházat díszítményei voltak. Díszes öltözék csak felnőtt nők (9., 10. kép), továbbá leánygyermekes esetében (11. kép) fordult elő, a férfiaknál egy kivétellel semmilyen tárgy nem került elő. Ezek alapján a temető egy közrendű, szabad közösség nyughelye lehetett, melynek néhány családja elég gazdag volt ahhoz, hogy asszonyainak nemesfémrel díszített ruházatot biztosítson, s ebben is temesse el őket.

Az ékszerek, ruhadíszek, használati eszközök nagy része (sima, nyitott végű karikák, huzalkarperecek, gyöngyök, pántgyűrűk, fülesgombok, kés stb.) pontosabban nem keltezhető, a teljes 10. századra jellem-

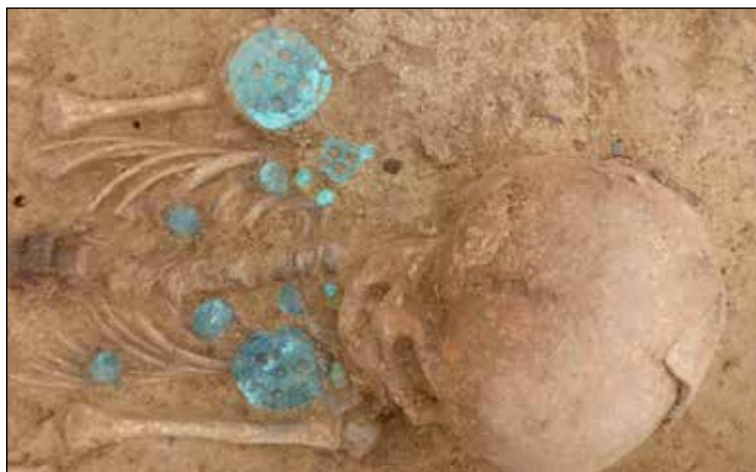
9. kép: Budapest
III. ker., Csúcshegy-
Harsánylejtő.
Láncékszer és préselt
ruhaveretek az 5.
számú női sírban
(Tóth Anikó)

10. kép: Budapest
III. ker., Csúcshegy-
Harsánylejtő. Veretes
lábbeli a 10. számú
női sírban (Tóth
Anikó)

11. kép: Budapest
III. ker., Csúcshegy-
Harsánylejtő.
Hajfonatdísz és
ruhaveretek a 7.
sírban fekvő kislány
mellett (Tóth Anikó)

ző, használata helyenként a 11. században is folytatódik. A pontosabb keltezéssel rendelkező tárgyak legkorábban a 10. század második harmadára, de inkább a második felére tehetők, kizárólag a század első felére jellemző leletek nem kerültek elő. A leletanyag alapján a temetőt a 10. század második felében kezdték el használni, s legkésőbb a 11. század elején felhagyhatták.

Tóth Anikó

IRODALOM:

TÓTH 2018 • Tóth A.: Honfoglaláskori temető a Harsánylejtőn (Cemetery in Harsánylejtő from the Hungarian Conquest period). *BudRég* 51 (2018) 91–134.

18. Budapest, III. ker., Szentendrei út 135. (Hrsz.: 19343/8)

Az aquincumi polgárváros déli városkapujának tőszomszédságában 2018. november 19. és december 3. között végeztünk tervásatást. A munkára azért volt szükség, mert a városkapu és -fal déli tőszomszédságában, az észak-déli főút vonalán, várhatóan 2020 tavaszán, VEKOP pályázat keretében épül át az Aquincumi Múzeum és Régészeti Park Szentendrei úti kerítésfrontja és főbejárata. A projekt első ütemében új kapuépítmény készül, amely szervízaknájának (12 m²) elhelyezése nagymértékben függ az itt húzódó régészeti emlékek helyzetétől, jellegétől, ezért most, még a kiviteli tervek elkészülte előtt, kívánunk kutatni a tervezett helyen.

A kijelölt terület alatt az aquincumi polgárváros észak-déli főútja fut, a déli városfalán kívül, amelyet ezen a ponton Nagy

Tibor 1946–47-ben már egyszer feltárt (NAGY 1948, 121–122). Ásatási dokumentáció (egy összesítő alaprajztól eltekintve) azonban erről a kutatásról nem maradt ránk, így kérdéses volt, milyen mértékben érintette Nagy T. feltárása ezt az útszakaszt (azaz átvágta-e az útrétegeket). A tervezett felület északkeleti tőszomszédságában 2010-ben nagyobb felület megnyitására került sor. Az onnan nyert szintadatok alapján a felső 80 centiméteres feltöltés alatt már jelentkezik a legkésőbbi (Kr. u. 3. századi) útfelület (LÁNG 2011, 18–25). A feltárási terület északi tőszomszédságában (a jelenlegi járda és úttest alatt) keresendő a város déli városkapuja is, amelynek délkeleti tornyát Zsidi Paula kutatásai érintették 1977-ben (ZSIDI 1990, 148).

A 2018-as kutatás során a 12 négyzetméternyi alapterületen megnyitott szelvényben 80–90 cm mélységben jelentkezett az intakt római kori rétegsor teteje, illetve a felület északkeleti sarkában belemetszettünk a 2011-es, ún. „Nyugati torony” gödrébe is. Szintén sikerült lokalizálni a területen a kelet-nyugati irányban futó, szabálytalan szélű, de átlagosan 50 cm széles, Nagy T.-féle kutatóárkot is. A munka során sajnos a bolygatatlan altalajig egyelőre nem sikerült lejutni (erre a kivitelezéssel párhuzamosan még szükséges feltárás során lesz lehetőség), de a fent említett észak-déli irányú út több rétegét és javítási fázisait sikerült dokumentálnunk. Összesen hét markánsabb útréteget lehetett elkülöníteni. Ezek részben kőlapokkal burkolt, részben kavicsos, habarcsos, összetömörödött járófelületet képeztek. (12. kép) Az egyes útrétegek között keményre döngölt földfelhordási rétegek, illetve útjavításként („kátyúzás”) még kemencehuladék is mutatkozott. A kis felület miatt nehezen volt megállapítható, hogy adott

12. kép: Budapest III. ker., Szentendrei út 135. Az észak-déli főút rétegei bontás közben (Láng Orsolya)

esetben útjavítással vagy teljes útréteggel van dolgunk. Az egyes rétegek keltezésében elsősorban a terra sigillata leletek, néhány amphoratóredék és két érem volt segítségünkre. Ezek – és a korábbi, itt végzett ásatások – alapján a legkésőbbi útréteg a 3. századra keltezhető, míg a legkorábbi-ról két Hadrianus-érem került elő. A köztes rétegek pontos keltezése a leletanyag feldolgozása nyomán lesz lehetséges. Az úttól keletre meredeken lejtő terepszint következett, amelyet az útrétegek emelésével együtt fokozatosan betöltöttek (betöltődött) és szintbe hoztak. A 2011-es ásatási eredményekkel összevetve arra juthatunk, hogy ez a szintlejtés valójában a városfalat kísérő fossának a kapu zónájában megszakadó vége lehetett. Sajnos a felület kis mérete miatt itt további tisztázásra nem volt lehetőség.

A régészeti munka egyelőre tehát a Hadrianus érmekkel keltezett útréteggel zárult, de reményeink szerint lesz még módunk mélyíteni, és a korábbi (föld?) útrétegek is feltárássra kerülhetnek.

Láng Orsolya

IRODALOM:

NAGY 1948 • Nagy T.: A modern szállodák egyik antik előde Aquincumból. Új Építészet 3 (1948) 121–122.

LÁNG 2012 • Láng O.: Hitelesítő ásatás az ún. Festőház és környezetének területén, az aquincumi polgárváros déli városfalánál (Control excavation on the territory of the so-called Painter's House and its surroundings by the southern town

wall of Aquincum Civil Town). Aqfűz 17 (2011) 18–35.

ZSIDI 1990 • Zsidi P.: Aquincum polgár-városának városháza és védőművei az újabb kutatások tükrében. CommArchHung (1990) 143–169.

19. Budapest III. ker., Raktár utca – Kunigunda útja kereszteződése (Hrsz.: 18728/2, 18641/2, 18706/1)

A Fővárosi Csatornázási Művek Zrt. (FCSM) megbízásából 2018. március 12. és május 29. között régészeti szakfelügyeletet végeztünk a Raktár utcában és a Kunigunda útján történő szennyvízcsatorna cseréje során. A mai utcák a római kori katonaváros északnyugati részén helyezkednek el. A terület a régészeti szakirodalomban (NAGY 1931) jól ismert, hiszen a 2–3. századi épületek fölé a 4. században ókeresztény sírkápolna épült itt, körülötte késő római temetkezések kerültek elő. A 2018-as csatornázáskor a munkálatok a Nagy Lajos által 1930-ban feltárt *cella trichora* közvetlen közelében folytak (13. kép). Mivel az új szennyvízcsatornát részben a régi nyomvonalán, részben új nyomvonalon ásták ki, a munkaárkokban előkerült régészeti jelenségeket régészeti bontómunka keretében tártuk fel.

A Raktár utcában húzott, 14 m hosszú, 1,40 m széles I. árokban, közvetlenül a modern aszfaltút alapozása alatt már római kori kerámiával kevert réteg húzódott. Itt, egy tetőcserepes omladékréteg alatt, egy észak-északnyugat – dél-délkeleti irányú, lapos, tört kövekből, habarcs nélkül rakott, egy-három kősor magasságában megmaradt kb. 60 cm széles, maradt fal (1. fal) került elő (14. kép). A mellette húzódó rétegekből rengeteg római kori kerámia és

állatcsont került elő, közöttük egy *Resatus fecit* bélyeges táltöredék is. A fal északi végét, talán a régi szennyvízcsatorna és egy elektromos kábel építésekor, szétverték, a régészeti rétegeket itt megbolygatták, majd az egészet visszatöltötték. A bolygatott rétegből is sok kerámiatöredék és csont származik, közöttük egy emberi koponya és egyéb vázrészecskék.

A II. árkot a beruházó, a múzeum munkatársaival történő előzetes egyeztetés nélkül, egy szombati napon ásatta ki. Ez az árok 20 m hosszú, átlag 1,20 m széles, 1,20–1,25 m mély, csaknem észak–déli irányú volt, és a Körte utca felé húzódott (14. kép). Régészeti bontómunkával ennek csak a tisztítását, a metszetfalaink nyelését és a csatornafektetéshez szükséges további 15 centiméteres mélyítését tudtuk elvégezni.

Az árok kiásása során a beruházó embelei markolóval három római kori falat (2., 3., 4. falak) vágta át és bontottak el (14–15. kép). Két fal között ugyancsak elbontott terrazzopadló maradványait is megfigyelhettük az árok mindkét metszetfalában. Mindhárom fal jó megtartású volt, habarcszott tört kövekből alakították ki őket. Nem voltak párhuzamosak, de mindegyik nagyjából délkelet–északnyugati irányú volt, továbbá a 3. és 4. fal iránya összetartónak tűnt. A 2. és 3. falat a sárga altalajra alapozták, ezek 1 m és 1,30 m magasságban maradtak fenn és 75–80 cm szélesek voltak. A 4. falat 40–50 centiméterrel magasabban, tetőcserepes planírozási rétegre húzták fel, ez kb. 50 centiméteres magasságban maradt meg és 60 cm széles volt.

Az árok közepén nagyméretű, 2,50 m hosszú, 1920–30-as évekbeli modern beásás mélyedt a római kori régészeti rétegbe. Emellett, de ettől határozottan elkülönülve, az árok tisztítása során a sárga altalaj tején egy kb. 120×40 centiméteres hamus,

13. kép: Budapest III. ker., Raktár utca – Kunigunda útja kereszteződése. A szennyvízcsatornázáskor húzott árok helye légifotón

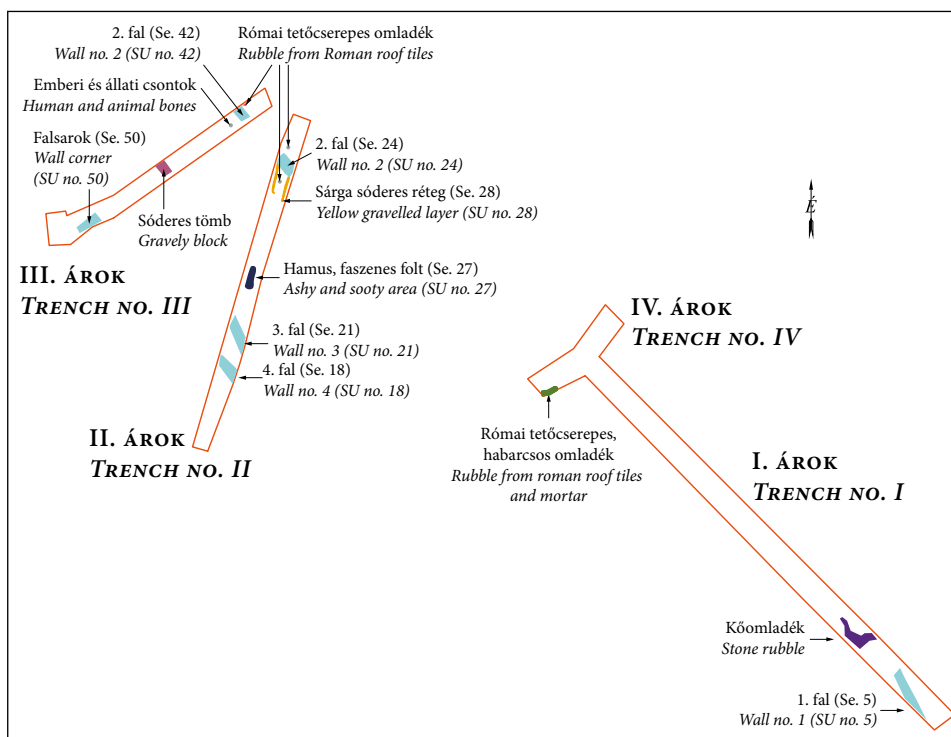
faszenes folt bontakozott ki. Legnagyobb részét kimarkolták, alsó felét tudtuk csak dokumentálni (15. kép). Belőle kalcinált csontdarabok és egy firmamécses töredékei kerültek elő.

Ettől északra a kevert római rétegből kis-méretű, kb. 80 cm szélességű, kelet–nyugati irányú árok (?) mélyedt az altalajba. Leletanyag nem került elő belőle.

A 2. fal déli oldalától sárga sóderes réteg indult és húzódott déli irányban 6 m hosszan, igaz közben egy modern gázcső és annak homokágya vágta. A sárga sóderes réteg 1,40 m hosszan egészen tömör felületet képezett (járószint, padlószint?), valamint 80 cm szélességben szinte egy tömböt alkotott (falkiszédés?). A fal északi és déli oldalán tetőcserepes réteg volt.

A szennyvíz-csatornázási munkák miatt a beruházó a Körte utca irányában újabb, északnyugat – délkeleti irányú, 13 m hosszú, 0,70–0,80 m szélességű és 1,60 m (végső) mélységű árkot nyitott (III. árok), amit már régészeti bontómunka keretében tártunk fel. Megnyitásakor a felső réteget markolóval szedték le, ennek során már észleltük, hogy két újabb falszakaszt találtunk, ezért régészeti bontómunka keretében folytattuk

a munkát. A felső humuszos réteg alatt az árok teljes hosszában római kori tetőcserepeket, kerámiákat és állatcsontot tartalmazó réteg húzódott. Északnyugati végében a 2. számú fal folytatását találtuk meg (14. kép), délkeleti végében pedig egy falsarok került elő. Mindkettő lapos, tört kövekből, habarcsba rakott, masszív kialakítású volt. A 2. számú fal északkeleti oldalán nagyobb tetőcserep darabokból álló törmelék volt. Másik oldalán apróra tört tetőcserepes, köves törmelék húzódott, amely alatt ember- és állatcsontok alkotta réteg került elő (16. kép). Az árok közepén 60 cm széles, összefüggő sárga sóderes tömböt (falkiszédést?) találtunk, az előző árok metszetcfalában megfigyelt jelenség folytatását. A falsarok egyik oldalát gázcső kísérte, másik oldalán az úttesten lévő víznyelő csatornája haladt. A római kori leleteket tartalmazó réteg alatt már a sárga altalaj húzódott. Úgy tűnt, a falakat már korábban, talán az 1927-es tereprendezéskor vagy az 1930-as ásátáskor megtalálhatták és az itt lévő régészeti réteget visszatöltötték. A későbbi közművekkel a falakat kikerülték. A mostani kivitelezés során is így jártak el: az árokban a víznyelőtől húzódó új csatornát a falakat megkerülve fektették le.

14. kép: Budapest III. ker., Raktár utca – Kunigunda útja kereszteződése. A szennyvízcsatornázás során feltárt régészeti emlékek (Kovács Tibor, Fábíán István)

Az I. árkot a beruházó a továbbiakban a régi nyomvonalon folytatta, de új víznyelő-bekötéseket is készített. Ennek során az I. árokra merőlegesen húzott rövid árokban (IV. árok) tetőcserepes, habarcsos omladékot figyeltünk meg.

A csatornázási munkálatok további része – a *cella trichora* előtt és mellett, majd a Kunigunda útján a Hévízi úti kereszteződésig – már régi nyomvonalon haladt, így a továbbiakban csak régészeti szakfelügyeletet végeztünk. A Kunigunda útja 6. számú ház előtt a házi bekötés kiásásakor még római kori tetőcserepek és kerámiatörödékek kerültek elő kevert, visszatöltött rétegből, a továbbiakban viszont régészeti jelenség vagy lelet már nem került elő.

A szennyvízcsatornázáshoz kapcsolódó régészeti munka helyszíne a római kori katonaváros északnyugati negyede, a nyugati táborkaputól kiinduló út északkeleti oldalán helyezkedett el, a Veder utca – Kunigunda útja – Szél utca – Meggyfa utca – Vihar utca közötti területre feltételezett szentélykörzettől délnyugatra (PÓCZY 1983, 265–266). A szűkebb terület meghatározó természeti adottsága a Bécsi út mellett fakadó, ma is működő Árpád-forrás. Ennek elfolyó vize, valamint a hegyekből érkező patakok miatt délre, délkeletre mocsaras, tavacsákkal tarkított, mélyebben fekvő terület húzódott a mai Vörösvári út 103–105., illetve a Vörösvári út 95. – Hunor u. 24–26. telkeig (TÓTH–KÁRPÁTI 2004,

181; BUDAI BALOGH–KIRCHHOF 2007, 260; BUDAI BALOGH 2008, 57–59). A közelükben a Raktár utca – Hunor utca találkozási pontja, azaz a 2018-as szennyvízcsatornázás területe, már egy újabb kiemelkedés lehetett, mert a megfigyelt terület közvetlen közelében, a Hunor utca 25–27. szám alatt a római kori rétegek még jóval mélyebb szinten jelentkeztek (RIKKER 2017, 142–143).

A kiemelkedő, magasabban fekvő részekben a vízelvezetés biztosítása után kezdődött a római kori megalapozás. A katonaváros szélét először a 2. században ipari célokra használták, valószínűleg fazekasműhelyek működtek itt (BUDAI BALOGH 2008, 60–61; KIRCHHOF 2009a, 173). A Vörösvári út 111–117. számú telken fazekaskemencéket tártak fel (KIRCHHOF 2007, 43–44). A 3. század elejétől a katonaváros kiterjeszkedett, ekkor ezen a területen is lakóházakat emeltek, melyeket többször átépítettek (KIRCHHOF 2007, 46–48; KIRCHHOF 2009a, 173; KIRCHHOF 2009b, 47–50). A 4. század elején az épületeket kiürítették, a lakók a katonai tábor védelmébe húzódtak. Az elhagyott és romba dőlt városrészt temetőként használták tovább (KIRCHHOF 2009b, 53; KIRCHHOF 2007, 53). A nagyobb kiterjedésű ókeresztény temető szélé a Raktár utca–Hunor utca találkozásánál lehetett. 1930-ban Nagy Lajos itt tárta fel a háromkaréjos temetőkápolnát, de az 1927-es városi bérházépítéskor és egy 2011-es építkezéskor további később római sírok is előkerültek (NAGY 1931, 7–9; ANDERKÓ 2012, 42–43).

A 2018-ban a szennyvízcsatorna-csere során végzett régészeti bontómunka a Raktár utca 39–41. számú épületek előtt folyt, olyan területen, melyet 1927-ben a városi bérházak építéskor már megbolygattak. Az akkori tereprendezéskor római kori falak, mozaikpadló részletek és fűtő-

15. kép: Budapest III. ker., Raktár utca – Kunigunda útja kereszteződése. Római kori fal maradványa a II. árokban (Fényes Gabriella)

berendezések maradványai kerültek elő. Ezért 1930-ban Nagy Lajos feltárást végzett a parkosításra szánt részen. Ezen munka során került elő a *cella trichora*, illetve a katonaváros korábbi épületeinek maradványai (NAGY 1931, 7–17). A 2018-as régészeti megfigyelés ugyanitt a római kori katonaváros épületeinek rövid falszakaszait, valamint padló-, illetve járósínt részleteit hozta napvilágra. Ezek ugyan épületet nem rajzolnak ki, de irányuk megegyezik a környező telkeken feltárt 2–3. századi épületek nagyjából északnyugat–délkeleti irányával. A kis munkaterület ellenére kétféle építési mód különböztethető meg. Egy lapos, szárazon rakott fal (1. fal), illetve tört kövekből habarccsal épített fal (2–5. falak). Utóbbiak közül az egyik (4. fal) biztosan későbbi, hiszen a többinél magasabb szinten, elplánrozott tetőcserepes rétegre alapozták. A masszív kőfalak, a római kori rétegekből,

16. kép: Budapest
III. ker., Raktár
utca – Kunigunda
útja kereszteződése.
Római kori fal
részlete, mellette
ember- és
állatcsontok halmaza
a III. árokban
(Fényes Gabriella)

sőt az 1927–30-as években visszatöltött földből előkerült apró falfestmény- és terra sigillata töredékek, az üvegedény darabok szerény tanúi a településrész 2–3. századi igényes életének. Késői leletek, esetleg az ókeresztény temetővel kapcsolatba hozható objektumok – talán a 20. század elején visszatöltött embercsontok kivételével – a vizsgált árkokban nem kerültek elő.

Fényes Gabriella

IRODALOM:

ANDERKÓ 2012 • Anderkó K., Római kori épület és szarkofág a Raktár utcából (A Roman Period building and sarcophagus from Raktár Street). Aqfűz 18 (2012) 37–44.

BUDAI BALOGH 2008 • Budai Balogh T.: Kutatások az aquincumi katonaváros északnyugati zónájában (Investigations in the northwestern zone of the Aquicum Military town). Aqfűz 14 (2008) 57–63.

BUDAI BALOGH–KIRCHHOF 2007 • Budai Balogh T. – Kirchhof A.: Budapest III. kerület Vörösvári út 103–106. Hrsz.: 16916/2. Aqfűz 13 (2007) 259–261.

KIRCHHOF 2007 • Kirchhof A.: Új feltárási eredmények a katonaváros északnyugati régiójából I (New excavation results from the northwestern region of the Military Town I). Aqfűz 13 (2007) 40–56.

KIRCHHOF 2009a • Kirchhof A.: Budapest III. ker. Hunor u. 21. Hrsz.: 18726/10. Aqfűz 15 (2009) 173–174.

KIRCHHOF 2009b • Kirchhof A.: Topográfiai kutatások az aquincumi katonaváros északnyugati régiójában, a cella trichora szomszédságában. (Topographic investigations next to the cella trichora in the northwestern part of the Aquicum Military Town). Aqfűz 15 (2009) 44–62.

NAGY 1931 • Nagy L.: Az óbudai cella trichora a Raktár utcában. Budapest 1931.

PÓCZY 1983 • Póczy K.: Az aquincumi katonaváros utcahálózata és fontosabb

épületei a II. és III. században. ArchÉrt 110 (1983) 252–273.

RIKKER 2017 • Rikker B.: Budapest III. ker., Hunor utca 25–27. (29.), Hrsz.: 18732/2. Aqfűz 23 (2017) 142–144.

TÓTH –KÁRPÁTI 2004 • Tóth A. – Kárpáti Z.: Budapest III. kerület Hunor u. 56–58. Aqfűz 10 (2004) 181.

20. Budapest III. ker., Sorompó u. – Folyamőr u. – Bogdáni út, I. ütem (Hrsz.: 18391/1)

2018. szeptember 20. és 2018. december 19. között megelőző feltárásba kezdtünk a Biggeorge 4. Ingatlanfejlesztő Ingatlanbefektetési Alap megbízásából, az egykori BUSZESZ területén.

A beruházáshoz kapcsolódó ERD kérésében 2017-ben, Budai Balogh Tibor által végzett próbafeltárás (BUDAI BALOGH–BILLER 2020), valamint a mikrorégióról már meglévő topográfiai ismereteink alapján már az ásatássorozat megkezdése előtt nyilvánvaló volt, hogy a munkaterületen intenzív, többkorszakos régészeti lelőhely húzódik (LNyA: 45907, 55784, 55987, 56511, 72911).

A terület őskori szempontból kiemelt jelentőségét a Duna jobb parti zónája mellett a Hajógyári-sziget közelsége, illetve az Aranyhegyi-patak egykori torkolatának közelsége is indokolta. Aquincum topográfiája szempontjából a feltárás helyszíne a katonaváros északi határától közvetlenül északra helyezkedik el, a területhasználat struktúráját a természeti adottságokon túl, részben a legiotábortól északi irányba haladó út, részben pedig egy másik, munkaterületünkől délre eső, délnyugatról északkelet felé haladó út határozta meg. A középkori helyrajz alapján viszont Óbuda

város épített területén kívül intenzívebb területhasználatra nem számítottunk, ugyanis sem az Árpád-korra, sem a középkor további szakaszaira vonatkozóan nem voltak pozitív adataink a környékről.

A kivitelezéshez kapcsolódóan 1. ütemnek nevezett munkafázisban feltárandó három épület közül 2018-ban a Folyamőr utca mentén kialakítandó 1. épület területének humuszolását végeztük el, illetve az így kialakított munkaterület északi harmadában elkezdtük a feltérési munkákat is. Az időközben téliesített északi felületrész magában foglalta a 2017-ben Budai Balogh Tibor által irányított próbafeltárás I. kutatóárkát is.

Az eddigi munkák során dokumentált régészeti rétegsor vastagsága a 2 méteres újkori feltöltés alatt 40–60 cm között (103,4 – 102,8 mBf) változik. A feltárással érintett lelőhelyrész rendkívüli objektumsűrűséget mutat, melyek eredményeképpen nagyszámú szuperpozíciós szituációt tudunk dokumentálni.

A terepi megfigyelések alapján eddig nyolc régészeti korszak (késő rézkori, kora-, középső-, késő bronzkori, kora- és késő vaskori, római kori, illetve késő római temető, valamint Árpád-kori települések) 11 elkülönülő periódusát tudtuk megkülönböztetni.

Az 1. ütem feltérési munkái 2019. januárjában tovább folytatódnak és várhatóan nyáron fejeződnek be.

Havas Zoltán – Hajdu Barbara – Szilas Gábor

IRODALOM:

BUDAI BALOG–BILLER 2020 • Budai Balogh T. – BILLER A.: Szeszgyári capric-

cio. Topográfiai kutatások az aquincumi canabae északkeleti határában (Capriccio in a distillery. Topographic research on the northeast border of the Aquincum canabae). *Aqfüz* 24 (2020) 139–195.

21. Budapest III. ker., Bécsi út 66. (Hrsz.: 14739/1)

2018. május 29. és június 25. között a Storcz és társa Kft. megbízásából megelőző feltárást végeztünk a fent nevezett számú telek északi sávjában. A feltárás célja a 2006-ban elvégzett teljes felületű feltárás (VÁMOS 2007) során, az akkor még a 68. számú telken álló (azóta elbontott) épülettől statikai okokból 2,5–3 m szélességben meghagyott, 130 négyzetméternyi biztonsági sáv alatti régészeti jelenségek feltárása volt. Az egykori feltárási munkagödört valamikor a 2006-ot követő években visszatöltötték a jelenlegi járószintig, majd egészen 2018 tavaszáig parkolóként funkcionált. A feltáratlan sáv visszakeresését tehát nehezítette, hogy ezeket 2006 utáni feltöltés borította, így első lépésben gépi földmunkával, kellett ezt eltávolítani. A munkagödört igyekeztünk úgy kialakítani, hogy szélesebb legyen az egykori rámpa legalsó, tehát legszélesebb, vonalánál, ezért a fentebbi (azaz a nyugati) részen kb. 2,5–3 méteres, míg lentebb szélesebb 3,5–4 méteres kialakítást követtünk. A korábbi feltárások (VÁMOS 2006; VÁMOS 2007) alapján nyilvánvaló volt, hogy a terep kelet felé esik, tehát egy vastagodó modern (SE 01), illetve a római kori rétegeket fedő homogén, leletmentes, feliszapolódott eróziós réteggel (SE 02) számolhatunk. Ezt az esést igyekeztünk követni, így a keleti irányban eleve mélyebben emeltettük ki a földet (SE 01 és 02 együttesét). Ugyanakkor azzal az

ugyancsak már 2005–2006-ban tapasztalt jelenséggel szembesültünk, hogy a Bécsi útnak ebben a zónájában igen intenzív a talaj (vagy réteg) víz megjelenése: a keleti, azaz a Bécsi úti járdaszinthez (104,20 mBf) képest már kb. 2,5 méteres mélységben (kb. 102 mBf körül szembesültünk a felszivárgó vízzel, ami kis időn belül teljesen ellepte a kialakított árok keleti harmadát.

Az árok fennmaradó kétharmad részében tudtunk száraz, vízmentes körülmények között dolgozni. Ennek során a már a 2005-ös és 2006-os feltárásokon tapasztalt régészeti jelenségekkel találkoztunk, azaz az egykori nyugatról keletre lejtő domboldalon kialakított sírokkal, amelyeket keleti irányban a már említett, egyre vastagodó erodált, lecsúszott vagy feltöltődött homogén, leletmentes réteg fedett (SE 02), ezen pedig az ugyancsak megvastagodó, modernkori törmelékes-sittes feltöltés (SE 01) húzódott. A temetkezések egy része a magasabban fekvő nyugati zónában valószínűleg már a római kor folyamán nagymértékben erodálódhatott, hiszen itt jórészt már csak a sárga altalajba, illetve a felette vékonyan (5–10 cm) húzódó, altalajjal keveredett sárgásbarna rétegbe mélyedve jelentkeztek. A terepesés irányába aztán már egy vastagodó, feltehetően jórészt a különböző temetkezések egymást bolygatásából, illetve a fentebbről erodálódott (sírbetöltéseket is tartalmazó) földből kialakult rétegződés húzódott. Ezekben már, értelemszerűen több horizontot feltételezhetve, húzódtak a sírok. Összesen 19, temetkezésként azonosítható jelenséget tártunk fel, ezek közül 11 hamvasztásos, 2 pedig csontvázas rítusú volt (17. kép). Hatról csak a gödör formája és kialakítása alapján feltételezhetjük, hogy eredetileg ezek is sírok voltak, az elhunyt eltemetésének módja azonban bizonytalan (üres, illetve az északi metszettel alá húzódó

17. kép: Budapest III. ker., Bécsi út 66. Hamvasztásos sír bontás közben (Vámos Péter)

jelenségek kisebb részleteiről van szó). Néhány esetben valószínűsíthető, hogy olyan objektumokat is feltártunk, amelyek a 2006-os, akkori északi metsztfal alá húzódó, vagy abban észlelt temetkezések folytatásai.

A római kor maradványain kívül újdonság volt a rézkori Baden-kultúra jelenségének (két gödör és egy tüzelőhely) előkerülése. 2005–2006-ban nem kerültek elő őskori emlékek, kissé északabbra viszont a Bécsi út 70-es számú telken (tehát kb. 30–35 méterre innen) még 2003-ban Hable Tibor ugyancsak Baden-kultúrához köthető gödröket tárt fel (HABLE 2004, 20). Az általunk feltárt maradványok ezekkel lehetnek összefüggésben.

A keleti harmad említett talajvizesedési problémáit igyekeztünk szivattyúzással kiküszöbölni, de olyan erős mértékben (feltehetően több irányból) szivárgott fel a víz, hogy a területet nem lehetett feltárható és dokumentálható állapotúra kiszikkasztani. Miután a nyugati kétharmad összes feltárható objektumát befejeztük (kb. 79 m²)

2018. június 25-én abbahagytuk a feltárást azzal a kikötéssel, hogy a feltáratlan részeket érintő kivitelezési (alapozási) munkákat régészeti szakfelügyelettel kísérjük figyelemmel. Ennek a döntésnek a meghozatalát megkönnyítette a beruházó tervmódosítása is, amely szerint az eredetileg tervezett két-szintes mélygarázs helyett csak egyszinteset alakítanak ki, ami az alapozási mélység kb. 2,5 méterrel történő megemelését is jelenti (ebben az esetben éppen a vizesedett keleti sávban lévő régészeti rétegek nagy része érintetlen maradna). A kivitelezési munkák 2018 végéig még nem kezdődtek meg, így a területen a jövőben még régészeti szakfelügyelettel számolni kell.

Vámos Péter

IRODALOM:

- VÁMOS 2005 • Vámos P.: Feltárás az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében (Excavation in the western cemetery of the Aquincum Military Town) Aqfűz 12 (2006) 15–23.
- VÁMOS 2006 • Vámos P.: Budapest, III. ker., Bécsi út 66., Hrsz.: 14379/1. Aqfűz 13 (2007) 262–263.
- HABLE 2004 • Hable T.: Második századi sírok a katonaváros nyugati temetőjéből (Second century graves from the western cemetery of the Military Town). Aqfűz 10 (2004) 15–20.

22. Budapest, I. ker., Fortuna utca 10. (Hrsz.: 6598)

2018. január 8. és 2018. december 10. között a budavári polgárvárosban a Fortuna utca 10. szám alatt régészeti megfigyelést,

18. kép: Budapest, I. ker., Fortuna utca 10. A legnyugatibb helyiségben előkerült ciszterna feltárás közben (Szolnoki Tamás)

illetve kisebb felszínen régészeti feltárást végeztünk mintegy 19 m² nagyságú területen. Ennek során a liftakna és lépcsőház alapozási munkáit szakfelügyeltük.

A kivitelezői földmunkák elsőként a második világháborús bombázások következtében elpusztult északi szárny visszabontott helyén mélyültek le a 20. századi visszatöltött rétegben. A munka során egyértelművé vált, hogy ezen a helyen az északi szárny megmaradt épületrésze alatt húzódó középkori eredetű pince itt is folytatódott, pontosabban a beruházási terület szélén ért véget. Dokumentálhattuk a változó állapotban megmaradt pincefalat az északi, nyugati, illetve a déli oldalon. Ez utóbbi helyszínen a kőből rakott fal, illetve a téglaboltozat is erősen megrongálódott, valószínűleg itt érthette el a bombatalálat az épületrészt.

A déli szárny középső részén, a tervezett lépcsőház helyén, két újkori osztófallal elválasztott helyiség húzódott. A déliben a földmunka során a bolygatatlan humusztakaró is előkerült, benne 13. századi leletanyaggal. Ugyanitt az alapkőzetet is megtaláltuk. A korábban ismert periodizációs alaprajzoktól eltérően (POGÁNY 1955, 335–336; GEREVICH 1950, 190, 1.

kép) az északi helyiség északi, illetve a déli helyiség déli fala is középkori eredetű, a telek ezen részének beépítése így az újkornál korábbra tehető. A déli helyiség keleti fala a legkorábbi középkori építési periódushoz köthető a déli szárnyban, melyhez utólag építették a jellegében eltérő déli falat. Ez a keleti fal az udvari homlokzatig futott, az ajtónyílást utólag alakították ki.

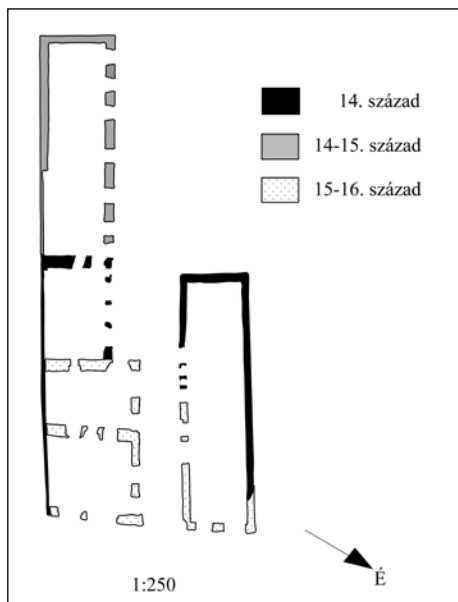
A déli szárny alatt húzódó kisebb méretű pince udvari lejáróját újból használatba kívánták venni. Ez a déli szárny északi részén helyezkedett el, valamikor a 19. században szüntethették meg. Az itt található nagyméretű, szárazon rakott kőfal visszabontását követően annak északi részén végeztünk régészeti feltárást. Itt a 14. századra datálható betöltési rétegek kerültek elő, illetve egy ezeken kialakított szintén középkori köves járószint.

A déli szárny legnyugatibb helyiségében az északi falazat statikai vizsgálata apropóján egy kütszerűen kialakított objektumot, feltételezhetően egy ciszternát tárhattunk fel (18. kép). Jelentkezési szintjén szabályosan rakott, megközelítőleg négyzet alakú kőfalazat határolta, melyet alulról középkori téglából rakott teherelhárító-ívek tá-

masztottak meg. A mintegy 3 m mélységig történt feltárás során jelentős mennyiségű kora újkori leletanyag került elő. További mélyítésére sajnos nem volt módunk, teljes mélységét így nem ismerjük.

Régészeti megfigyelést végeztünk a kapubejáró, a déli és északi szárny földszinti tereiben, illetve dokumentáltuk az ezekhez kapcsolódó felmenő falakat is. Hasonló módon rögzítettük az emeleti részen található középkori falazatokat is.

A kutatás során pontosíthattuk az épület periodizációs alaprajzát (19. kép). Az udvaron feltárt külső lejáró területén előkerült 14. századi rétegek egy korábbi, jelentős mélységű épületrészről árulkodnak. A betöltési rétegek iránya, és a telken meghatározott alapkőzet legmagasabb pontjai egy pincszerűen elhelyezkedő egykori teret feltételeznek a telek középső részén. Ezt követő építkezésnek köszönhetjük valószínűleg az északi szárny pincszintjének keleti falát, melyet a későbbi falak mind vágnak. Ezen a helyen egy kisebb méretű pincét feltételezünk, melyet később kibővítettek nyugati irányba, átboltoztak, illetve járószintjét is lesüllyesztették. A kisebb méretű pincével egy időben már állhatott felette egy épület, melynek utcafronti síkja nyugatabbra helyezkedett el a telek déli

19. kép: Budapest, I. ker., Fortuna utca 10. A ház alatt található épület földszinti alaprajzának középkori periodizációja (Szolnoki Tamás)

felén épült ház keleti homlokzatához viszonyítva. Ebben a déli épületben, annak nyugati szélén, egy hasonlóan kisméretű pincét alakítottak ki, északnyugati sarkában egy kúttal (20. kép). A kút rakott falazata a helyiség nyugati zárófalára épült rá, mely a földszinten is jelentkező, az épület első építési periódusához tartozó nyugati zárófal is

20. kép: Budapest, I. ker., Fortuna utca 10. A déli szárny alatt található kisméretű pince nyugati nézete (Szolnoki Tamás)

volt egyben. Ez után nem sokkal épülhetett hozzá nyugat felől a telek végéig érő falazat, mely egy földszintes épületszárnyat feltételez. A 15–16. században kerülhetett sor a telken álló két épület összeépítésére, és valószínűleg ebben az időszakban látták el téglá dongaboltozattal az északi szárny pincéjét, földszintjét, a kapubejárót, valamint az emeleti helyiségek nagy részét. Nincs kizárva, hogy a boltozatokat újrarakták a 17–18. században.

Az épület történetének részletes ismeretése a feldolgozás jelenlegi fázisában még nem lehetséges, a minél közelebbi jövőben reméljük, erre sor kerülhet.

Szolnoki Tamás

IRODALOM:

POGÁNY 1955 • Pogány F. (szerk.): Budapest műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája 4. Budapest 1955.

GEREVICH 1950 • Gerevich L.: Gótikus házak Budán. BudRég 15 (1950) 121–238.

23. Budapest I. ker., Tárnok utca 10. – Úri utca 9. (Hrsz.: 6507)

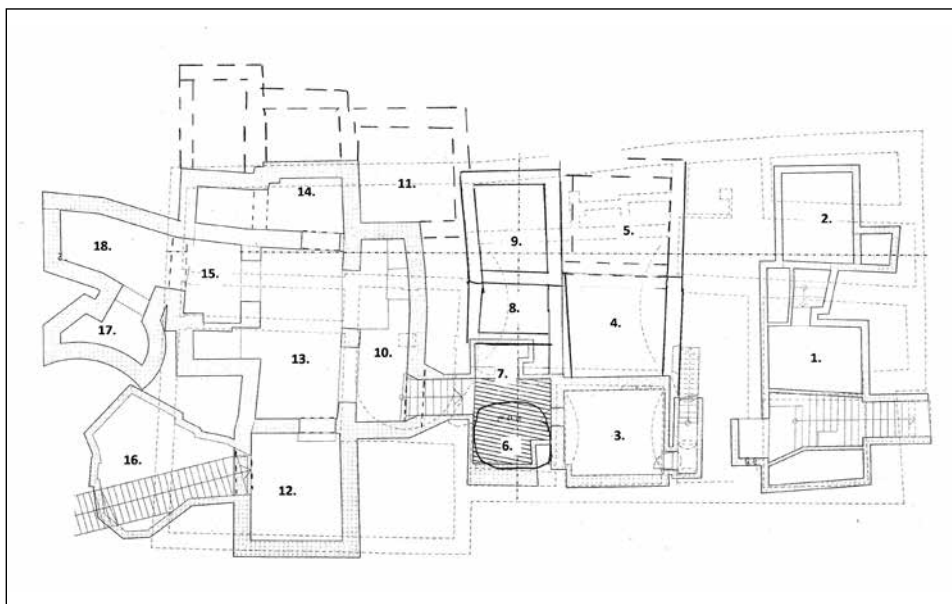
2018. február 22. és 2018. május 4., illetve 2019. január 7. és 29. között a Tárnok Tíz Kft. megbízásából régészeti megfigyelést és megelőző feltárást végeztünk a ház udvarán és két déli helyisége alatt, mintegy 65 négyzetméteren.

Az épület átalakítása során az udvarban szintszüllyesztett helyiségek kialakítását tervezték, ezért vált szükségessé a földmunka. A kutatás során kiderült, hogy az udvar teljes terjedelmében „alá van pincézve”, vagyis

öt darab, egymástól független terű, késő középkori pince található benne, melyeket a ház 1860 körüli átalakításáig használtak. A 19. századi átépítéskor a későbbi udvaron található pincék meglévő téglaboltozatait bedöntötték, a pincék felett álló földszinti és emeleti falakat elbontották. A pincebetöltések elsősorban a felettük korábban álló épületekből származó sített (vakolat, habarcs, törött téglák) tartalmaztak. Úgy tűnik, hogy a még használható ép téglákat és köveket félretették és máshol hasznosították. Az udvar két egymással átellenes ajtaja előtt öt darab, a 18. század második feléből származó kályha összetört csempéi kerültek elő nagy mennyiségben. Két fehér rokokó díszítésű díszkályha, egy empire díszítésű zöld és egy népies kialakítású cserép-kályha darabjait tudtuk elkülöníteni. A pincebetöltések ezen kívül 19. század elejéről származó kerámia- és üvegtörödékeket tartalmaztak. Az udvaron feltárt pincék járószintjét csak a 8. számú (padlótegla) pincében sikerült feltárni, máshol a tervezési szint magassága miatt nem volt módunk elérni a középkori járószintet.

A leletanyag minimális mértékben tartalmazott középkori és törökkori kerámiát, így a falakat építészeti jellegzetességeik és relatív kronológiájuk alapján datáltuk. A feltárt középkori pinceterek fontos fennmaradt emlékei a középkori Buda építészétének, ezért szükségesnek érezzük megemlékezni róluk. Az udvaron feltárt pincéket a mellékelt alaprajz számozása szerint írjuk le (21. kép).

4. Középkori (14–15. századi) építésű pince, kőfalakkal, korábbi síkfödémrel (konzolokkal) és későbbi téglaboltozat csonkjával. A pince betöltésének mélyítése a tervezési szintig 19. századi kerámiát tartalmazott. A pince nyugati és északi falában gerendafészek, mécsesstartó füle vagy

21. kép: Budapest I. ker., Tárnok utca 10. – Üri utca 9. A pincék alaprajzai számozással (Benda Judit)

ismeretlen faszerkezet falba illesztésének nyomai kerültek elő. A keleti falban téglaláfalazás és benne három darab féltégla méretű lyuk található. Az eredetileg konzolok tartotta síkfödémrel fedett pincét a 15. században tégladongaboltozatúra építették át. A lecsökkent belméretet a pince járószintjének lemélyítésével növelték, a lemélyített szikla mentén a kőfalakat téglával aláfalazták. A pince északnyugati sarkába ásott szondában a sittes feltöltés alatt előbukkant egy 16–17. századi régészeti réteg, amely az újkori járószint alatt elplanirozott pusztulási réteg lehet. A középkori járószintet a tervezési mélység elérése miatt nem találtuk meg.

5. Középkori (14–15. századi) építésű pince, kőfalakkal és a téglaboltozat csonkjával. Északi falát valószínűleg még a középkor folyamán elbontották, hogy egybenyithassák a 4. számú pincével. Déli és nyugati falának visszabontott csonkja is előkerült.

Középkori téglaboltozatának indítása a kőfalban jól látható. A pincét a 18. században egy vegyesfalazattal leszúkították, majd ennek ajtónyílását még a 18. század folyamán elfalazták. A belső terében újabb 19. századi téglaszerkezet került elő, egy rövidke alagút, amely a 9. számú pince nyugati faláig fut, de nem töri át azt. Az északi rész közepén egy középkori mélyítésű akna került elő, amelynek felső 2–3 méterét a 19. században téglakürtővel fedték le. Az akna alatt nagy valószínűséggel mélypince található. A pince betöltése felül 19. századi, lejjebb 16. századi leletanyagot tartalmazott. Mivel a belső falak a 18–19. században épültek, a török kori betöltést máshonnan hozhatták, nem helyben képződött.

8. Középkori (15. századi) építésű, kis méretű pince kőfalakkal, *in situ* téglapadlóval és a téglaboltozat csonkjával (22. kép). A téglapadló ép, a téglasorokat átlósan rakták le, csak a délnyugati sarokban látszik

bolygatás nyoma. Déli falában kör alakú kibontás vagy falkiromlás látható, amelyet a 18. században befalaztak. Északi falában a keskeny átjáró nyílását valószínűleg még a középkor során befalazták. Az átjáró kávéjának a 8. helyiség felőli falában faragott kő ablakkeretet, vagy csapóajtó keretet használtak. A 7. helyiség felőli oldalon az átjáró felső keretét szegmensívesre alakították, itt a falat középkori téglából rakták.

9. Középkori (14. századi) építésű pince, kőfalakkal, korábbi síkfödémrel (konzol) és későbbi (15. századi) téglaboltozattal. A boltozatban középkori és barokk téglák is vannak, többszörösen átépítettnek látszik. A helyiség déli falán lehetett az egykori pincelejáró, itt most a fal középső részén több elfalazás és leszakadás nyoma látszódik. A pince északi falában egy négyzetes mécsesstartó fülkét alakítottak ki. A keleti falban egy téglából falazott ablaknyílás, alatta pedig egy elfalazott átjáró nyoma látszódik. Az átjárót a 18. században falazták be, a 11. pincébe lehetett rajta átjutni.

A pince nyugati falában egy későbbi időpontban a (16–18. század során) egy íves átjárót alakítottak ki téglából a mellette lévő (5.) pince felé. Az átjárót a 18. század során megszüntették úgy, hogy a pince téglaboltozatát elfalazták. Ebben a falazatban egy súlyhárító ív és lejjebb egy másik, keskeny átjáró (?) téglái látszódnak. Padlószintjét nem sikerült megtalálni az északkeleti sarokban mélyített szondában, de a fal itt már az eredeti mészkősziklára van alapozva.

A megfigyelésnek nem volt közvetlenül feladata, de szükségesnek éreztük dokumentálni a háború után műemlékeleg leltisztított további pincéket, amelyek a ház Tárnok utcai fele alatti részen bejárhatók. A pincéket szintén a mellékelt alaprajz (21. kép) számozási rendje szerint írjuk le.

6. Sziklába vágott széles akna, barokk (?) téglaboltozattal. 7. Eredetileg középkori, esetleg törökkori pince, kőfalakkal, kőívvvel és barokk téglaboltozattal. 10. Középkori pince, kőfalakkal és téglaboltozattal. 11. Középkori pince, kőfalakkal (egyelőre

22. kép: Budapest I. ker., Tárnok utca 10. – Úri utca 9. A 8. számú pince a téglapadlóval (Benda Judit)

23. kép: Budapest I. ker., Tárnok utca 10. – Üri utca 9. A 13. számú pince belső tere (Tihanyi Bence)

még kibontatlan, csak az északi és keleti külső falát ismerjük). 12. Félig a sziklába mélyített középkori pince, kőfalakkal, pincelejáróval és barokk téglaboltozattal. 13. Középkori pince, kőfalakkal, pincelejáróval, téglávekkal rakott térbővítéssel és téglaboltozattal (23. kép). 14. Középkori pince, kőfalakkal, pincelejáróval, középkori vagy törökkori kváderfallal és tégláívvvel. A tér része egy további, valószínűleg törökkori (?) pincelejáró, egy következő (délre fekvő) pincébe. 15. Középkori pince, kőfalakkal és középkori pincelejáróval. 16. Ismeretlen korú (valószínűleg újkori) sziklapince, a 12. pince aláfalazott pincelejárójával, sziklafalakkal, aknával és egy (valószínűleg 19. századi) elfalazással. Innen indul a boltozott lejárát a mélypincébe. 17. Ismeretlen korú (valószínűleg újkori) sziklapince, barokk (?) elfalazással, és egy (középkori?) monumentális kőpillérrel. Dél felé kút, elfalazva.

18. Barokk folyosó téglaboltoíttal és egy mélypincébe induló 18. századi lejárattal.

Az épület Üri utcai része is tartalmaz még további három ismert, középkori pincehelyiséget: 1. Nagy valószínűséggel középkori pince, kőfalakkal és téglaboltozattal. 2. Nagy valószínűséggel középkori pince. 3. Középkori pince, kőfalakkal, pincelejáróval és 19. századi téglaboltozattal.

A pincék Buda városának 1244 után kialakított nagyméretű piacterén álltak (BENDA 2009–2010). A piactér a 14. század folyamán fokozatosan beépült kalmár- és posztósboltokkal. A boltok eredetileg kisméretű, különálló épületek voltak, melyeket körbe lehetett járni. A növekvő üzleti forgalom miatt azonban egyre több épület épült fel olyan módon, hogy a már meglévő üzlethelyiségek falait felhasználták az új ház építéskor. A földszint eladótérként szolgált, a pincében árukat raktároztak, az

emeletén lakott a kalmár a családjával. Az üzletbe a vásárló nem mehetett be, az utcán állva kérte és kapta meg az árut a nagyméretű boltablakon keresztül. A boltokban keleti eredetű fűszerárut (bors, szegfűszeg, gyömbér, szerecsendió, fahéj, cukor, rizs, mazsola, olívaolaj, sós hering), vegyi anyagokat (szappan, timsó, kén, salétrom, kréta, enyv), nyugati eredetű kézműves termékeket (rézedények, díszkerámiák, üvegpoharak, papír, tinta, kések, játékkártya, kalap, öv, erszény, kesztyű) árultak. Minden kalmár maga válogatta össze az árukészletét. A kalmárok ugyanolyan céhes keretek között működtették vállalkozásukat, mint a többi kézműves mester.

A 600–700 éve (kb. 1320–1541 közötti időszakra datálható periódusban) épült pincék falai, valamint egyes esetekben téglalbozota, téglapadlója és földszinti födémét tartó kőkonzoli is nagyon jó állapotban maradtak meg. A 18–19. század folyamán csak minimálisan alakították át, ezért a ma is látható állapot a 14–16. századi építészeti viszonyokat mutatja.

Benda Judit

IRODALOM:

BENDA 2009–2010 • Benda J.: A kereskedelem épületei a középkori Budán I. Kalmárboltok. *BudRég* 42–43 (2009–2010) 93–120.

24. Budapest I. ker., Kosciuszko Tádé utca 3. (Hrsz.: 7591)

2018. június 28. és szeptember 18. között, a Cserkúti Generál Kft. megbízásából régészeti megfigyelést és megelőző feltárást

végeztünk a telken, mintegy 193 négyzetméteren. A munka az iskolaépület (Szent Gellért Katolikus Iskola és Gimnázium) felújításakor, a pincék járósíntjeinek súlyosztása és a megépítendő átkötő szárny alapozási munkái miatt vált szükségessé.

A két pincerészben és az átkötő szárny helyén, egy 16–17. században használt temető sírjait (28 db) tártuk fel. Ezen kívül, a foci-pálya mellett gépi munkával húzott csatornaárokban még további 4 sír részletét tudtuk megfigyelni. A sírokat a humusz átvágásával, közvetlenül a sárga altalajba ásták. Tájolásuk többségében kelet-nyugati, esetleg enyhén északkelet-délnyugati volt. Néhány sírnál a sírgödör mérete kétszer akkora volt, mint maga a koporsó helye, ilyenkor a fennmaradó földsávot nem mélyítették le teljesen, hanem egy lépcsőfokot alakítottak ki. Ezt a típusú temetkezési szokást a szakirodalom ún. oldal-padkakoporsós síroknak hívja és a rác népességhez köti (WICKER 2008, 67–70). A sírok többségénél koporsós temetkezés nyomait (korhadt deszkák, faszilánkok, vasszőgek) találtuk, és emellett a beásások téglalap alakú körvonalai is erre utaltak. A koporsók teteje több esetben ferdén borult a vázra, amely szintén délszláv-rác szokásra utal (TÓTH 2017, 122–124). A koporsószegek többsége kisméretű volt, de két esetben kis- és nagyméretűek kombinálásával is találkozunk úgy, hogy a nagyobb darabok a koporsó négy sarkát, a kisebbek az oldalakat erősítették össze. A csontvázak mellett mellékletet és ruhatartozékot (pl. övcsat, kapocs) nem leltünk. Néhány sírt megbolygattak azáltal, hogy egy újabb sírgödört ástak rá. A vázak egy részénél azonban eredeti csonkolások is látszódtak, ezért feltételezzük, hogy valamely várostrom, talán a tizenötéves háború polgári áldozatait temethették ide a 17. század elején. Feltűnően sok alacsony, idős, női csontvázat és feltételezhetően csecsemő-

sírokat, valamint kisméretű, téglalap alakú gödröket találtunk, csontok nélkül (24. kép). Az ásatás leletanyagában nagyon szűkölködött, a koporsósögeken kívül csak némi szórvány középkori és római kori kerámiát tudtunk összegyűjteni a sírok földjéből. A temetőt a legtöbb 1684–86 között készült, Budát ábrázoló metszeten fel tüntették (pl. Hallart 1686; Fontana 1684; Juvigny 1686).

Az ásatáson ezen kívül egy kerek vízgyűjtő verem (?) és egy hozzá tartozó sekély mélyedés került elő, kevés római kori kerámiával. Mellette egy kelet-nyugati irányú palánk vagy deszkafal lenyomata volt leletanyag nélkül. A nyugati pince délnyugati sarkában törtköves felületet ástunk ki. Nem tűnt sem útnak, sem falomladéknak,

csak sűrűn elszórt, az agyagba ágyazódott római kori (?) kőkupacnak.

Az udvari terület nyugati szélén egy észak-déli irányú vegyes (kő–tégla) falat találtunk. Ez a 1772-ben épült épület (GÁL 1972, 187), az Angolkisasszonyok tanítórend budai házának keleti, külső fala (alapozása és a felmenő fal földszinti részlete) volt (25. kép). Az angolkisasszonyok 1777-es kiköltözése után a házat és az azt körülvevő kertet a Budára költöztetett nagyszombati egyetem kapta meg botanikus kert céljára (GÁL 1972, 189). Az épületben 1830-tól (az első) Koronaőr laktanyát rendezték be, 1875-ben pedig elemi lányiskolát működtettek falai között. Az épületet 1905-ben, még a most felújított leányisko-

24. kép: Budapest I. ker., Kosciuszko Tádé utca 3. Oldalpadkoporsós és csecsemősírok gödrei (Benda Judit)

25. kép: Budapest I. ker., Kosciuszko Tádé utca 3. A csatorna belseje (Benda Judit)

la építése előtt bontották el. A keleti pince északi falát egy másodlagosan elfalazott, kör keresztmetszetű, 2 m átmérőjű, téglafalú alagút keresztelte. Az alagút sértetlenül halad észak felé, majd a telekhatárnál földdel eltömedékeltek. Az alagút valószínűleg a Koronaőr laktanya pincéjébe csatlakozott be. Rendeltetése egyelőre nem egyértelmű. Valószínűleg egy nagyméretű csapadékvíz-elvezető csatorna volt, amely a Mészáros utcán keresztül az Ördögárokba kötött be. A Tabán és a Krisztinaváros házait ugyanis a 18–19. században többször megrongálták a felhőszakadások leszaladó vizei (KUHÁRSZKY 1966, 81–82). Emellett az is lehet, hogy másodlagosan a laktanya egy titkos járata volt, amelyen keresztül a koronaőrök szükség esetén közlekedni tudtak. Az épülettől keletre eső részt egy nagyméretű akna vagy kisméretű pincehelyiség szel és 19. századi szeméttel betöltött földje foglalta el. Az akna minden bizonnyal eredetileg a koronaőr laktanyához tartozott.

Benda Judit

IRODALOM:

- GÁL 1972 • Gál É.: A Krisztinaváros topográfiája. Tanulmányok Budapest Múltjából 19 (1972) 179–219.
- KUHÁRSZKY 1966 • Kuhárszky T.: A budai Ördögárok rövid története. Hidrológiai Tájékoztató 1966, 80–83.
- TÓTH 2017 • Tóth A.: Hódoltság kori moszlim temető a pesti Belvárosban (Muslim cemetery from the Ottoman Turkish Period in the Inner City of Pest). *Aqfűz* 23 (2017) 118–127.
- WICKER 2008 • Wicker E.: Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában. Kecskemét 2008.

25. Budapest XI. ker., Törökbálinti út (Hrsz.: 1323/11)

2018. június 18. és augusztus 1. között régészeti megfigyelést és bontómunkát végeztünk a címben említett telken egy társasház pincetömbjének kiemelése során. A vártaknak megfelelően, erre a telekre is kiterjed a 2016-ban a Rupphegyi út 44 szám alatt feltárt, és a 2017-ben a Törökbálinti út 1323/12 hrsz. alatt megfigyelt újkőkori lelőhely (KRAUS–VIRÁG 2017).

A gépi földmunka során a 282,47 m² nagyságú feltárt területen a következő rétegsor tárult fel: 0 (174,5 mBf) – 40–70 cm: gyökérzóna/humusz, sárgásbarna agyagos lejtő üledék (SE 01); 40–70 – 100 cm: recens barna humusz (SE 02); 100 – 150–160 cm: sötétbarna agyagos humusz régészeti leletanyaggal (SE 03); 150–160 – 200 cm: világosszürke – sárgás agyag (lejtőüledék), régészeti leletanyaggal (SE 04); 200–230 cm: sötétbarna agyagos humusz, régészeti leletanyaggal (SE 05). Az alsó objektumok relatív jelentkezési szintje (–230 cm) már a sárga agyagos altalajon volt (SE 06). A rézsúkanállal felszerelt munkagép rétegenként termelte ki a munkagödörből a földet, így több jelentkezési szinten is sikerült dokumentálnunk objektumokat. Egy elplanírozott paticsomladék vagy tüzelőfelület (SE 07) 172,4 – 172,5 mBf magasságban jelentkezett az SE 05 felső szintjén. Az SE 08, 09, 12 oszlophelyek; az SE 17 paticsos égett objektum, valamint az SE 13 árok északi vége 171,8 – 171,9 mBf magasságban, a humusz alsó részén mutatkoztak. A sárga agyagos altalaj szintjén pedig az SE 13-as árok déli és középső része, az SE 11–14 gödör 171,5 – 171,7 mBf magasságban jelentkeztek.

A két szomszédos telek (Rupphegyi út 44., hrsz. 1323/10, hrsz. 1323/12 és Törökbálinti út) és a mostani feltárási eredmé-

nyei re támaszkodva kijelenthető, hogy a terület középső újkőkori megtelepedésének intenzitása a Spanyolréti-patakhöz közeledve kissé csökken.

Kraus Dávid – Gyenes Gábor – Tóth András

IRODALOM:

KRAUS–VIRÁG 2017 • Kraus D. – M. Virág Zs.: Középső neolitikus település részlete a Rupphegyi úton (Detail of a Middle Neolithic settlement on Rupphegyi Road). Aqfűz 23 (2017) 109–117.

26. Budapest XI. ker., Facsetete utca 7; Zsázsa utca 5; Bakfű utca 14. (Hrsz.: 1652/2; 1715/15; 1722/61)

2018. november 8-án és 12-én régészeti megfigyelést végeztünk a Facsetete utca 7. szám alatt, ahol egy családi ház pincetőmbjét régészeti felügyelet nélkül ásták ki. A metszetalon átlagosan 40 cm vastag sötétbarna humusz látszódott, mely alatt 40–60 cm vastag drapp löszös agyag, illetve az ebbe ágyazódott kőzettörmelék feküdt. A kövek között néhány budai szarukő-gumó volt, emberi megmunkálás nyoma nélkül. A telek keleti részén a humusz alatt 80 cm vastag kőzettörmelék húzódtott, mely alatt 80 cm vastag barna agyag feküdt. Ebben nagy mennyiségű pizolitszerű, meszes képződmény látszódott. Ez utóbbi forrásfeltörésre utalhat.

A munkagödör délkeleti és északnyugati metszetalában két régészeti korúnak tűnő beásott objektum látszódott (SE 01–02). Az északnyugati objektum sekély, köves betöltésű, 2 m hosszúságú beásás volt. A délkeleti metszetalban lévőnek a feltárása, illetve dokumentációja során egy háromszoros (két-

szer megújított) sütőfelülettel rendelkező tűzelőhely, valamint egy nagyméretű cölöplyuk került napvilágra (SE 01, 03). Az utóbbi objektumok biztosan régészeti korúak, de a keves és nagyon töredékes leletanyag alapján nem lehet pontosabban meghatározni korát. A környéken elvélve előkerülő Árpád-kori, középkori objektumok alapján, talán hasonló korú kis műhely, tanya részletére gyanakodhatunk.

A közelben Gyenes Gábor talált és tárt fel jelenségeket 2016-ban: A Zsázsa utca 5. szám alatt lakóház építését megelőző régészeti megfigyeléskor középkori veremház került elő (GYENES 2016a). A ház földbe mélyített része 2,5×3 méteres területű, a felszíntől számítva 70–80 cm mély. A gödör déli oldalán lépcsőzetesen alakították ki a padlószintet, ami a kemény, taposott járószinthez futott ki. Betöltésében a padlószint körül kövek, a nyugati oldal felől beomlott tapasztás töredékes, agyagos, omladékos réteg látszott. Az agyagrögök némelyikének egy oldala simított felszínű. A padlón, és az omladékon másodlagos égés nyomai látszanak.

A gödörhöz észak felől földbe vájt kemence csatlakozott. A kemencének nem volt tapasztott sütőfelülete, oldalain sem mutatkozott sározás. Betöltésének alsó rétegei szenes, valamint laza fahamús rétegekből állnak, feljebb a természetes bemosódás, illetve beszívárgott agyagos-saras kitöltés a jellemző, kevés sárga löszös omladékkal.

A telken néhány kisebb, ismeretlen korú beásás-, valamint egy kelet-nyugati irányú árok volt megfigyelhető. Az árok a gödörháznál későbbi volt, a szemközti, Zsázsa utca 8. alatti megfigyelésnél is megjelent. Az utcában végzett korábbi szakfelügyelet (csatornaépítés, lakóházak) miatt a ház közvetlen környezete elég jól feltérképezett, régészeti jelenségnek azonban korábban nem volt nyoma.

A Bakfű utca 14. alatt folyó építkezés megfigyelésekor (GYENES 2016b) a pincetömböt már kiástuk, a munkagödör északi falában azonban közvetlenül a humusz alatt, 70 cm mélységben földbe vájt kemence kontúrja látszott. A lepergett tapasztástöredékek is alátámasztották az objektum kemence voltát. Leletanyagot sajnos nem sikerült gyűjteni belőle, a hozzá tartozó ház a pincegödör kiásásakor megsemmisült. A nyugati pincefal bővítésekor egy kövekkel kirakott oldalú beásás bukkant fel. A tisztításakor nem került elő datáló lelet, teljes bontására nem volt mód.

Gyenes Gábor – Kraus Dávid

IRODALOM:

- GYENES 2016a • Gyenes G.: Adattári jelentés: Budapest XI. ker., Zásza u. 5. (BTM Adattár: 5044–2016).
 GYENES 2016b • Gyenes G.: Adattári jelentés: Budapest XI. ker., Bakfű utca 14. (BTM Adattár: 5507–2017).

27. Budapest XI. ker., Madárhegyi út (Hrsz.: 1528/10)

2018. október 26–30. között régészeti megfigyelést végeztem a fent nevezett telek előtt lévő utcaszakasz keleti oldalán (többek között a 1591/3. helyrajzi számú telek előtt is). A gázcső-fektetéshez és nyomásszabályozó telepítéshez kötődő földmunka során átlagosan 40–60 cm vastag sötétbarna humusz tárult fel, mely alatt drapp színű löszös agyag, illetve ebbe ágyazódott kőzettörmelék feküdt. A kövek között elsősorban budai szarukő-gumó volt, emberi

megmunkálás nyoma nélkül. Ezeken a részekben nem került elő semmilyen régészeti lelet vagy objektum.

A Madárhegyi út 1538/10 helyrajzszámú telek keleti részén, a mostani munkálatok során kiemelt régi nyomásszabályozó munkagödörében két, részben már korábban átvágott objektum került elő. Mindkettő igen magasán jelentkezett. Már a 20–30 cm vastag humusz (SE 01) eltávolítása után kirajzolódtak a beásások foltjai. Az SE 02 egy dél-délnyugat – észak-északkeleti nyújtott csontvázas sír volt, mely a combcsontok felső végétől lefelé elpusztult. Kora kérdéses, mivel mellékletet és viseleti tárgyakat nem tartalmazott, azonban joggal gyanakodhatunk római kori eredetre, az intenzív környékbeli megtelepedés miatt. A kovácsoltvas koporsószegek helyzete alapján egy deszkakoporsóban temethették el az elhunytat. Néhány kisebb kerámiadarab és kovadarabka került elő a sír betöltéséből, azonban ezek a tárgyak nem voltak datáló értékűek. Az SE 03 egy középső neolitikus leletanyagot tartalmazó gödör volt, melyet nagyjából közepén, a korábbi gázvezetékekkel vágtak át, északi része jelen munkálatok során roncsolódott, míg keleti szélébe vasbeton kerítésalapot és közvilágítási elektromoskábelt ástak bele. Az új őskori objektum, eddig ismeretlen újkőkori lelőhelyről tanúskodik. A legközelebbi neolitikus településrészlet mintegy 750 méterre, a Rupphegyi–Törökbálinti út kereszteződésénél fekszik északkeletre innen (KRAUS–VIRÁG 2017). Érdekes a gödör elhelyezkedése is, hiszen nem megszokott módon a patakvölgyben, hanem a dombháton kb. 162 mBf magasságban jelentkezett.

Kraus Dávid

IRODALOM:

KRAUS–VIRÁG 2017 • Kraus D. – M. Virág Zs., Középső neolitikus település részlete a Rupphegyi úton (Detail of a Middle Neolithic settlement on Rupphegyi Road). *Aqfűz* 23 (2017) 109–117.

28. Budapest XI. ker., Vásárfia utca 7. (Hrsz.: 1708/2)

2018. május 2-án és 7-én régészeti megfigyelést végeztem az említett telken. Az építendő társasház lemezalapozásához kötődő földmunka során, 0–20 cm mélységben, jelenkori humusz jelentkezett. 20–150–350 cm közötti mélységben drapp löszösagyag látszódott. A két említett réteg között az északi metszeten 1,5–3,2 m mélységben világos vörösesbarna löszösagyag réteg húzódott lejtőirányba dőlve. Ebben a rétegben faszén-darabkákat találtunk. Ezek eredete, kora nem tisztázott, mindenesetre az emberi tényező sem zárható ki, még akkor sem, ha csak erdőtűz hozadéka a jelenség.

Kraus Dávid

29. Budapest XXII. ker., Budatétény–Horgásztelep, Pikó utca–Pikó utca 3. (Hrsz.: 232015/108) – Balin utca 34 – Bussa utca 26–30. – Compó utca 6. – Dévér park 14. (BKISZ VI/2)

A kb. 10 utcát magába foglaló városrész dél-Buda eldugott, kis zuga a nyaralókra emlékeztető családi házakkal beépített Budatétényi Horgásztelep, amelyet a 6. számú főút – Növény utca csomópont – Háros

utcai ipari terület és a Hárosi Duna határol. A Duna magasárterén fekvő területet délről a Növény utcai újkőkori lelőhely (SZILAS et al 2011, 2012), északról Csút középkori települése, keletről a Háros-sziget középkori lelőhelyei fogják közre (GEREVICH 1943a; b). A környező ismert lelőhelyek ellenére a Horgásztelepen eddig nem került elő semmilyen régészeti emlék, vélhetően az építési engedély nélküli nyaralók nagy számának köszönhetően. A Budapest Komplex Integrált Szennyvízelvezetése Projekt (BKISZ) VI/2 részterületének 2018-as őszi-téli munkálatai és egy bejelentett építkezés jó lehetőséget adtak egy átfogó szondázásra. Az egy méter széles gerincvezeték-árkok többnyire az utcák középvezetékében helyezkedtek el, és átlagosan 1,8–2,2 m mélységben vágták át a területet.

Pikó utca

2018. március 14-én és március 21-én régészeti megfigyelést, bontó-dokumentációs munkát végeztem a Pikó utca 3. szám alatti telken. Az üdülőház lemezalapjának kiemeléséhez kötődő gépi földmunka során a földmunkával érintett terület északi részén három régészeti objektum került napvilágra. Az SE 01 számú árokból és az SE 02 számú gödörből őskori (vaskori, La Tène jellegű) kerámia került elő. Az SE 03-as gödörben római tegulatöredéket és egy kerámiaedény peremtöredékét (római kori vagy középkori) találtam.

2018. szeptember 28. és 2019. január 7. között a BKISZ VI/2 projekt keretében kiépítésre kerülő szennyvízcsatorna gerincvonalának kiásásához kötődő földmunka során, az Angolna utcához közel eső útszakaszon a sötétbarna humuszból késő kelta vagy római kori kerámiadarabkák kerültek elő. A földmunka során, a következő rétegsor tárult föl: 0–30 cm: jelenkori

feltöltés; 30–60 cm: sötétbarna humusz; 60 centiméternél mélyebben drapp, agyagos homok.

Balin utca

2018. szeptember 19–20-án régészeti megfigyelést és kézi bontómunkát végeztünk a Balin utca 34-es számú saroktelek előtti gerincárokban. A feltároló rétegsor: 0–30 cm: recens útalap; 30–105 cm: világosbarna, apróköves humusz (modern feltöltés); 105–135 cm: sötétbarna humusz; 135 cm: sárga agyagos homok. A sárga altalajban objektumfoltok tűntek fel, bontásuk nyomán egy sekély, kisméretű gödör és egy északnyugat–délkeleti tájolású 2–3 árokból álló csoport került elő. A közműárók 1 m széles nyomvonala pont merőlegesen metszette az egymásba ástott árkokat, így irányukat leszámítva, csak annyit tudtunk megállapítani, hogy 20–30 cm mélyek és együttvéve 270 cm szélességet tesznek ki. Az egyetlen régészeti leletünk egy *tegula* töredéke az árokból került elő, ezért római vagy avar korra valószínűsíthetjük a beásások keletkezésének idejét.

Busa utca

2018. december 13. és 2019. január 29. között a gerincárokokban és egy házi bekötés árkában a Busa utca 26–30. házszámok előtti útszakaszon régészeti leletek kerültek elő. A földmunka során a következő rétegsor tárult föl: 0–145 cm: jelenkori feltöltés (régí útalap aszfalttal); 145–160 centimétertől 185–200 centiméterig: sötétbarna humusz; 185–200 cm: drapp színű, löszös agyag. A sötétbarna humuszból és a fölötte lévő feltöltésből is őskori-, illetve újkori kerámiatöredékek, állatcsontok és egy vas tárgy töredéke került elő. A feltöltésben is előforduló régészeti leletek recens planírozásra, területrendezésre utalnak.

Compó utca

2018. szeptember 9. és 2019. február 6. között a Compó utca 6. házszám előtti útszakaszon régészeti leletek kerültek elő. A földmunka során a következő rétegsor tárult föl: 0–60 cm: jelenkori feltöltés; 60–85 cm: szürkésbarna humusz; 85–100 cm: sötétbarna, faszén- és paticspöttyös humusz (kulturréteg); 100–110 cm: világosbarna szubhumusz; 110 centiméternél mélyebben drapp színű löszös agyag jelentkezett.

Az említett kulturrétegből, pontosabban nem meghatározható őskori kerámia, állatcsontok és egy ütőkő töredéke került elő. Ezt a réteget egykori járósíntnek tekinthetjük, melyből egy sekély gödörre emlékeztető bizonytalan objektum is lelemélyült.

Dévér park

2018. szeptember 19. és 20. között a Dévér park 14-es számú ingatlan, utcai bekötőárkában középkori kerámiatöredékek kerültek elő. A bontómunka során kiderült, hogy a korábban lefektetett közművek által már roncsolt, tapasztott aljú, égett sütőfelület és hamus beásás részlete került elő. A modern feltöltés (80 cm) alatt 30 cm vastag sötétbarna, paticspöttyös humusz feküdt, mely alatt 54 cm mély szürkésbarna hamus humusszal betöltött lapos aljú objektumot találtunk. A mindössze 160×90 cm alapterületű árokokban nem látszódott az objektum széle, így nem lehetett megállapítani, hogy milyen alakú beásásról van szó. A sárga altalajba mélyedő lapos fenék fölött 1–2 centiméterrel égett sütőfelület és kövek kerültek elő. Ezek alapján az objektum talán műhelygödör lehetett. A viszonylag nagy mennyiségű kerámia nagyjából a 14. századra keltezi a jelenséget (Némethné Fényes Gabriella meghatározása alapján). A közeli Dévér park 15. (régí számozás szerint 1., Hrsz.: 232038/13) házszám alatti

pincetömb kiemelése közben Gyenes Gábor talált 2016-ban beásásokat, melyekből középkori és római kori kerámia-töredékek kerültek elő (GYENES 2016).

Összefoglalva kijelenthető, hogy a Budatétényi Horgásztelepen számottevő őskori és középkori megtelepedéssel lehet számolni, melyet a nagyfokú beépítettség miatt csak kisebb felületeken lehet majd megfigyelni és feltárni.

Kraus Dávid – Gyenes Gábor

IRODALOM:

GEREVICH 1943a • Gerevich L.: A csúti középkori sírmező. BudRég 13 (1943) 103–166.

GEREVICH 1943b • Gerevich L.: A középkori múzeum kutatásai 1941–1942. évben. BudRég 13 (1943) 441–444.

GYENES 2016 • Gyenes G.: Adattári jelentés: XXII. Dévér park 1. (BTM Adattár: 5506–2017).

SZILAS et al 2011 • Szilas G. – M. Virág Zs. – Beszédes J.: Középső újkőkori, késő avar telepnyomok és a limesút részlete az M0 autótút Budatétény-Növény utcai csomópontjának feltárásán (Middle Neolithic, late Avar settlement of the limes road from the excavation of the Budatétény-Növény Street junction of the M0 motorway). Aqfűz 17 (2011) 87–111.

VIRÁG 2012 • M. Virág Zs.: Újabb kutatások az M0 autótút Növény utcai csomópontjában – További adatok a középső neolitikus település megismeréséhez (New research at the intersection of Növény Street with the M0 motorway – Further data on the Middle Neolithic settlement). Aqfűz 18 (2012) 74–98.

30. Budapest, XIII. ker., Meder utca 2–4., II. ütem (Hrsz.: 25913/4; 25913/5)

2018. június 26. és 2018. augusztus 9. között Angyalföld Duna-parti részén 299 lakásos társasház építési munkáit megelőző régészeti feltárást végeztünk. A 7402 m² nagyságú munkaterület töredékén, 334 négyzetméteren történt régészeti kutatás, mivel a domborzati sajátosságok miatt a telek többi részén az egykori Rákospatak (Köszörűs-árok), illetve a Duna partvonalra húzódott (KATASZTERI 1878; 26. kép), ahol régészeti jelenség már nem mutatkozott.

A 2018. évi munkaterület a 2017. évi (I. ütem – SZOLNOKI 2020) mellett helyezkedett el, attól kb. 40 méterre nyugatra. Erre a területre is jellemző volt, hogy kb. 2,5–3 m vastag, modern kori, két periódusban elterített feltöltési réteg borította az

26. kép: Meder utca 2–4. A feltárási terület környezetének képe. (forrás: a KATASZTERI 1878 alapján).

27. kép: Meder utca 2–4. A feltárási terület digitális fotogrammetriával készült távlati képe (Szolnoki Tamás)

eredeti térszint. Ez alatt jelentkezett a szürkésbarna színű, agyagos humuszréteg kb. 30–50 cm vastagságban. A Duna irányába ez a felszín fokozatosan lejtett. A régészeti feltárás eredményeképpen nyilvánvalóvá vált, hogy ez eredendően nem a humuszréteg vastagságának változásához köthető, hiszen az altalaj is követte a domborzat ilyen irányú változását. A munkaterület északnyugati részén az egykori meder vonala is előbukkant, mely egyértelműen azonosítható a 2017. évi ásatás során megtalált partvonallal.

A régészeti feltárás helyszíne ettől délre, a Dunával párhuzamos dombháton feküdt, a 2017-ben érintett középkori (és avar kori) település nyugati szélén. Itt három, a patak partvonalától előtt összefolyó, Árpád-korra keltezhető árok húzódott, melyek a Rákospatak egykori északi folyóága felé vezettek (27. kép). Ezek mellett két gödröt is feltártunk. Az objektumokból kevés számú, erősen töredékes leletanyag került elő, melyek ennek ellenére világosan jelezték, hogy felhagyásuk a 13–14. század során történhetett.

A feltárás, objektumszegénysége ellenére, fontos adalékokkal szolgált a történeti forrásokban Besenyő, később Szentlászló néven emlegetett település (ÍRÁSNÉ MELIS 1983, 43; GYÖRFFY 1997, 157–158) földrajzi kiterjedését illetően, a lelőhely feltehetően a település északi határán helyezkedett el. Emellett a történeti táj egykori képére vonatkozó adatok is kiemelt fontossággal bírnak.

Szolnoki Tamás

IRODALOM:

- GYÖRFFY 1997 • Györffy Gy.: Pest-Buda kialakulása. Budapest 1997.
 ÍRÁSNÉ MELIS 1983 • Dr. Iránsné Melis K.: Adatok a pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Monumenta Historica Budapestinensia 4. kötet. Budapest 1983.
 KATASZTERI 1878 • Habsburg Birodalom, Kataszteri térképek (XIX. század).
 forrás: <https://mapire.eu/hu/map/cadastrial/?layers=osm%2C3%2C4&bb>

x=2119443.249490342%2C6029650.
912545512%2C2125887.846437636%
2C6031322.972539251. Letöltés ideje:
2020. február 20.

SZOLNOKI 2020 • Szolnoki T.: Buda-
pest XIII. ker., Meder utca 2–4. (Hrsz.:
25913/4; 25913/5). Aqfűz 24 (2020)
291–294.

31. Budapest XIV. ker., Alsórákos, Szilágysomlyó utca 27/a (Hrsz.: 40243/48)

2018. március 5-én a címben említett tel-
ken keskeny sávalapokban végeztem megfi-
gyelést. A telek északkeleti részén az átlago-
san 40–50 cm vastag jelenkori feltöltés alatt
egy nagyon rövid szakaszon vékony, vilá-
gosbarna, bolygatatlan humusz jelentkezett
40–60 centiméteres relatív mélységben.
Alatta hamuszürke, iszapos homok hú-
zódott 60–80 cm mélységben. Ebből a két
rétegből egy őskori jellegű kerámia és né-
hány állatcsont-töredék került elő. A 29/b
(KRAUS 2020) és a 27/a. számú telken folyt
építkezések ugyanazt az őskori lelőhelyet
érintették (lelőhelyazonosító szám: 15174,
15188, 15192 és 15202), aminek déli hatá-
ra a Szilágysomlyó utca 27/a számú telken
sejthető.

Kraus Dávid

IRODALOM:

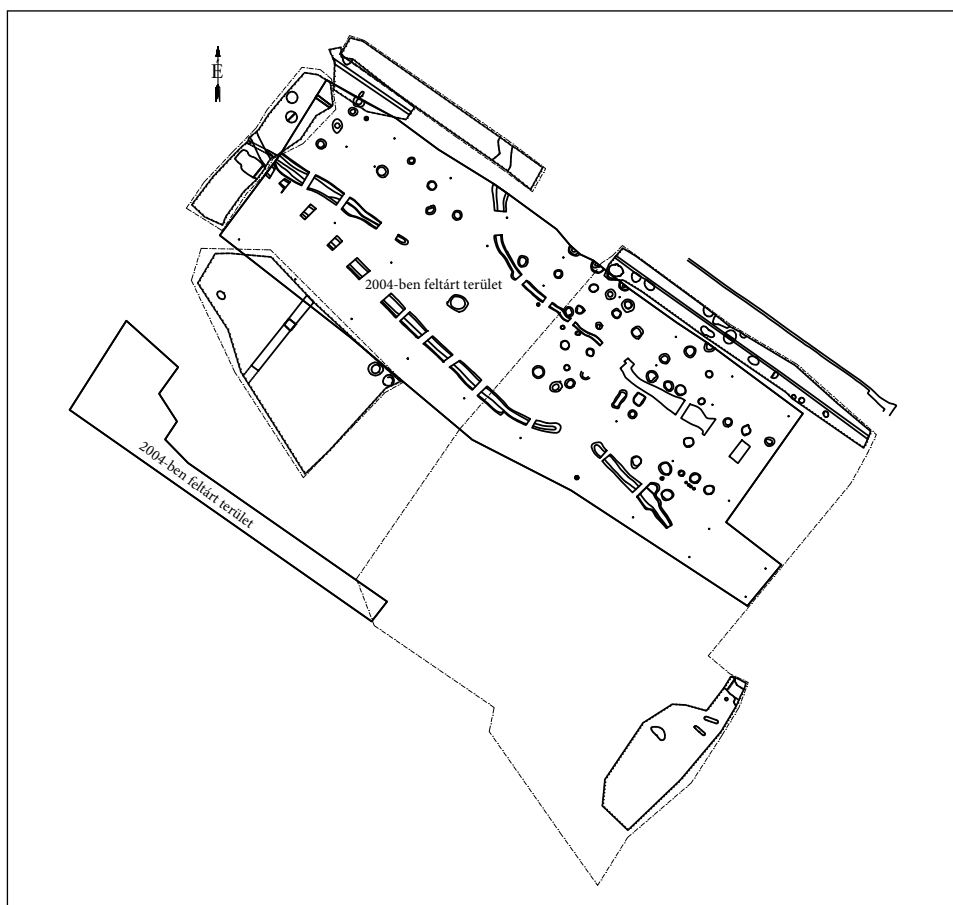
KRAUS 2020 • Kraus D.: 26. Budapest XIV.
ker., Szilágysomlyó utca 29/b (Hrsz.:
40243/45). Aqfűz 24 (2020) 287.

32. Budapest, XIV. ker., Szugló utca – Miskolci utca – Bartl János utca – Rá- kos-patak által határolt terület (Hrsz.: 31373/20)

A Paskal Rose lakópark építését meg-
előzően 2018. április 12. és augusztus 14.
között, 16 munkanap alatt, részben régé-
szeti megfigyelést, részben teljes felületű
megelőző feltárást végeztünk. A beépítés
alá eső terület nagyobb része Korom Anita
vezetésével 2004-ben már feltárással került
(KOROM-REMÉNYI 2005), azonban az
időközben lezajlott tulajdonosváltás és az
építési tervek megváltozása miatt szüksé-
gessé vált a korábbi feltárási területet kibő-
vítő régészeti kutatás. Az építési terület még
feltáratlan részén a kivitelező, a BTM értesí-
tése és Budapest Főváros Kormányhivatalá-
nak (BFKH) V. Kerületi Hivatal Építésügyi
és Örökségvédelmi Osztálya tudta nélkül,
közel 2000 m² felületen, még a régészeti
feladatellátás megkezdése előtt elvégezte
a gépi földkiemelést. Az így megmaradt,
összesen 1079 m² összeterület feltárása a
kivitelezéssel részben párhuzamosan, több
ütemben és több, egymástól elkülönülő te-
rületrészen valósult meg, a 2004-es feltárással
szelvényhatáraihoz és a jelenlegi beruházás
kivitelezési terveihez igazodva (28. kép).

A lelőhelyet változatos geomorfológiai és
talajviszonyok jellemzik. Az építési terület
északi, Miskolci utca felőli részén húzódó
magasabb, erodált felszínen, mindössze
15–70 cm vastag humuszréteg alatt, a ré-
gészeti objektumok erősen lepusztult álla-
potban kerültek elő a sárga, laza, homokos
altalajban. Ezzel szemben a Rákos-patak
medre felé jelentős terepesés és nagy vas-
tagságú recens feltöltést figyelhattunk meg.

Az összesen hat területrészen 35, a kevés
korhatározó lelet miatt nehezen keltezhető
jelenség kibontását és dokumentálását vé-

28. kép: Budapest, XIV. ker., Szugló utca – Miskolci utca – Bartl János utca – Rákospatak által határolt terület, Paskal Rose lakópark. A 2004-ben és 2018-ban feltárt területek összesítő térképe (Fábián István, Kovács Tibor)

geztük el. Ezek túlnyomó többsége a 2004 óta a területen ismert, a középső bronzkori Vátya-kultúra kései periódusára és az azt követő koszideri fázisra keltezhető települési objektumnak (tároló- és hulladékgyűjtők, árkok) bizonyult. A 2004-es évadban előkerült újkőkori, rézkori és avar kori jelenségekkel szemben ezen korszakok emlékei a 2018-ban végzett munka során nem jelentkeztek, újkori beásásokat azonban ezúttal is több esetben megfigyelhettünk. A feltárás legfontosabb eredményeként ér-

tékelhető, hogy a Rákospatak északi partja mentén fekvő középső bronzkori településnek egy nagyobb kiterjedésű, az ártérből markánsan kiemelkedő, egykori homokdombon található központi részéről szélesebb és pontosabb topográfiai képet kapva, a lelőhely délnyugati szélé lehatárolhatóvá vált. Ezt a sűrűbb, központi településrészt délnyugati, illetve nyugati irányból is árkok övezik, valószínűleg egyfajta védműként ölelve körül azt. Az árkokon kívül szóróványosan előkerült egykorú jelenségek

ugyanakkor a központi településrészen kívüli, kevésbé intenzív területhasználatról tanúskodnak.

Tóth Farkas Márton

IRODALOM:

KOROM-REMÉNYI 2005 • Korom A. – Reményi L.: Paskál lakópark II. építési ütemének régészeti kutatása (Archaeological investigation of construction phase II of the Paskál residential district). Aqfüz 11 (2005) 168–176.

33. Budapest, XIV. ker., Rákospatak utca – Miskolci utca – Bartl János utca (Hrsz.: 31373/8)

2018. szeptember 19 – október 5. között, előzetes régészeti dokumentációhoz (ERD) kapcsolódó próbafeltárás keretein belül vizsgáltuk a fent nevezett terület régészeti érintettségét. A kutatást a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. megbízásából a Paskál Garden lakópark építéséhez kapcsolódó földmunkák tették szükségessé. A próbafeltárás keretében az altalaj szintjét is elérő, lehumuszolt terület nagysága 1056,35 m² volt, melyből 620 négyzetméternyi bizonyult régészetileg pozitívnak.

A lelőhely a Paskál Gyógy- és Strandfürdőtől északra, a Rákospatak mai medrének északi oldalán, egy még beépítetlen füves telken található. A szóban forgó terület tözsomszédságában, attól északnyugatra 2004-ben Korom Anita (KOROM-REMÉNYI 2005), 2018 nyarán Tóth Farkas Márton végzett megelőző feltárásokat, melyek

középső bronzkori, a Vátya-kultúra időszakába tartozó település maradványait, valamint szórványosan újkőkori, kora rézkori és avar kori megtelepedést dokumentáltak (ld. előző, 31. rövid jelentést).

A próbafeltárás során a tervezett négy épület területén, tengelyirányban és egymásra merőlegesen kitézőtt kilenc szondárok létesítésével szeretnénk volna vizsgálni a terület régészeti érintettségét és rétegvizszo nyait (29. kép). A próbaárkok közül hetet (1a, 2a–d, 3, 4) teljesen, kettőt (1b, 1c árkok) részlegesen tártunk fel; két esetben az előkerült objektumok értelmezése céljából minimális rábontást is végeztünk (2c, 3. árkok). A próbafeltárás során dokumentált 38 jelenség közül két gödör a középső bronzkori Vátya-kultúra jellegzetes anyagát tartalmazta, 19 objektum (gödrök, árkok, cölöphelyek) az őskor közelebről meg nem határozható periódusába sorolható, két beásás a középkor időszakát képviselte.

A változó vastagságú, de a teljes vizsgált területet fedő újkori, laza, törmelékes feltöltés az ásatáson szerzett tapasztalatok szerint a telek északi sarkánál (a 2a–2d árkok találkozási zónájánál) jelentősen elvékonyodik. Ennek oka, hogy itt alig 40 cm mélységben (111,2 mBf magasságban) dokumentáltuk az erősen homokos altalajt, mely minden valószínűség szerint az egykori patakmedret északról kísérő homokhát maradványa lehet. E magasabb térszínen kerültek elő – több újkori beásás társaságában – a már korábbi ismert középső bronzkori település újabb tárológödre, melyek betöltése viszonylag szegényes leletanyagot (kerámiatöredékek, állatsont, kevés patics, csigák) tartalmazott.

A homokháttól délre eső területen (2a árok délnyugati szakasza, 2d–2b–2c árkok) erőteljes szintsüllyedést figyelhattunk meg, mellyel párhuzamosan fokozatosan vasta-

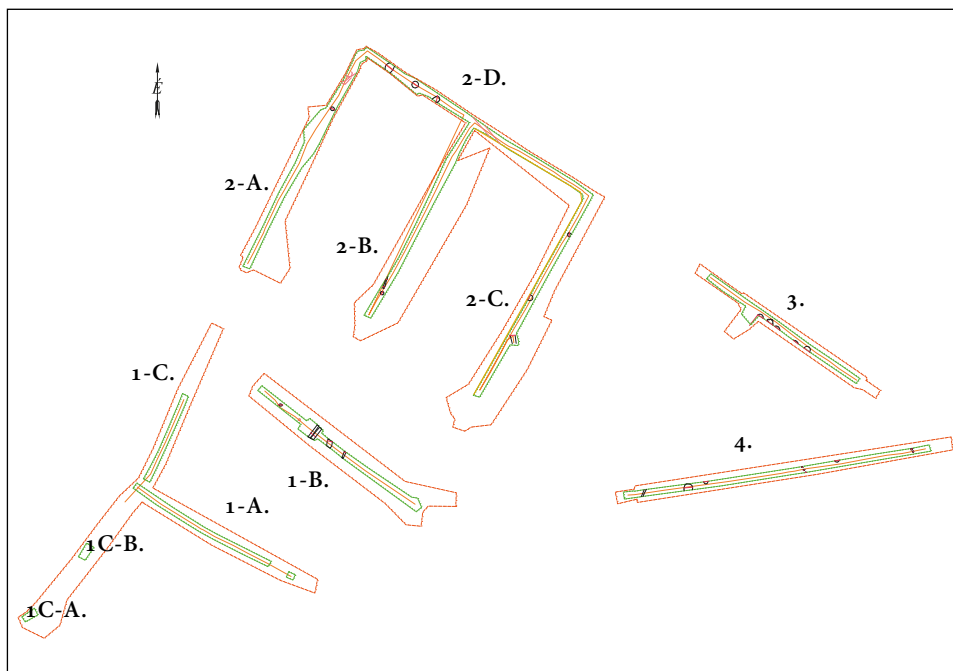
godó, összetettebb rétegviszonyokat (fekete agyagos, valamint homokos rétegsorok be-települését) és a régészeti aktivitás viszonylagos csökkenését tapasztaltuk (30. kép). E mélyebb térszín alját a 2a, 2b árok déli végénél, a 2c árok keleti szélén 109,14 mBf mélységben lokalizáltuk, mely alapján itt a homokháthoz képest több, mint 2 méterrel alacsonyabban futó, nagyjából kelet–nyugati tengelyű műyedés körvonalazódik. A területén előkerülő három gödör és két rövid, eltérő tájolású árokszakas az őskori területhasználat e zónára kiterjedő folyamatoságát bizonyítja.

A tervezett 2. épülettől keletre eső 3. árok területe szintén e mélyebb felület részét képezte, ahol csaknem hasonló mélységben hat kisebb-nagyobb gödör részlete került kibontásra (31. kép). A keleti szélén lévő beásásból őskori, a déli rábontásban formá-

lódó gödörkomplexum betöltéséből középkori kerámiatöredékek kerültek napvilágra.

Délre, a 4. árok keleti felében, ugyanebben az alacsonyabb térszín mutató területsávban, két észak–déli irányú cölöpsor (egyikből állatcsont és őskori kerámia származott) és egy gödör maradványait dokumentáltuk. Az árok nyugati harmadában azonban – némiképp váratlanul – éles törésszerű emelkedéssel egy másik, környezeténél magasabban (110,4 mBf) jelentkező kelet–nyugati irányú térszín kezdett kirajzolódni, ahol leletmentes, ám valószínűleg régészeti objektumként értelmezhető gödrök és egy árok került elő.

Ez utóbbi kiemelkedés folytatásaként értelmezhető az az 1b és 1a árok területén megfogott felszín is, ahol bizonytalan, 17–19. századi leletanyagot adó oszlophelyek és árokrendszereket bontottunk ki.

29 kép: Budapest, XIV. ker., Rákospatak utca – Miskolci utca – Bartl János utca. A próbafeltárás során megnyitott szondaárkok összesítő alaprajza (Fábián István, Kovács Tibor)

30 kép: Budapest, XIV. ker., Rákospatak utca – Miskolci utca – Bartl János utca. A 2a árok déli harmadában dokumentált terepsüllyedés és az azt kitöltő rétegsor fotója nyugati irányból (Szilas Gábor)

31 kép: Budapest, XIV. ker., Rákospatak utca – Miskolci utca – Bartl János utca. A 3. árok részletfotója északi irányból, az őskori és középkori objektumokkal (Szilas Gábor)

Előbbiektől eltérő képet mutatott és teljesen leletmentesnek bizonyult a kutatási terület nyugati szélén kialakított 1c árok zónája, amelynek délnyugati felében, részben az intenzív újkori bolygatásnak köszönhetően, további erőteljes szinksüllyedést és az újkori feltöltés drasztikus mértékben történő megvastagodását tapasztaltuk. Itt csupán két helyen, lokálisan tudtuk elérni a 106–107 mBf mélységben jelentkező, szürke iszapos altalajt.

Összefoglalva az eddigi kutatási eredményeket kijelenthetjük, hogy a szóban forgó területen egy geomorfológiai értelemben rendkívül változatos egykori térszín képe

kezd kibontakozni. A telek északi sarkában jelentkező magasabb homokháton találjuk a középső bronzkori Vátia-kultúra intenzíven használt települési zónáját, mely egyértelműen a 2004-es kutatások során feltárt lelőhelyrésszel (KOROM-REMÉNYI 2005) mutat szorosabb összefüggést. E dombháttól délre egy kelet-nyugati irányú mélyebb térszín húzódik, melyet a mai patakmeder felől egy újabb kiemelkedés határol. Egyértelműen látszik ugyanakkor, hogy e változatos terep minden, bolygatással kevésbé érintett pontján kimutatható az őskori területhasználat. A két tényező kapcsolatrendszere azonban számos továb-

bi, ma még megválaszolatlan, elsősorban topográfiai jellegű kérdést vet fel. A megoldást – reményeink szerint – a későbbiekben megvalósuló megelőző feltárás eredményei jelenthetik majd számunkra.

Szilas Gábor

IRODALOM:

KOROM-REMÉNYI 2005 • Korom A. – Reményi L.: Paskál lakópark II. építési ütemének régészeti kutatása (Archaeological investigation of construction phase II of the Paskál residential district). Aqfüz 11 (2005) 168–176.

34. Budapest, V. ker., Szervita tér – Fehér hajó utca 1–3. (Hrsz.: 24366/2)

2018. március 20. és 2018. december 6. között a pesti Belvárosban, a Szervita téren megelőző régészeti feltárás és régészeti szakfelügyelet folyt Kovács Eszter vezetésével, illetve Szolnoki Tamás segítségével. Kovács Eszter tragikus hirtelenséggel bekö-

vetkezett halálát követően a terepi munkák befejezésének, illetve a feldolgozás irányításának a megtisztelő feladatát Szolnoki Tamás kapta meg.

A beruházással érintett mintegy 3261 m² nagyságú területen végül 464 m² feltárására nyílt mód (32. kép). A régészeti kutatás lehetőségeit a telken álló irodaház, a földszint alá süllyesztett parkolója, a benzinkút és üzemanyag-tartályai, valamint a közművek korlátozták. A telek középső részén jelentkező 18. századi pincefalak szintén roncolták a régészeti rétegeket.

Az így megmaradt kis felületeken is jelentős mennyiségű objektum és réteg került elő az Árpád-kortól a 18. századig bezárólag. A 188 stratigráfiai egység közül 81 darab tartozott gödrökhöz, illetve beásásokhoz, emellett 14 cölöplyuk, egy nyíltszíni tüzelőhely, illetve egy árok is előkerült. A tér 18. századi használatával függhet össze az a 15 egyedhez köthető emberi maradvány, akiknek sírjai az egykori exhumálások (GUZSIK 1973, 7–8) ellenére is feltárhatóak voltak a munkaterület déli részén (33. kép).

A korlátozott lehetőségek ellenére értékes információkkal bővült a térre és környezetére vonatkozó ismeretanyagunk.

32. kép: Budapest, V. ker., Szervita tér – Fehér hajó utca 1–3. A feltárási terület kiterjedése a 19. század végén készült kataszteri felmérés képén (Kelevári Zsolt)

33. kép: Budapest, V. ker., Szervita tér – Fehér hajó utca 1–3. A 2. sír feltárt maradványai (Kovács Eszter)

A legkorábbi objektumok a 12. századra keltezhetőek, melyek minden valószínűség szerint az írott forrásokban Újbécsként emlegetett település nyomai lehetnek (ÍRÁSNÉ MELIS 1984, 67; ÍRÁSNÉ MELIS 1976, 332). A viszonylag magasan (a felszíntől mérve 60–70 cm mélységben) jelentkező gödrök mellett egy kemence is erősíti a területen eddig csak feltételezhető Árpád-kori település régészeti nyomait. A feltárási terület déli részén a középkor későbbi időszakára tehető planírozási, tereprendezési rétegek is előkerültek. A 18. századi pincefalak környezetében nagyméretű, gazdag leletanyagot tartalmazó gödrök mutatkoztak. A várakozásokkal ellentétben az írott források alapján a johannitákhoz köthető ispotály nyomai nem bukkantak elő (GUZSIK 1973, 4).

Minden töredékessége ellenére, a fent ismertetett régészeti munka is jól mutatja, hogy a nagyfokú régészeti érintettséggel bíró pesti belvárosi területeken akkor is kell számolni ilyesfajta emlékekkel, ha a korábbi építkezések a nagy részét már elpusztították.

Szolnoki Tamás

IRODALOM:

- GUZSIK 1973 • Guzsik T.: A budapesti szervita templom és kolostor építéstörténete. Művészettörténeti Értesítő 22 (1973) 19–39.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1976 • Írásné Melis K.: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. BudRég 24/1 (1976) 313–348.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1984 • Írásné Melis K.: Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén (Budapest V., Belváros). BudRég 26 (1984) 63–85.

35. Budapest XVI. ker., Rákosszentmihály, Aulich utca 30. (Hrsz.: 112677)

2018. április 19-én lakóház sávalapjainak kiemeléséhez kötődő földmunka során 0–60 cm mélységben egy jelenkori feltöltést vagy sötétbarna humuszréteget, 60–80 cm mélységben egy világosbarna humuszos homokréteget, 80–100 cm mélységben pedig egy drapp homokréteget figyelhattunk meg. Régészeti leletek (avar kori kerámia edénytöredékek és kevés állatcsont) a sö-

tétbarna és a világosbarna humuszos rétegekből szórványosan kerültek elő, azonban régészeti objektum feltárja nem rajzolódott ki. A leletek összefügghetnek a szomszédos telken (Aulich u. 32.) talált paticspötyökkel, melyek 2017-ben korhatározó lelet nélkül kerültek elő (KRAUS 2017).

Kraus Dávid

IRODALOM:

KRAUS 2017 • Kraus D.: Adattári jelentés: Budapest XVI. ker., Aulich L. u. 32. (BTM Adattár: 6615–2018).

36. Budapest XXI. ker., Csepel–Szabadkikötő, Szikratávíró utca (Hrsz.: 210012/10)

2018. április 6. és június 27. között a címben említett területen két logisztikai csarnoképület (MASPED PORT II. Logisztikai központ) pontalapjainak földkiemelését figyeltem meg. Az építési terület egészen vastag, modern feltöltés fekszik. A pontalapok közül csupán a nyugati épület kéthajós csarnokának nyugati szélén, négy pontalap alsó 30–40 centiméteres részén tűnt fel a sötétbarna bolygatatlan humusz, illetve alatta a drapp homok. Az épületet körülölelő esővíz- és szennyvízcsatorna-árkok közül szintén az épület északnyugati részén érték el a humuszszintet. A humuszból kerámia, állatcsont, kagylóhéj, paticsdarabka és minimális mennyiségű faszén került elő. Beásott objektumok a C1 (SE 02–04) és az E1 (SE 01, 05) pontalapokban jelentkeztek (többnyire átvágva) 102,68–102,98 mBf magasságban. A pontalapokat kibővítve

lehetőségünk nyílt kézi bontómunka keretében feltárni két hulladéktároló gödröt (SE 01, 02), két rövid árokszakaszt (SE 02, 04) és egy cölöplyukat (SE 05). A bőséges kerámia-leleteken kívül (késő bronzkor és középső rézkor) állatcsontok és nagy mennyiségű kagylóhéj került elő kevés patics társaságában.

Vizsgált területünk, a szomszédos telken elhelyezkedő, és Terei György által megfigyelt-feltárt területtel függ össze (TEREI–SZIGETI 2008), ahol szintén késő bronzkori leletek kerültek elő. Az E2 (Hrsz.: 210012/11) csarnok építése során feltárt objektumokban főként a késő rézkori leletanyag dominált (TEREI 2016).

Ennek a többkorszakos lelőhelynek a kiterjedése jelenleg nem ismert, kutatása több nehézségbe ütközik. Bizonyos részeit vélhetően a kikötői medencék építése során pusztították el a 20. században. A mostanában folyó logisztikai raktárcsarnok építések során, általában csak a pontalapok gödreiben nyílik lehetőségünk régészeti megfigyelésre. Fontos megjegyezni, hogy a megépült csarnokok alatt, és akár a pontalapok alatt is, feltáratlan-bolygatatlan lelőhelyrészletek feküdhhetnek még.

Kraus Dávid

IRODALOM:

TEREI–SZIGETI 2008 • Terei Gy. – Szigeti J.: Adattári jelentés: Budapest XXI. ker., Szikratávíró utca 5–7., Szabadkikötő II. sz. kereskedelmi medence partja (BTM Adattár: 2966–2009).

TEREI 2016 • Terei Gy.: Adattári jelentés: Budapest XXI. ker., Szikratávíró út (BTM Adattár: 5673–2017).

Rövidítésjegyzék

Abbreviations

ActaArchHung	• Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Aqfüz	• Aquincumi füzetek. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései (Budapest)
ArchÉrt	• Archaeologiai Értesítő (Budapest)
BAR	• British Archaeological Reports (Oxford)
BTM	• Budapesti Történeti Múzeum
BHM	• Budapest History Museum
BudRég	• Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung	• Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissPann	• Dissertationes Pannonicae (Budapest)
FolArch	• Folia Archaeologica (Budapest)
RégFüz	• Régészeti Füzetek (Budapest)
RKM	• Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)

A Budapesti Történeti Múzeum régészeti osztályainak 2018-ban megjelent publikációi

Publications by the Archaeology Departments of the Budapest History Museum in 2018

(Összeállította: Méreg Erzsébet)

(Compiled by Erzsébet Méreg)

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUSOK, VEZETŐK

Budai Balogh T., Mindeközben [Egyidejű történések a Tiberis és a Duna partján]. Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban 2018. február 6 – 2018. november 30. Budapest, BTM, 2018.

Budai Balogh T., Meanwhile in [Simultaneous happenings on the banks of the Tiber and the Danube].

Temporary exhibition at the Aquincum Museum 06.02.2018 - 30.11.2018. Budapest, Budapest History Museum, 2018.

Láng O., Stop.Shop. Műhelyek és boltok a római kori Aquincumban. Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban 2018. május 4 - október 31. Budapest, BTM, 2018.

Láng O., Stop.Shop. Workshops and shops in Roman Aquincum. Temporary exhibition at the Aquincum Museum May 4 - October 31, 2018. Budapest, Budapest History Museum, 2018.

MUNKATÁRSÁK PUBLIKÁCIÓI

BILLER Anna Zsófia

Archaeozoological results of the pits from Kakucs-Turján. In: M. Jaeger, G. Kulcsár, N. Taylor, R. Staniuk (eds.), Kakucs-Turján a Middle Bronze Age multi-layered fortified settlement in Central Hungary. Bonn, Habelt, 2018. 159-172. (Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa ; 18.)

- - Bartosiewicz L., Csippán P., Daróczi-Szabó L., Gál E., Kovács I., K. Lyublyanovich, Nyerges É. Á., Animal Exploitation in Medieval Hungary. In: J. Laszlovsky et al (ed.), The Economy of Medieval Hungary. Leiden – Boston, Brill, 2018. 113-165.

- - L. Bartosiewicz, É. Á. Nyerges, Palaeopathology at the Eneolithic Tell Settlement of Polyanitsa (NE Bulgaria) In: Care or Neglect? Evidence of Animal Disease in Archaeology. Proceedings of the 6th meeting of the Animal Palaeopathology Working Group of the International Council for Archaeozoology (ICAZ). Budapest, Hungary, 2016. Oxbow Books 2018. 23-44.

BUDAI BALOGH Tibor

Mindeközben [Egyidejű történések a Tiberis és a Duna partján]. Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban 2018. február 6 – 2018. november 30. Budapest, BTM, 2018.

Meanwhile in [Simultaneous happenings on the banks of the Tiber and the Danube]. Temporary exhibition at the Aquincum Museum 06.02.2018 - 30.11.2018. Budapest, Budapest History Museum, 2018.

New Altar – Old Acquaintance. C. Iulius Probinus and the schola speculatorum of Aquincum. In: Korom A. (főszerk.), Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 145-154.

Új oltár – régi ismeretség. C. Iulius Probinus és az aquincumi schola speculatorum. In: Korom A. (főszerk.), Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 154-156.

ÉDER Katalin

A budapest-lóversenyteri avar lelőhelyek azonosításának rövid története. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 685-687.

Die Kurze Geschichte der Identifizierung der awarenzeitlichen Fundorte auf der Budapest-Rennbahn (Kom. Pest, Ungarn). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 687-688.

ENDRŐDI Anna

- I. Olalde et al., The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe. In: *Nature International Journal of Science* 2018. 555, 190–196.

- Szeniczey T. et al., Hyperostosis frontalis interna in ancient populations from the Carpathian Basin – a possible relationship between lifestyle and risk of development. In: *International Journal of paleopathology* (online folyóirat: <https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2018.10.003>)

HAJDU Barbara

Terra sigillata from Baracs settlement in Pannonia Inferior. In: *Rei Cratariae Romanae Fautorum Acta* 45. Bonn, Habelt, 2018. 567-572.

HORVÁTH M. Attila

Egy különleges késő avar kori övveret Szabadszállásról. In: Költő László ünnepi kötet. Kaposvár, 2018. 8.

Hortobágy-Árkusmajor. Egy különlegesen gazdag temető az Alföld északi peremén. In: *Az avar kor - Madártávlattól. Kiállítási katalógus*, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2018. 37-41.

La Tène kori temető a Csepel-sziget északi csúcsán – Előzetes jelentés. In: *Korszakok és birodalmak határán – Kelták a Kárpát-medencében című tudományos tanácskozás konferenciakötete*. Tatabánya, 2015. január 15–16. (Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 12.). Tatabánya, 2017. 61-81.

Connectivities in the Celtic cemetery of Csepel Island. In: *Iron Age Connectivity in the Carpathian Basin Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 13–15 October 2017*. (Bibliotheca Musei Marisiensis Series Archaeologica XVI.). Marosvásárhely, 2018. 65-76.

KÉRDŐ Katalin, H.

Detail eines römischen Kellers aus dem Vicus von Aquincum - Víziváros (Budapest II. Bezirk, Vitéz Strasse 10, Kom. Pest, Ungarn). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 129-134.

Római kori pince részlete az aquincum-vízivárosi tábor vicusából (Budapest II. kerület, Vitéz utca 10.). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 134-138.

KIRCHHOF Anita

Painted depiction of genius of Sopianae. In: *ActaArchHung* 69. évf. 2018. 1. sz. 107-129.

KOROM Anita

Korai szarmata női sír Dunakeszi határából. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 175-193.

Ein frühsarmatisches Frauengrab in der Gemarkung von Dunakeszi (Kom. Pest, Ungarn). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére* (*Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy*). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 193-202.

Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 720 p. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, ISSN 2064-8162; 10.) Szarmatszkoje zszenszkoje pogrebenije v okresztznosztjah Dunakeszi (Sarmatian grave from the vicinity of Dunakeszi). In: A. A. Bruvko, Krim v szarmatszkuju epohu. Simferopol. 2018. 9-36. Archaeological study of facebeads excavated from an Early Sarmatian grave. In: „Hadak útján” A népvándorlás-kor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Suppl. 2. 2018. 21–32. Email díszes korongfibula Soroksárról, egy szarmata sírből. In: „Vadrózsából tündérsípót csináltam”. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára („To make a fairy’s whistle from a briarrose” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday). Nyíregyháza, 2018. 187–197.

KOVÁCS Valéria

Nagy Margit publikációi. In: Korom A. (főszerk.), Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 17-24.

LASSÁNYI Gábor

A nagy aquincumi betörés. In: Óbudai Anziks. IV. évf. 4. sz., 2018. ősz 56-59. Egy ókori amulett az aquincumi katonaváros területéről. In: Korom A. (főszerk.), Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 157-161. Ein antikes Amulett vom Gebiet der Militärstadt Aquincum. In: Korom A. (főszerk.), Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 161. Bevándorlók Aquincumban. In: Óbudai Anziks IV. évf. 2. sz., 2018 tavasz 95-97. Nyakban viselt varázslat. In: Óbudai Anziks IV. évf. 3. sz., 2018 nyár 65-67.

LÁNG Orsolya

Stop.Shop. Műhelyek és boltok a római kori Aquincumban. Időszaki kiállítás az Aquincumi Múzeumban 2018. május 4 - október 31. Budapest, BTM, 2018. Stop.Shop. Workshops and shops in Roman Aquincum. Temporary exhibition at the Aquincum Museum May 4 - October 31, 2018. Budapest, Budapest History Museum, 2018. Is that really the end, or what happened in the Civil Town of Aquincum in the fourth century AD. In: ActaArchHung 69. évf. 2018. 1. sz. 143-168. - - Bíró Sz. „Unpleasant to live in, yet it makes the city rich”. Industry and Commerce in Military and Civil Settlements along the Pannonian Limes. In: S. Matesic, C. S. Sommer (eds), Limes XXIII. : Proceedings of the 23rd International Congress Ingolstadt 2015. Mainz. Nünnerich-Asmus Verl., 2018. 609-619.

LENGYELNÉ KURUCZ Katalin

Floralia - „Téged ünnepel itt játék és tréfa, virágok anyja! Jövel!”... (Ovidius: Fasti, I. 102). In: Óbudai Anziks IV. évf. 2. sz., 2018 tavasz 92-94.

MAGYAR-HÁRSHEGYI Piroska

Osztriga Pannoniában. In: Óbudai Anziks IV. évf. 1. sz., 2017/18 tél 70-72.

NAGY Alexandra

Római kori tábor és település a Víziváros alatt. In: Ókor : folyóirat az antik kultúráról 2018. 17. évf. 2. sz. 92-103. Római kori villa Békásmegyeren. In: Óbudai Anziks IV. évf. 2. sz., 2018 tavasz 88-91. Római kori őrtorony Csillaghegyen. In: Óbudai Anziks IV. évf. 3. sz., 2018 nyár 60-64.

PAPP Adrienn

Ottoman Earth Architecture in Buda (1541–1686). In: S. Pradines (ed.), *Earthen Architecture in Muslim Cultures : Historical and Anthropological Perspectives*. Boston, Brill, 2018. 249-266. (*Arts and Archaeology of the Islamic World* ; 10.)

Török kori tímárműhely emlékei a budai Tabánban (Relics of an Ottoman-era tannery in Buda's Tabán District). In: Benkő E., Kovács Gy., Orosz K. (szerk.), *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon : tanulmányok Holl Imre emlékére*. Budapest, MTA BTK Régészeti Int., 2017. 431-440.

SZILAS Gábor

Elmosódó határok – A Pilinyi és Urnamezős kultúra lelőhelye Budapest, Rákosszaba-Péceli úton. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 59-74.

Verfließende Grenzen – Der Fundort der Piliny- und Urnenfelderkultur in Budapest, Rákosszaba, Péceli-Strasse (Kom. Pest, Ungarn). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 75-84.

TEREI György

Kána – középkori falu Újbudán : egy szennázási régészeti leletgyűjtés feltárása története. Budapest, Etele Helytörténeti Gyűjtemény, 2018.

TÓTH Farkas Márton

A Cemetery of the Early Scythian Age in Dédestapolcsány – Verebce-tető. The research of a new site complex in Northern Hungary and its cultural connections. In: E. Miroššayová, C. Pare, S. Stegmann-Rajtár (Hrsg.), *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit*. Budapest, 2017. 421–431.

Szkíta kori nyílhegyek a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 99-110.

Skythenzeitliche Pfeilspitzen in der Sammlung des Historischen Museums von Budapest. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 110-114.

Korai szkíta kori állatfejes szíjelosztó Nagyszénás határából. In: Biró Gy., Katona-Kiss A., Rózsa Z. (szerk.), *Fémek a földből I. Mozaikok Orosháza múltjából* 19. Orosháza, 2018, 24–27.

- - Lamm F., Vaskori kelták az Aranyhegyi-pataknál - Új topográfiai adatok a III. ker. Csúcshegy-Harsánylejtő és a főváros területének késő vaskori megtelepedéséről. (online folyóirat: <http://regesznet.aquincum.hu>)

VIRÁG Zsuzsanna, M.

A korai Lengyel-időszak települése Budapest III. ker. Csúcshegy-Harsánylejtőn. Előzetes jelentés a 2006-2007. és a 2012. évi feltárások alapján (Early Lengyel Period Settlement at Csúcshegy-Harsánylejtő – Budapest, 3rd District. Preliminary report on the basis of the 2006-2007 and 2012 excavations). In: *Archaeologiai Értesítő* 143. 2018. 1-21.

Dr. Kalicz Nándor (1928. március 6.–2017. április 15.) (nekrológ). In: *Archaeologiai Értesítő* 143. 2018. 265–267.

A dunántúli vonaldíszes kerámia ember alakú agyagplasztikáiról egy újabb budapesti töredék kapcsán. In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit Nagy)*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 25-39.

Über die menschenförmigen Tonplastiken der transdanubischen Linienbandkeramikultur im Licht eines Neuen Fragmentes von Budapest (Kom. Pest, Ungarn). In: Korom A. (főszerk.), *Relationes rerum : Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére (Relationes rerum : Archäologische Studien zu Ehren von Margit*

Nagy). Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézet – Budapesti Történeti Múzeum, 2018. 40-46.

- - Zs. Siklósi, V. Mozgai, B. Bajnóczi: The spread of the products and technology of metallurgy in the Carpathian Basin between 5000 and 3000 BC – Current questions. (Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae Ser. 3, No. 5) 2017, 67-82.

ZSIDI Paula

Mithras isten titokzatos kultusza Aquincuman. In: Óbudai Anziks IV. évf. 1. sz., 2017/2018 tél. 66-69.